İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ HAPİSHANELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sezin DİRİHAN

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

MAYIS 2020

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ HAPİSHANELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sezin DİRİHAN
(502151118)

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. V. Gül CEPHANECİGİL

MAYIS 2020

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 50115118 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Sezin DİRİHAN, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "GEÇ OSMANLI DÖNEMİ HAPİSHANELERİ" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. V. Gül CEPHANECİGİL** .....
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Aygül AĞIR** .....
İstanbul Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üye. Ufuk ADAK .....
Altınbaş Üniversitesi

Teslim Tarihi **: 13 Mart 2020**
Savunma Tarihi **: 07 Mayıs 2020**

Aileme,

ÖNSÖZ

Uzun zamandır üzerine çalıştığım Osmanlı hapishaneleriyle beni tanıştıran, belki de hayatımın en ilginç dönemine denk gelen bu süreç boyunca sabırla beni yönlendiren, bilgi ve görüşleriyle zihnimi açan danışmanım Doç. Dr. Gül Cephanecigil'e ve yüksek lisans sürecim boyunca her türlü desteği ile beni ayakta tutan, en zor zamanlarımda bile varlıklarını hissettiğim aileme ve dostlarıma teşekkürüm kelimelere sığamayacak kadar büyük. Uykusuz gecelerimde yanı başıma sessizce kıvrılan, koşturmacalı hayatımda günlük gezi sürelerinden çaldığım dört ayaklı çocuklarıma da bir teşekkür şart, nitekim bana öğrettikleri sabrın bu çalışmaya katkısı büyük.

Mayıs 2020

Sezin Dirihan
(İç Mimar)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xi**
ÇİZELGE LİSTESİ ..... **xiii**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xv**
ÖZET ..... **xix**
SUMMARY ..... **xxi**
1.GİRİŞ **25**
2.MODERN CEZALANDIRMA SİSTEMİ **31**
2.2 Ceza Anlayışının Değişimi 31
2.2 Ceza Mekanlarının Değişimi 46
3.OSMANLI DEVLETİNDE CEZALANDIRMA SİSTEMİ **61**
3.1 Klasik Dönem 62
3.2 Tanzimat Sonrası Dönem 68
4.HAPİSHANE REFORMU **73**
4.1 Mahbeslerin Dönüşümü için Hazırlanan Raporlar ve Yabancı Uzmanlar 74
4.2 Hapishanelerde Üretim 113
5.OSMANLI HAPİSHANELERİNDE MEKAN KURGUSUNUN GELİŞİMİ **119**
5.1 Dönüştürülmüş Yapılar 119
5.2 Yeni Yapılmış Yapılar 131
5.2.1 Merkezi plan şeması 133
5.2.2 Işınsal plan şeması 180
5.2.3 Doğrusal plan Şeması 191
6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ **231**
KAYNAKLAR **239**
ÖZGEÇMİŞ **271**

KISALTMALAR

a.g.e. **:** Adı geçen eser
BOA **:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz. **:** Bakınız
c. **:** Cilt
TBMM **:** Türkiye Büyük Millet Meclisi

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge C. 1 : Merkezi plan şemasına sahip yapıların açık/kapalı merkez etrafında şekillenişi ve genel mekan kurgularına dair çizelge. **253**
Çizelge C. 2 : Doğrusal plan şemasına sahip yapıların genel mekan kurgularına dair çizelge. **261**
Çizelge C. 3 : Cephe düzenlerine dair çizelge. **266**

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 : Piranesi'nin hapishane gravürleri, The Smoking Fire, 1761 ..... **40**
Şekil 2.2 : Piranesi'nin hapishane gravürleri, Title Plate, 1761 ..... **40**
Şekil 2.3 : Piranesi'nin hapishane gravürleri, The Lion Bas Reliefs, 1761 ..... **41**
Şekil 2.4 : Piranesi'nin hapishane gravürleri, Prisoners on a Projecting Platform, 1761..... **42**
Şekil 2.5 : Tullianum örneği olarak Mamertine Hapishanesi kesit ve planı..... **47**
Şekil 2.6 : Bir Fransız şatosundan mahkum kafesi..... **48**
Şekil 2.7 : Tutuklu asilzade, Vincennes Kalesi, Paris **48**
Şekil 2.8 : Amsterdam Rasp House **50**
Şekil 2.9 : San Michele Hapishanesi Planı **50**
Şekil 2.10 : Newgate Hapishanesi **51**
Şekil 2.11 : Maison de Force Hapishanesi **51**
Şekil 2.12 : Pensilvanya Şeması **54**
Şekil 2.13 : Pentonville Hapishanesi egzersiz için avluya çıkan mahkumlar..... **54**
Şekil 2.14 : Pentonville Hapishanesi vaaz dinleyen mahkumlar..... **55**
Şekil 2.15 : Auburn Şeması **55**
Şekil 2.16 : Auburn Hapishanesi **56**
Şekil 2.17 : Bentham'ın Panoptikon Önerisi **57**
Şekil 2.18 : Panoptikon modelindeki gözlem mekanizması..... **58**
Şekil 2.19 : Stateville, İllinois Hapishanesi..... **59**
Şekil 4.1 : Numune ittihaz için bir kütüphane **97**
Şekil 4.2 : Hıfzıssıhhaya muvafık bir oyun **98**
Şekil 4.3 : Numune ittihazı için diğer bir yemekhane .....….....**98**
Şekil 4.4 : Numune ittihazı için bir teneffüshane **99**
Şekil 4.5 : Numune ittihazı için bir yemekhane **99**
Şekil 4.6 : Numune ittihazı için bir yatakhane **100**
Şekil 4.7 : Karesi Sancağı Merkez Hapishanesi..... **109**
Şekil 4.8 : Karesi Sancağı Merkez Hapishanesi..... **109**
Şekil 4.9 : Karesi Sancağı Merkez Hapishanesi..... **110**
Şekil 4.10 : Karesi Sancağı Merkez Hapishanesi..... **110**
Şekil 5.1 : Ayancık'da bulunan Arkhangelos Kilisesi'nin kuzey cephesi..... **121**
Şekil 5.2 : Ayancık'da bulunan Arkhangelos Kilisesi'nin batısına eklenen mekanlar..... .**122**
Şekil 5.3 : Edirne'de bulunan Deveci Han'ın kat planları…..... **124**
Şekil 5.4 : Edirne'de bulunan Deveci Han'ın konumu..... **124**
Şekil 5.5 : Edirne'de bulunan Deveci Han'ın avlusu **125**
Şekil 5.6 : İzmir'de bulunan Cezayir Han planı **126**
Şekil 5.7 : Üsküp'te bulunan Kurşunlu Han planı..... **127**
Şekil 5.8 : Selanik'te bulunan Kanlı Kule'nin hapishaneye dönüştürülmesi için hazırlanan plan..... **128**

Şekil 5.9 : Rusçuk'a inşa edilecek hapishanenin alt kat planı, 1865..... **140**
Şekil 5.10 : Rusçuk'a inşa edilecek hapishanenin üst kat planı, 1865..... **141**
Şekil 5.11 : İzmir eyaleti dahilinde bulunan kazaların hükümet konaklarına dair kat planları, 1866 ..... **141**
Şekil 5.12 : İzmir eyaleti dahilinde bulunan kazaların hükümet konaklarına dair kat planları, 1866 .....**142**
Şekil 5.13 : İzmir eyaleti dahilinde bulunan kazaların hükümet konaklarına dair giriş cephesi, 1866.....**142**
Şekil 5.14 : Şile Hükümet Konağı kat planları, 1889.....**144**
Şekil 5.15 : Şile Hükümet Konağı kat planları, 1889…….....**134**
Şekil 5.16 : Şile Hükümet Konağı kat planları, 1889.....**135**
Şekil 5.17 : Şile Hükümet Konağı kesit ve cephe çizimleri, 1889..... **135**
Şekil 5.18 : Silistre'de inşa edilmesi planlanan hapishane, 1856..... **136**
Şekil 5.19 : İzvornik'de inşa edilmesi planlanan hapishanenin kat planı, 1857.....**136**
Şekil 5.20 : İşkodra'da inşa edilmesi planlanan hapishanenin kat planı, 1859.....**137**
Şekil 5.21 : Niş Hapishanesi'nin alt kat planı, 1861..... **137**
Şekil 5.22 : Niş Hapishanesi'nin üst kat planı, 1861 ..... **138**
Şekil 5.23 : Bolu'da inşa edilecek hapishanenin kat planı, 1869 ..... .**144**
Şekil 5.24 : Sivas'a inşa edilecek hapishanenin kat planları, 1868 ..... .**146**
Şekil 5.25 : Konya'da inşa edilecek hapishanenin planı, 1870..... **147**
Şekil 5.26 : Konya'da inşa edilecek hapishanenin planları, 1873..... **149**
Şekil 5.27 : Konya'da inşa edilecek hapishanenin cephesi, 1873..... **150**
Şekil 5.28 : Sivas vilayeti Karahisar-ı Şarki sancağı Alucra kazasında yapılacak hükümet konağı, tevkifhane ve süvari zabtiye ahırının resmi, 1894...**151**
Şekil 5.29 : Orhaniye Kazası Hükümet Konağı bahçesinde inşa olunacak zabıta dairesi ve hapishane, 1900…….....…….....**154**
Şekil 5.30 : Sinop Hapishane-i Umumisi'nin giriş kapısından görünüşü.....**154**
Şekil 5.31 : Sinop Sancağında inşa olunan hapishane ile inşa olunacak karakolhanenin planları, 1885..... **155**
Şekil 5.32 : Sinop Sancağında inşa olunan hapishane ile inşa olunacak karakolhanenin planları, 1885…….....…….....**155**
Şekil 5.33 : Sinop Sancağında inşa olunan hapishanenin cephesi, 1885…..... **155**
Şekil 5.34 : Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi.....**156**
Şekil 5.35 : Konya'da yeniden inşa edilen hastahane ve hapishanenin planı, 1888..... **152**
Şekil 5.36 : Kırçova kazasında yeniden inşa edilecek hapishane, 1902..... **157**
Şekil 5.37 : Bursa Hükümet Konağı Avlusunda inşa edilecek hapishanenin kat planları, 1903…….....……..... **159**
Şekil 5.38 : Bursa Hükümet Konağı Avlusunda inşa edilecek hapishanenin kat planları, 1903……..... **159**
Şekil 5.39 : Bursa Hükümet Konağı Avlusunda inşa edilecek hapishanenin kat planları, 1903**……..... 160**
Şekil 5.40 : Bursa Hükümet Konağı Avlusunda inşa edilecek hapishanenin cephe çizimi, 1903…….....……..... **160**
Şekil 5.41 : Bursa Hükümet Konağı Avlusundaki yapıları gösteren harita..... **161**
Şekil 5.42 : Aydın Merkez Hapishanesi'ne yapılacak ilave katın planı, 1910 ..... **162**
Şekil 5.43 : Aydın'da inşa edilecek nisa hapishanesi, 1910.....**163**
Şekil 5.44 : İşkodra'da ihtiyaç duyulacak mahallerde inşa edilecek hapishane planları, 1910..... **163**

Şekil 5.45 : İşkodra'da ihtiyaç duyulacak mahallerde inşa edilecek hapishane planları, 1910 ..... **164**
Şekil 5.46 : Kerpe Kaza'sına ait hapishanenin çizimi, 1910 ..... **165**
Şekil 5.47 : Yeniden inşa edilecek Uşak Hapishanesi, 1911 ..... **166**
Şekil 5.48 : 19. Asırda İstanbul Haritası-B3 ..... **168**
Şekil 5.49 : II. Meşrutiyet Döneminde Sultanahmed Meydanı ve Hapishane-i Umumi **168**
Şekil 5.50 : II. Meşrutiyet Döneminde bir miting esnasında Sultanahmed Meydanı ve Hapishane-i Umumi **169**
Şekil 5.51 : Hapishane-i Umumi'nin yıkılacağına dair gazete haberi **169**
Şekil 5.52 : Hapishane-i Umumi'nin yıkılacağına dair gazete haberi **170**
Şekil 5.53 : Yıkılan Hapishane-i Umumi'ye dair bir gazete haberi **170**
Şekil 5.54 : Hapishane-i Umumi'de çıkan şüpheli hastalıklardan dolayı yirmi adet barakanın inşası **172**
Şekil 5.55 : Yeniden inşa edilecek Ayntab Hapishanesi'nin planı, 1914 ..... **173**
Şekil 5.56 : Mevcut Ayntab Hapishanesi'nin planı, 1914 ..... **174**
Şekil 5.57 : Mevcut Ayntab Hapishanesi'nin cephesi, 1914 ..... **174**
Şekil 5.58 : Erzurum Hapishane ve Tevkifhanesi'nin krokisi, 1914 ..... **176**
Şekil 5.59 : Zor Belediye Mühendisliği'nce tanzim edilmiş hapishane planı, 1916 . ..... **177**
Şekil 5.60 : Adana'da inşa olunacak hapishanenin planı, 1916 ..... **178**
Şekil 5.61 : Adana'da inşa olunacak hapishanenin planı, 1916 ..... **179**
Şekil 5.62 : Adana'da inşa olunacak hapishanenin görünüşü, 1916 ..... **179**
Şekil 5.63 : Lamec Saad tarafından 1876 yılında hazırlanmış İzmir Planı **181**
Şekil 5.64 : Bahri Baba civarındaki İzmir Hapishane-i Umumisinin planı **182**
Şekil 5.65 : İzmir Hapishanesi genel görünüm **182**
Şekil 5.66 : Yeniden inşa edilecek İzmir Hapishanesi planı, 1910 ..... **183**
Şekil 5.67 : Blunt Paşa'nın hapishane önerisi, 1893 ..... **185**
Şekil 5.68 : Kemalettin Bey'in ışınsal planlı hapishane projesi, 1899 ..... **186**
Şekil 5. 69 : Kemalettin Bey'in öğrencilerinden Çatalcalı Fehmi'ye ait hapishane projesi **187**
Şekil 5.70 : Kemalettin Bey'in öğrencilerinden Çatalcalı Fehmi'ye ait hapishane projesi **187**
Şekil 5.71 : Forest Hapishanesi'nin hücre tipli planı, 1898 ..... **188**
Şekil 5.72 : Forest Hapishanesi'nin görünüşü, 1905 ..... **189**
Şekil 5.73 : Ankara Hapishanesi'nin planı, 1916 ..... **190**
Şekil 5.74 : Ankara Hapishanesi'nin görünüşü, 1916 ..... **191**
Şekil 5.75 : Yedikule'de inşa olunacak hapishane projesi, 1893 ..... **193**
Şekil 5.76 : Yedikule'de inşa olunacak hapishane projesi, 1893 ..... **193**
Şekil 5.77 : Yetmiş beş mahbus için hapishane projesi zemin, birinci ve ikinci kat planı, 1911 ..... **195**
Şekil 5.78 : Yetmiş mahbus için hapishane projesi cepheden görünüşü, 1911. ..... **196**
Şekil 5.79 : Yüz otuz mahbus için hapishane projesi zemin, birinci ve ikinci kat planı, 1911 ..... **197**
Şekil 5.80 : Yüz otuz mahbus için hapishane projesi cepheden görünüşü, 1911 ..... **198**
Şekil 5.81 : Üç yüz mahbus için hapishane projesi birinci kat planı, 1911 ..... **199**
Şekil 5.82 : Üç yüz mahbus için hapishane projesi ikinci ve üçüncü kat planı, 1911 ..... **199**
Şekil 5.83 : Üç yüz mahbus için hapishane projesi cepheden görünüşü, 1911 ..... **200**

Şekil 5.84 : Debre'de yeniden inşa edilecek hapishanenin kat planları, 1911..... **200**
Şekil 5.85 : 300 kişilik hapishane projesi, 1911 ..... **203**
Şekil 5.86 : İzmit Hapishanesi vaziyet planı, 1914 ..... **205**
Şekil 5.87 : İzmit Hapishanesi bodrum kat planı, 1914..... **205**
Şekil 5.88 : İzmit Hapishanesi zemin kat planı, 1914 ..... **206**
Şekil 5.89 : İzmit Hapishanesi üst kat planı, 1914 …..... **206**
Şekil 5.90 : İzmit Hapishanesi cephe görünüşü, 1914..... **207**
Şekil 5.91 : İzmit Hapishanesi kesitİ, 1914 ..... **207**
Şekil 5.92 : İzmit Hapishanesi hapishane memurlarına ayrılmış yapının plan ve cephe görünüşü,1914..... **208**
Şekil 5.93 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin bodrum kat planı, 1912..... **209**
Şekil 5.94 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin zemin kat planı, 1912 ..... **210**
Şekil 5.95 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin üst kat planı, 1912 ..... **211**
Şekil 5.96 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin cepheden görünüşü, 1912.... **212**
Şekil 5.97 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin kesiti, 1912 ..... **213**
Şekil 5.98 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin müdür ve gardiyanlara mahsus binanın kat planı, 1912..... **214**
Şekil 5.99 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin bodrum kat planı, 1914..... **215**
Şekil 5.100 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin zemin kat planı, 1914 ..... **216**
Şekil 5.101 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin üst kat planı, 1914 ..... **217**
Şekil 5.102 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin cephe görünüşü, 1914..... **218**
Şekil 5.103 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin kesiti, 1914 ..... **218**
Şekil 5.104 : Tevkifhane Projesi bodrum kat planı, 1916……..... **219**
Şekil 5.105 : Tevkifhane Projesi zemin kat planı, 1916……..... **219**
Şekil 5.106 : Tevkifhane Projesi birinci kat planı, 1916 ……..... **220**
Şekil 5.107 : Tevkifhane Projesi İdarehane cihetinden görünüşü, 1916 ..... **220**
Şekil 5.108 : Tevkifhane Projesi Adliye binası ciheti cephesi, 1916 ..... **221**
Şekil 5.109 : Tevkifhane Projesi kesiti, 1916..... **221**
Şekil 5.110 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi'nin konumunu gösteren harita.....**223**
Şekil 5.111 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi birinci kat planı, 1919..... **224**
Şekil 5.112 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi idare bölümü birinci kat planı, 1919..... **224**
Şekil 5.113 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi cephe görünüşü, 1919..... **225**
Şekil 5.114 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi cephe detayı, 1919 ..... **226**
Şekil 5.115 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi cephe detayı, 1919 ..... **227**
Şekil 5.116 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi **228**
Şekil 5.117 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi **228**

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ HAPİSHANELERİ

ÖZET

Klasik dönemde İslam Hukuku'na dayalı bir hukuk sistemini temel alan Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nda yer alan can ve mal güvenliğinin sağlanması, herkesin eşit ve kanuna uygun bir şekilde muamele görmesi şeklindeki hükümleri doğrultusunda hukuk alanında kapsamlı düzenlemeler yapmıştır. Bu dönemde pek çok alanda çeşitli düzenlemeler yapan devlet, Tanzimat ile birlikte Avrupa'da hukuk alanındaki yenilikleri de takip etmeye başlamış ve bu etkileşim; suç ve ceza kavramlarına bakış açısını değiştirerek yargılama ve cezalandırma süreçlerine yeniden yön verilmesini sağlamıştır. Tanzimat Fermanı sonrasında çıkarılan ceza kanunları ise Osmanlı hukuk sisteminde önemli adımlar atılmasına vesile olmuştur.

Tüm bu gelişmeler mahbeslerin hapishaneye dönüşüm sürecini doğurmuş ve hapishane kavramının mimari açıdan sorgulanmasını sağlamıştır. Osmanlı hukuk sisteminde hapis Tanzimat'a kadar; bugünkü anlamıyla olduğu gibi bir ceza kurumu olarak değil, suçlunun hakkında karar verilene kadar tutulduğu yer veya kısa süreli cezalandırma yöntemi olarak yer alıyordu. Tanzimat sonrası dönemde ise ceza kurumunu temsil eden bir terim olarak Osmanlı hukuk sistemine giren 'hapishane', zindanların veya farklı işlevdeki diğer yapıların dönüştürülmesiyle ya da sıfırdan inşa edilmesiyle mimari açıdan da yeni bir yapı tipi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada da Tanzimatla değişen hukuk sistemi ve bu dönüşüm süreci içerisinde yeni bir bakış açısının ürünü olan, Osmanlı Devleti'nin de cezalandırma yöntemi olarak kullanmaya başladığı hapishanelerin mekan kurgularının incelenmesi planlanmaktadır. Daha önce bir imam evi veya şehir surlarının kulelerinde de görülmesi mümkün olan bu cezalandırma işlevi için yeni mekanların ortaya çıkması yeni bir mimari bakış açısını da getirmiş olmalıdır.

Ceza ve ceza mekanları hakkında tarih, sosyoloji ve hukuk gibi alanlarda yapılmış çalışmalar olmakla birlikte Osmanlı dönemi hapishane mimarisini tasarlanmış örnekler ve etrafındaki tartışmalar açısından ele alan çalışmalar sınırlıdır. İşlev mekan ilişkisinin bu denli önemli olduğu bir yapı tipi olan hapishanelerin mimari olarak ele alınması, dönemin ihtiyaç programı çerçevesinde plan şemalarının incelenmesi, benzeri diğer örnekler ile karşılaştırılması veya üsluplarının incelenmesi bu çalışmanın amaçlarını oluşturmaktadır.

Yukarıda bahsedilen bu kurgunun incelenmesinin, dönemin mimari anlayışı hakkında bilgi vereceği gibi sosyolojik araştırmalara da yeni bakış açıları kazandıracağı düşünülmektedir.

OTTOMAN PRISONS IN LATE OTTOMAN ERA

SUMMARY

The Ottoman State, which had a legal system based on Islamic Law in the classical period, made extensive regulations in the field of law in line with the provisions of the Tanzimat Edict (Gülhane Rescript) principles such as ensuring the safety of life and property and treating everyone in an equal and lawful manner. During this period, the state, which made various regulations in many fields, started to follow the innovations in the field of law in Europe together with Tanzimat and this interaction. By changing the point of view on the concepts of crime and punishment, the judicial and punishment processes were redirected. The penal codes especially enacted after the Tanzimat Edict led to important steps in the Ottoman legal system.

When we look at the history of the punishment, it is seen that the actions that every community accepts as a crime vary by region and their own values. Even though every community determines the punishment of the action in a similar way; it is seen that the corporal punishments are mainly applied. Until the end of the 16th century, payment for the crime was the main purpose of punishment. The transformation of corporal punishments including torture, crippling or death, which are used as punishment methods, into prison, begins with the birth of the idea of imprisonment. However, the need for raw materials and labor, which increased due to the increase in trade and production activities, brought up the idea of working as a penalty; Employment of people who have committed a crime in the mines or rowing slaves in exchange for the damage caused to the state has been added to the agenda. The workhouses (or house of correction), which are the product of this idea, started with Bridewell in England (1552) within this period and spread to Europe, particularly the Netherlands.

In the late 16th century, it is seen that the idea of imprisonment evolved from the house of correction to the prison. This opinion, which basically involves not only punishment, but also the rehabilitation and resocialization of the criminal, has led to the birth of Amsterdam type prisons, which are regarded as the first examples of imprisonment institutions. Known as Amsterdam prisons; Rasp house (Rasp-huis), where the prisoner rasp wood to produce dyes for textiles, for men in 1595 and Spinhouse, where textile works spinning and sewing for women in 1597 appear as the first example with the decision of the Amsterdam Criminal Court to educate and heal a young boy accused of theft instead of the death penalty.
With the ideas of the age of enlightenment in the 18th century, human, human honour and dignity became important and the idea of punishment was transformed. The idea came up that the payment of the crime should be not the human body but the soul. With this idea, it can be said that the formation of modern prisons are founded in today's context. The reflections of this transformation in Europe after the 16th century can only be seen after the 19th century in the Ottoman State.

Life and property safety, protection of human dignity and the equality before the law, which were effective in Europe in the 18th century, also affected Ottoman statesmen. With the 19th century, new legislative arrangements were needed to increase the power of the state against the changes in economic balances, population movements and related requirements and criticisms of European states. In consideration of these ideas, Tanzimat Edict's mentioning the basic principles that it will protect the rights and freedoms of all citizens without any discrimination and stating that there will be no illegal crime and punishment required a criminal law that is valid for everyone. Preparation of criminal laws and regulation of the security agency are among the first steps taken in this context. Starting arrangements in the internal security system; It also made the urgent need for reforms on the subject of confinement in order to ensure public order and punishments to be made in accordance with the law. During the whole reform process, the situation of the Ottoman apostates was one of the subjects that did not fall from the agenda at the time of Tanzimat and beyond. Commissions were established for the transformation of the people, reports and regulations were published; Rehabilitation studies continued, both by employing foreign experts and attending international congresses or by investigating them on site, examining European examples.

Until the Tanzimat Reform Era, imprisonment was not a punishment institution in the Ottoman judicial system as it is today, but as a place of detention or short-term punishment until the verdict is rendered. Although it is known that temporary places such as dungeons, wells, cellars and cisterns are used for the prison place, sheltered places such as palaces, castles, fortresses, towers or shipyards were primarily preferred. In the Tanzimat Period, in addition to the adapting of existing buildings of different functions and types such as government mansions, inns, dungeons, castles and churches, it was observed that new prison structures were built to serve only this purpose. The space organization of these structures, which have been both adapted and newly built, have changed and transformed in line with the needs and conditions of the period.

In the post-Tanzimat period, “prison” which entered into the Ottoman legal system as a term representing the punishment institution, appears as a new building type in terms of architecture by transforming dungeons or other structures with different functions. In this study, it is planned to examine the legal system which has transformed with Tanzimat Reform Era and the layouts of the prisons which are the product of a new perspective of this transformation process and a new punishment method of the Ottoman State. Arising new spaces for this new punishment function which was previously seen in imam houses or dungeons should have brought a new architectural point of view.

There are extensive studies on punishment and prisons in areas such as history, sociology and law. The number of studies examining the legal transformation and prison reform during the Tanzimat Period is also considerable. Some of these studies are aimed at understanding the development of the penal system in the Ottoman Empire, while others are studies that deal with prisons in a more general framework or from a legal perspective. Although there are studies that examine the history of Ottoman prisons in the context of the province; it is seen that these studies focus more on issues such as physical conditions in the region, prisoners’ and officers’ situation, crime rates and distribution rather than architectural transformation. However, the studies dealing with the Ottoman period prison architecture in terms of

designed examples and discussions around them are limited. The aim of this study is to examine prisons, which are a building type where function and space relation is very important, as an architectural program, to examine the plan schemes within the framework of the needs program of the period, to compare them with other similar examples or to examine their styles.

It is undeniable that all these studies contributed to the process of examining the development of prisons in the regional sense, but in order to fully see the architectural structures of the Ottoman prisons, it is necessary to consider the structures as a whole. However, it is also important how the space organization of this new building type, which developed in parallel with the transformation of the penal system all over the world, developed together with all other dynamics in the late Ottoman period. In this context, the thesis study aims to focus on the development of the Ottoman prison architecture and to contribute to the elimination of the deficiency in this field in the literature.

It is thought that the examination of this organization that is mentioned above will not only give information about the architectural understanding of the period, but also bring new perspectives to sociological research.

1. GİRİŞ

Kısa süreli bir cezalandırma mekanı veya suçlunun hakkındaki hüküm verilene kadar tutulduğu yeri temsil eden 'hapishane', Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki dönemde bir ceza kurumu olarak Osmanlı hukuk sistemine girmiştir. Bu döneme kadar kale ve zindan gibi yapılar bu tutulma işlevini karşılayabiliyorken Tanzimat sonrası dönemde değişen ceza sisteminde, hapishane işlevini karşılayacak yeni yapılara ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Devleti'nde bu süreçte bir taraftan mevcutların düzenlenmesine yönelik çalışmalar yapılırken yeni hapishanelerin de inşa edildiği görülmektedir.

Ceza yöntemleri olarak ölüm, sürgün, diyet, sakat bırakma, işkence gibi uygulamaların hürriyeti bağlayıcı ceza olarak hapis cezasına dönüşümü Avrupa'da 16. yüzyıla tarihlenirken, Osmanlı Devleti'nde ancak 19. yüzyıl sonrasında görülür. 19. yüzyıl ile birlikte, ekonomik dengelerin değişmesi, nüfus hareketleri ve buna bağlı doğan gereklilikler ile Avrupa devletlerinin eleştirilerine karşı devletin gücünü arttırmak üzere yeni kanuni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Yoğun bir kanunlaştırma faaliyetinin görüldüğü dönem olarak Tanzimat, hapishanelerin de gündemden hiç düşmediği bir dönemdir. Bu çalışma, farklı alanlardaki birçok dönüşümün yaşandığı bu dönemde, Osmanlı Devleti'ndeki zihniyet dönüşümünü suç ve ceza üzerinden sorgulayarak, bu dönüşümün bir parçası olan hapishanelerin, tasarlanan bir ceza mekanı ve yeni bir yapı tipi olarak Osmanlı gündeminde nasıl yer aldığını değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Tanzimat Döneminde hükümet konağı, han, zindan, kale veya kilise gibi farklı işlev ve tipteki mevcut yapıların dönüştürülerek kullanılmasına ek olarak sadece bu amaca hizmet etmek üzere yeni hapishane yapılarının da inşa edildiği görülmüştür. Gerek dönüştürülmüş gerekse yeni inşa edilmiş bu yapıların mekan kurguları da dönemin ihtiyaçları ve şartları doğrultusunda değişmiş ve dönüşüme uğramıştır. Bu çalışma; Osmanlı Devlet yapısındaki hukuki dönüşümün bir sonucu olarak yenilenen suç ve

ceza tanımlarını, oluşturulan yeni kurumları ve tüm bunların mimari bağlamda yapıyı nasıl şekillendirdiğini araştırmayı hedeflemektedir.

Tanzimat Dönemi'ndeki hukuki dönüşümü ve hapishane ıslahatını inceleyen azımsanamayacak sayıda kapsamlı çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları Osmanlı'daki ceza sisteminin gelişimini kavramaya yönelik olurken bazıları ise hapishaneleri daha genel bir çerçevede veya hukuki yönden ele alan çalışmalardır. Tanzimat'a giden süreçle birlikte 19 ve 20. yüzyıllardaki suç ve ceza ortamını inceleyen Noémi Lévy ve Alexandre Toumarkine'in derlediği Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza başlıklı kitap, 2005 yılında yapılmış olan 'Osmanlı Şehrinde Şiddet ve Asayişin Sağlanması (18. – 20. Yüzyıllar) adlı kolokyumun üç temel başlığı olan suç, başkentte kamu düzeni ve Osmanlı hapishanelerini benzer bir çerçevede ancak vaka incelemelerine de yer vererek ele almıştır. 19. yüzyıl ortamında örnek vakalarla suçun algılanışı, asayişin sağlanması ve cezalandırmaya ilişkin genel yaklaşımları, belirli dönemler üzerinden, hem Osmanlı hem Avrupa örneğinde inceleyerek, Osmanlı hapishanelerinin bu süreçte nasıl yer aldığını farklı çalışmalar aracılığıyla aktarır. Yine 2005 tarihli, 2003 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından gerçekleştrilen Hapishane Sempozyumu'nun bildirilerini derleyerek birçok farklı araştırmayı bir araya getiren Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun'un editörleri olduğu Hapishane Kitabı ise hapishane kavramının, ifade ettiği anlam ve toplumdaki yerinden, hapishanelerin tarihsel süreçte farklı topluluklardaki gelişimine, mahkumların ve görevlilerin yaşamları ile hapishanenin edebiyattaki yerine kadar uzanan çeşitli konulardaki çalışmalara yer veren bir çalışmadır. Hürriyeti bağlayıcı bir ceza olarak hapishaneleri, belirli kuramlar çerçevesinde, geniş bir perspektifte ele alan çalışma; hapishanenin sadece Osmanlı'da değil farklı kültürlerdeki yerini de tarihsel bir süreç içinde aktarmaktadır. Hapishaneleri birer infaz kurumu olarak, geçmişten bugüne hem mahkumlar hem görevliler açısından; şiddet ve eğitim gibi hapishane içi durumlar ile birlikte uluslararası düzeyde ele almıştır. Tutsak olma hallerini mahkum açısından aktarırken, hapishane türküleri, şiirleri veya resimleri üzerinden gerek halk edebiyatı gerekse modern edebiyat ürünleri aracılığıyla incelemiştir.

Gültekin Yıldız'ın Osmanlı Devletinde Hapishane Islahatı (1839-1908) adlı yüksek lisans çalışmasının kapsamlı bir devamı niteliğinde olan ve 2012 yılında yayınlanan Mapusane: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908) başlıklı çalışması ise, belirtilen aralıkta hapishanenin Osmanlı tarihindeki gelişimini arşiv belgelerine dayanarak ortaya koymaya çalışırken; Osmanlı hapishanelerini felsefe, psikoloji ve ceza hukuku gibi farklı disiplinler ve dünyadaki gelişmelerin bağlamına da yerleştirmeye çalışan bir araştırmadır. mahbes sürecinden hapishane sürecine dek uzanan reform hareketlerini tüm diğer iç güvenlik politikaları ve ceza reformlarıyla birlikte ele alan bu çalışma, Osmanlı hapishanelerini gerek hukuki gerekse siyasi açıdan ele alan, konuyla ilgili literatürdeki en kapsamlı çalışmalardan biridir. Osmanlı hapishanelerinin gelişim sürecindeki en büyük sorunlardan biri olan fiziki yetersizliklerini örnekler ve yazışmalar aracılığıyla aktaran Yıldız'ın, çalışmasında yer yer bu durumu desteklemek üzere hapishane çizimlerine de yer verdiği görülür.

Hapishanelerin Cumhuriyet dönemine kadarki dönüşümünü inceleyen Ömer Şen'in Osmanlı'da Mahkum Olmak/ Avrupalılaşma Sürecinde Hapishaneler adlı çalışması da zindan kültüründen hapishanelere geçiş sürecini 19. yüzyıldaki ortamın tüm dinamikleriyle birlikte ele alan ve hapishanelerin reform sürecini örneklerle ele alan bir çalışmadır. Osmanlı Tarihi hakkında çalışmaları bulunan Kent F. Schull'un Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity çalışmasını da unutmamak gerekir. Osmanlı hapishanelerini Osmanlı modernleşmesi içinde ele alarak ceza sistemi, yargılama, disiplin ve kontrol mekanizmaları tartışmaları eşliğinde inceleyen çalışma Osmanlı hapishaneleri ile ilgili yazılmış sınırlı sayıdaki yabancı kaynaklardan biri olması açısından da ayrıca önemli bir yer tutmaktadır.

Osmanlı hapishanelerinin gelişim sürecini belirli bir tarih aralığında ele alan çalışmalara da rastlamak mümkün. Ahmet Çiçen'in II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı ve Mümin Yıldıztaş'ın Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri adlı yüksek lisans çalışmaları Tanzimat sonrası yaşanan hukuksal dönüşümün 20. yüzyıl başlarındaki cezaevlerinin ıslah sürecine yansımalarını açısından, Ufuk Adak'ın XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler başlıklı çalışması ise Osmanlı hapishanelerine yakından bir bakışla ışık tutması açısından önemli kaynaklardır. Bununla birlikte Osmanlı hapishanelerinin tarihini vilayet bağlamında ele alıp inceleyen çalışmalar da mevcut

olmakla birlikte; bu çalışmaların mimari yapıdaki dönüşümden çok ilgili bölgedeki fiziki şartlar, mahkumların ve görevlilerin durumu, suç oranları ve dağılımları gibi konulara odaklandığı görülür. Buraya kadar bahsedilen çalışmalardan farklı olarak Sevda Ağcakale'nin Ceza Mimarlığı adlı yüksek lisans tezi ise, cezaevinin mimari yapısına odaklanmakla birlikte cezaevi mimarisinin dünyadaki gelişimini genel çerçevesiyle ele alan bir çalışmadır. Ceza mekanlarının tarihsel gelişimini araştırırken, mimari bir ürün olarak cezaevlerinin plan şemalarını, bu şemaların ne doğrultuda geliştiğini ve ceza sistemlerindeki değişikliklerin bu gelişimi ne yönde etkilediği konularını incelemiştir.

Tüm bu çalışmaların hapishanelerin gelişiminin incelenmesi sürecine bölgesel anlamda katkıda bulunduğu yadsınamaz ancak Osmanlı hapishanelerinin mimari olarak geçirdiği dönüşümü tam anlamıyla görebilmek için yapıları bir bütün olarak ele almak gerekmektedir. Bununla birlikte tüm dünyadaki ceza sisteminin dönüşümü ile paralel gelişen bu yeni yapı tipinin mekan kurgusunun, geç Osmanlı dönemindeki diğer tüm dinamiklerle birlikte nasıl gelişim gösterdiği de önemlidir. Bu çerçevede tez çalışması, Osmanlı hapishane mimarisinin gösterdiği gelişime odaklanmayı ve literatürde bu alanda görülen eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Osmanlı Devleti'nin ceza sistemindeki değişimin ve ceza mekanlarındaki düzenlemelerin Batı'daki gelişmeleri takip ettiği gözlemlendiğinden, ilk olarak Batı'daki ceza sistemini ve oradaki dönüşümü incelemenin gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu kapsamda tezin ilk bölümünde öncelikle Batı'daki ceza anlayışının değişimi ve bu değişimin ceza mekanlarına yansımaları incelenecektir. Ceza anlayışının değişmesiyle birlikte ceza mekanları da bu paralellikte birtakım değişiklikler geçirmiş, yeni sistemin gerekliliği doğrultusunda evrilmiştir. İkinci bölümde ise Osmanlı Devleti'ndeki cezalandırma sisteminin geçirdiği değişimler incelenecektir. Bu bölüm, klasik dönem ve Tanzimat sonrası dönem olmak üzere kendi içinde iki ayrı süreç olarak ele alınarak, kapatılma mekanlarının klasik cezalandırma sisteminde yeri ve sistemin Tanzimatla birlikte geçirdiği değişikliklerin bu mekanlara nasıl yansıdığı bu bölümün genel çerçevesini oluşturmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin gündeme gelmesi, hapishane reformu süreci, bu süreçte mahbesten hapishaneye dönüşüm için

yapılan çalışmalar kronolojik bir temelde incelenecek; hapishanelerin iyileştirilmesi sürecinde hazırlanan raporlar ve düzenlemeler, oluşturulan yerel ve yabancı komisyonlar ve yapılan yazışmalar için yer yer dönem belgelerinden faydalanılacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise, Osmanlı hapishanelerinin tüm diğer dinamikler içerisinde, yapısal açıdan gösterdiği gelişim; plan şemaları ve mekan kurgularının ne şekilde ele alındığı, Tanzimat sonrasında Osmanlı ceza kanunlarının geçerli olduğu süreç aralığı boyunca incelenecektir. Bu dönemde hapishanelerin tasarım ve uygulama süreçleri ve bunların kimler aracılığıyla nasıl yürütüldüğü gibi konular da ele alınacak; malzeme, çizim tekniği veya kim tarafından çizildiği de, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli fonlarından elde edilen belgeler doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın konusu olan hapishanelerin Osmanlı ceza sisteminde yer bulması, Tanzimat Fermanı'nı takiben çıkartılan 1840, 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunları doğrultusunda olduğundan; çalışmanın kapsamı, Osmanlı ceza sisteminin yürürlükten kalktığı 1926 tarihindeki 765 sayılı Türk Ceza Kanunu ile sınırlı tutulmuştur. Bu bölümde, belirtilen tarih aralığında ulaşılabilen tüm çizim ve belgelerden faydalanılmıştır.

2. MODERN CEZALANDIRMA SİSTEMİ

Aydınlanma Çağı ve 18. yüzyıl, insanın merkeze alındığı ve insan onurunun korunması fikrine saygı duyulmaya başlandığı bir dönem olması açısından, suç ve cezanın dönüşümünde bir kırılma noktası olarak görülür. Cezanın nesnesi değişmiş ve artık bedel ödemesi gerekenin beden değil ruh olduğu fikri hakim olmaya başlamıştır. Bu düşünceyle birlikte modern ceza sisteminde, hapsetmenin türlerine dair farklı denemeler gündeme gelmiş; kapatma fikrine, eğitmek, ıslah etmek, topluma kazandırmak gibi amaçlar da eklenmiştir.

İşkencenin amacı, suçluyu kapatma fikri, kapatmanın bir ıslah etme biçimi olup olmadığı ise antik dönemden beri düşünürler ve hukukçular tarafından tartışılan bir konu olmaya devam etmiştir. Tüm bu görüşler, farklı toplumlar ve farklı anlayışlar çerçevesinde mekanlara da yansımış, birçok plan şeması ve hapishane tasarımı denenerek ceza mekanları da evrilmiştir.

2.2 Ceza Anlayışının Değişimi

Suç ve ceza insanlık tarihi kadar eskidir. İlkel kabilelerden modern devletlere kadar tüm topluluklarda, topluluğa zarar verdiği düşünülen davranış veya hareket suç; buna karşı talep edilen bedel ise ceza olarak nitelendirilir (Levy & Toumarkine, 2007; Barnes & Teeters, 1952). Lyons'a göre (2017) bir eylemin suç kabul edilebilmesi için ilgili otorite tarafından suç olarak nitelendirilmesi yeterlidir. Örneğin Roma'da nüfusun azaldığı dönemlerde, imparatorluğun devamlılığı için asker ve işçi olarak yetiştirilmek üzere çocuk ihtiyacı olduğuna karar verilerek evlilik zorunlu hale getirilmiş, 25 yaşına kadar evlenmeyen erkek ile 20 yaşına kadar evlenmeyen kadınlara para cezası uygulanmıştır. Singapur'da ise, trenlerin kapısına yapıştırılan sakızın kapının açılmasını engelleyerek ulaşımı aksattığı gerekçesiyle sakız çiğnemek cezai yaptırımı olan bir yasak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her topluluğun suç ve cezaya bakışının, dönemi ve kendi değerleri doğrultusunda değişiklikler gösterdiği görülür. Tarih öncesi toplumlarda suçun kamuya karşı işlendiği düşünüldüğünden, suçlunun bir düşman olarak nitelendirilmesi ve bunun karşılığında verilecek cezayla intikam alınması fikrinin geçerli olduğu görülür. Toplumların inançları da çoğu zaman ceza için belirleyici olabiliyordu; Asya toplumlarındaki inanışa göre, ruhun rahat etmesi için vücudun bütünlüğü önem arz ettiğinden, fiziksel cezalar caydırıcı olması açısından tercih edilmiştir (Roth, 2017). Birçok topluluk, halkın gözü önünde bedene yapılan kötü muamele ve acımasız işkencelere başvurarak, insanları korkutma ve suçu önleme amacı gütmüştür.

Babil, Yunan, Roma gibi antik uygarlıklara bakıldığında, cezalandırmada benzer anlayışın hakim olduğu görülür. Babil kralı tarafından hazırlanmış, en eski yazılı hukuk kuralları olarak bilinen Hammurabi kanunlarında kısas en temel cezalandırma ilkesi olarak yer alır. Antik Yunan'da bedeni terbiyeyi amaçlayan intikam esaslı cezalar olmakla birlikte bireyi kamuya açık yerde rezil etme, kölelik durumuna sokma gibi utandırmaya yönelik gurur kırıcı cezaların da uygulandığı görülür (Demirbaş, 2015). İlk yazılı hukuk kuralları olarak (M.Ö. 7. yy.) Drakon kanunları kabul edilen Antik Yunan'da, ölüm cezası birçok suçun karşılığı olarak yer almışsa da; cinayet, yaralama gibi suçların cezalandırılması için Areopagus Mahkemesi'nin kurulması, hukuk tarihindeki önemli gelişmelerdendir. Asma, çarmıha germe, dibi sivri çubuk ve kancalarla kaplanmış yarıklara atma[1] gibi cezaların yer aldığı Atina toplumunda, sadakatsizlik ve ihanet de ağır cezaları hakeden suçlar olarak görülmekteydi. M.Ö. 5. yüzyıla gelindiğinde Atinalıların Baldıran otunu kullanmaya başladığı görülür.[2] Zehirli bir bitki türü olan bu otun, tohum ve yapraklarının ezilerek suçluya içirilmesi ve kan dökmeden bir infaz yöntemi sağlaması; sonraki yıllarda geliştirilecek giyotin, gaz odası, elektrikli sandalye ve zehirli iğne gibi eziyet etmeden uygulanan, daha insancıl cezaların öncülü olarak görülebilir (Roth, 2017). Hem Baldıran otunun kullanımı hem de suçlu ve kurbanın ailesi arasındaki

[1] Antik Yunan'da M.Ö. 5. yüzyıla kadar kullanımı sürdüğü bilinen bu yarıklara Barathron adı verilir; yarıkların dibi, bedeni parçalara ayırmak üzere tasarlanmış sivri çubuk ve kancalar kaplanırdı. Daha fazla bilgi için bkz: Roth, M. P. (2017). *Göze Göz Suç ve Cezanın Küresel Tarihi*. İstanbul : Can Yayınları, 63-64.

[2] Baldıran otunun antik dönem filozoflarından Sokrates'in ölüm cezasında da kullanıldığı bilinmektedir Daha fazla bilgi için bkz: Roth, a.g.e., s. 63-64.

uzlaşmaya müsade eden bir sisteme sahip olması açısından Atinalılar, çağdaş hukuk fikirlerine yaklaşan bir topluluk olarak değerlendirilebilir.

Cezanın amacının bedene zarar verme veya suçluya bedel ödetme fikri dışında bir ceza yaptırımının olmadığı antik dönemde, ideal devlete dair düşünceleri olan Platon (MÖ 427-348/347), kanunların amacının insanı kurtarmak olduğunu savunur. Suçlu, zalimce hislerle eziyet edilen değil; ıslah edilerek iyileştirilen olmalıdır, çünkü hiçbir insan kendi rızasıyla kötü değildir. Devletin görevini, iyiliğe yönlendirip kötülüğü cezalandırmak olarak nitelendiren Platon'a göre suçlular birer hastadır ve devlet, ceza kanunları vasıtasıyla onları iyileştirecek ilacı vermelidir (Platon, 2005). Platon'un cezaya dair fikirlerini paylaşan öğrencisi Aristoteles'e göre de benzer şekilde, işlenen bir suç cezasız kalmamalı ancak bu ceza, bireyin bedeni üzerinden intikam almak yerine yanlışı göstererek eğitmek şeklinde uygulanmalıdır ve bu da ancak devletin ve yasaların görevi olabilir (Aristoteles, 2013). Hem Platon'un hem de Aristoteles'in cezalandırmaya dair düşüncelerinin çağdaş hukuk sisteminin temelinde yatan fikirlerle benzerlik göstermesi, fikirlerinin çağının çok ötesinde olduğunu ifade etmesi açısından önemlidir.

Cezalandırma yöntemleri içerisinde hapis cezasının 17. yüzyıla kadar belirli bir kural çerçevesinde uygulanmadığı ancak hapsetme eyleminin, bazı durumlarda başvurulan bir yöntem olduğuna dair erken tarihli örneklere rastlamak mümkün. Bu dönemdeki hapsetme mekanları; yüksek rütbeli kesimin, davasının görülmesini bekleyen şüphelilerin, hakkında idam kararı verilmiş suçluların veya borcunu ödememiş kimselerin kapatıldığı yerler olarak düşünülebilir. Asur, Hitit ve Sümer yazıtlarında 'hapishane' kelimesinin olması,[3] ilkçağlarda kapatmaya dair bir takım uygulamaların olduğuna işaret etse de farklı amaçlarla inşa edilmiş, dar ve karanlık yer altı mekanlarının veya savunma yapısı olarak inşa edilmiş kale, sur veya kule gibi korunaklı yapıların ihtiyaç halinde bir kapatma mekanına dönüşmelerini; bugün kullanılan anlamıyla belirli bir kurala bağlanmış, süresi belirlenmiş bir hapis

[3] MÖ 2650 yılında inşa edilen, tarihin bilinen ilk büyük yapısı olan Keops Piramidi'nin altında kayıpların hapis-evi olarak adlandırılan bir çukurun varlığı bilinmektedir. Daha sonra MÖ 2345-2333 yılları arasında inşa edilen Sakkara Piramidi de hapishane piramidi olarak adlandırılmıştır. Bu piramidin yakınlarında yer alan Yusuf'un Hapishanesi olarak adlandırılan bir başka piramidin varlığından da söz edilmektedir. Hapis cezasının uygulanışına dair tasvirlerin yer alması da, hapis cezasının antik dönemlere dayandığına dair bir başka bilgi olarak yer alır. Daha fazla bilgi için bkz: Roth, a.g.e., s. 67-70.

sisteminden farklı düşünmek gerekir. Ancak Platon'un farklı suçlar için tanımladığı cezalara dair farklı hapishane tipleri önerdiği görülür. Yasalar adlı eserinde suç sayılacak eylemleri belirleyen Platon, devletin üç tip hapishanesi[4] olması gerekliliğinden bahsetmiş ve bu kapatılma mekanları için suçun cinsine ve şartlarına, suçlunun doğasına göre değişebilecek mekanlar öngörmüştür. Sıradan suçlar için kullanılmasını öngördüğü ilk tipi çarşı içinde, ıslahevi olarak nitelendirdiği ikinci tipi, seçkin devlet adamlarından oluşan Gece Konseyi'nin[5] toplanma alanına yakın, konsey üyelerinin öğüt vermek amaçlı görüşebileceği, bir yerde, üçüncü tipi ise merkezden uzakta ve daha izole bir yerde, ceza olgusunu anımsatacak bir isimle öngörmüştür (Johnston, 2000). Atina'da uygulanıp uygulanmadığına dair herhangi bir veriye rastlanmasa da Platon'un hapsetmeye dayalı bir ceza sistemi öngörmesi, bugünkü modern ceza kurumlarının fikir yapısına oldukça yakın olması açısından dikkat çekicidir.

Ortaçağ'a gelindiğinde ise, kan dökmesi yasak olan Kilise'nin yetki alanındaki suçlular için hapis cezalarının öngörüldüğüne de rastlanır. Gücü elinde tutmak için kendi otoritesini ilan eden derebeylerinin inşa ettiği kale, şehir kapısı veya sur gibi korunaklı savunma yapılarından da gerektiği zamanlarda hapishane olarak faydalanılmıştır (Roth, 2017). 11. yüzyılda inşa edilen Mont St. Michel Manastırı, 13. yüzyılda yapılmış Newgate kent kapısı veya 14. yüzyılda inşa edilen Bastille Kalesi gibi yapılar, cezasını bekleyen tutuklular veya borçluların gözetim altında tutulduğu hapis mekanları olarak kullanılmıştır (Ağcakale, 2010).

Rönesans döneminde hapishanenin bir yapı türü olarak mimarlıkla ilgili kuramsal metinlerde kentin kamusal yapıları arasında yer bulduğu gözlenir. 15. yüzyılda Leon Battista Alberti'nin (1404-1472) mimarlık üzerine yazdığı risalesinde, bir yapı olarak hapishaneyi okul, hastane, senato binası gibi yapılarla birlikte ele aldığı görülür. Alberti de tıpkı Platon gibi hapishanelerin,[6] işlenen suça göre ayrılmak üzere; ıslah

---

[4] *Hapishane* kelimesi, faydalanılan kaynakta yer alan 'prison' kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bkz: Johnson, N. (2000). *Forms Of Constraints A Hisotry Of Prison Architecture*. Urbana: University of Illinois Press.

[5] Devlet yönetimindeki bütün birimlerin üstünde, en yaşlı ve seçkin devlet adamlarından kurulu bir kurum olup, yasaları koruma ve gerektiği hallerde geliştirme görevi bulunmaktadır Platon. (1998). *Yasalar*. (C. Şentuna, & S. Babür, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 42-43.

[6] *Hapishane* kelimesi, faydalanılan kaynakta yer alan 'prison' kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bkz: Alberti, L. B. (1986). *The Ten Books Of Architecture*. (C. Bartoli, &. Leoni, & G, Dü) The 1755 Leoni edition. New York: Dover Publication.

edilebilir olanlar, borçlular ve ıslah edilemeyenler olarak üç tipte olması gerektiğini önermiştir (Alberti, 1986). Alberti'nin çağdaşı Filarete'nin ise (1404-1472) Sforzinda adlı ideal kent tasarımında kentin ana meydanındaki belediye, darphane ve gümrük gibi diğer kamusal yapılarla birlikte hapishane yapısı da yer alır. İşlenen suça göre farklılaşan tipteki hücrelerden oluşan hapishaneye kent planının merkezinde yer veren Filarete'nin ise hapishane için temelde iki ayrım öngördüğü ve yaşam boyu ceza alan tutsaklar için tasarladığı ve 'ideal hapishane'[7] adını verdiği yapıyı ise kent merkezinin dışında kurguladığı görülür. Burada da tıpkı merkezdeki hapishane gibi, mahkumun işlediği suça göre sınıflandırma yapılmış, buna ek olarak hangi mekanda ne kadar süre ile kalacağı da öngörülmüştür. Öte yandan, ticaretle ilgilenmek isteyen mahkumlar için oluşturduğu alanlara da planlamada yer veren Filarete'nin hapishane içindeki yaşamı da kurguladığı anlaşılır (Oral Aksoy, 2017). Tıpkı Platon gibi Filarete'nin de, mahkumiyetin ömür boyu olduğu hapishaneyi kentin dışında bir noktada planlaması, farklı suç tiplerine göre mekan ayrımını öngörmesi ve hapishanelere dair ıslah fikrine sahip olması oldukça erken tarihli bir örnek olması açısından dikkat çekicidir. Ancak Platon'un ıslah fikrinde, suçluya verilen cezanın eğitici olması gerekliliği varken; mahkumları çalıştırarak onlardan fayda sağlamak, sürekli ve ağır işlerde çalıştırarak yeni suçlar işlemelerini engelleme fikri Filarete'nin düşüncelerini Platon'dan ayırır. Öte yandan, Filarete'nin ideal hapishanesinde cezalandırmada bir zaman dilimi belirtmesi, yine çağdaş hapis cezasının prensibine benzemesi açısından önemlidir.

Alberti ve Filarete'nin ideal kent planlamalarında, hapishaneyi diğer kamu yapıları ile birlikte merkeze taşımaları, cezalandırmanın biçimine dair bir başka önemli noktaya da işaret etmektedir. Doğrudan bedeni hedeflemeyen cezalandırma anlayışının da değişmesiyle birlikte, hapsetme cezanın kendisi olmuş; daha önceki dönemlerde herhangi bir yapının içinde konumlandırılmış olan kapatılma eyleminin gerçekleşeceği bu mekanlar, daha da görünür –belki de gösterilmek istenen- hale gelmiştir. Nitekim Rönesans'ın ideal kent planındaki ışın demetlerinin kesiştiği nokta, kentin en önemli bölgesi olarak değerlendirilmiş, burada yönetici güce ait

[7] Filarete ideal hapishaneye, tutsaklar için ıslahhane anlamına gelen "Eragastolon" adını vermiştir. Bkz: Aksoy Oral, M. E. (2017). *Mimarlık Tarihi Açısından Filarete'nin Risalesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 143-144. Roth ise, On İki Levha Kanunlarında yer alan ve zorunlu bir gözaltı mekanını temsil eden bu yapıyı Ergastalum olarak ifade etmiştir. Bkz: Roth, a.g.e., s. 72.

kamu yapılarına yer verilmiştir. Hapishanenin de bu yapılarla ilişkilendirilerek, gücü simgeleyen bu yapı topluluğuna dahil edilmesi dikkat çekicidir.

16. yüzyılın sonlarına kadar cezalandırmada temel amaç, suçluyu yok etmek pahasına da olsa suçun bedelinin ödenmesi ve mağdurun zararının karşılanmasıydı. Ancak ticaret ve üretim faaliyetlerindeki artışa bağlı olarak artan hammadde ve iş gücü ihtiyacı, ceza olarak çalışma fikrini gündeme getirmiş; suç işlemiş kişilerin devlete verdiği zarar karşılığında maden ocaklarında veya kürek köleleri olarak çalıştırılması gündeme gelmiştir (Demirbaş, 2015). Bu ihtiyaç, suç ve ceza ilişkisinin ekonomik ve toplumsal yönden yeniden değerlendirilmesini sağlamış olmalıdır. Bunun bir sonucu olarak, suç işlemiş kişilerin devlete karşı verdikleri zararın karşılığında özgürlükleri ellerinden alınarak maden ocaklarında veya deniz gücü olan devletlerde kürek köleleri olarak zorla çalıştırılmaları ekonomik boyutu olarak karşımıza çıkar (Demirbaş, 2015). Suç işlemiş kişinin kontrol altında tutulmasının bir başka uygulaması olan bu çalışma biçiminin hürriyeti bağlayıcı cezaların gelişimini tetikleyerek tüm dünyada oluşum sürecindeki hapishanelerin de temelini attığı yorumu yapılabilir.

16. yüzyıl Avrupa'sında hümanist düşüncelerin ve reform hareketlerinin de etkisiyle gelişen hürriyetten yoksun bırakarak cezalandırma anlayışı ile hedefin bedenden ruha doğru değiştiği ve suçlunun cezalandırılırken kaybedilmesi değil kazanılması fikrinin hızla yayılmaya başladığı söylenebilir. Bu fikrin ürünü olan hapishanelerin ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı bilgisi tartışmalı olmakla birlikte, 1552 yılında İngiltere'de kurulan Bridewell ıslahevi ve 1595 yılında Amsterdam'da erkekler için yapılan cezaevi, hürriyeti bağlayıcı ceza kurumlarının ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir (Artuk & Alşahin, 2015). Kilisenin isteği üzerine Kral IV. Edward tarafından ıslahevine dönüştürülen eski saray Bridewell, aslında o dönem İngiltere'de ekonomik ve sosyal yapıdaki dönüşümlerin yarattığı, herhangi bir işi olmayan, sokak serserilerine, çözüm bulma çabasının bir ürünüdür. Sayısı artan serseri, dilenci ve küçük hırsızlık suçlularının burada çalıştırılarak kontrol altında tutulmasının hedeflendiği bu yapıda, cezalandırma fikrinden çok düzenli bir çalıştırma ile ıslah etme amaçlanmıştı. İngiltere'deki bu yapı, önce İngiltere'de daha sonra da

Avrupa'da yayılan çalışma evlerinin[8] öncüsü olarak kabul edilmektedir.[9] Amsterdam cezaevinin de amacı tıpkı Bridewell gibi; dilenci, serseri ve işsizlerin çalışmalarını sağlayarak eğitimli birer birey olarak topluma kazandırılmasını sağlamaktı; hatta ailelerinin bakım masraflarını karşılaması şartıyla, eğitilememiş çocukları eğitmek üzere özel bir bölümün de sonradan eklendiği görülür.

Amsterdam cezaevi, 1588 yılında hırsızlıkla suçlanan bir gencin, ölüm cezası yerine devlet tarafından eğitilip iyileştirilmesi kararı ile gönderildiği yer olarak, hürriyeti bağlayıcı cezanın uygulandığı ilk örnektir. Amsterdam Ceza Mahkemesinin bu kararı üzerine, 1595 yılında Klarissen Manastırı'nın bir kısmı çalışma ve iyileştirme amacıyla düzenlenmiş, erkekler için Zuchthaus, daha sonra kadınlar için ise Spinnhaus (1597) adıyla çalışma evleri açılmıştır (Demirbaş, 2015).

Mittermaier, hürriyeti bağlayıcı ceza anlayışının gelişimini üç dönemde değerlendirir: 1600'lere dek uzanan, insanlığın dikkate alınmadığı ve intikam düşüncesinin hakim olduğu ilk dönem; 1600'lerden başlayarak, suçlunun sadece bedel ödemesini değil aynı zamanda ıslahı ve yeniden topluma kazandırılmasını hedefleyen ve Hollanda hapishanelerinin tüm dünyaya yayıldığı dönem; ve 1800'lerin hemen öncesinde başlayıp 1900'lere kadar süren, insanlık onurunun tanınması fikrinin oluştuğu dönem. (Demirbaş, 2015).

İnsanlık onurunun dikkate alınmadığı ve cezanın karanlık bir şenlik halinde uygulandığı dönemin sonlanışı kronolojik bir sıralama içinde gerçekleşmese de, İngiltere'de cezalandırma sistemi ve hapishaneler konusunda araştırmalar yapmış Bedford'lu bir yargıç olan John Howard ile başladığı söylenebilir (Mittermaier'den aktaran Demirbaş, 2015). 18. yüzyılda fikirleri ve yaptığı çalışmalar neticesinde sadece İngiltere'de değil, tüm dünyada ceza sistemine katkıda bulunan Howard, kendisi de eski bir savaş esiri olarak ceza sistemlerini ve cezaevlerinin durumunu gözlemek amacıyla, 12 sene boyunca farklı ülke ve şehirde birçok örnek gezerek araştırmalar yapmıştır. Bu gezileri sırasında hücre tipi hapishanenin ilk örneklerinden

[8] Bridewell, 16. yüzyıldan sonra Avrupa'nın çeşitli yerlerinde açılan "çalışma evleri" (Workhouse-Arbeithaus) ve "ıslahhane"lerin (house of correction) öncüsü kabul edilirken, İngiltere'de bu tarihten sonra kurulan tüm ıslahevleri de bu isimle anılmıştır (Adak, 2006; Ağcakale, 2010).

[9] Amsterdam cezaevlerinin erkekler için olanı Rasp-huis, kadınlar için olanı ise Spinhaus olarak adlandırılmıştır (Johnston, 2000).

sayılabilecek Maison de Force (Belçika) ve San Michele (İtalya) hapishanelerini de gözlemleme fırsatı bulmuştur. Hapishaneler konusundaki reformcuların öncüsü olarak kabul edilebilecek Howard, insan ruhunun inziva ve dini eğitim ile arınacağını savunarak, suçluyu ıslah etmek konusunda düzenli çalışma ve hücre sisteminin kullanılmasını öneren öncülerdendir (Ağcakale, 2010). Bu gezilerinde Avrupa ve Amerika'da gördüğü birçok hapishane ve ıslahevini Hollanda'dakiler dışında son derece düzensiz ve pis bularak bazı iyileştirme önerilerinde bulunan yargıç, kendisinden sonraki dönemde dahi rehber olabilecek önerilerini 1777 yılında "İngiltere ve Galler'deki Cezaevlerine İlişkin İlk Değerlendirmeler ve Bazı Yabancı Cezaevi Hastanelerinin Dökümü"[10] adlı bir yayınla paylaşmıştır. John Howard'ın hapishanelerin ıslahı için önerdiği düzenlemeler temelde şu şekilde özetlenebilir: 1) Sağlığı koruma kurallarına uyma ve hükümlülere yeterli gıda verilmesi; 2) Tutuklu ve hükümlülere farklı disiplin kurallarının uygulanması; 3) Ahlaki ve dini terbiye; 4) Çalışma zorunluluğu ve meslek öğretimi; 5) Dini, ahlaki ve mesleki terbiye esaslarıyla hafifletilen hücre usulü (Demirbaş, 2015).

Bu iyileştirme önerileri doğrultusunda 1779 yılında İngiltere'de ilk Hapishaneler Kanunu kabul edilmiştir. Kanunun içeriği hapishanelerin temizliği, mahkumların beslenmesi, dini eğitimleri gibi konularda maddeler içerse de bunlar arasında en dikkat çekici olanı mahkumların tecriti anlamına gelen hücre sisteminin önerilmesiydi. Howard'a göre mahkumların birbirini ve dış dünyayı görmeden kontrol altında yaşayacakları bu mekanlarda tüm günahlarından arınabilmeleri mümkündü. Sistem, suçlunun gündüz gözetim altında çalışarak sosyallik ihtiyacını giderirken, gece tek kişilik hücresinde yalnız kalarak vicdani hesaplaşmasını yapması ve yaşayacağı pişmanlık ile ıslah edilmesi fikrini taşıyordu. İngiltere'de hücre sisteminin denendiği ilk uygulama 1779 yılında Sussex'de bir zindanın dönüştürülmesi olmuştur. Bunu takiben Britanya'da örnek olabilecek bazı hapishanelerin yapımına devam edilmiştir. Howard'ın önerdiği ve Britanya'da modelleri denenen bu tecrit sistemi, mimari bir tipolojiye önayak olmaktan ziyade, toplumdaki sapmaların ancak yoğun bir çalışmayı destekleyecek dini bir eğitim ile giderilebileceğine olan inancın tezahürleriydi. (Yıldız, 2012).

[10] Howard'ın 1777 yılında yayınladığı belgenin orjinal ismi 'The State of the Prisons in England and Wales' olup, *prison* kelimesi kullanılmıştır. Demirbaş'ın çevirisinde *'cezaevi'* olarak belirtildiği için metin içinde bu şekilde kullanılmıştır. Bkz: Demirbaş, a.g.e., s. 124.

Avrupa'da hapis cezasının cezalandırma sisteminin temeline yerleşmesi 18. yüzyılı bulmuştur. Bu değişimde Fransız İhtilali sonrası yayılan özgürlük düşünceleri ile bireyin hak ve özgürlüklerinin korunması fikirlerinin etkisi görülür. Özgürlük insan için vazgeçilemeyecek bir değer olarak nitelendirilmiş; daha önceleri cezalandırma yöntemleri olarak kullanılan işkence ve bunu teşhir ederek suçluyu cezalandırma, intikam alma ve toplumu caydırma düşüncesi, yerini bireyin en vazgeçilmez değeri olan özgürlüğünün kısıtlandığı bir cezalandırma biçimi olan bu yeni sisteme bırakmıştır (Roth, 2017). İşkencenin kaldırılması, Prusya ve İskoçya'da 1740, Danimarka'da 1771, İspanya'da 1790 ve Fransa'da 1801 yılında mümkün olmuştur.

Batı Avrupa'da bireyin özgürlüğünün ve yeni ceza sisteminin tartışıldığı 18. yüzyılda, Venedikli mimar Giovanni Battista Piranesi'nin, 1745 yılında Le Carceri adıyla yayınladığı hapishane gravürleri, bu dönemdeki hapishane kavramına bakış açısını ifade etmesi açısından dikkat çekicidir.[11] Piranesi gravürlerinde hapishane, iç içe geçmiş kemerler ve karanlık odalardan oluşur. Asma katlar arasındaki köprüler ve sonsuza çıkıyor gibi görünen merdivenler ile yapının sonsuz bir sarmal olduğu hissedilirken; arka plandaki gözetleme kulesi, zincir ve pranga gibi detaylarla hapishane vurgusu güçlendirilmiştir. (Şekil 2.1, 2.2, 2.3 ve 2.4). Parçalanmış taşlar, yüzlerinde hüsran ifadesine sahip insan figürleri ile zamana yenik düşmüş algısı yaratan Piranesi'nin Carceri serisi, kimine göre yücelik duygusunu ifade ederken kimine göre ise barbarlığı temsil eden vahşi bir tasarım anlayışına sahiptir[12] (Ek & Şengel 2008). Piranesi'nin, bu gizemli ve endişe verici hissiyatı ile Carceri serisi, o dönemde oldukça rahatsız edici bir hapishane algısı olduğunu düşündürmektedir. Bu dönemde Batı Avrupa'nın, özellikle geleneksel düzenin çöktüğü, iktidar tarafından yeni ceza yasalarının yürürlüğe konduğu İtalya'nın, içinde bulunduğu savaş ve huzursuzluk hali Piranesi'nin de zihin dünyasını etkilemiş olmalıdır. Nitekim Piranesi'nin de dahil olduğu; idam sisteminin kaldırılması ve ceza sisteminin daha insani biçimlerde olması gerekliliğini savunan aydınlanma dönemi görüşleri Piranesi'nin hapishane çizimlerindeki algısına dair fikir vermesi açısından önemlidir.

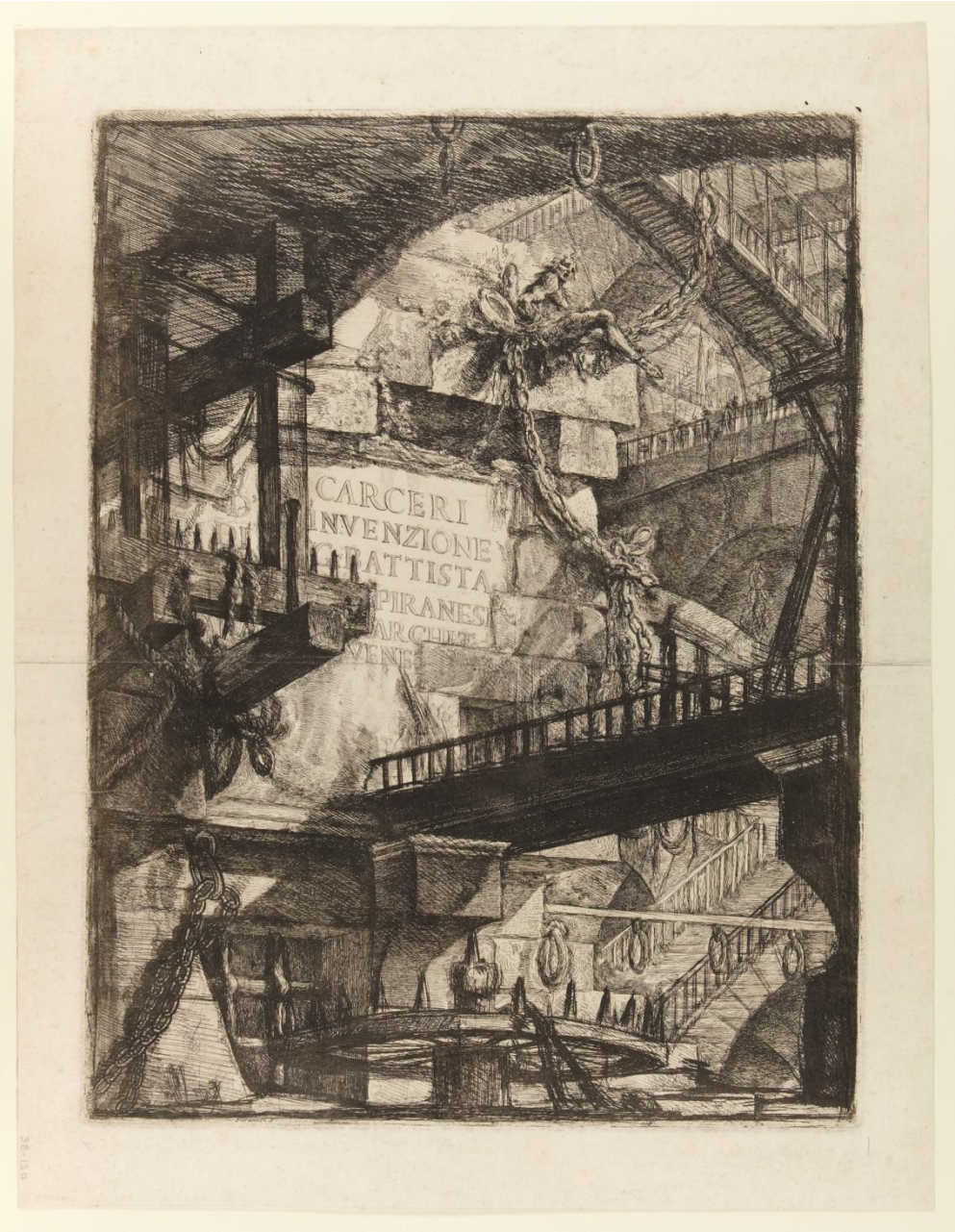
[11] Piranesi'nin, ilki 1745 yılında yayınlanan *Carceri d'Invenzione: Invenzioni capricci di carceri:* (Hayali hapishaneler: Tuhaf hapishane tasavvurları) serisi 14 levhadan oluşmaktadır. 1760 yılında ise 2 yeni ek ile birlikte 14 levhanın da revize edilmiş halleriyle birlikte toplam 16 adet levhası bulunmaktadır. Carceri serisi Piranesi tarafından isimlendirilmemiş olup, bu isimler daha sonraki dönemde araştırmacılar tarafından verilmiştir.

[12] Yücelik tanaımıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Ek, F. M., & Şengel, D. (2008). Mısır, Etrüsk, Roma: Piranesi ve Bir On Sekizinci Yüzyıl Tartışması . *METU JFA*, 25(1), s. 27-51.

Piranesi'nin, karşısında durduğu insani olmayan tüm ceza türlerini, gravürlerinde kendine özgü ifade üslubuyla işkence aletleri, zincirler ve halatlarla ifade ederek, barbarlığa dikkat çekmiş olduğunu düşündürür. Piranesi'nin bu 'carceri' olarak isimlendirdiği devasa hapishane mekanları ise; yine ifade ettiği karanlık, nereye açıldığı bilinmeyen geçişleri ve sonsuz görünümlü merdivenleri ile zindanları anımsatmaktadır.

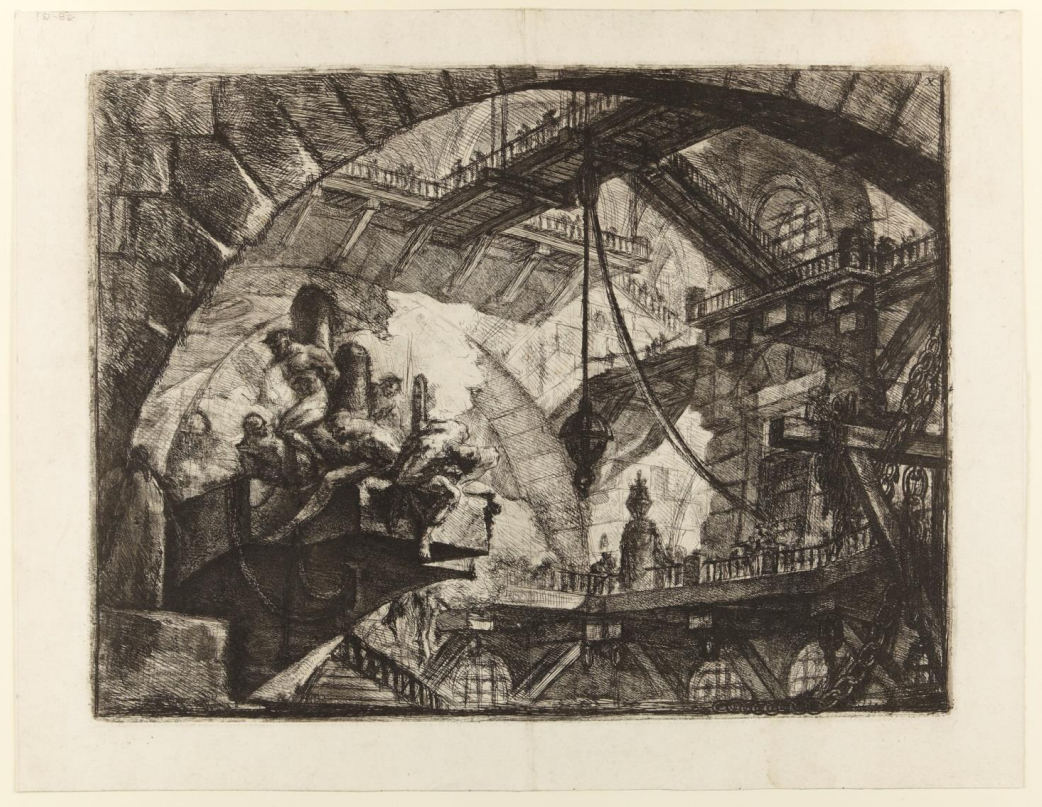
Şekil 2.1 : Piranesi'nin hapishane gravürleri, The Smoking Fire, 1761 (Url-1).

Şekil 2.2 : Piranesi'nin hapishane gravürleri, Title Plate, 1761 (Url-2).

Şekil 2.3 : Piranesi'nin hapishane gravürleri, The Lion Bas Reliefs, 1761 (Url-3).

Şekil 2.4 : Piranesi'nin hapishane gravürleri, Prisoners on a Projecting Platform, 1761 (Url-4).

Ceza hukuku alanında İtalya'da yaptığı çalışmalarla 18. yüzyılın önemli düşünürlerinden olan Beccaria'ya göre hapis cezası ölüm cezasına göre daha acı vericidir. Çünkü ölüm, suç işlemiş umutsuz birinin kurtuluşu olabilecekken hapis cezası bunun zamana yayılmış halinden başka bir şey olmadığı gibi aksine, suçlunun umutsuzluğunu sonlandırmak yerine başlattığı yerdir (Aksoy & Emine, 2014). Ceza sisteminin insancıllaştırılmasını savunan Beccaria'nın da suç ve cezaya dair fikirlerini toparladığı, Piranesi'nin çizimleriyle neredeyse aynı tarihlerde yayınlanan, "Suçlar ve Cezalar Hakkında (1764)" isimli eserinde üzerinde durduğu konu; hiçbir bireyin özgürlüğünü kaybetme riskini göze almayacağı, dolayısıyla hapsetmenin etkili bir ceza yöntemi olacağıdır. Beccaria'ya göre insan belleği, tıpkı öğrenme sürecindeki bir çocuk gibi, anlık bir eylemden çok yavaş ve daimi bir biçimde seyreden eyleme karşı daha hassas ve duyarlıdır. Bu da hapis cezasının bireyin hayatında daha etkili olacağı fikrini desteklemektedir. Hapsetmenin toplum üzerindeki caydırıcılık etkisinden bahsetmek gerektiğinde ise yine insan hafızasının doğası gereği anlık bir eylemi unutmaya daha meyilli olduğunu, işkence veya suçlunun bedenine verilen cezanın teşhiri gibi durumlarda seyredenin öfke, acıma ve

hatta eğlence hislerinin ön plana çıkacağını yani yine hedeflenen korkutmanın uzun vadede etkili olamayacağını düşünür (Katırcıgil, 2017). Cezalandırmanın temelindeki amacı, toplumun huzur ve düzenini korumak olarak gören Beccaria, cezanın suç işlendiği için değil suç işlenmesini engellemek için olması gerektiğini ve geleceğe yönelik bir önleme amacı taşıması gerektiğini savunmuştur. Herkes için cezanın eşit uygulanması ve uygulanacak cezanın suç ile orantılı olması Beccaria'nın ısrarla savunduğu fikirler arasındadır.

İşkenceden kapatılmaya geçen süreçteki hapishanelerin tarihsel sürecini inceleyen Fransız filozof Michel Foucault'ya göre (2015), cezanın seyirlik bir unsur olmaktan çıkmasıyla, cezanın kendisi olan işkencenin de suçun bir parçası olabileceği yönünde kuşkular duyulmaya başlanmıştır. Halka açık olarak yapılan azap çektirme artık halka açık gerçekleşmeyecek, cezalandırma kapalı kapılar ardında gerçekleşecektir. Devletin gücünü, bunu sergilemeden, kendiliğinden yaparak göstermesi beklenmektedir (Foucault, 2015). Yani Platon ve Aristoteles'in yüz yıllar önce söylediği gibi ideal devlette cezalandırma çıkarcı veya zalim bir hisle yapılmamalı; amaç adaletli olmak, adaleti sağlamak da devletin görevi olmalıdır.

Ancak Foucault'ya göre (2005), fiziki cezanın seyirlik unsur olmaktan çıkması, bedene yönelik cezanın sıfırlandığı şeklinde düşünülmemelidir. Gıda kısıtlaması, cinsel yoksunluk, dayak, hücreye konma gibi durumlar da bedenin cezaya dahil edildiğini gösterir. Demek ki fiziki acı, kapatılmanın –zorunlu çalışma veya hapishane- bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Öte yandan, modern ceza sistemine yapılan eleştiriler, bu durumun zaten olması gerekeni işaret ettiğini düşündürmektedir. Çünkü tutukluların şartlarının fakirlerden daha iyi olması adil değildir; adil olan, suç işlemiş bir mahkumun diğer insanlardan daha fazla acı çekmesidir. Bu durumda salt kapatılma yetersiz olup, mutlaka bedenin de acıya dahil edilmesi gerektiği fikrinin sürdüğü söylenebilir. Bu durumda modern cezalandırma sisteminde önemli bir yere sahip olan hapishanenin, insanın bedenini –kapatarak ya da çalıştırarak- müdahale edilen bir nesneye dönüştürerek, cezalandırmanın merkezinde tutmaya devam ettiği görülür.

Foucault, 1656 yılındaki Paris nüfusunun büyük bir çoğunluğunun,[13] Hôpital général adıyla kurulmuş bir genel hastanede gözetim altına alındığı olayı, 17. yüzyılın seyrini değiştiren bir an olarak nitelendirerek, Büyük Kapatılma olarak tanımlar. Kapatılanların arasında deliler, hastalar, fakirler ve eşcinseller gibi, ortak özellikleri çalışmalarına engel bir bedensel problem olan, farklı gruptaki insanlar yer almaktadır. Amaç, yersiz yurtsuz ve işsiz olan bu grubu gözetim altında tutmak, olabilecek kriz anlarında kontrolü sağlayabilmektir. Bundan sonraki yüzyılın ürünü olan hapishaneyi de akıl hastanesi veya hastane ile benzeştiren Foucault; tümünün kökeninin siyasal ve ekonomik gerekçelere dayandığına, akıl hastalarının, suçluların veya çalışmak istemeyenlerin de bu kapatılmaya dahil edilerek denetlenmeleri ve gerektiğinde bu kitlenin iş gücünden fayda sağlamak olduğuna dikkat çekmektedir. Foucault, iktidarın bu kitle üzerindeki temsili için hapishanenin katı ve sürekli bir disiplin sağlaması gerektiğini düşünür; çünkü modern sistemde, gücünün sürekliliği için iktidar tahakküm uygulayacağı bireylere ihtiyaç duyar, onları izler ve haklarında bilgi toplar. Tıpkı bir tedavi merkezindeki hasta gibi, ahlaki hasta olan mahpusun da izlenmesi, gözlenmesi, kendisine ilişkin tüm tespitlerin kaydedilmesi gereklidir. Cezanın infaz yeri olan hapishane, cezalandırılanın gözlendiği yerdir aynı zamanda. Mahkumu bayıltana kadar kamçılayan veya zincirlere asan celladların yerini Foucault'nun teknisyenler ordusu olarak adlandırdığı gözetmenler, hekimler, psikologlar ve eğitmenler almıştır sadece. Devlet, mahkumun terbiye edilmesini, çalışma ahlakını, eğitimini, ahlaki durumunu sorumluluğuna almalı ve bunu kesintisiz biçimde yapmalıdır. Çünkü bir yandan bu devletten beklenenin ta kendisiydi; nitekim antik dönemden beri suçlunun cezalandırılmasının suçsuzlar veya diğerleri üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Kamuya açık infazda suçlunun acı çeken bedenini görmek ürkütücü ama aynı zamanda cezasını hakettiği için rahatlatıcıyken, modern sistemde bunun yerini hapishane arabaları almıştır. İnfaz, daha fazla izlenmesi istenen bir şey olmasa da suçlunun hakettiği cezayı aldığına dair inancın da sürmesi ve adalet uygulayıcısının cezalandırma aşamasını gizli bir biçimde sürdürmesi beklenmekteydi (Foucault, 2015).

Neredeyse varlığı insanlık tarihi kadar eskiye dayanan kapatılma cezasının ceza sisteminin önemli bir parçası haline gelmesi, ölüm ve sürgün gibi cezaların

[13] 300.000 nüfusun 6.000 kadarı.

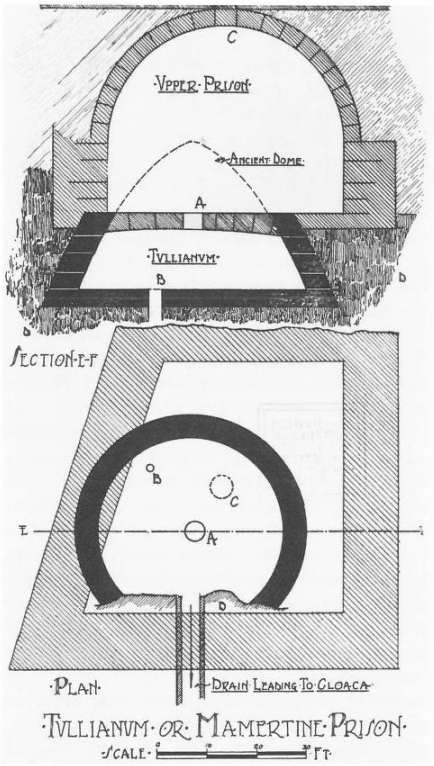
azalmasını sağlarken; Endüstri Devrimi'ni takip eden süreçle birlikte Avrupa'da toplum yapısının değişmesi, suç oranlarının artması, artan nüfus gibi sebeplerle birleşerek hapishanelerde nüfusa bağlı kapasitelerin aşılması sonucunu doğurmuştur. Öte yandan, mahkumların suç türü, cinsiyet veya yaş gibi herhangi bir ayrım gözetilmeden bir arada kapatılması; suçun önlenememesi, salgın hastalıklar ve buna bağlı ölümlerin yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Hapishane mekanlarının amaca uygun inşa edilmemiş olması fiziki şartların daha da elverişsiz olmasına neden olmuş ve yeni yapıların inşa edilmesi ihtiyacı doğmuştur.

2.2 Ceza Mekanlarının Değişimi

İnsanlık tarihi kadar eski olan suç ve ceza gibi, suçun cezasına karşılık suçlunun kapatıldığı mekanlar da bir o kadar eskidir. Tarih içinde; zindan, mahpushane, hapishane, cezaevi gibi farklı isimler alsa da suçlunun cezası belirlenene kadar kapatıldığı bir mekan olarak varoldukları görülmektedir (Uyanık, 2017). Yıldız'ın da aktardığı gibi (2012), "Mahkum ya da esir için onun hapsedildiği saray, kale, hisar, kule, tersane ya da çeşitli devlet görevlilerinin konutları birer mahbesti, fakat bunların hiçbiri suçluları ve tutukluları kapatmak, cezalandırmak ve dönüştürmek için tesis edilmiş birer hapishane değildir" (s. 8). Toplumların yerleşik düzene geçmesiyle birlikte farklı türlerde hapis mekanlarının oluşmaya başladığı gözlemlenir.

M.Ö. dönemlerde Eski Mısır'da, Mezopotamya'da ve Asur İmparatorluğunda, görevini kötüye kullanmış görevlilerin, borçluların, hırsızların, esirlerin ve kölelerin; kalelerdeki zindan, hücre veya benzeri kapalı mekanlara hapsedildiği bilinmektedir. Atina'da özellikle borçlulara uygulanan hapis cezasının, suçlunun ayağına bağlanan zincir, tahta veya boynuna takılan boyunduruk gibi bedeni kısıtlayan yöntemlerle birlikte uygulandığı görülmektedir (Yıldız, 2012).

Roma'da ise bedeni cezalar uygulanmakla birlikte ağır suçlarda suçluların tutulduğu yer olarak Romalılara özgü tullianum yapısı görülür. En alt kotta yer alan, neredeyse bir insan genişliğinde ve sadece bir delikten ulaşılabilecek yeraltı hücresi Tullianum ve onun üzerindeki hücre olmak üzere iki kısımdan oluşan yapı bir çeşit zindan yapısı olarak kabul edilebilir (Şekil 2.5).

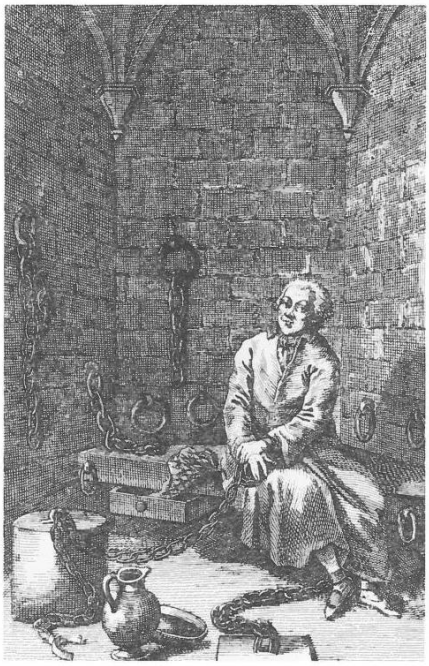

Şekil 2.5 : Tullianum örneği olarak Mamertine Hapishanesi kesit ve planı A, Tullianum'a geçiş, B, Üst hapishane, C, Orjinal kubbe, D Kaya (Johnston, 2000).

Hapis cezasının, bazı manastırlarda rahiplere dini ve ahlaki öğütler verilmesi amacıyla kullanıldığı da bilinmektedir (Demirbaş, 2015). Orta Çağ'ın erken dönemlerinde kuyu, mahzen, sarnıç gibi geçici tutuklama yapılarının kullanıldığı bilinse de, mimari anlamda sistemli yapılar olmamaları ve zaman faktörü bugüne ulaşmalarını engellemiştir. Daha sonraki dönemlerde İngiltere, Fransa, İspanya ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde ise bu tutuklama işlevi için, genel olarak kalın duvarlı, korunaklı bir sisteme sahip olan kaleler kullanılmaya başlandı. Ancak bu mekanlarda hapsin farklı biçimleri mevcuttu; örneğin bazı önemli din adamları yardımcıları ile hayatını sürdürebilir biçimde tutulurken, bazı cezalıların tavandan sarkıtılan veya avluda yer alan kafeslere kapatıldığı görülmektedir (Şekil 2.6 ve Şekil 2.7). Hatta en alt sınıfa mensup kimselerin veya tehlikeli mahkumların zemin altı kotlarda yer alan hücrelere veya zindanlara kapatıldığı bilinmektedir (Ağcakale, 2010).

Şekil 2.6 : Bir Fransız şatosundan mahkum kafesi (Johnston, 2000).

Şekil 2.7 : Tutuklu asilzade, Vincennes Kalesi, Paris (Johnston, 2000).

Bizans döneminde sarnıç, mahzen veya hamam gibi yer altı yapılarının veya zindanların da kapatma cezası için kullanıldığı bilinmektedir. Dönemin en büyük saray komplekslerinden biri kabul edilen Anemas Zindanları, 12. yüzyılda yapılmış olup Bizans devletinde yüksek rütbeli kişilerin kapatıldığı bir hapsetme mekanı

olmuştur. Blacherna Sarayı'nın bitişiğinde, birbirine bitişik iki kule[14] ve kulelerin arkasında yer alan on dört hücreli bir yer altı yapısından oluşan Anemas Zindanları'nın, ismini Bizans ordusunda yüksek rütbeli bir asker olan Mihael Anemas'tan aldığı söylenmektedir. Anemas'ın İmparator I. Aleksios Komnenos'a suikast düzenleyeceğinin öğrenilmesi üzerine cezalandırılarak hapsedildiği yapının, bu tarihten sonra zindan olarak kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir.[15] İhtifalci Mehmed Ziya Bey (2004), yeraltındaki hücrelerin, sarayla bağlantılı bölümlerinin olmasından dolayı bu kısmın sarayın mahzeni olabileceğine dikkat çeker (İhtifalci, 2004). Bu durum da yapının bir hapis yeri olarak inşa edilmediğini ancak Anemas'ın hapsinden sonra bu amaçla kullanılmaya başlandığı fikrini destekler niteliktedir.

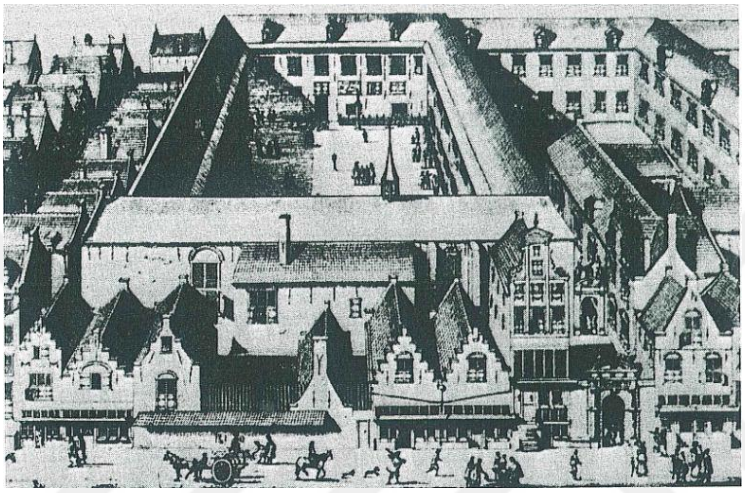
On altıncı yüzyılda Amsterdam hapishanelerinin doğuşuyla birlikte hürriyeti bağlayıcı ceza anlayışı suçluyu ıslah etme ve yeniden kazanma yönünde değişince kapatılma mekanları da geçici bir yapı olarak kullanılan bu zindanlardan farklı işlevde ve yapıda inşa edilmeye başlanmıştır. Foucault'nun da vurguladığı (2005), mahkumun sürekli gözlenmesi gerekliliği, iktidarın kendini varetme biçimi olarak görünürken, hapsetme eyleminin de ardındaki temel amaçtı. Öyle bir gözetleme mekanizması olmalıydı ki; bu hem mahkumların kendi aralarında kurabileceği ilişkileri sınırlayarak kaçış ihtimallerine harcanabilecek dikkati azaltmaya, hem de gözetleyenin -gardiyan veya müdürün- yer değiştirmeden tüm mahkumları görebileceği, kontrol edebileceği bir sisteme olanak vermeliydi. Bu tip bir merkezi denetim, mimari çözümlere ihtiyacı doğurmuştu.

İçe dönük bir yapının kurgulandığı Amsterdam'daki çalışma evlerinde; ortada bir avlu ve avluya açılan mekanlarda eğitim, din, ceza ve yemek odaları yer alır (Şekil 2.8). 17. yüzyıla gelindiğinde tipolojileri ve koşulları farklı olsa da Avrupa'da birçok çalışma evi açıldığı bilinmektedir. Mahkumun çalıştırılarak eğitilmesi temelli inşa edilmiş bu yapılar için çoğu zaman Amsterdam örneğindeki gibi avlulu bir yapının

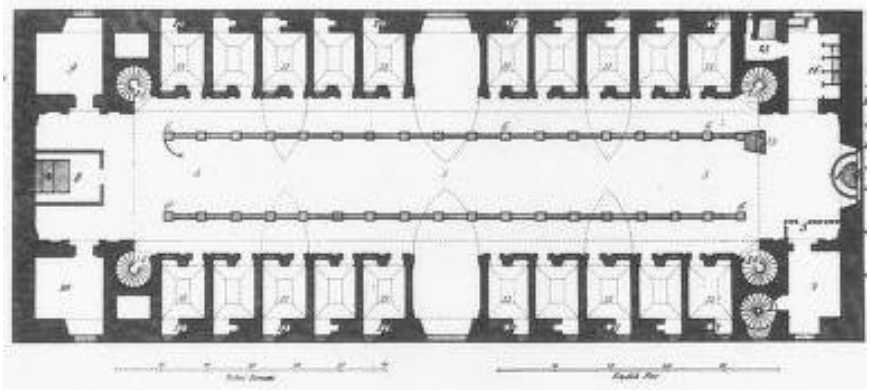
[14] Kulelerden birinin adı, üzerindeki mermer kitabeden (1186-87) anlaşıldığı üzere Isaakios Angelos, diğeri ise Anemas olarak adlandırılır (Eyice, 1993-94). İhtifalci Mehmed Ziya Bey, Isaakios Angelos'un adını taşıyan kulenin, sarayın temellerini sağlamlaştırmak amacıyla Angelos tarafından inşa ettirildiğini belirtir (İhtifalci, 2004).

[15] Anemas ile birlikte cezalandırılan diğer askerlerin, halkın arasında dolaştırılarak hakarete maruz bırakıldığı ve gözlerine mil çekilerek işkence edildiği, Anemas'ın ise imparatorun kızı Anna tarafından gözlerine mil çekilmesi engellenerek zindana attırılması ile bu mekanın ilk kez zindan olarak kullanıldığı Anna Kommenos tarafından yazılmıştır.

olması yeterlidir. Yeni bir sistem önermesi ile kendinden sonraki birçok örneğe temel oluşturan Roma'daki San Michele Hapishanesi'nde de avlulu bir yapı esas alınmış ancak etrafındaki mekanlar topluluk yerine bireysel kapatılmayı uygulayan tek kişilik hücrelerden oluşturulmuştur (Şekil 2.9). İtalyan mimar Carlo Fontana tarafından 1704 yılında tasarlanan bu yapıda, ortadaki uzun avlu çalışma alanı olarak belirlenmiş, bireylerin yalnız kalma imkanı bularak ruhlarını arındırmasını sağlayacak hücre odalar ise bu avlu etrafına konumlandırılmıştır (Ağcakale, 2010).

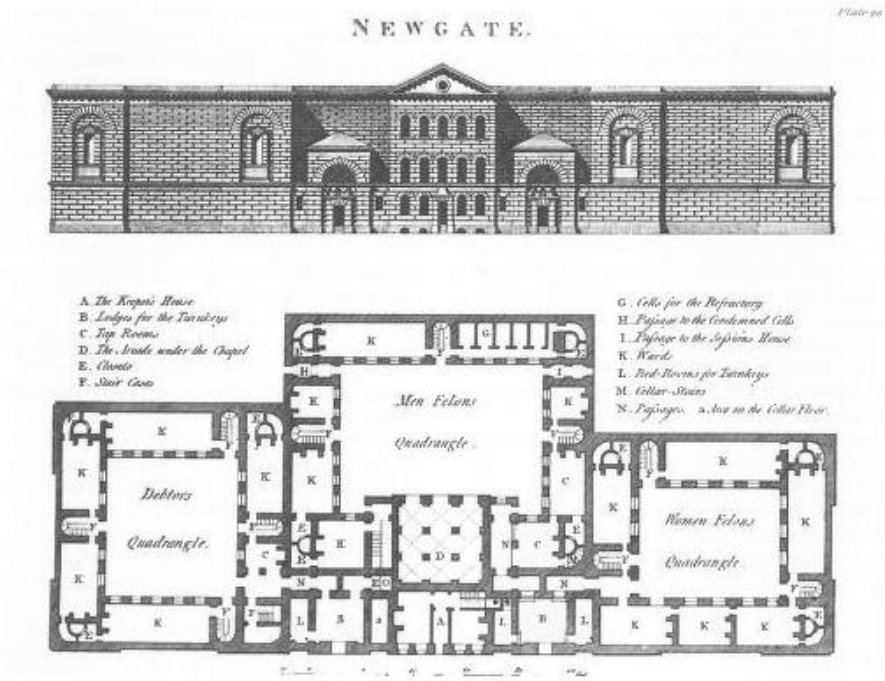
Şekil 2.8 : Amsterdam Rasp House (Ağcakale, 2010).

Şekil 2.9 : San Michele Hapishanesi Planı (Johnston, 2000).

Isıtma ya da havalandırma gibi herhangi bir altyapıya sahip olmayan, sağlık için gerekli koşulların önemsenmediği bu yapıların genelinde kadın, erkek ve çocuklardan oluşan karma bir kapatılma durumu söz konusuydu. 1769 yılında mimar George Dance tarafından tasarlanan Londra'daki Newgate Hapishanesi'nin, -koğuş

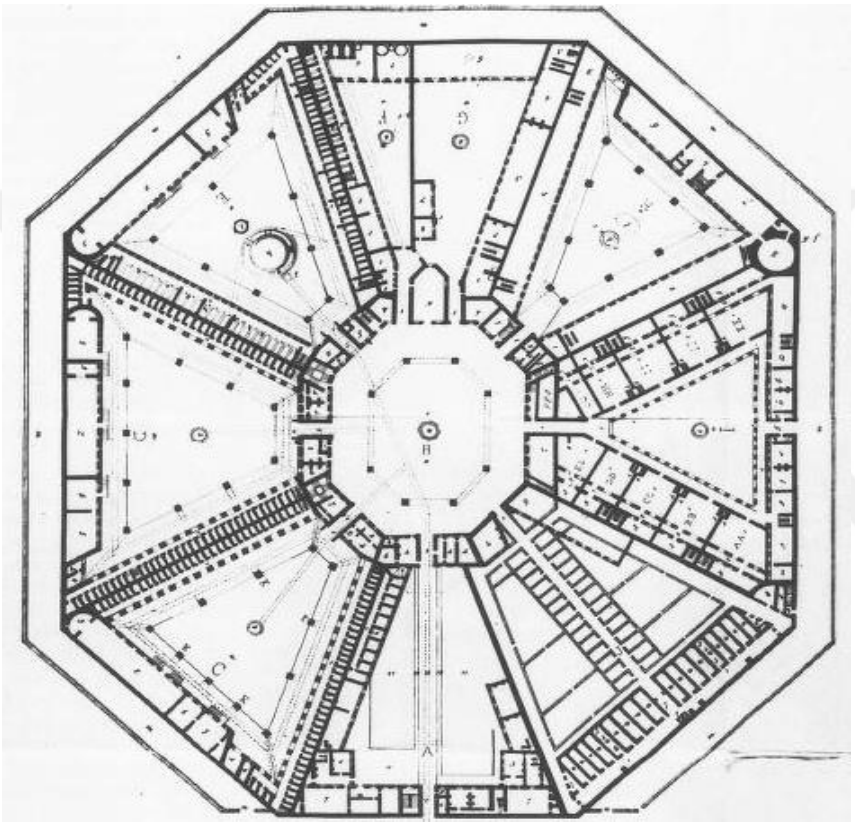
sistemine devam etse de- kadınlar, erkekler ve borçlulara ayrılmış üç bölümden oluşması dikkat çekicidir (Şekil 2.10).

Şekil 2.10 : Newgate Hapishanesi (Johnston, 2000).

Bu topluluk sisteminde tüm bu fiziksel koşulların yanı sıra psikolojik olarak da hedeflenen geri dönüşün alınamadığı, cezanın esas amacı olan caydırıcılık ve ıslah bir yana, bunun yerine birkaç defa suç işlemiş mahkum ile ilk kez suç işlemiş mahkumun bir arada kalması veya mahkumlar arasında suç tasnifi yapılmaması gibi olumsuz başka koşulların da oluştuğu görülmüştür. Tüm mahkumların bir arada olmasının kötü etkileşimi arttırdığı, ıslahı çoğu zaman imkansız kıldığı, hatta bazı durumlarda çeteleşme ve isyan gibi toplu organizasyonların olmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Hapis cezası ile mahkumdan beklenen; suçunu algılayabileceği bir inziva yaşayarak vicdan azabı duyması ve pişmanlık yaşamasıyken, bu sistemle bunun sağlanamayacağı görülmüştür. Toplu hapis sisteminin bilinçli yaratılan bir sistemden çok çaresizlikten doğan bir sonuç olduğunu, henüz başka bir çözüm uygulamasının mümkün olmamasından kaynaklandığını savunan görüşler de mümkün olmakla birlikte, koğuş sisteminin inşa edilmesinin kolay ve düşük maliyetli olmasından dolayı o dönemde birçok devlet tarafından tercih edildiği görülmektedir (Artuk & Alşahin, 2015). Sonraki dönemlerde toplu hapis sisteminin iyileştirilmesi için çözüm arayışlarının devam ettiği görülür.

Hücre tipinin ayrışmış bölümlerle birleştirilmesi, 1775 yılında Ghent'te yapılan *Maison de Force* hapishanesi ile gerçekleşmiştir. *Maison de Force,* sekiz farklı bloğun ışınsal bir biçimde bir araya gelerek ortada avlular oluşturduğu bir şemaya sahip olup, hücre tipinde ilk büyük ölçekli cezalandırma yapısıdır (Şekil 2.11). Ortada çalışma alanı, etrafında hücre odaları ve yönetim birimleri ile her blok kendi içinde diğer bölümlerden bağımsız bir mekan kurgusuna sahip olabildiğinden; kadın, erkek ayrımı ve suç tasnifini mümkün kıldığı görülür (Ağcakale, 2010).

Şekil 2.11 : Maison de Force Hapishanesi (Ağcakale, 2010).

Bu dönemde mahkumların ıslah edilmesi, günahlarından arındırılmaları ve hapishanelerin iyileştirilmesine yönelik tüm çalışmaların aynı zamanda Amerika'da da görüldüğü söylenebilir. 18. yüzyılın sonlarına doğru Amerika'da iki temel sistemin hapishane tasarımında belirleyici olduğu görülür: Amerika'daki çalışmaların başlangıcı sayılabilecek, cezai yaptırımlarla ilgili çalışmalar yapan *Quaker*[16] isimli

[16] İngiltere'de inançları nedeniyle ağır cezalara uğradıkları için Amerika'ya göç ederek Pensilvanya Eyaleti'ni kuran Protestan topluluk. Cezai uygulamalarla ilgili çalışmalar yapmış ve birinci derecedeki

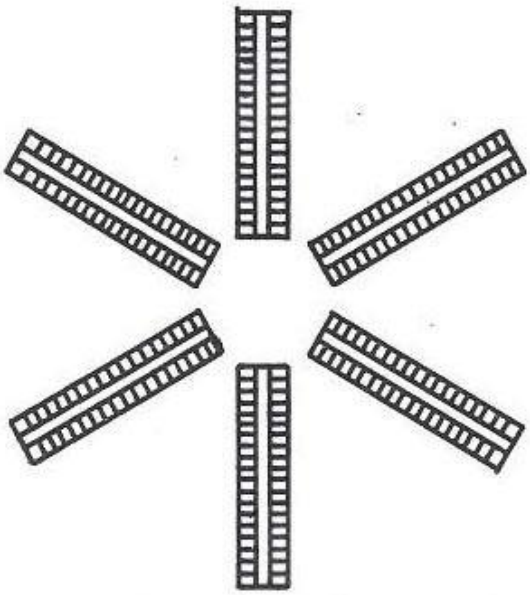
bir yapının oluşturduğu Pensilvanya sistemi ve bu sistemin gözden geçirilmiş bir variyasyonu olarak sunulan *Auburn* sistemi. Her iki sistem de mahkumun cezalandırıldığı süreyi tek kişilik bir hücrede tek başına geçirmesini savunmaktadır. Pensilvanya sistemi, *Quakerlar*'ların dini arınma felsefesi ile suçluların iyileşebileceğine dayanan bir yapıyı ifade etmektedir. Koridor etrafında dizilmiş hücrelerin oluşturduğu blokların ışınsal olarak bir merkezde buluştuğu Pensilvanya sisteminin plan şemasında tecrit amaçlanmıştır (Şekil 2.12). Tecrit sisteminde mahkum gündüz ve gece herhangi bir iş yapmadan, tek başına bir hücrede kalarak vicdanı ile hesaplaşacak ve suçundan nefret edecektir. (Ağcakale, 2010). Egzersizini bile hücre içinde yapabildiği bir alana sahip olan mahkumun hücresinden çıkmasına izin verildiği anlarda da karşılaştığı kişiler tarafından tanınmaması için gözlerinin olduğu kısımda delik olan kukuletalardan takma zorunluluğu vardı (Şekil 2.13). Mahkumların ibadetleri sırasında vaaz dinlerken oturduğu, sağı, solu ve arkası kapalı kabinler de katı bir tecrit sisteminin uygulandığı bu sisteme özel olarak tasarlanmıştır. Bu şekilde birbirlerini görmeleri engellenerek, sadece papazı görmelerine izin verilirdi (Şekil 2.14) (Artuk & Alşahin, 2015). Sistemin ilk örneği 1821 yılında Mimar John Haviland tarafından tasarlanan Pennsylvania State Hapishanesi'dir.[17]

Demirbaş'ın belirttiği üzere (2015), hükümlülerin dini bir yönelime teşvik edilerek ıslah edilmesini hedefleyen bu sistem, ruhsal ve fiziksel anlamda işkenceye dönüşmüş ve kısa süre içine akıl hastalıkları ve ölümlerle sonuçlanmıştır. Bu cezaevini ziyaret eden İngiliz yazar Charles Dickens ise sistemi "burada yatanların çektiği manevi işkence yerine bedeni işkence uygulansaydı bu kadar tahribat yapmazdı" şeklinde yorumlamıştır (Demirbaş, 2015, s. 127).

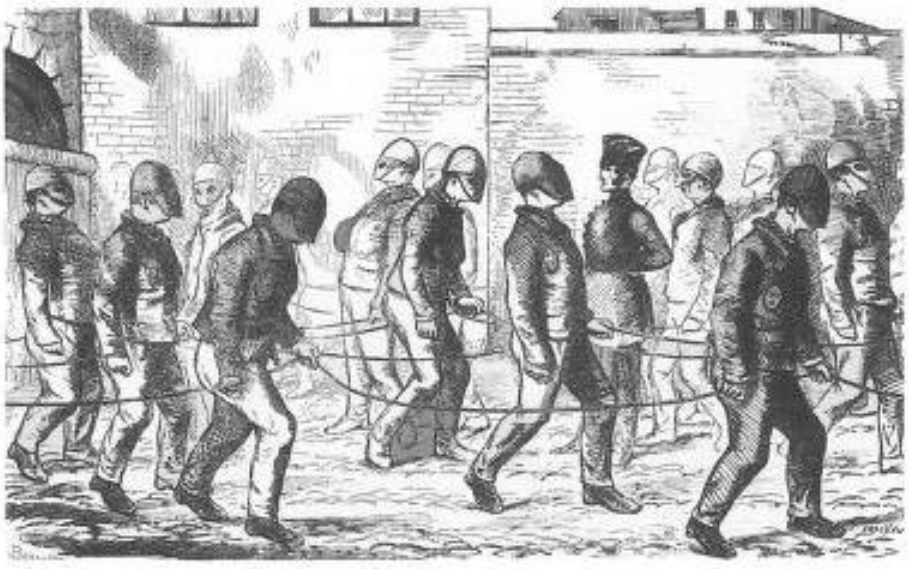
---

cinayet dışındaki tüm suçlar için ölüm cezasını kaldırmış ve 1776'da Philadelphia Cezaevi Vakfı'nı kurmuşlardır. Konuyla ilgili bkz: Demirbaş, a.g.e., s. 125.

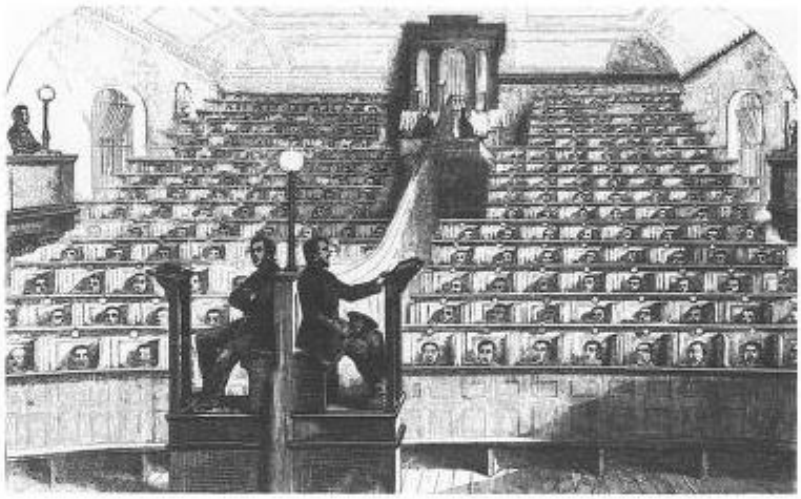
[17] 1842 yılında inşa edilen, Joshua Jebb tarafından tasarlanmış Pentonville Hapishanesi, Pensilvanya sistemini temel alan bir modeldir (Ağcakale, 2010).

Şekil 2.12 : Pensilvanya Şeması (Ağcakale, 2010).

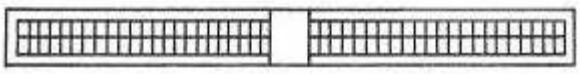

Şekil 2.13 : Pentonville Hapishanesi egzersiz için avluya çıkan mahkumlar (Johnston, 2000).

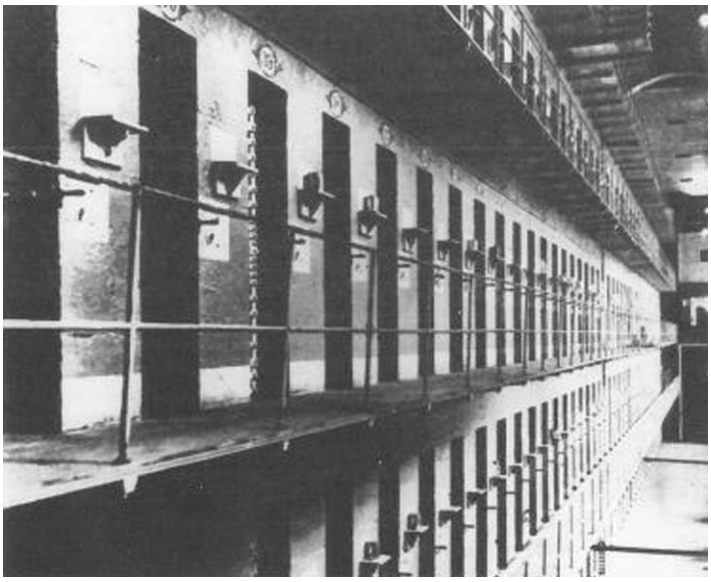

Şekil 2.14 : Pentonville Hapishanesi vaaz dinleyen mahkumlar (Ağcakale, 2010).

Pensilvanya sistemindeki ölümcül sonuçlar yeni bir arayışı doğurmuştur. Katı tecrit sisteminin yumuşatılarak, gün boyunca bütün işlevlerin hücrede yapılması yerine, yemek ve çalışma aktivitelerinin toplu yapılması ve mahkumun ihtiyacı olan sosyalliği edinmesi hedeflenen bu sisteme, New York yakınlarındaki Auburn'de kurulmasından dolayı Auburn sistemi adı verilmiştir. Ancak burada da önemli olan nokta tüm mahkumların sessiz olması kuralının olmasıydı. Hala arınmanın ancak yalnızlaşarak mümkün olduğuna inanıldığından, mahkumların birbirleriyle iletişimde olmaları engellenmiştir. Sırt sırta verilmiş hücrelerin bir koridor aracılığıyla dış dünyayla ilişki kurduğu şemaya sahip yapının ilk örneği mimar John Cray ve hapishane müfettişi Louis Dwight tarafından tasarlanmış Auburn Hapishanesi (1820)'dir (Şekil 2.15 ve Şekil 2.16). Auburn ve Pennsylvania sistemleri 19. yüzyılda Amerika'da ve Avrupa'daki birçok hapishane modeli için örnek teşkil etmiştir (Ağcakale, 2010).

Şekil 2.15 : Auburn Şeması (Ağcakale, 2010).

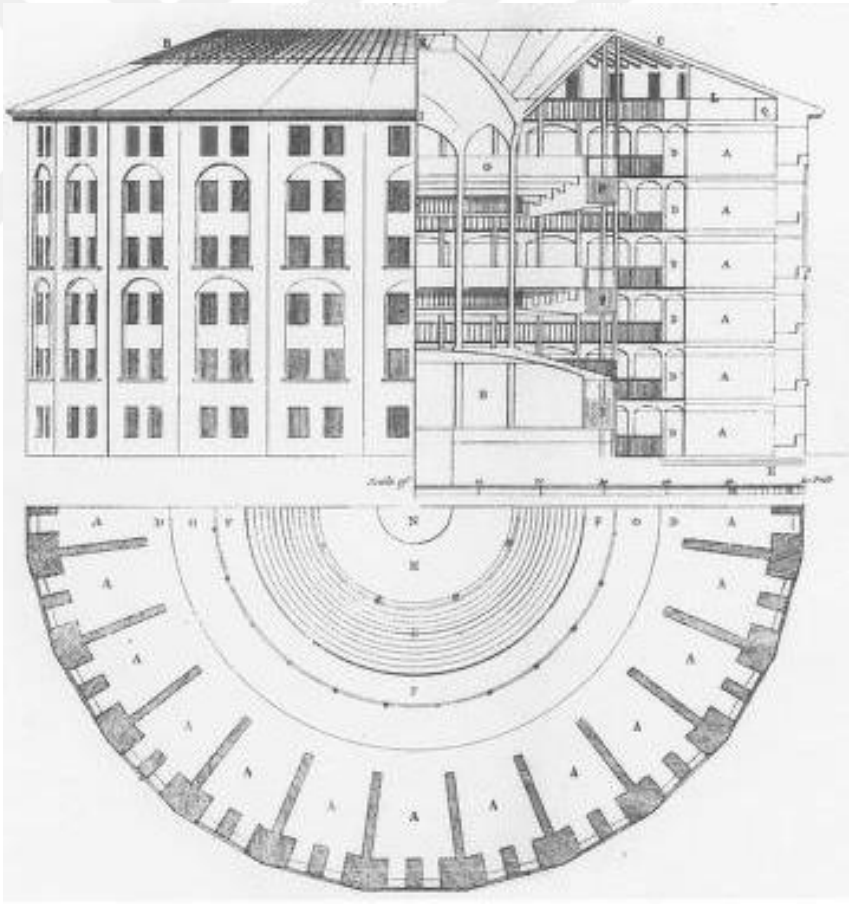
Şekil 2.16 : Auburn Hapishanesi (Johnston, 2000).

Aydınlanma Çağı'nın önemli isimlerinden, hukuk alanında yaptığı çalışmalarla modern ceza hukukunun oluşumuna katkıda bulunan Jeremy Bentham'ın *Panopticon*[18] modelinin, önerdiği plan şemasıyla sonraki yıllar boyunca inşa edilen birçok cezaevine temel oluşturduğu görülmektedir. Bentham, 1786 yılında Rusya'da bir şantiyede birçok üretim faaliyetinin yönetilmesinden sorumlu olan kardeşi Samuel Bentham'ı ziyareti sırasında, kardeşinin mevcut sistemi kontrol edebilmek adına kurmuş olduğu gözetim evini görmüş ve bu sistemin denetim gücünü farkederek bir hapishane olarak kullanılabileceğini düşünmüştür. Panoptikon modeli, merkezde bir gözetleme kulesi ve etrafında yer alan hücrelerden oluşan; tek bir merkezden tüm yapının rahatça gözlemlenebildiği bir şemayı tanımlamaktadır (Bentham, 2016). Yapının dairesel olarak inşa edilmesi ve dairenin iç cephesindeki hücrelere yerleştirilmiş mahkumların dairenin ortasına konumlandırılmış merkezden izlenmesi öngörülüyordu (Şekil 2.17). Hücrelerin biri dış cepheye, diğeri gözetim kulesine bakan iki penceresi sayesinde dışarıdan gelen ışık doğrudan merkeze ulaşabilecek ve farklı kotlardan oluşan bu merkez kulesinin mahkumlar tarafından net görünmemesini sağlayacaktı. Aynı zamanda merkezde yer alan kulenin dairenin iç yüzüne bakan geniş pencereleri sayesinde ise gözetim kolaylaşacak ve mahkumların silüetlerinin daimi görünürlüğü mümkün olacaktı (Foucault, 2015).

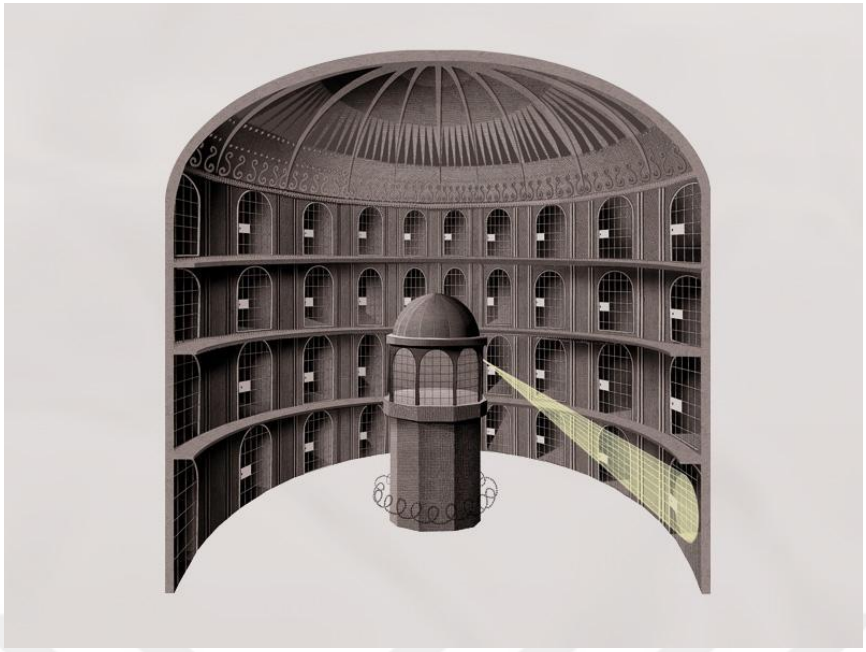
[18] Bentham tarafından; Grekçe, "her şey" anlamına gelen "pan" ve "görmek" anlamına gelen "optic" kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir (Bentham, 2016).

Görünmeden görme ilkesinin hedeflendiği bu şemada, hücredeki mahkumların daha güvenli ve ekonomik yoldan sürekli bir biçimde gözlenmesi mümkün olacak, gözlenmediği zamanlarda dahi gözleniyormuş hissi mahkumu doğruya yönlendirecekti (Şekil 2.18). Gözleniyor olma hissi, önleyici bir etki yaratacak ve mahkumun ıslahını, otokontrol mekanizmasını geliştirmesini sağlayacaktır. Foucault (2005), Panopticon'u 'görmek-görülmek çiftini ayırmaya yarayan bir makine' olarak değerlendirir; çevrenin halkadan bütünüyle göründüğü ama asla göremediği; merkezin ise görülmeden her şeyi görebildiği bir sistem (Foucault, 2015).

Tecrit sistemini öngören Panoptikon projesinde Bentham, çalışmanın da önemli bir ıslah aracı olduğunu savunmaktadır. Daimi olarak gözetlenme hissini yaşadığı, yapacak hiçbir işinin olmadığı bir ortamda mahkumun da çalışmayı isteyeceğini; bunun da karşılıklı olarak fayda sağlayacağını düşünmektedir.

Şekil 2.17 : Bentham'ın Panoptikon Önerisi (Johnston, 2000).

Şekil 2.18 : Panoptikon modelindeki gözlem mekanizması (Url-5).

Bentham'ın Panoptikon projesinin gerçek hayata geçmesi ancak 20. yüzyıl başlarını bulsa da, fikrin yarattığı etki bu yüzyıl boyunca sürmüştür. Sahip olduğu güçlü denetim mekanizmasından ötürü model, 20. yüzyılın sonlarında tekrar gündeme gelmiş ve Foucault tarafından yeni bir disiplin mekanizması olarak değerlendirilmiştir. İktidarın kim olduğundan öte, mekanizmanın çalışması için herhangi birinin varlığı dahi yetebilmektedir. Mahkumun iyi olmasını, delinin sakinleşmesini, okul çocuğunun özenli olmasını veya tedavi altındaki hastanın kontrolünü sağlamak için ne güce ne de demir parmaklıklara, zincirlere, kilitlere gerek bırakmayan bu mekanizma oldukça basit bir sisteme dayanmaktaydı (Foucault, 2015). Yıldız'ın da dikkat çektiği gibi (2012), Bentham'ın Panoptikon adını verdiği bu model sadece hapishane değil; denetlenmenin amaçlandığı tüm hastane, okul, fabrika gibi mekanlarda da uygulanabilir bir sisteme işaret etmektedir.

Bentham'ın, havalandırma, ısıtma ve aydınlatma gibi sorunlara da çözüm önerilerinin yer aldığı projenin mimari, düşünsel ve finansal açıdan tüm detaylarını büyük bir titizlikle ele alarak İngiliz hükümetine yazdığı 21 adet mektup bulunmaktadır (Yıldız, 2012). Panoptikon modeli, tüm uğraşlarına rağmen Bentham'ın hayatta olduğu sürede uygulanmamıştır ancak yarım daire veya yelpaze benzeri plan şemalarının sonraki dönem örneklerinde kullanıldığı görülmektedir. 1916-1925 yılları arasında Stateville'de inşa edilen İllinois Islahevi, mimar C.

Harrick Hammond tarafından panoptikon prensibinde tasarlanmış ancak kullanışsız olduğu gerekçesiyle inşaat sürecinde vazgeçilmiştir (Şekil 2.19) (Ağcakale, 2010).

Şekil 2.19 : Stateville, İllinois Hapishanesi (Johnston, 2000).

Avrupa'da hapishanelerin, ıslah evi ve çalışma evi gibi örneklerle gelişmimi 16. Yüzyılda başlasa da, hürriyeti bağlayıcı ceza olarak kabul edilmesi Aydınlanma Çağı ile olmuştur. Bu süreçte suçlunun ıslah edilmesi için pek çok sistem denenmiş ve bu doğrultuda birtakım ceza mekanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Ceza mekanlarının gelişimi ise çeşitli parametrelerden etkilenmekle birlikte, ceza sistemindeki gelişimlerden doğrudan etkilenmiştir.

3. OSMANLI DEVLETİNDE CEZALANDIRMA SİSTEMİ

İslamiyetin ilk yıllarında suçlular için bazı kapatılma yerlerinin varlığı bilinse de İslam hukukunda bedeni cezalar esas olduğu için hürriyeti bağlayıcı ceza olarak hapishanelerden bahsetmek mümkün değildir. İslam hukukunu temel alan Osmanlı Devleti'nde ise kapatma amaçlı kullanılan mekanlar için genelde kale, tersane ve zindanlar kullanılıyordu. Hapsetme cezasının ise 19. yüzyıla kadar yazılı bir kanun olarak bulunmayıp, 1839 Tanzimat Fermanı sonrası çıkarılan ceza kanunlarıyla birlikte ilk kez Osmanlı hukuk sistemine girdiği söylenebilir (Demirbaş, 2015).

Aydınlanma Çağı düşünürlerinin fikirleri özellikle 18. yüzyıl sonrasında, öncelikle Osmanlı devlet adamlarını ve aydınlarını etkilemiş, toplumun yeni düzen neticesinde doğan ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılması gereken reformların kaynağı olmuştur. Avrupa'da Aydınlanma Çağı'nın getirmiş olduğu rasyonalizm akımı öncülüğünde; can ve mal güvenliği, kişilik onurunun korunması ve kanun önünde eşitlik gibi fikirlerin her alanda yayılmaya başladığı bu dönemde Osmanlı toplumunda da birçok alanda zihniyet dönüşümünün gerçekleştiğinden bahsetmek mümkündür.

Terim olarak kanun koyma anlamına gelen *kanunlaştırma*, dağınık halde bulunan ve yazılı olmayan hukuk kurallarının bir araya getirilerek herkes tarafından bilinen ve ulaşılabilen bir hukuk sistemi oluşturulmasını sağlar. Çok milletli bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde; Müslüman olmayanlara uygulanan hukuk, İslam hukuku ve örfi hukuk gibi farklı hukuk kurallarının uygulanması; devletin güçlü olduğu klasik dönemde yeterliyken, 19. yüzyıldaki gelişmelerin etkisiyle değişen toplum yapısına paralel olarak yetersiz kalmış ve yeni kuralları gerektirmiştir (Bozkurt, 1996). Hukuk alanı, yoğun bir ıslahat hareketinin olduğu Tanzimat döneminde, yönetim ve toplum yapısının değişmesi ile ıslahatı hız kazanan bir diğer alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehirleşmenin artması ve günlük yaşamın da değişmesiyle sosyal hayatta da yeni hukuki düzenlemelere ihtiyacın doğduğu bu dönemde; düzen ve asayişi temin etmek üzere çıkarılan yeni kanunlarla birlikte yabancı kanunların

kabulü, yeni mahkemelerin kurulması, kurum ve teşkilatların düzenlenmesi hukuk alanında yapılmış ıslahatların bazıları olarak sayılabilir.

Tanzimat Fermanı'nın, ayrım yapılmaksızın tüm vatandaşların hak ve özgürlüklerini koruyacağına dair temel ilkelerden bahsetmesi ve kanunsuz suç ve cezalandırmanın olamayacağını belirterek kanunilik ilkesini[19] kabul etmiş olması, herkes için geçerli olabilecek bir ceza hukukunu gerekli kılmıştır. Tanzimat Dönemi; suçların karşılığı olarak daha önceden belirlenmiş sürelerde ceza uygulanmasını mümkün kılması açısından, herkesi eşit şekilde cezalandırmaya imkan veren hapsetme cezasının ve bir ceza kurumu olarak hapishanelerin gündeme geldiği dönemin başlangıcı olarak görüldüğünden, Osmanlı Devleti'nin cezalandırma sistemini Klasik Dönem ve Tanzimat sonrası olmak üzere iki farklı dönem üzerinden incelemek gerekmektedir.

3. 1 Klasik Dönem

Kuruluşundan beri Osmanlı Devleti'nin esas aldığı İslam Hukukunda dini emirlere dayanan belirli değişmez kurallar bulunmaktadır; şer'i hukuk olarak adlandırılan bu kuralların ayrıntılı biçimde tanımlamadığı alanlardaki gerekli düzenlemeleri yapmak üzere oluşan kurallar da örfi hukuk olarak adlandırılmaktadır. İslam hukuku tarafından hükümdara bırakılan bu düzenleme ve kanun koyma yetkisi, Osmanlı padişahları tarafından şer'i hukuka ters düşmeyecek biçimde ve belirli esaslar çerçevesinde kanunnameler aracılığı ile uygulanırdı ancak bir anlaşmazlık olması halinde son karar şer'i hukuk kuralları neticesinde verilirdi. Nitekim klasik dönem Osmanlı hukukunda hem şer-i hukukun hem de örfi hukukun aynı mahkemede uygulanıyor olması, iki hukukun birbiriyle çelişmeden uygulandığını göstermektedir. Örfi hukuk, doğrudan toplumun örf ve adetlerini işaret etmese de hukukun belirli alanlarında yerleşmiş geleneklerin zaman içinde ihtiyaca göre şekillenmesi fikrine dayanmaktadır (Aydın, 2003).

[19] İslam ceza hukukunda suçun, kanunilik, maddi ve manevi olmak üzere üç ilkesi olup kanunilik ilkesi; "hakkında herhangi bir hüküm bulunmadan bir fiilin suç sayılmaması ve failine ceza verilememesi"dir. Bu ilkenin özü "kanunsuz suç ve ceza olmayacağı" hükmüdür. Bkz: Yurtseven, Y. (2001). *Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları*. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9(3-4), 268-269. Günümüzde Türk ceza hukukunda 'kanunsuz suç ve ceza olmaz' ilkesi de temel ilkelerden kabul edilir.

Şer'i hukukta suçlar, had, kısas ve ta'zir olmak üzere üç kısma ayrılır: Had suçları, Allah'a karşı işlendiği kabul edilen suçlardır. Toplum düzenini bozduğu düşünülen bu suçlar; hırsızlık, zina yapmak, yol kesmek, içki içmek gibi eylemler olup, suç kesinleştiği takdirde affedilmesi mümkün değildir. Bu suçların karşılığı olarak ise sopa, sürgün, el ayak kesme veya ölüm gibi cezalar uygulanabilirdi (Kısas suçları ise şahsa yönelik suçlar olarak nitelendirilip, cinayet ve yaralama suçlarını kapsamaktadır. Çoğu zaman öldürenin öldürülmesi, başkasının uzvunu kesenin uzvunun kesilmesi gibi kısas cezaları uygulanırdı. Bu suçları işleyenler için kısas cezası esastı ancak suçtan zarar görenin kısas hakkından vazgeçtiği durumlarda altın, gümüş veya deve gibi tazminat bedelinin ödenebileceği diyet cezaları uygulanırdı (Aydın, 2003). İlk iki kısımdaki suçlara dahil olmayan, üçüncü kısımdaki ta'zir suçlarında ise, cezalar şer'i hukukta belirlenmemiş olup hükümdarın veya kanun uygulayıcının yetkisine bırakılmıştır. Kalpazanlık, sahte evrak, ırza geçme, yankesicilik gibi suçların yer aldığı bu grupta, suçun niteliğine göre ihtardan ölüm cezasına kadar gidebilen geniş bir uygulama alanı mevcuttur (Çiçen, 2010).

Had ve kısas suçları, sabit suçlar olup kanun uygulayıcıya takdir hakkı bırakılmayan; ta'zir suçları ise, suça ve suçluya bağlı olarak alt ve üst sınır ile kanun uygulayıcıya takdir hakkının bırakıldığı suçlardır. Allah'a karşı işlendiği düşünülen had suçlarında, suçlunun affedilmesi söz konusu olmazken; kısas suçlarında mağdurun veya yakınının suçu affetmesi mümkün, diğer suçlardan farklı olarak hafifletici sebeplerin olabildiği ta'zir suçlarında ise bu durum şartlara ve suça göre değişkenlik göstermektedir (Aydın, 2013). Osmanlı örfi hukukunun temelini oluşturan ta'zir suçlarının, had ve kısas suçları gibi ayrıntılı bir biçimde tanımlanmamış olmasından dolayı uygulayıcıya veya dönemine göre farklılık göstermesi açısındanss, kanunilik ilkesine uygun olmadığı söylenebilir.

Klasik dönemdeki ceza hukukunda idam, sürgün, teşhir, dayak gibi bedeni cezaların yanısıra fidye, dükkan kapatma, mallara el koyma, prangabentlik, kısas ve para cezalarına rastlanmaktadır. Ağır cezalar vererek adaleti sağlama fikrine sahip İslam hukukunda, hafif ve ağır ceza gibi ayrımlar olmamakla birlikte cezaların içinde en ağır olanı idam cezasıdır. İdam cezasının uygulaması, şehir meydanında halka açık yapılabildiği gibi zindanlarda da yapılabilirdi. Toplumsal suç işleyenler için teşhir yöntemi tercih edilirken, askeri veya siyasi suçluların idam edilmesi sırasında mekan olarak genellikle zindanların tercih edildiği görülmektedir (Şen, 2007).

19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde hapis, bir ceza olarak değil, cezanın belirlenmesine kadar veya toplum düzenini korumak amacıyla ıslah olması için suçlunun tutulduğu yer olarak karşımıza çıkar. İslam hukukuna göre hapis, had ve kısas suçlarında ikinci derecede başvurulan bir yöntemken, ta'zir suçlarında birinci derecede kullanılan bir yöntem olarak görülür. Bazı durumlarda suçlunun cezasını ağırlaştırmak amacıyla, kısas ve had cezasına ek olarak ta'ziren hapis ile cezalandırılması da mümkündür. Mesela içki içmek, had suçlarından olup cezası şer'i hukuka göre belirleniyorken; suçun Ramazan ayında ve gündüz vakti işlenmiş olması had suçuyla birlikte ta'ziren cezalandırılarak, hapis uygulanması şeklinde ağırlaştırılabilir. Hapsin süresi ise genel olarak kanunnameler ile belirlenmemiş olup, cezanın kendisine ve şartlarına göre değişkenlik göstermek suretiyle kanun uygulayıcıya bırakılır. Kendisine uygulanan cezalara rağmen suç işlemeye devam eden bir kişi için verilecek hapsin süresi, genellikle ıslah olana dek veya ölene dek şeklinde süresiz bir biçimde belirlenebiliyorken; yalan tanıklık gibi bazı suçların cezası süreli bir biçimde uygulanırdı (Avcı, 2002). Osmanlı Devleti'nde hapis cezasının süreli olarak kabulü ilk kez 1838 yılındaki Askeri Ceza Kanunu ile olmuştur. Bu kanun ile suçlar tanımlanarak karşılığındaki hapis cezalarının süreleri belirtilmiştir.[20]

Borçlular, zina mahkumları veya siyasi suçlular gibi farklı gruptan suçluların kapatıldığı bu mekanların, şer'i hukukta yer alan sürgün, kalebentlik, prangabentlik gibi cezalar için de kullanıldığı görülmektedir. Bir cezalandırma mekanı olmaktan çok suçlunun cezasına karar verilene kadar bekletildiği veya kısa süreli uyarı için kapatıldığı bu aracı mekanlar için Osmanlı'da genellikle zindanlar tercih edilmiştir (Şen, 2007). Kelime anlamı *karanlık, yer altı hapishanesi, pek karartılı sıkıntılı yer* olan zindanların İstanbul'da en bilinenleri Yedikule, Tersane-i Amire, Baba Cafer Zindanları'dır. Baba Cafer ve Tersane-i Amire Zindanları; katil, hırsız, borç ve zina

[20] Süreli hapis cezasının belirtildiği maddeler: 20. Bendin 10. maddesine göre, çapulculuğa engel olmamak suretiyle görevi ihmal eden zabit, rütbe tenzili ve 3 ay hapis cezasına çarptırılır. 16. maddeye göre; suça konu eşyayı kabul etmek yine rütbe tenzili ve 1 yıl hapis, 21. Bent m.1'e göre; zimmet suçuna 3 yıl hapis, ordu hizmetindeki ekmekçinin ihmaline 6 ay hapis, 22. Bent m.1'e göre; askeri eşyaya sahip olmadığı için çalınmasına sebep olana 1 ay, ikinci defasında 3 ay, üçüncü defasında ise 2 sene, m.12'ye göre; özel talimatı tağyir suçuna 6 ay, m.13'e göre genel talimatı tağyir suçuna 1 sene hapis, 24. Bent m.6'ya göre, tekâsül (taksir) ile firara sebebiyet suçuna 6 ay, firar eden mahpus işkence ile ceza olunacak makuleden ise firara sebep olan 1 yıl hapis ile cezalandırılır. Daha fazla bilgi için bkz: Avcı, M. (2002). Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*.

gibi adi suçlardan hükümlülerin gönderildiği zindanlarken, Yedikule Zindanı ise genellikle devlet elçileri veya yüksek rütbeli savaş esirlerinin tutulduğu bir yer olarak, zindan olsa dahi, ayrıcalıklı yerini korumuştur. Hisar olarak inşa edilen Yedikule Zindanı, Bizans döneminde yabancı devlet adamlarının misafir edildiği bir konaklama mekanı olarak kullanılmış ancak daha sonra hem Bizans hem de Osmanlı döneminde zindan olarak kullanımı sürmüştür. Zindankapı olarak da bilinen Baba Cafer Zindanı, hem sivil hem askerlerin tutulduğu yer olup genellikle yeniçerilerin hapsedildiği bir zindan olarak kullanılmıştır. Çeşitli bölümlerden oluşan zindanda ağır ceza mahkumlarına veya özellikle 19. yüzyıldan sonra kadınlara mahsus bölümler ile Rum, Ermeni veya Yahudiler gibi farklı milletlerden suçlulara ait bölümlerin olduğu da belgelerden anlaşılmaktadır. Tersane-i Amire, Büyük Zindan veya Bagnio del gran Turco gibi birçok isimle bilinen Tersane Zindanı'nın ise, Bizans Dönemi'nden Kanuni Sultan dönemine kadar Sanbola veya Forsa Zindanı olarak adlandırıldığı ve yabancı seyyahların seyahatnamelerinde çokça yer aldığı görülmektedir. Çevresinin yüksek duvarlarla çevrili olması ve hiç pencere olmaması itibariyle, kaçışın mümkün olmadığı büyük köle hapishanesi olarak tanımlanan bu zindanı Evliya Çelebi de *zeyrek kuşu olsa dahi kaçışın mümkün olmadığı yer* olarak nitelemiştir (Koçu, 1969; Mumcu, 2016). Yıldıztaş (1997), Tersane Zindanı'nın 16. yüzyılda üç bölümden meydana geldiğini; ilk bölümde gemi inşasında çalıştırılan sanatkarlar, ikinci bölümde sanat yeteneği olmayıp donanmada kürek çekenler kalırken üçüncü bölümün ise hastane olarak kullanıldığını aktarmıştır. Osmanlı'da tasniften bahsedilmeyecek kadar erken bir tarihte, Tersane Zindanı'nın mahkumların niteliğine göre ayrılmış farklı bölümlerden oluşması, kendi içinde belirli bir tasnifin yapılıyor olması açısından ilgi çekicidir.

İstanbul zindanları 1831 yılında kaldırılarak, İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümünde Hapishane-i Umumi kurularak kullanılmaya başlanmıştır. İstanbul dışındaki zindanların kullanımı ise devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde suçluların muhafazası için zindanların yanı sıra; kaleler, surlar, hükümet konağının bir kısmı veya imam evi gibi devlet görevlilerinin konutları da dahil olmak üzere herhangi bir yer kullanılabiliyordu. Bu yapılar için herhangi bir standart veya kural olmadığı, ihtiyaca göre şehir surlarının kuleleri veya mahzenlerin de zindana dönüştürüldüğü, bugünkü hapishane mekanlarıyla tek ortak özelliği kapatılma işlevini yerine getirmek olan bu

mekanlar genel olarak *mahbes* adıyla bilinmektedir.[21] Çoğu zaman hareket kabiliyetinin bile imkansız olduğu bu dar ve karanlık zindanlarda mahkumlar, soğuk ve açlık gibi fiziki şartlarla da mücadele etmek durumunda kalmışlardır (Yıldıztaş, 1997). Tanzimatla birlikte evrilerek günümüzdeki şeklini alan bu mekanların, bir ceza kurumu olmamasından dolayı özelleşmiş hapishane yapıları olduğunu söylemek mümkün değildir.

Klasik dönem cezalarının bir diğer uygulaması da prangabentlik olarak görülür. Mahkumların, işlediği suça göre süreli veya ömür boyu prangaya vurularak hapsedildiği örneklere rastlanır. Suçluların bir kale sınırları içine kapatılması şeklinde uygulanan kalebentlik veya *cezirebentlik*[22] cezası ile işlenen suç neticesinde, Osmanlı donanmasındaki gemilerde kürek çekme anlamına gelen kürek cezası da hapsetme eyleminin görüldüğü klasik dönemdeki cezalardandır. Osmanlı Devleti'nde mahkumun çalıştırılmasına en erken örnek kürek cezasıdır. Özellikle buharlı gemilerin icadından önce, yelkenle hareket eden gemilerin hava şartları müsait olmadığı zamanlarda kürekle hareket ettiriliyor olması, kürek işçisine ihtiyacı doğurduğundan bu ihtiyaç savaş esirleri veya mahkumlarla giderilmeye çalışılmıştır. Her iki ceza da bazı durumlarda idam cezasının hafifletilmesi şeklinde uygulanıp, oldukça ağır cezalar olarak bilinmektedirler. Kürek cezasına mahkum olanların, sırf bu ağır cezadan kurtulmak için kendi ellerini kestiği örneklere bile rastlanmaktadır (Avcı, 2002).

Klasik dönemdeki kapatma cezalarından sayılabilecek bir başka örnek de tomrukhane uygulamasıdır. Suçlu olduğu düşünülen kişilerin 4-5 metre uzunluğunda 40-50 cm eninde tomruk denen ağaç kütüklerine kapatılarak suçunu itiraf etmesinin amaçlandığı bu uygulama, bazen şüphelinin sadece ayaklarını bazen de tüm bedenini kapsayabilirdi. Mahkumun beslenme ve tuvalet ihtiyaçlarını dahi burada karşılaması beklendiğinden bir tür işkence uygulaması olan tomruklar, Tanzimat Fermanına kadar tevkifhane olarak hükümet konaklarında yer almış; Tanzimat döneminde işkence kapsamında değerlendirilerek uygulaması kaldırılsa da ağır suçlar için

[21]Yıldız, mahbes ile hapishane arasındaki farkı şöyle açıklar: mahkum ya da esir için hapsedildiği saray, kale, hisar, kule, tersane ya da çeşitli devlet görevlilerinin konutları birer mahbesti, fakat bunların hiçbiri suçluları ve tutukluları kapatmak, cezalandırmak ve dönüştürmek için tesis edilmiş birer hapishane değildir. Bkz: Yıldız, G. (2012). *Mapusane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 8.

[22]Adalarda yer alan kalelerde uygulanan kalebentlik cezasına verilen ad.

uygulanmaya devam edilmiş, bütünüyle kaldırılması ise ancak 1862 yılında mümkün olmuştur (Şen, 2007).

Osmanlı hukukunda yargı sistemindeki tek yetkiye sahip kadılar, yetkilerini doğrudan padişahtan alırlardı. Adaletin temsilcisi olan kadıların hukuk konusunda bilgili, eğitimli ve muhakeme yeteneği yüksek, imanlı kişiler olmaları gerekmekteydi (Ortaylı 1975). İslam hukukunun bazı durumlarda kadılara yorum hakkı tanıması, cezalandırmada farklı yorumların farklı sonuçlar doğurabileceği anlamına geldiğinden adaletin sağlanmasında bazı şüpheli durumlar oluşmasına neden oluyordu (Şen, 2007). Kadıların belirli bir maaş almadan, gördükleri davaya göre ücretlendirilmesinin rüşvet ve yolsuzluk gibi kanunsuz işlere sebep olduğu görüldüğünden bazı kanunnameler[23] ile bunun önüne geçilmeye çalışılsa da sorunu tam olarak çözmeye yetmemiştir. Bununla beraber kadıların atanması sırasında veya görevden alma gibi hususlarda da aksaklıkların yaşandığı bilinmektedir (Ekinci, 2000).

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı hukukunun, İslamın değişmez kurallarını içeren şer'i ve zamana ve uygulayıcısına göre değişkenlik gösterebilen örfi hukuk kurallarından oluşan kendine has bir yapıya sahip olduğu görülür. Örfi hukuku oluşturan kanunnamelerin; kanunname niteliği taşıyabilmesi için tahta çıkan her padişah tarafından yenilenmeleri gerekse de son dönemde yapılan düzenlemelerin eksik bırakıldığı ve zamanın ihtiyaçlarına göre yetersiz kaldığı görülmüştür. Sözü edilen durumlar düşünüldüğünde; kanunun uygulanmasının yanında kanun uygulayıcıların da mevcut hukuk kurallarına ulaşma, anlama ve yorumlama konusunda sorunlar yaşadığı söylenebilir (Şentop, 2005).

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıldan beri süregelen savaşlar ve isyanlar, düzenin bozulmasında önemli rol oynamış; devletin otoritesini korumak adına yapılan müdahaleler, muhakeme olmaksızın yapılan cezalandırmalar, sürgün veya mallara el koyulması gibi keyfi muamelelere kadar varmıştı (Candan, 2015). Tüm bunlar,

[23]1838 yılında çıkarılan Tarik-i lmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu ve aynı yıl yayınlanan Memurine Mahsus Ceza Kanunu, memurlara dair işlenebilecek suç ve cezaları açıklayarak kanunsuz ceza verilemeyeceğini ve keyfi cezaların kaldırıldığını açıklamaktadır. Daha fazlası için bkz: Adak, U. (2006). *XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler*. Yüksek Lisans Tezi ,İzmir

Tanzimat Fermanı'nda yer alan suçların ve cezaların belirlenerek her vatandaşın eşit yargılanması vaadiyle uyuşmuyordu. Yargı sistemindeki bu aksaklıklar, toplum yapısı ve ihtiyaçları ile birlikte Osmanlı hukuk sistemindeki birtakım yenilikleri de gerekli kılıyordu. Devletin üzerindeki iç baskı kadar dış baskının da Tanzimat hareketinde önemli bir itici güç olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, toplumsal düzeni ve adaleti korumak, merkezi otoriteyi güçlendirmek Tanzimat döneminde hukuk alanındaki büyük dönüşümü sağlamıştır.

3.2 Tanzimat Sonrası Dönem

1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümâyûn'u olarak bilinen Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasıyla başladığı kabul edilen Tanzimat dönemi, Osmanlı'da dönüşümün yansımalarının net bir biçimde gözlemlenebildiği süreci temsil eder. Bu dönemde eğitim, vergi, hukuk, askerlik ve gündelik hayat gibi birçok alanda, toplumdaki her kesimi ilgilendiren değişimlerin başta İstanbul olmak üzere tüm Anadolu'da yaşandığı görülür.

Bu gelişmelerin en önemlilerinden biri hukuk alanında yapılan değişikliklerdir. Osmanlı Devleti için kanun yapmak yeni bir durum olmasa da, kanunlaştırma faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü Tanzimat döneminde; ihtiyaç duyulan konulara ek olarak, hukuk sahasındaki düzenlemelerin bir bütün olarak ele alınıyor olması yeni bir gelişme olarak karşımıza çıkar. Tanzimat Fermanı'nda sözü edilen uygulamaların gerçekleştirilmesi adına devletin birçok alanda çalışmalar başlattığı söylenebilir. Birçok kurum ve teşkilatın yeniden düzenlenmesi, fermanın uygulanma şekliyle ilgili ülkenin her tarafına talimatlar yollanması, taşra yöneticileriyle görüşmeler yapılarak bilgilendirilmeleri, gayrimüslim üyelerin de olduğu yerel meclislerin kurulması ve birçok alanda yeni kanunların çıkartılması bunlara örnek olarak verilebilir (Bozkurt, 1996). Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti'ndeki cezalandırma sisteminin belirleyicisi çıkartılan ceza kanunları olmuştur. 1840, 1851 ve 1858 yıllarında çıkartılan ceza kanunlarının her biri bir öncekindeki eksiği gidermek üzere yeni eklemelerle düzenlenmiştir.

Tanzimat Fermanında, "bütün Osmanlı memleketleri ahalisine..." denilerek belirtildiği üzere, herkesin kanun önünde eşit olacağı; "suçluların kanunlar gereğince alenen incelenip hüküm verilmediği müddetçe, hiç kimse hakkında gizli ve açık idam

ve zehirleme muamelesinin caiz olmadığı" ilan edilmiştir. Açıkça belirtilen temel hak ve hürriyetlerin korunması ile ilgili olarak, suç takibinin yapılacağı ve cezalandırmadaki keyfiliklerin kaldırılacağı konusu fermandan hemen sonraki sene çıkartılan 1840 Ceza Kanunnamesi[24] ile ele alınmıştır (Akgündüz, 2016). 13 bölüm ve 41 maddeden oluşan bu ilk kanunnamede ölüm cezasını gerektiren suçlar sıralanmış, bununla birlikte sırasıyla; katl ve idam, iç güvenliği ihlal etmek, hakaret, dil uzatma, darb, mülk ve mal varlığına muhalefet, rüşvet, nitelikli zimmet, devlete zarar, devlet memuruna müdahale veya darb, vergi ödememe gibi suçlara da yer verilmiştir. Bu suçların karşılığı olarak siyaseten katl, kürek, hapis, memuriyetten çıkarma gibi cezalar tanımlanmış ve hakimlere takdir yetkisi bırakılmamak üzere sabitlenmiştir. Hakaret ve kötü söz söyleyenler ile darp edenler veya zabıta memurlarının uyarılarına uymayanlar için süreleri belirlenmiş hapis cezalarının yer aldığı görülürken, vergi borcunu ödememek suçunun karşılığı olan hapsin süresi belirtilmemiştir (Doğan, 2009). Kanunnamenin giriş bölümünde; her kim olursa olsun, gerekli incelemeler doğrultusunda mahkeme tarafından suçu tespit edilene kadar hiçbir vatandaşın canına kastedilmeyeceğinin garantisi verilmektedir.[25] Birinci faslın ilk maddesinde ise eşitlik ilkesine dikkat çekilmiş, dağdaki bir çobanla vezirin eşit tutulacağı belirtilmiştir (Bozkurt, 1996). Keyfi muamelelerin ve suistimallerin özellikle vurgulandığı bu ilk kanunname, farklı içerikteki konuların bir arada yer almasından dolayı düzensiz olmakla eleştirilse de suçların ve cezaların ayrıntılı bir biçimde tanımlandığı ilk ceza kanunudur. Bununla birlikte bu kanunname, Tanzimat Fermanı'nda belirtilen özgürlük ve hak gibi kavramların bir belge ile somutlaştırıldığı ilk örnek olması açısından dikkate değerdir.

Kanun-i Cedid adıyla da bilinen 1851 tarihli Ceza Kanunnamesi[26] ise 3 bölüm ve 43 maddeden oluşmaktadır. Önceki kanunun biraz geliştirilmiş bir hali olmakla birlikte, içerik bakımından çok fark görülmez. Katlin çeşitleri, silahla yaralama, memura karşı

[24] 1 Rebiulevvel 1256

[25] "Bila istisna tebea-i Devlet-i Aliyyeden olanların metbu-u şer'isi olan padişahına ihanet ve Devlet-i Aliyye aleyhine ikaz-ı fitneye cesaret ve katl-i nefse cür'et misullu bir hareket-i sarihası vuku bulup da şer'an ve kanunen ve alenen ve tahkikat-i lazimeve tetkikat-i muktaziyeile kiraren ve miraren davası görülerek bila garaz cünhası ba'des sübut hüküm terettüp etmeksizin hafi ve celi ve katilen ve tesmimen… hiç kimsenin canına kasdolunmamasına…" Bkz: Candan, R. B. (2015). 1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , 1 (1), s. 76.

[26] 15 Ramazan 1267

gelme veya yaralama, yol kesme, iç güvenliği ihlal, hakaret, dil uzatma, rüşvet gibi daha önce cezaları açıklanan suçlara ek olarak sahtekarlık, kalpazanlık, sarkıntılık, kız kaçırma, alışverişte noksanlık gibi suçların da cezaları düzenlenmiştir (Akgündüz, 2016). Hapis cezasına, on beş günden on beş yıla kadar olmak üzere alt ve üst sınırları belirlenerek, bir ceza hukuku yaptırımı şeklinde yer verildiği görülse de; adam öldürme suçu işleyen kadınlardan bahseden maddede süresi 'ıslah olana dek' şeklinde belirtilerek cezanın hakimin takdirine bırakıldığı durumlara da rastlanır. Kanunnamede hapis cezasını gerektiren durumların belirlendiği maddelere ek olarak hükümlülerin ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı veya hasta hükümlülerin durumunun ne olacağı gibi cezanın infazı ile ilgili konulara da değinilmiştir[27] (Doğan, 2009). 1851 Kanunnamesi'ni önceki kanunnameden ayıran en önemli özellik, cezaların alt ve üst sınırlarının belirlenerek hakimlere takdir yetkisinin bırakılmasıdır.

Hem 1840 tarihli hem de 1851 tarihli kanunnamede öncelikli olarak toplum düzenini korumak üzere alınan tedbirler, yönetimin daha muntazam idaresi ve toplumdaki eşitsizlikleri gidermek amacı taşıdığı görülür. Her iki kanunname de eksikleri barındırmakla birlikte hapis cezasına dair hükümler barındırması açısından önemlidir. 1851 yılındaki kanunnamede, hapsetmenin bir yaptırım olarak belirlenmesi, hapis cezasının cezalandırma sistemin merkezine doğru yerleşmeye başladığı şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim birkaç sene sonra ilan edilen 1856 yılındaki Islahat Fermanı'nda, hapishanelerle ilgili bazı düzenlemeleri içeren maddede, hapishanelerdeki işkence ve eziyet uygulamalarının yasaklandığına dair karar, bedeni cezanın Osmanlı ceza sisteminden çıkmaya başladığını ifade ettiğinden bunu destekler niteliktedir.

1840 ve 1851 kanunnamelerinde karşılaşılan yetersizlikler doğrultusunda, 3 bölüm ve 264 maddeden oluşan 1858 Ceza Kanunnamesi[28] yayınlanmıştır. İlk iki kanunname ve 1810 yılında yayınlanan Fransız Ceza Kanunu bu kanunnamenin kaynağını oluşturmaktadır. İlk bölümde kamuya karşı, ikinci bölümde ise kişilere

[27]Birinci kısımdaki 15. maddede, adam öldürme suçu işleyen kadınların, hapis cezası süresince ihtiyaçlarının varsa akrabaları tarafından, yoksa devlet hazinesinden karşılanacağı belirtilmiştir. İnfaza ilişkin hükümlerin açıklandığı bir başka maddede ise, maddi durumları yetersiz hükümlülerin ihtiyaçlarının giderileceği ve hasta hükümlülerin tedavi süresince evlerine gönderileceği belirtilmiştir. Bkz: Doğan, F. K. (2009). *Cezanın Amacı ve Hapis Cezası*. Doktora Tezi , İstanbul, s. 119.

[28] 28 Zilhicce 1274

karşı işlenen suçların yer aldığı, son bölümde ise kabahatlerin yer aldığı görülmektedir. Bu kanunnamede suçlar; cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere üçe ayrılarak tarif edilmiştir. Cinayet suçlarının karşılığı olarak idam, kürek ve kalebentlik cezaları, süresiz memuriyetten uzaklaştırma, medeni haklardan men cezaları öngörülürken, cünha ve kabahatler için hapis, süreli memuriyetten uzaklaştırma ve para cezaları uygun görülmüştür. Kanunda, tıpkı 1851 yılındaki kanunname gibi, hapis cezasının uygulanmasına yönelik bazı düzenlemelere rastlanmakla beraber, bunlara ek olarak hükümlülerin giyim ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması gibi konulara da yer verildiği görülmektedir.[29] İlk sistemli ceza kanunu olan bu kanunname laik hukuk sistemine geçişe zemin hazırlaması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bazı değişiklikler yapılsa da 1858 tarihli bu kanun 1926 yılındaki 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun kabulüne kadar geçerli olan tek kanundur (Doğan, 2009). Ceza Kanununda suçların cinayet, cünha ve kabahat olarak sınıflandırılmasından sonra İstanbul Zabıta Müşiriyeti'ne bağlı; cinayet için Meclis-i Tahkik, cünha için Divan-ı Zaptiye[30] ve kabahatler için Meclis-i Zabıta birimlerinin kurulması, kanunnamede belirtilen cezaların uygulanmasına da önem verildiği şeklinde yorumlanabilir.

Tanzimat döneminde suçların ve cezaların detaylı bir biçimde tanımlanmış olması, yargılamanın yapılacağı mahkemeler ve cezanın infazının uygulanacağı mekanlar gibi cezalandırma mekanizmalarındaki yeni düzenlemeleri de gerekli kılmıştır. Batıda hakim olan bedenin cezalandırılmasından vazgeçme fikri ile zindandan hapishaneye geçiş sürecinin başladığı ve Osmanlı hapishanelerinin suçluyu ıslah edecek ve hatta üretime katacak birer eğitim yerine dönüşmesi için yapılan reform çalışmalarının 20. yüzyıl başlarında da sürdüğü görülmektedir.

---

[29] Kanunda kimsesiz hükümlülere yardım etme görevi resmi makamlar olarak belirtilmiş; hükümlülerin giyim ve diğer ihtiyaçlarının bölgede toplanan vergilerden, hastane masraflarının ise devletçe karşılanacağı belirtilmiştir. Bkz: Doğan, F. K. (2009). *Cezanın Amacı ve Hapis Cezası*. Doktora Tezi , İstanbul, s. 119.

[30] Zabtiye Meclisi'nin yerine kurulan Divan-ı Zaptiye ve Meclis-i Tahkik isimli iki idari mahkemenin oluşturulması ile görev dağılımı yapılmış olduğundan yargılama süreçlerinin hızlandırılması planlanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz: Yıldız, a.g.e., s. 86.

4. HAPİSHANE REFORMU

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin, devlet ile tebaa arasındaki ilişkiyi kontrol eden ayanlar, dini otoriteler, loncalar veya aşiretler gibi birçok mekanizmayı devreden çıkararak merkezi otoriteyi hakim kılmak için, birçok farklı yöntem denediği bir dönemdir. Loncaların zayıflatılması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması veya tam hakimiyet kuramadığı vilayetleri kontrol altında tutmak için idare heyetlerinin kurulması bu çabaların bir göstergesi olarak görülebilir. Önceki yüzyıllarda Osmanlı toplum sistemi, tüm dinleri kapsayan ancak Müslümanların üstün olduğu, gayri Müslim tebaanın ise belirli şartları sağlayarak kendilerini güvence altına aldığı bir sisteme dayanmaktaydı. Gayri Müslimlerin hukuken Müslümanlardan daha kısıtlı haklara sahip olmaları, kapitülasyonlardan faydalanmak için Avrupa devletlerinin himayesi altına girmeleri sonucunu doğuruyordu. Avrupa'da milliyetçilik akımının etkin olduğu böyle bir ortamda, bu durumu düzenlemek ve özellikle Hristiyan tebaanın tekrar Osmanlı hukuk sistemine girmesini sağlamak amacıyla yapılan ıslahatların en kapsamlısının 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile başladığı söylenebilir. Her tabakadan ve her dinden insanın eşit sayılacağı bir düzenleme öngören bu ıslahat programında, eşit sorumluluklara karşılık eşit hakların verilmesi ile adaletsizliğin ortadan kaldırılacağı vaat ediliyordu.

Tanzimat'ın ilanının, Mısır sorununun en hararetli dönemine denk gelmesi ve bu süreçte Avrupa'nın desteğini kazanmak, yayılmakta olan milliyetçilik hareketlerinin zararlarını minimuma indirmek ve Rusların müdahalelerini engellemek gibi uluslararası bağlamda hedefleri olsa da; III. Selim döneminden beri süregelen, sisteme ayak uydurma yolundaki, yenileşme hareketleriyle de örtüştüğü görülür. Avrupa'da bulunmuş veya kısa süre de olsa yaşamış Osmanlı devlet adamlarının da savunduğu genel düşüncenin, Avrupa uygarlığını takip etmek ve devletin geleneksel kurumlarını yeniden yapılandırmak yönünde olduğu görülür. Tüm bu fikirler, yeni güçlü ve modern bir sistemin gerekliliğini doğurmuştur.

Tanzimat Dönemi, birçok alanda yeni kurumlara ihtiyaç duyulan bir yapılanmayı ifade eder ancak; Tanzimat Fermanında can, mal ve namusun korunacağına ve cezalandırmada kanuna uygunluk ilkesinin benimseneceğine dair teminat verilmesi, öncelikli olarak bu kanunların korunması ve uygulanmasından sorumlu olacak bir yapının varlığını gerektirmiştir. Bu sebeple, adaletli ve herkes için geçerli bir hukuk sistemi ve bu sistemin sürekliliğini sağlayacak, merkezin kontrolünde yeni bir güvenlik teşkilatının oluşturulması öncelik verilen konulardan olmuştur. Ceza kanunnamelerinin hazırlanması ve zaptiye teşkilatının düzenlenmesi bu kapsamda atılmış ilk adımlardandır.

İç güvenlik sistemindeki düzenlemelerin başlaması; asayişin sağlanması ve cezalandırmaların kanuna uygun yapılabilmesi için mahbesler konusundaki ıslahatın gerekliliğini de acil kılmıştır. Tüm bu ıslahat sürecinde Osmanlı mahbeslerinin durumu da Tanzimat ve sonrasındaki dönemde gündemden hiç düşmeyen konulardan biri olmuştur. Mahbeslerin dönüşümü için komisyonlar kurulmuş, raporlar ve nizamnameler yayınlanmış; gerek yabancı uzmanlar istihdam edilerek, gerekse uluslararası kongrelere katılmak ya da yerinde araştırmak suretiyle Avrupa'daki örnekler incelenerek, ıslahat çalışmaları sürmüştür.

Mahbeslerin ıslahı için yapılan çalışmalarda, mahkumların çalıştırılarak üretime katılması konusu da üzerinde durulan konulardan biridir. Hapishane reformunun bir parçası olarak bazı merkez noktalar oluşturulduğu, hapishanelerde imalathanelerin kurulduğu ve üretimin hedeflendiği görülür.

4.1 Mahbeslerin Dönüşümü için Hazırlanan Raporlar ve Yabancı Uzmanlar

Merkezi otoritenin asayişi sağlamadaki zorlayıcı sebeplerden biri de iç ve dış güvenliğin yeterince sağlanamamasıydı. Bu nedenle güvenlik konusu Meclis-i Vala'nın ilk olarak gündemine aldığı konulardan biri olmuştur. Burada da benzer biçimde Avrupa'daki sistemler incelenmiş, yabancı uzmanların fikirlerinden faydalanılmıştır. 1840 yılındaki ilk ceza kanunnamesinin ardından dağınık halde bulunan iç güvenlik birimlerinin tek bir merkezde toplanması için çalışmalar başlamış ve Zaptiye Müşiriyeti kurulmuştur. Halkın güvenliğinden sorumlu olacak olan bu yeni yapı, iç güvenliğin sağlanması için gerekli nizamname ve tasarıların hazırlanmasından sorumlu tutulmuştur. Zaptiye Müşiriyeti'nin, taşrada zabtiye

birlikleri aracılığıyla yürüteceği görevinin sınırlarını belirlemek üzere yayınlanan Zaptiye Askerine Dair Nizâmât (1846) bu alanda yapılmış ilk düzenleme olarak karşımıza çıkar (Sönmez, 2006). Zaptiye birliklerinin görevlerinin tanımlanması ve ceza kanunuyla birlikte suç ve cezaların belirlenmeye başladığı bu süreçte Osmanlı mahbeslerinin durumunun da mecliste konuşulmaya başlandığı görülmektedir.

1846 yılının başındaki Meclis-i Vâlâ toplantısında, borcunu ödeyemediği için hapsedilen kişi ile yol kesme, hırsızlık, katl gibi ağır suç işlemiş mahkumların aynı yerde tutulmasının adil olmadığı ve bu durumun ağır suç işlemiş mahkumlarla aynı mekanı paylaşan bu hafif suçluların da ahlakını bozduğu görüşülmüş; bunun çözümü olarak mahbeslerin düzenlenmesi, mümkün olmadığı durumlarda yenilerinin inşa edilmesi fikri gündeme gelmiştir. Yeni inşaatların yapılması bu dönemde masraflı bir seçenek olarak görüldüğünden, ilk iş olarak İstanbul'daki; Bâbıâli, Bâb-ı Seraskerî, Bâb-ı Zabtiyye, Tersane-i Amire ve Tophane gibi tomrukhane, zindan ve mahbeslerinin, farklı suç gruplarına göre düzenlenmesine karar verilmiştir. Aynı toplantıda kadın tutuklu ve hükümlülerin durumu da gündeme getirilerek nisaya mahsus bir mahbesin de gerekli olduğu ve henüz İstanbul'da dahi olmadığına dikkat çekilmiştir. Bu sırada Meclis-i Vâlâ'da görüşülen bir başka konu da, aynı yıl içinde kurulan Zabtiye Müşirliği için düzenlenen Bahçekapı'daki Ticaret Konağı'nın içine zabtiyeye ait bir hapishane yapılması konusudur. Meclis-i Vâlâ tarafından uygun bulunan yeni hapishane inşaatının, konağın içinde uygun alan bulunamadığından dolayı, konağın karşısında uygun bulunan bir arsaya yapılması kararı alınmıştır. İnşaatı kısa bir süre içinde tamamlanan bu yeni hapishane Meclis-i Vükelâ heyeti tarafından ziyaret edilerek onaylanmış ve idaresi Zabtiye Müşirliğine bırakılmış olan Bâb-ı Seraskerî mahbesindeki sivillerin nakliyle kullanılmaya başlanmıştır (Yıldız, 2012).

Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin ıslahat sürecine bakışı destekleyici olmakla birlikte; her birinin kendi ticari ve siyasi çıkarı doğrultusunda, himayeleri altındaki toplulukların haklarını koruma yaklaşımıyla Osmanlı mahbesleriyle ilgilendiği de bilinmektedir. Özellikle Mısır sorunundan beri Rus tehlikesine karşı Osmanlı'nın yanında yer alan İngiltere'nin bu süreçte oldukça etkin rol aldığı söylenebilir.

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Stratford Canning,[31] Osmanlı Devleti'ndeki görevi boyunca yabancı diplomatlar arasında Osmanlı hapishaneleri konusuyla en çok ilgilenen isimlerden biri olarak karşımıza çıkar.

1850 yılında hükümet tarafından görevlendirilmiş bir ekip Anadolu ve Rumeli'deki mahbesleri gezerken, büyükelçilik görevini sürdüren Canning de konsoloslarına bulundukları şehirdeki hapishaneleri değerlendirmeleri için 30 soruluk bir anket[32] göndermiş; kendisine gelen bilgiler doğrultusunda hazırladığı Improvement of Prisons in Turkey (Türkiye'deki Hapishanelerin İyileştirilmesi) raporunu 1851 yılında yayınlamıştır. Mahbeslerin durumu ile ilgili konsolosların verdiği bilgilere göre; mahbeslerin kirliliği, temizliğin mahkumlara ait oluşu, havalandırmanın yetersizliği, zeminin döşemesiz kuru yerden ibaret oluşu, mekanların darlığı, ısıtma sisteminin olmaması gibi durumlar tüm mahbesler için ortak sorunlar olarak beliriyordu. Buna ek olarak mahkumlar arasında suç tasnifi yapılmaması, farklı inançlara sahip olanların dini ibadedini yerine getirememesi gibi konuları da çözülmesi gereken sorunlar olarak raporuna eklemiştir. Canning raporunda belirttiği sorunları beş maddede toplamıştır:

Fiziki durum ve iç mimari;

Aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve temizlik;

Mahbusların güvenliği, sağlığı, hakça muamele görmeleri, ahlaki açıdan ıslahları ve farklı sınıflara ayrılmaları;

Mahbeslerin içinde ya da üzerinde otoritenin sağlanması ve mahbus şikayetlerinin o çevredeki mahkemelere intikaline imkan verilmesi;

Farklı inançlara sahip mahbusların istedikleri ibadeti yapmalarının sağlanması.

Yıldız (2012), Canning'in Osmanlı hapishanelerinin ıslahatı üzerine yaptığı çalışmanın basamaklarını yaklaşık 75 sene önce Avrupa'da hapishaneler

[31] 1842 ve 1858 yılları arasında İstanbul'da büyükelçilik görevini sürdürmüştür. Canning'in Türkiye anıları ile ilgili bkz: Poole, S. L. (1999). *Lord Stratford Canning'in Türkiye anıları.* (C. Yücel, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2-3.

[32] *Query respecting prisons and prison discipline* (Hapishaneler ve hapishane disiplini hakkında inceleme)

konusundaki reformların öncüsü olarak kabul edilen İngiliz John Howard'ın çalışmalarına benzetmiştir. Canning'in Osmanlı mahbeslerinin ıslahına dair çalışmaları, bu raporla sınırlı kalmayacak ve görevi süresince devam edecektir.

Tanzimat Fermanı ile hak ve özgürlüklerin herkes için eşit bir biçimde olmak üzere yeniden tanımlanması, yönetim organlarında da yeni şemaları gerekli kılmıştır. II. Mahmut tarafından 1838 yılında kurulmuş olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye; Divan-ı Humayun gibi göreve başlamışsa da, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra bu kararları hayata geçiren bir yüksek yargı organı olarak görev yapmıştır. Padişahın yasama, yürütme ve yargı yetkilerini onun adına kullanmak üzere kurulan Meclis-i Vâlâ'nın, devlete ait her konudan sorumlu olmasının zaman içinde işlerin yavaş ilerlemesine sebep olduğu görülmüştür. Bunun üzerine meclis, 1854 yılında Meclis-i Âlî-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye olmak üzere iki birime ayrılmış; Meclis-i Tanzimat'ın görev alanı, Tanzimat ve yayınlanması planlanan Islahat Fermanlarının kararlarının uygulanması ile sınırlandırılmıştır. Ali Paşa'nın başında yer aldığı Meclis-i Tanzimat'a, görevini kötü kullanan memurları yargılamak, kanun ve nizamların doğru uygulanmasını sağlamak ve devletin bakanlıklar ve devlet daireleri tarafından hazırlanan tasarılarını onaylamak gibi temel görevleriyle birlikte; Tanzimat Fermanı'na dair tüm kararların uygulanması ve bu kararların gerektirdiği tüm nizamnamelerin veya kanunların hazırlanması yetkisi de verilmiştir (Seyitdanlıoğlu, 2012).

Hapishanelerin Meclis-i Tanzimat'ın görev alanına girmesiyle birlikte, yapıların tamiratı veya yeniden inşası konusu da Meclis-i Tanzimat'ın gündeminde yer almaya başlamıştı. Osmanlı topraklarının her yanından yeniden inşa veya tamirata yönelik tahsisat talepleri geliyordu.[33] 1855 yılında, taşradaki birçok hapishanenin düzensiz ve uygun olmayan koşulları ele alınmış; katl, hırsızlık, yol kesme gibi ağır suçları işleyenlerle hafif suçluların birlikte tutulması konusu görüşülmüştür (BOA. İ. DH. 321. 20811). Buna göre eyaletlerde ve sancak merkezlerindeki hapishanelerin durumunun sorgulanarak; mahkumların ayrı ayrı hapsedilmesine uygun olup

[33] Tahsisat taleplerine dair birkaç örnek: Antalya'da bulunan miri konağı ile hapishane ve koğuşlarının tamir masrafı için bkz: BOA. İMVL. 105. 2326 (1847), Hanya'da hapishane yapılan mahallin masrafının ödenmesi için bkz: BOA. İ. MVL. 92. 1882 (1847),Yanya Valisi Rüstem Paşa'nın Yanya'da inşa etmiş olduğu hapishane masrafı için bkz: BOA. İ. MVL. 245. 8905 (1852), Beyrut'ta Vali Konağı dahilinde inşasına başlanan daire ile hapishane masrafının karşılanması için bkz: BOA. İ. MVL. 265. 10106 (1853).

olmadığı, uygun değilse ilavelerle bu durumun sağlanıp sağlanamayacağı, eyalet ve sancak merkezlerinde kiralamak veya satın almak suretiyle hapishane olarak kullanılabilecek binaların bulunup bulunmadığı ve mahkum sayısına göre ne kadar alana ihtiyaç duyulacağı sorularının cevaplarını bulmak üzere envanter çıkarılması istenmiştir. Ülkenin genelindeki mevcut durumu görmeye yönelik bu girişim, mahbeslerin düzenlenmesine dair atılmış ilk adımlardan biri olarak düşünülebilir.

Canning'in birkaç sene önceki raporunda ortaya attığı hapishaneler reformunun, Tanzimat Fermanı'nda vatandaşlık haklarına ve yeniden yapılanmaya dair verilen sözlerin tekrarlandığı yeni bir düzenleme niteliğinde olan Islahat Fermanı'nda, tekrar gündeme geldiği görülür.

Islahat Fermanı'nın; askeri alanda bir yenilgi olmasa da mali açıdan birçok sorunu beraberinde getiren Kırım Savaşı'nın (1853-1856), Paris'de yapılacak barış görüşmelerinin hemen öncesinde hazırlandığı görülmektedir. Zürcher'e göre (2018) Islahat Fermanı, büyük ölçüde İstanbul'daki Fransız ve İngiliz büyükelçileri tarafından yazdırılan bir metindir. İstanbul'da büyükelçi Canning öncülüğünde yapılan görüşmelerde gayrimüslim tebaanın durumu sorgulanmış, askerlik, vergi, eğitim gibi alanlardaki haklarının ve Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı'nda ilan ettiği eşitlik ilkesinin geliştirilmesi Paris görüşmesinden daha önce Babıali'den talep edilmişti. Büyükelçi Canning'in, İngiltere Dışişleri Bakanı Clarendon ile yazışmalarındaki Osmanlı Devleti ve gayrimüslim tebaa arasındaki ilişkiye dair sözleri dikkat çekicidir: "…Babıali'ye karşı kullanmış olduğum ifademi özetle şöyle dile getirebilirim: 'Eski koşullara göre Osmanlı İmparatorluğunu ayakta tutan koşullar ve tutumlar tamamen silinmiştir. Refahınızı sağlayacak kaynakları açığa çıkartmalısınız; devlet mekanizmanız ve adalet sisteminiz bütün vatadandaşlara sağlanan adaleti güvence altına almalıdır. İnsan haklarında eşitsizlikler giderilmelidir…" (Dönmez, 2019). Canning'in yine aynı yazışmada, Osmanlı Devleti'nin uygulayacağı reformlar aracılığıyla gayrimüslimlere haklarını vermemesi halinde bürokratik yapısının kusurlu ve yetersizliği hakkındaki düşüncenin güçleneceğine dair söylemleri Babıali üzerindeki baskının niteliğine dair fikir vermektedir. Canning'in uzun yıllar görev yapmış olmasının da etkisiyle İstanbul'da azımsanamayacak ölçüde bir nüfuzu olduğu bilinse de Islahat Fermanı için yazmış olduğu satırlardan, kendi etkisine kendisi dahi şaşırmış görünmektedir: "Yasayı

kaleme alma sırasında birlikte çalıştığım beş kişiden ikisinin Müslüman, ikisinin Katolik, birinin Ortodoks oluşuna rağmen, ortaya çıkardığımız programın kabul edilmesi mucize gibi bir şey oldu. İtiraf edeyim ki, müzakereler sırasında arkadaşlarımın, özellikle Müslüman olanların önyargılarını alt edeceğimi hiç sanmıyordum." (Poole, 1999).

Sadece Canning değil, İngiliz konsolosu James Brant ve Palmerston gibi isimlerin de raporları veya tepkileri Osmanlı Devleti'nde önemli sonuçlar doğuruyor; Brant'ın Osmanlı paşası, defterdarı veya taşra görevlisi ile alakalı tuttuğu bir rapor neticesinde memurun görevden alınması dahi söz konusu olabiliyordu[34]. Dönemin sosyo-politik yapısına bakıldığında Islahat Fermanı'nın ilanı; Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı devletlerin yüzyıl başından beri süregelen, gayrimüslim tebaa üzerinden iç işlerine karışmasını engellemek üzere atılmak zorunda bırakılmış bir başka adım olarak görülse de fermanın içeriğine bakıldığında Avrupalı güçlerin devletin içişlerine müdahalesini yasal kılan bir çok maddenin yer aldığı görülür.

Islahat Fermanı ile "aynı devletin ülkesi üzerinde yaşamaya dayalı vatandaşlık" esaslı bir politik sistem esas alınmış, buna göre herkese kim olduğundan bağımsız uygulanacak standart cezaların gerekliliği doğmuştur (Yıldız, 2012). Bu doğrultuda cezanın herkes için aynı şartlarda uygulanmasına müsaade eden hapishaneler Islahat Fermanı'nda yeniden gündeme gelmiş; "İnsan haklarını adaletle bağdaştırmak için, kendilerinden kuşkulanılan kişilerin ya da cezalıların, hükümlü veya tutuklu olarakbulundukları bütün hapishanelerde ve öteki tutukevlerinde, tutukluluk koşullarının olabildiğince kısa bir sürede düzeltilmesine başlanmalıdır ve cezaevlerinde devlet tarafından konulmuş disiplin kurallarına uygun olan işlemler dışında, bedensel ceza, eziyet ve işkenceye benzer eylemler tümüyle kaldırılmalıdır; bundan başka uygulanacak sert davranışlar yasak olup, yapanlar, cezalandırılacağı gibi, böyle davranışlarda bulunulmasını emreden görevliler ile bu eylemleri yapan kişilerin de, ceza yasası uyarınca görev yerleri değiştirilip, kendileri cezalandırılmalıdır" hükmüyle hapishanelerde bedeni ceza, eziyet ve işkence yasaklanmıştır (Artuk & Alşahin, 2015).

[34] İngiliz konsolosu James Brant, görev yaptığı Erzurum ve Kars, Trabzon, Muş gibi çevre bölgelerde, Osmanlı yöneticilerini beğenmiyor, Palmerston ve Canning'e sürekli şikayet mektupları gönderiyordu. Daha fazla bilgi için bkz: Dönmez, 2019. *Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları,* Kitap Yayınevi, 240-242.

Meclis-i Tanzimat'ın 1855 yılındaki mevcut mahbeslerin durumunu sorgulamaya yönelik girişiminden sonraki bir diğer büyük adımını da Islahat Fermanı'nın hemen sonrasında attığı görülür. Meclisin İstanbul ve taşra merkezlerinde bulunan hapishanelerin araştırılmasına yönelik, Meclis-i Mahsus-u Muvakkat adlı bir geçici komisyon oluşturduğu ve bu komisyona danışmanlık yapmak üzere Londra'dan resmi görevle bir uzman getirttiği görülür (BOA. İ. DH. 529. 36582). Osmanlı Devleti'nin hapishaneler konusundaki bu yeni danışmanı Binbaşı Gordon, göreve başlayarak Osmanlı hapishanelerini incelemiş ve 1858 yılında raporunu sunarak, suç tasnifi ve buna göre farklılaşan kapatılma mekanları üzerinde durmuştur. Daha önce mahbes olarak anılan Osmanlı Devleti'ndeki kapatılma mekanlarını ilk kez hapishane başlığı altında toplayan Gordon'un raporuna göre hapishaneler dört grupta toplanmış;[35] ilki zanlılara, ikincisi kabahatlilere, üçüncüsü cünha suçlularına ve sonuncusu da cinayet suçlularına ayrılmıştır. Zanlılara ayrılan tutukevleri de kendi içinde; çocuklara, siyasi suçlulara, kabahatlilere ve cinayet ile cünha suçlularına olmak üzere dört çeşit olarak belirtilmiştir. Suçluların da cezanın süresine göre farklı mahallerde hapsedilmeleri öngörülmüştür. Osmanlı mahbeslerini incelediği bir buçuk sene içinde, Avrupa'da kabul görmüş ve uygulanan ceza infaz sistemlerini tanıtmak için de çaba gösterdiği bilinen Gordon'un ülkesinde de aynı tarihlerde; iki İngiliz müfettiş tarafından hazırlanan bir raporda, hapishanelerin benzer şekilde tasnif edildiği dikkat çekmektedir. Avrupa'daki cezalandırma anlayışını yakından takip eden ve yayınladığı ıslahatlarla modern ceza hukukunu temel alma çabası içinde olan Osmanlı Devleti için, suçları kanuna göre belirleyerek derecelendirilme veya suçu kesinleşmemiş zanlıların mahkumlardan farklı yerlerde tutulması fikri uygun görülmüş ve Gordon'un raporu Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükela ve Padişah Abdülmecid tarafından 1858 yılında onaylanmıştır (Yıldız, 2012). Gordon'un projesi onaylanmış olsa da yapılan hesaplar neticesinde bütçenin, bu özelliklerde yeni yapılacak hapishane ve tevkifhane masrafları için yeterli olmayacağı düşünüldüğünden, ıslahat önceliğinin İstanbul ile sınırlandırılması kararı alınır (Şen, 2007). Buna göre İstanbul'da örnek tip olarak inşa edilecek büyük bir

[35] İstihdam edildiği sırada görevi *'mahbeslerin tanzimatını müzakere'* şeklinde tanımlanan Gordon'un raporu sonrasında, hapishane amaçlı inşa edilecek yeni yapıların artık "mahbes" yerine "hapishane" şeklinde tanımlandığı görülür. Elçi Canning'in kullandığı "prison" kelimesine karşılık olarak Osmanlı da "hapishane" şeklinde bir söyleyişe gitmiştir. Yanya'da o sırada kadın mahkûmların kalması için kiralanmış evin, resmî yazışmalarda *"hapishâne ittihâz olunan hâne"* olarak geçmesi de dilde ve zihinlerde artık her kapatma yerine bu ismin verilmeye başlandığını gösterir. Bkz: Yıldız, a.g.e., s.196.

tevkifhane ve buna bağlı hastane, mevcut Zabtiye dairesinin arazisine sığmayacağından, yeni bir arazi arayışına girilmiş ve Sultanahmed Meydanı'nda yer alan Ticarethane ve Mehterhane'nin arsası; bu yeni modeli temsil edecek tevkifhane ve zabtiye daireleri için uygun bulunmuştur (Yıldız, 2012).

1858 yılındaki Ceza Kanunu'na göre suçların cinayet, cünha ve kabahat olarak ayrılması ve hapis cezasının ceza sisteminin temeline oturmuştu. Esasen farklı suçlardan tutuklu ve mahkum olanların, suçlarının derecesi ve sosyal statülerine göre ayrılmalarının gerekliliği, Meclis-i Vala'nın 3 Ocak 1846 tarihli mazbatasında yer almış; bununla ilgili iradeye göre, maddi imkanlar elverdikçe taşradaki mahbesler genişletilmesi, civardaki oda ya da mahallerin mahbese katılması ve masrafı 2000 kuruşu geçmeyen yeni inşaatlara hemen başlanması kararı alınmıştı. Ancak maddi gerekçeler dolayısıyla alınan bu kararın uygulamaya dönüşmesi pek mümkün olamamıştı (Yıldız, 2012). Canning'in 1851 yılında, Gordon'un ise 1858 yılındaki raporlarında ele aldıkları suç tasnifi konusu tekrar gündeme gelmiş, ceza mekanlarında uygulanmasını daha da elzem kılmıştı. Gordon'un raporunu takiben 1859 yılında yayınlanan Muhakemat Nizamnamesi de hapishanelerle ilgili düzenleme içermesi açısından önemlidir (BOA. İ. MMS. 14. 588). Bozkurt'un aktardığı 27. maddeye göre (1996); hapishanelerin iyi durumda olması, mahkumların sefaletten korunması, hasta olanların bakımının sağlanması gibi konulardan ve bu konularda gerekli olan ıslahatların Babıâli'ye bildirilmesinden Zabtiye Müsteşarı ve Divan-ı Zabtiye Reisi sorumlu olacaktır (Bozkurt, 1996).

Stratford Canning'in görevinden ayrılması üzerine İngiltere'nin İstanbul yeni Büyükelçisi Henry Bulwer olmuştur. Bulwer de tıpkı Canning gibi Osmanlı hapishaneleriyle ilgilenmiş, konuyla ilgili raporlar yayınlamıştır. Hariciye Nezareti'ne sunduğu 1860 tarihli raporunda Osmanlı mahbeslerinin durumunun hala aynı olduğunu, bu konuda verilmiş sözlere rağmen henüz ilerleme kaydedilmediğini bildirmiştir. Canning'in 1851 yılındaki hapishane modeli önerisini Bulwer'in hapishanelerde çalışma önerisi takip eder. Buna göre; aşırı kalabalık ve sağlıksız olan hapishanelerdeki mahkumlar yaz aylarında madenlerde veya yol inşaatlarında çalıştırılmak suretiyle hapishaneden çıkartılacak, bu durum mahkumun ıslahını sağlarken aynı zamanda kalabalıktan arınmış hapishanelerin şartlara uygun olması sağlanacaktı. Bulwer'in raporu Meclis-i Tanzimat ve Zabtiye Müşirliği'nce uygun

bulunsa da, çalışma alanlarının neresi olacağı ve çalıştırılacak mahkumların bu alanlarda nasıl kontrol altında tutulacağı konusunun araştırılması gerektiği bildirilmiştir (BOA. İ. DH. 468. 31279).

Önce Canning daha sonra da Bulwer aracılığıyla Osmanlı mahbesleri ile yakınen ilgilenen İngiltere'nin bu konudaki ilgisinin ilerleyen dönemlerde de sürdüğü görülmektedir. Nitekim Bulwer'in teklifinden kısa bir süre sonra 1861 yılında, hala bir gelişme kaydedilmemesi üzerine İngiltere Elçiliği tarafından Hariciye Nezareti'ne yeni bir proje sunularak; ağır suç mahkumlarının zirai üretim yapabileceği açık hava kamplarının kurulması önerilmiştir. Çalışma kampı olarak kullanılacak arazinin konumu, niteliği, üretimin detayları gibi konulara yer veren rapor, Meclis-i Tanzimat tarafından Ceza Kanunnamesi'ndeki mahkumların çalıştırılması ile ilgili maddeye[36] dayanarak kabul edilmiştir. Buna göre Zabtiye Müşirliğinin bu konuda araştırma yapması ve bu araştırmadan sonra uygulamanın nasıl olacağının Meclis-i Tanzimat tarafından belirleneceği kararı alınmıştır (BOA. HR. TO. 235. 10).

Osmanlı topraklarının her köşesinde mahbeslerin dönüşüm süreci başlatılmış olsa da bu sürecin önündeki en büyük engelin ekonomik yetersizlikler olduğu ve bu süreci oldukça yavaşlattığı görülür. 19. yüzyılın ortalarında mahbeslerin yıpranmış durumu birçok yerde firar teşebbüslerinin yaşanmasına da sebep olmuş, mahkumların duvarları deldiği haberleri meclise kadar gelmişti. Menteşe ve Kala-i Sultaniye hapishanelerinden duvar delmek suretiyle kaçan mahkumların arandığına dair Meclis-i Vala belgeleri durumun önemini gösterir niteliktedir (BOA. MVL. 223. 58 ve BOA. MVL. 598. 55). Dar ve kapasite açısından zaten yetersiz olan hapishanelerde, sağlıksız koşullara bağlı olarak tifüs ve humma gibi hastalıkların başlaması ve kalabalık dolayısıyla hızla yayılması durumun aciliyetini arttıran bir başka gerekçe olarak karşımıza çıkar. Tüm bu gerekçeler doğrultusunda Meclis-i Vala'nın birçok merkez ve kasabadan gelen, yeni hapishane ihtiyacının olduğu, hapishanelerin genişletilmesi veya yakınlardaki diğer yapıların dönüştürülerek hapishane olarak kullanılması taleplerine olumlu yanıtlar vermeye çalıştığı görülür.[37]

---

[36]Ceza Kanunnamesi'nin 34. Maddesine göre, cünha ve kabahat mahkumları için "*devletce ta'yîn olunan usûl ve nizâm ve hâllerine göre ve kendilerinin isti'dâdı olan münâsib işler ile iştigâl olunur*".

[37] Konuyla ilgili bazı Meclis-i Vala belgeleri: Filibe sancağında hapishane inşasına dair, 1276 (BOA. MVL. 424. 18623), Rodos'a hapishane inşasına dair, 1277 (BOA. MVL. 443. 19717) Ankara'da yeni

1854 yılında resmi olarak ilk dış borçlanmasını yapan devletin, Kırım Savaşı'nın da etkisiyle, içinde bulunduğu durum, tüm bu talepleri mali olarak karşılayabilecek durumda değildi; inşaat masraflarının bazen kasabanın varlıklı kişilerinden yardım almak suretiyle, bazen ise mahkumların inşaatta çalıştırılarak masrafların azaltılması gibi mahalli yöntemlerle çözülmeye çalışıldığına da rastlanır.[38] Bu dönemde Meclis-i Vala tarafından önerilen, geçici bir çözüm olarak mahkumların inşaatta çalıştırılması mevzusu sonraki yıllarda da başvurulan bir yöntem olarak karşımıza çıkacaktır.

Gordon'un hapishanelerle ilgili 1858 yılındaki raporu doğrultusunda İstanbul'da yapılacak yeni bir hapishane konusunun tekrar gündeme gelmesi 1868 yılını bulmuştur. Sözü edilen projeye göre, Sultanahmed Meydanı'ndaki Mehterhane binaları yıkılacak yerine Zabtiye binası ve senelerdir planlanan tevkifhane inşa edilecektir (BOA. İ. DH. 436. 28842). Hatta buraya yapılacak tevkifhanenin planları dahi çizilmiş, inşaattan sorumlu olacak kişiler ile anlaşılmış[39] olsa da konu yine mali gerekçeler sebebiyle askıda kalmıştır. 1868 yılında Zabtiye Müşiriyeti'nin konuyu tekrar gündeme getirmesiyle yapılması planlanan tevkifhanenin kapsamı biraz değişmiştir. Buna göre Mehterhane olarak kullanılan yapı, yerini İstanbul'un ilk umumi hapishanesi olarak yapılacak yapıya bırakacak, Zabtiye Müşiriyeti için ise Ticarethane arazisi kullanılacaktır (BOA. İ. MMS. 39. 1617). Ancak bu kez mali problemlere ek olarak, İstanbul'daki en eski yapılardan olan Tersane Zindanı'nın artık yaşanmaz hale gelmesiyle zaman problemi de gündeme gelmiştir. Mahkumların Tersane Zindanı'nda tutulmasının imkansız hale gelmesi meseleyi hızlı bir biçimde çözmek gerektiğine işaret ediyordu. Zabtiye Müşirliği'nin Dahiliye Nezareti'ne teklifi, Mehterhane binasının yeniden düzenlenmesiyle mümkün olduğunca kısa bir sürede ve daha az bütçe ayırmak suretiyle kilisesi, hastanesi ve hamamı olan umumi bir hapishane şekline sokulabileceği yönünde olmuştur (BOA. İ. DH. 623. 43340). Böylece şehrin en gözde meydanlarından birinde yapılması planlanan, inşaatın yürütülmesinden sorumlu olan Zabtiye Müşiri Hüsnü Paşa'nın 'muntazam ve

---

hapishane inşasına dair, 1278 (BOA. MVL. 460. 20687), Midilli adasında hapishane yapılmasına dair, 1281 (BOA. MVL. 522. 23460).

[38]Ankara'da hapishane inşaatının 91.000 kuruş olması öngörülürken, mahbusların çalıştırılmasıyla 40.000-50.000 kuruşa kadar indirilebileceği hesaplanmıştır (BOA. İ. MVL. 460.20687). Edirne vilayeti İslimiye sancağına bağlı Yanbolu kazasında ise hükümet konağı ve hapishanesinde yapılacak 16.000 kuruşluk tamiratın dörtte üçünün mahalli zenginlerin sermaye gücü aracılığıyla karşılanacağı bildirilmiştir (BOA. İ. MVL. 536. 24107).

[39]Bu işle uğraşması için planları çizen Kalfa Dimitri ile inşaatın nezaretinden sorumlu olacak Esad Efendi'ye maaş bağlandığı görülmektedir (BOA. A.} MKT. MHM. 160. 58)

mükemmel' olarak tariflediği, ilk Osmanlı umumi hapishanesi için hazırlıklar başlamıştır. Merkez imparatorluğun başkenti İstanbul olmak üzere açılacak bu yeni umumi hapishanelerle hedeflenen, mahkumların sağlık, beslenme gibi koşullarından mekanın fiziksel koşullarına kadar modern bir hapishanenin özelliklerinin sağlaması ve her anlamda model olabilecek bir tip oluşturmaktı. 1871 yılında yılında hazırlıkları tamamlanan Hapishane-i Umumi, sadrazam ve vükelâ tarafından bir merasim ile açılmış ve hatta birkaç gün süreyle halkın teşhirine sunulmuştur (Yıldız, 2012).

Avrupa'daki hapishanelerin ve ceza sistemlerinin yakınen takip edildiği bu dönemde, 'modern' şartları sağlayan bir hapishanenin Sultanahmet gibi kentin en merkezi yerine yapılarak seyre açıldığı ve bunun bir medeniyet unsuru haline getirildiği görülür. Gazeteci Basiretçi Ali Efendi'nin, Avrupa hapishanelerini aratmayan tanzimat ve tanzifatı ile Osmanlı hükümetini, medeniyet yürüyüşünde Avrupalı rakipleri ile aynı seviyeye çıkarması şeklindeki yorumu genel algıyı yansıtması açısından dikkate değerdir.[40] Açılışında bu yeni hapishanenin her yerini gezip seyreylediğini belirten Ali Efendi, hamamı, çamaşırhanesi, camisi ve bir de kilisesiyle tertemiz bulduğu hapishaneye dikkatle baktığını ama değil kusur, noksan dahi bulamadığını söyler. "Mine'l-kadîm hapishanelerin hâli, cümle indinde malûm ve müsellem olduğu hâlde, sâye-i merhamet-vâye-i cenâb-ı şehriyârîde, müşîr-i müşarünileyh hazretlerinin himmet-i mahsûsalarıyla bu kadar ıslahatın şöyle biraz vakit içinde husul bulması bihakkın mûcib-i şükrâniyyet bir keyfiyettir" diyerek takdirini belli eder. Ali Efendi'nin takdir ettiği bir başka konu da, hapishane içinde bir mektep yaptırılarak, sokaklarda sabahtan akşama kadar sürüm sürüm sürüklenip geceleri dahi bir köşeye sıkışıp yatan sahipsiz ve öksüz çocukların da buraya

[40] Basiretçi Ali Efendi'nin umumi hapishaneyle ilgili fikirleri adeta hayranlık mertebesindedir: 'Meselâ gerek Vâlâ-yı Zabtiyye mahbûsînine ve gerek Tersâne-i Âmire prangalılarına mahsus hastahaneler var ki işte bunların yatak ve me'kûlât vesaireleri bi-aynihî asâkir-i şâhâne hastahaneleri tarzında olup memurin ve hademelerinin ise hizmetlerine fevkalâde dikkat ve ihtimam etmekte ve bu mahbûsîn derununda erbâb-ı hüner ve marifet olanlara icap eden âlât ve edevat verilerek her birerleri mahall-i mahsûsalarında oturup imal eyledikleri mamulâtı, peyderpey dışarı çıkarılıp füruht olunmakta ve bunlardan hâsıl olan mebaliğ, sandıklarda hıfz ettirilerek tahliye-i sebîllerinde ellerine verilmektedir. İşte hapishâne-i mezkûrun nizam ve intizamı derece-i vücûbundan ziyade olduktan başka bir de pek güzel hamam ve çamaşırhane ve mutfak ve müteaddit ve muntazam bahçeleri olup hatta mahpusların yattıkları koğuşlar daima temiz tutturulmakta bulunmuştur. Bunlardan maada câmi-i şerîf ile bir de Hristiyan mahbûsînine mahsus kilise olup, her millet mezhebince dua ve ayin eylemekte oldukları görüldü' Basiretçi, A. E. (2017). *İstanbul Şehir Mektupları*. (N. Sağlam, Dü.) İstanbul: Sedir Yayınları, 39.

konulmasıydı. Sultanahmed Meydanı'nın ortasındaki bu umumi hapishanenin içinde yer alan bu mektep, Ali Efendi'ye göre ömründe görmemiş surette gayet güzel ve muntazam bir şekilde yer almaktaydı (Basiretçi, 2017). Yıldız (2012), bu ifadelerinden çok kısa bir süre sonra Basiretçi Ali Efendi'nin Hapishane-i Umumi ile ilgili görüşlerinin taban tabana zıt olduğunu aktarır. Bunun sebebi, daha önce hapishane müdürü Bahri Bey ile gezen Ali Efendi'nin bu kez, yazdıklarından ötürü tutuklanan ilk basın mensubu olarak umumi hapishaneye gelmesidir. Dönemin vakanüvisi Ahmet Lütfi Efendi'nin hapishanenin yerine dair fikirleri ise bellidir; "...Hapishaneyi ahalinin seyr-i temaşasına bir mana bulamadım. Burayı hüsn ü hal ve mahalli-huzur ve rahat olduğunu halk görsün de oraya özensin diye midir bilemedim' diyerek durumu ve 'İstanbul'un vasatında, Sultanahmet civarı gibi ortalık yerde, her nev'i kabayih ve fezayih ile mahkum olan bir takım haşeratın işsiz güçsüz hapis ve tevkifinin muvafak-ı hal ve maslahatı olamayacağı" (Yıldız, 2015). Birbirine karşıt bu iki yorum, hapishane ıslahatı bağlamında içinde bulunulan dönemi yansıtması açısından kayda değerdir.

Medeniyeti temsil eden bir unsur olarak değerlendirilen İstanbul'un bu ilk hapishane-i umumisinin açılışından sadece bir sene sonra duvarındaki delik,[41] bunu takip eden yıllarda ise farklı gerekçelerle birçok kez tamire muhtaç hale gelmesi belki de bu medeniyete henüz yeterince hazır olunmadığının bir göstergesiydi. 1871 yılının başında törenle açılan bu örnek hapishanenin; 1877 ve 1878 yıllarında mahkum dairesi parmaklıklarının yeniden yapılması gerekliliğini bildiren belgeler firar hadiselerinin devam ettiğini veya 1879 yılındaki bazı mahallerin tamirat ihtiyacını bildiren kayıtlar fiziki durumun yurdun diğer bölümlerindeki hapishanelerden çok da farklı bir durumda olmadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir (BOA. İ. ŞD. 34. 1662, BOA. ŞD. 1283. 16, BOA. ŞD. 1283. 40 ve BOA. İ. ŞD. 47. 2558). Mahkumların kendilerine yemek için verilen kaşıklarla duvarın temelini açıp firara teşebbüs etmeleri ise bu model hapishanede yaşanan en ilginç olaylardan biri olarak karşımıza çıkar. Ahmet Lütfi Efendi'nin konuyla ilgili yorumu yapının fiziki durumu hakkında fikir vermektedir: "Dersaadet hapishanesinde mahbuslar yanlarında

[41] Yıldız'ın (2012) aktardığına göre bu delik, mahkumların yemek için verilen kaşıklarla adi harçtan yaptırılmış olduğu bildirilen duvarın temelini kazmalarından kaynaklanmıştır. Nitekim Şura'yı Devlet arşivindeki *Sultanahmed'deki Hapishane-i Umumi'nin delinen duvarına aid tamir masraflarının karşılanması* adlı belge bu bilgiyi destekler niteliktedir (BOA. ŞD. 246. 35/ H-12-11-1288).

bulunan yemek kaşıklarıyla duvarın temelini açıp, bir hayli kazmış oldukları teferrüs olunarak, derhal icabı icra olunmuştur. Kaşıklar besbelli demir kaşık olmalı ki, o şakiler kazma gibi kullanmışlar. İğne ile kuyu kazmadan, kaşık kazması daha kolaydır. Elbette ondan sonra ağaç kaşık kullanılması itiyad olunmuştur" (Aktepe, 1990, ss. 32).

1876 yılında Hapishane-i Umumi'de yaşanan bir hadise, gündemden düşmeyen hapishaneler konusunun nasıl diplomatik bir mesele haline gelebileceğini gösterir niteliktedir. Daha önce Tersane Zindanı'nın kullanılamaz halde olmasından ötürü, burada tutulan kürek mahkumlarının umumi hapishaneye getirilmesi ile her tür suç grubuna rastlanır olmuş, müebbet veya 15 sene kürek cezası almış bu ağır suçlular ile diğer suçluların bir arada tutulması kuşkusuz şartları daha da zorlaştırmıştır. Yıldız'ın (2012) Yunan Sefareti ve Rum Patrikhanesi'nden elde ettiği belgeler sayesinde bu duruma isyan eden bir grup Yunanlı mahbusun da olduğu görülmektedir. Bu belgeye göre, 9-10 kişilik bir Müslüman mahkum grubunun, içinde Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin de olduğu diğer mahkumları dövmek ve yaralamak suretiyle zarar verdiği hatta öldürdüğü bildirilerek; hapishane idaresinin konuyla ilgili harekete geçmediğinden konunun acil olarak çözülmesi için yardım istenmektedir. Hem Patrikhane'nin hem de Yunan Sefareti'nin gereğinin yapılmasını istemesi üzerine, konudan haberdar olan Babıali bahsi geçen mahkumların taşradaki kürek merkezlerine gönderilmesini iletmiştir (BOA. ŞD. 1282. 35; Yıldız, 2012). Babıali'nin hapishanenin içinde olan bitenden habersiz olduğunu gösteren bu durum ve şehrin en merkezi noktasına yapılan model hapishanenin; yüzyıllardır kullanılan Tersane Zindanı'ndan farklı bir halde olmayışı, içerideki düzenin mahkumun ıslahını sağlamak bir yana, sağlıklı bir şekilde yaşamaya dahi elverişli halde olmayışı, hapishanelerin ıslahı konusunun henüz sağlam bir zemine oturtulamadığını düşündürür. Durumun sadece fiziki şartların yetersizliğinden ibaret olmadığı; hapishane yönetiminin görevini kötüye kullanması,[42] suç tasnifi yapılamaması ve aşırı kalabalık dolayısıyla koğuşların içinde de problemlerin olduğu görülür.

[42]Basiretçi Ali Efendi'nin kendi anılarında aktardığına göre, hapishane binasının yanına birkaç mahzen ilave edilmiş ve Zabtiye Müşiri Hüsnü Paşa'nın rızasını kazanamayanlar bu mahzenlerden ölü olarak çıkmıştır. Hüsnü Paşa'nın keyfi idaresinin dönemin diğer siyasi tutuklularının da anılarında yer aldığı görülür. Öte yandan, Zabtiye Dairesi içindeki soğuk ve pis odalarda sorgulamalar sırasında

Gittikçe artan mahkum sayısına ekonomik gerekçelerden ötürü kalıcı çözümler üretememek, Babıali için daha kapsamlı bir çözüm olarak af konusunu gündeme getirmiş olmalıdır. Önceki dönemlerde hastalık veya sakatlık gibi durumlarda cezasının dolmasına az kalmış kişilerin affedildiği, bayram veya sultanın doğum günü gibi mübarek günlerde ise toplu afların yapıldığı örnekler mevcutsa da[43] açılışından sonraki yıl çözümü af ile bulmaya çalışmak, Hapishane-i Umumi için bu çözümü akıllara biraz erken bir tarihte getirmiş gibi görünmektedir. Meselenin ağır suçluların taşradaki kürek merkezlerine gönderilmesiyle çözülememesi, zira buradaki mekanların da oldukça kalabalık olduğu ve bunların dışındaki adi suçlular için de bir çözümün olması gerekliliği, 1872 yılında Hapishane-i Umumi'de bulunan çoğu hırsızlık gibi adi suçlardan mahkum olan, cezalarının bitmesine az kalmış birçok kişinin serbest bırakılmasıyla sonuçlanmıştır (BOA. İ. DH. 626. 43517). Af uygulaması sonraki dönemlerde de belirli aralıklarla sülüsan affı[44] adıyla sürmüş, özellikle salgın hastalıkların arttığı dönemlerde hapishaneleri boşaltmak ve hastalıkların yayılmasını önlemek için sıkça başvurulan bir yöntem haline gelmiştir.

Hapishanelerin iyileştirilmesi konusunda Osmanlı Devleti'nin yerel idarelerle bir denetim mekanizması kurma çabası içinde olduğu; merkezin gerek İstanbul'daki dairelerle gerekse sancak ve vilayet merkezleriyle sıkça yazışmalar yaptığı, gelen şikayetleri ve raporları gündemine aldığı, bu konuda devletin tüm kurumlarını çalışmalarına ortak etmeye çalıştığı görülür.[45] Eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilerek, vilayetlerin valiler, sancakların mutasarrıf ve kazaların kaymakamların yönetimine bırakıldığı ilk düzenleme olan Vilayet Nizamnamesi 1864 yılında yayınlanmışsa da birtakım eklemeler ve vilayet memurları için detaylı görev tanımları 1876 yılındaki "İdare-i Umumiye-i Vilâyât Hakkında Talimat" adlı

---

dayak, sopa, aç bırakma gibi durumların yaşandığından da bahsedilir. Daha fazla bilgi için bkz: Yıldız, a.g.e., s. 286.

[43] Babıali ve sair mahaller mahbesinde bulunan hafif suç işleyen mahkumların affı (BOA. İ. MVL. 65. 1246 / 1845), Adi suç ile mahbus bulunanların tahliyesi (BOA. İ. MVL. 207. 6670 / 1851), Padişahın doğum günü münasebetiyle Zabtiye'de mahbus bulunan suçluların serbest bırakılmaları (BOA. İ. MVL. 472. 21364/ 1863), Cülus-ı hümayunun şükranesi olarak hafif suçluların serbest bırakılmaları ve sıkıntısı çekilen nakit hususunda da gereğinin icra edileceği (BOA. A.}MKT.UM. 506. 39/ 1862).

[44] Osmanlı ceza infaz hukukunda ceza müddetinin üçte ikisini tamamlamış mahkumların kalan cezalarının affedilerek tahliye edilmeleri, Yıldız, a.g.e., s. 298-299.

[45] Tanzimat hareketlerinin de temelinde yer alan ve 19. yüzyıl başından beri süregelen merkezi otoriteyi güçlendirme çabasının, Sultan Abdülhamid döneminde geliştirilen telgraf hatları sayesinde artarak devam ettiği, böylece toprakların her tarafına ulaşarak denetimi mümkün kıldığını söylemek mümkündür.

düzenlemede yapılmıştır. Buna göre başta vali olmak üzere, tüm mutasarrıf ve kaymakamlar, hapishanelerin denetlenmesi, mahkumların sağlık durumları, hüküm süresi bitenlerin veya gereksiz yere hüküm giyenlerin durumlarının kontrol edilmesi, kayıt altına alınması ve tutulan tüm kayıtların düzenli rapor edilmeleri gibi görevlerden sorumlu tutulduğu bu talimatnamede Tanzimat ve Islahat Fermanlarında yer alan tebaanın kanun önünde eşitliği ve bunun korunmasından devletin sorumlu olduğu tekrarlanmıştır.[46] Devletin memurlar aracılığıyla keyfi uygulamaları kaldırarak halkın güvenini kazanmak konusunda taşra temsilcilerini dahil ettiği yeni bir sistem kurmaya çabaladığı anlaşılmaktadır. Vilayet memurlarının, mahkeme ve idari meclislerin tarafsız ve bağımsız kararlar vererek kanunlara uygun hareket ettiğine dair denetleme görevinden de sorumlu tutulmuş olması bunu destekler niteliktedir. Vilayet Nizamnamesi ile aynı yıl içinde gardiyanlar hakkında bir talimatname de çıkartılmıştır. Daha sonra kapsamı genişletilecek olan bu talimatname de hapishane memurları hakkında detaylı görev tanımlamaları içermektedir.[47] Tüm bu tanımlamalar ve düzenlemeler, merkezi yönetimin taşradaki temsilcilerini oluşturmak istemesi, devletin taşra hapishanelerini de düzenin bir parçası olarak gördüğü ve işleyişi yönetim birimleri vasıtasıyla kontrol altında tutma çabası olarak değerlendirilebilir.

1870'li yıllar Avrupa'da siyasal ve ekonomik güç dengelerinin değiştiği, Osmanlı Devleti'nde ise hem Balkanlardaki hoşnutsuzluk hem de kuraklık ve kıtlığın etkilediği Anadolu'daki durum sebebiyle karışık bir dönemdi. Buna Tanzimat Dönemi'nin önemli isimlerden Ali ve Fuat Paşa'ların ölümleri ve Yeni Osmanlılar oluşumu da eklenince yönetimdeki dengelerin de değiştiği görülür. V. Murat'ın kısa süren padişahlık döneminin ardından, 1876 yılı bitmeden, II. Abdülhamid tahta çıkmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası olan Kanuni Esasi ilan edilmişti. Anayasada öngörüldüğü üzere, ilk Meclis-i Mebusan 1877 yılında açılmış ancak iki dönem sürecek olan çalışmalarına başlamıştır.

---

[46] "İdare-i Umumiye-i Vilâyât Hakkında Talimat" transkripsiyonu için bkz: Özgül, İ. & Kartal, N. (2019). *Osmanlıda Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve Yerel Yönetim Metinleri*, İstanbul: Hiperlink Yayınevi, 380-389.

[47] Daha fazla bilgi için bkz: Demirel, F. (2007). *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 292.

Yerel komisyonlar ve devletin yönetim birimleri aracılığıyla hapishanelerin ıslahatını sürdürmeye çalışan Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonlarına doğru uluslararası konferansları da takip etmeye başladığı görülür. Nitekim hapishaneler konusu sadece Osmanlı Devleti'nin değil, hala tüm dünyanın gündeminde yer alan bir konu olarak güncelliğini korumaktaydı. 1872 yılında düzenlenen ilk uluslararası ceza konferansı[48] olan Londra Ceza Kongresi'ne Osmanlı Devleti sadece izleyici olarak katılmış olsa da, 1890 yılındaki Petersburg Hapishaneler Kongresi'ne davet edilmiş ve resmi katılımcı olarak yer almıştır. Rusya sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 1886 tarihli yazıda kongre daveti ile birlikte kongrenin programı da gönderilirken; John Howard'ın 100. ölüm yıldönümü olan 1890 tarihinin ve kongrenin yapılacağı yerin kararının 1885 yılındaki Roma Hapishaneler Kongresi'nde alındığı bilgisinin yer alması, kongrelerin belirli aralıklarla düzenlendiğini gösterir (BOA. İ. MMS. 3707).

Rusya ev sahipliğinde düzenlenen Petersburg Kongresi'ne, devleti temsilen Ceza İşleri Müdürü Celal Bey katılmış ve birlikte Osmanlı Devleti'nin de hapishanelerle ilgili yapmış olduğu uygulama ve ıslahatları anlatan bir rapor sunmuştur (BOA. HR. TH. 96. 38). Kongrede ceza kanunu, hapishanelerin durumu ve suçların engellenmesi ana başlıklarında birçok konu görüşülmüş; bazı konularda ortak kararlar alınırken, fikir birliğine varılamayan konuların ise 1895 yılında Paris'te düzenlenmesi planlanan bir sonraki kongreye ertelenmesi kararı alınmıştır (Demirel, 2001). Kongre sonrası, görüşülen konuları uygulamak üzere o dönemde hapishaneler idaresinden sorumlu Dahiliye Nezareti bünyesinde bir komisyon kurulması görüşülmüş; Adliye ve Zaptiye Nezaretlerinden de birer memurun bu komisyonda yer alması uygun görülmüştür (BOA. Y. A. HUS. 243. 90). Osmanlı Devleti'nin 1900 yılında Brüksel'deki, 1910 yılında ise Washington'da hapishanelerle ilgili düzenlenen kongrelere de katılım gösterdiği yazışmalardan görülmektedir (BOA. DH. MUİ. 105. 27 ve BOA. İ. HR. 366. 64). Belirli aralıklarla düzenlenen tüm bu uluslarası kongreler, ceza ve hapishanelerle ilgili konularda, dünya genelinde ortak sorunların yaşandığının ve bunlara mümkün olan noktalarda ortak çözümler arandığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Osmanlı Devleti için bu kongreler, hem dünya

[48] Roth, 1846 yılında Frankfurt ev sahipliğinde uluslararası bir ceza kongresi yapıldığını ve bu tarihten sonra Paris, Londra, Viyana gibi şehirlerde gayriresmi görüşmelerin belirli aralıklarla sürdüğünü belirtir (Roth, 2006).

çapındaki modern ceza sistemlerini ve hapishane uygulamalarını takip ederek bunların içinde kendi durumunu görebilmesi, hem de uluslararası alanda kendini ispat edebileceği fırsatlar yaratması açısından önemlidir. Nitekim 1872 Londra ve 1885 Roma Kongrelerine davetli değilken 1890 yılındaki kongreye davet edilmiş olması, bu alanda yapılan çalışmaların görünür hale geldiğini yansıtmaktadır. Kongre metinlerinin detaylı incelenmesi, bunun için komisyonlar oluşturularak çalışmaların yapılması devletin de bu duruma gereken önemi verdiğini gösterir niteliktedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru hapishanelerle ilgili çıkartılan reforma yönelik talimatnameler ve nizamnamelerde, çalışılan yabancı uzmanlar kadar, bu kongrelerin de etkisi olmalıdır.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde hapishane reformunun önündeki en büyük engel olan ekonomik problemlerin hala devam ettiği görülmektedir. 1877-78 yılları arasında Rusya ile süren savaş ortamı salgın hastalık vs. gibi durumların artmasına sebep olurken, mali açıdan da devleti zor durumda bırakmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra başlayan dış borçlanmanın yıllar içinde artarak devam etmesi ve savaş ortamının yarattığı ekonomik götürüler de durumun vehametini arttıran etmenlerden olmuştur. Nitekim daha sonraki yıllarda bu durum Düyun-u Umumiye İdaresi kurularak başka bir hale bürünecekti. Kurumların henüz oturmaya başladığı bu dönemde adliye teşkilatındaki eksikler de işlerin aksamasına sebep olmuştur. Adliye memurlarının ve yeni ceza kanunlarının uygulanmasında kadıların yerine görev alacak hakim ve savcıların eksikliği yargılama süreçlerini geciktirmiş ve bu durum; hem cezaları henüz belirlenmemiş tutukluların sürecinin uzamasına hem de zaten fiziki yapısı yetersiz olan hapishanelerin daha da kalabalıklaşmasına sebep olmuştur. Nitekim bu durum, henüz görev yapmaya başlayalı 3 ay olan meclisin dahi gündemine girmiştir. İstanbul mebuslarından Sulidi Efendi'nin 1874 yılında Mekteb-i Sultani bünyesinde açılan hukuk mektebinin tasarruf amaçlı kapatılmasına dair sözleri şu şekildedir: "Hukuk mektebi mutlak bir zarurettir. Devlet ilmi malumatı olan me'murları, şiddetle ihtiyacımız olan iyi hakimleri te'min edecektir. Mahkemeler, hukukun ne olduğunu bilir hakimlerimizin yokluğu yüzünden adaletin dağıtıldığı yer olmakdan çıkmış başka bir şey olmuştur. Binaenaleyh tahsillerini bitirmeye bir sene kalmış talebelere bu imkanı vermek için mektebin tekrar açılacağını ümid etmek isterim" Yine aynı toplantıda Nikola Tatavlianos adlı bir mevkufun, tutuklandıktan 3 ay sonra suçsuzluğu anlaşıldığı halde tahliye

edilmeyerek, 9 sene boyunca umumi hapishanede unutlmasına dair şikayeti dile getirilmiş ve Sulidi Efendi'nin sitemini destekler olmuştur (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1293=1877, Ellibeşinci inikad, s. 393).

Sultan Abdülhamid'in 1878 yılında meclisi süresiz tatil etmesi ile birçok devlet adamının sürgün edildiği ve siyasi mahkum sayısının arttığı, mevcut siyasi ortamın daha da karıştığı bir dönem yaşanır. Zira bu dönem meşrutiyet isteyen Jön Türkler'in de faaliyetlerini arttırdığı bir dönemdi. Tüm bu karmaşa ve bunalım ortamında hapishanelerin durumu da iyileşmek bir yana, gittikçe kötüleşiyordu. Hapishane olarak kullanılan yapıların dayanılmaz hale gelmesi, mahkum nüfusunun artması, salgın hastalıklar vs. gibi durumlar ıslahı şart kılıyordu. Bu duruma hızlı bir çözüm olarak, daha önceki yıllarda da sıkça başvurulan af uygulanmış; bu sayede hapishane mevcudu boşaltılırken, asker ihtiyacının da karşılanması öngörülmüştür. Yıldız (2012), ilk olarak Vidin'de, daha sonra da Selanik'te izin verilen bu askeri af uygulamasından, büyük suça karışmış olanlar hariç birçok mahkumun faydalandığını aktarmaktadır (Yıldız, 2012).

19. yüzyılda Avrupa'yı ve Avrupa'da oluşan yeni devlet yapısını iyi tahlil etmesi gerektiğinin farkında olan Sultan II. Abdülhamid döneminde tüm ekonomik arka plana rağmen hapishanelerin iyileştirilmesi yolundaki çalışmaların sürdürüldüğü söylenebilir. Avrupa'dan gelen dergi ve gazetelerdeki hapishane haberlerini yakından takip ettiği bilinen padişahın konuya yer yer bizzat dahil olduğu görülür.

1879 yılında ülke genelinde hapishanelerin ıslahı ve mahkumların durumunu incelemek üzere II. Abdülhamid tarafından bir müfettiş görevlendirilmiş ve müfettişin raporunu takiben Adliye Nezareti tarafından Padişaha sunulmak üzere bir mazbata hazırlanarak, hapishanelerin durumlarının uygun olmadığı ve düzenlenme yapılmasının oldukça önemli bir hal aldığı bildirilmiştir. Bu mazbata neticesinde, yerel komisyonların hazırladığı raporlar veya belirli aralıklarla yayınlanan talimatnameler tek bir çatı altında birleşmiş ve Osmanlı hapishanelerinin tarihindeki en kapsamlı düzenlemeyi öngören tasarı yayınlanmıştır.[49] "Memalik-i Mahrusa-yı Şahanede Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair

[49]Nizamname, Adliye Nezareti tarafından yayınlanan Cerîde-i Mehakim dergisinde basılmıştır. Detaylı bilgi için:Yıldız, a.g.e., s. 475.

Nizamname Layihası" adıyla 1880 yılında yayınlanan 97 maddelik bu nizamname ile; tevkifhane ve hapishanelerin genel işleyişi, iç düzenleri, personelin görev tanımları, mahkumların günlük yaşantıları gibi konular ülke genelinde standart hale getirilmeye çalışılmıştır (Yıldız, 2012).

Nizamnamede her kaza, liva ve vilayet merkezlerinde soruşturması süren zanlılar için bir tevkifhane ve cezası belirlenmiş mahkumlar için ayrıca bir hapishane olacağı; buna ek olarak belirli yerlerde umumi hapishanelerin açılacağı belirtilmiştir. 3 aya kadar olan cezalarda kaza hapishaneleri, 3 yıla kadar olan cezalarda liva hapishaneleri ve 3 yıldan fazla olanlar kazalarda ise vilayet hapishanelerin kullanılacağı belirlenirken, 5 yıldan fazla olan cezalarda ve kürek cezalarında ise umumi hapishanelerin kullanılacağı belirlenmiştir (Demirbaş, 2015). Önce İstanbul'da daha sonra da İzmir'de birer modern hapishane örneği olarak yapılan bu umumi hapishaneler 1880 Nizamnamesi ile yeni düzenlemenin önemli bir parçası haline gelmiştir. Nizamnameye göre 5 yıldan fazla ceza alan mahkumlar umumi hapishanelere gönderilecektir. Mahkumların suçlarına göre tasnif edilmesi konusu bu nizamname ile detaylıca belirtilmiş olup, daha önceki dönemlerde uygun olan herhangi bir mekanda hapsedilmesi mümkün olan kadın mahkumlar için de her tevkifhane ve hapishanede ayrı bölümlerin olması öngörülmüştür. Hapishanede yer alacak personelin de bir listesi yapılarak, görev tanımları ve idari şema belirlenmiştir. Nizamnameye göre bir hapishanede olması gereken görevliler; müdür, başkatip, gereken sayıda katip, başgardiyan, gereken sayıda gardiyan, kadınlar koğuşu için gardiyanlar, din adamları, doktor, gereken sayıda hademe, çamaşırcı ve işçi şeklindedir. Tüm memurların görev tanımlarının ve mahkumlarla olan ilişkilerinin net bir biçimde belirlenerek, görevlilerin tanımlanan görevleri dışında mahkumlar ile birlikte yemek yemeleri, sohbet etmeleri veya akrabalarından hediye almaları gibi durumlar yasaklanmıştır. Bu şekilde mahkumlara uygulanacak keyfi muamelelerin engellenmesi, sistemin belirli bir düzen içinde uygulanması hedeflenmiştir. Mahkumların günlük hayatlarını düzenleyen bazı kurallar da öngören nizamname, bu kurallara uyulması gerekliliğini aksi takdirde uygulanacak cezaları da belirlemiştir. Osmanlı hapishaneleri hakkında oldukça sistemli bir düzenleme öneren bu nizamname, yayınlandığı 1880 yılından 1917 yılına kadar sadece fiilen yürürlükte olmuştur. 1917 yılında resmiyete kavuşarak, hemen sonrasındaki sene ilgili makamlara gönderilmiştir (Yıldız, 2012).

1880 Nizamnamesinden sonra Varna, Adana, Erzurum, Karesi gibi birçok eyalet, şehir merkezi ve kazada hapishane inşaatlarının başladığı Şura'yı Devlet belgelerinde gözlemlenir.[50] Ancak bununla birlikte hem fiziki durumun yetersizliği devam etmekte hem de nizamnamenin öngördüğü yeni düzenin uygulamaya yansımadığı görülmektedir. Manastır, Adana veya Karesi gibi yurdun dört bir yanından gelen hapishanelerin tamir edilmesi için tahsisat talepleri, harap durumda olduğu belirtilen Selanik Hapishanesi'nin tamiratı süresince mahkumların kalacağı yerin kira bedelinin ödenmesi, Hüdevendigar eyaletinde suçluların sayısının arttığından hapishanenin yetersiz kaldığı, bu durumun salgın hastalıklara sebep olabileceğinden dolayı hapishanenin genişletilmesinin gerektiğini bildiren talep, pratikteki esas durumu gözler önüne sermektedir (BOA. İ. DH. 691. 48301, BOA. İ. DH. 705. 49358, BOA. İ. DH. 727. 50718, BOA. ŞD. 1537. 19, BOA. DH. MKT. 1431. 71). 1884 yılındaki bir başka örnek ise; Kırkkilise mahkumlarının, hapishane memurlarının rüşvet almak, darp uygulamak, bazı mahkumları kayırmak gibi keyfiyete varan ve kanuna aykırı muameleler yaptıklarını anlatan bir mektup yazarak Tercüman-ı Hakikat gazetesine göndermeleri hapishanelerdeki işleyişi ve memurların durumunu göstermesi açısından önemlidir (BOA. Y. PRK. AZJ. 9. 76). Yine 1886 yılında Bafra kazasındaki tutuklu mahkumların, tutukluluk süresinin daha fazla uzatılamayacağı ve soruşturmalarının bir an önce yapılması gerektiği ile ilgili bir yazışmanın olması[51] bu durumun birçok vilayet ve sancak merkezlerinde yaşandığını, yargılama süreci başlamamış başka tutukluların da olduğunu akla getirir.

Bu durum ıslahatı konusunda bir türlü istenilen düzeye gelinemeyen hapishanelerdeki düzensizliğin diğer gerekçelerine işaret etmekteydi. Gardiyanların işinin ehli olmayan niteliksiz kişilerden oluşması veya adliye sisteminde yaşanacak herhangi bir aksama, doğrudan hapishanelerin düzen ve asayişinin bozulmasına neden oluyordu. Koşullardan haberdar olduğu anlaşılan Sultan II. Abdülhamid'in, şikayetlerin artması üzerine Sadaret'e bir uyarı yayınlatarak; hüküm giymediği halde uzun süre tutuklu kalan kişilerin sorgulamalarının bir an önce gerçekleştirilmesi,

[50] Varna'da hapishane inşası gerektiği (BOA. ŞD. 15. 663 / 1286), Erzurum'da hapishane inşası (BOA. ŞD. 16. 681/ 1286), Adana, Kozan Sancağı merkezi olan Sis'de bir hapishane inşası (BOA. ŞD. 2. 997 /1289), Karesi kasabasında medyunlar için inşa olunacak hapishane ile süvari koğuşları (BOA. ŞD. 26. 1173 /1301).
[51] BOA. DH .MKT. 1387. 5

adliye memurları ve gardiyanların görevlerini kanuna uygun biçimde yapmalarını buyurmuştur (Yıldız, 2012).

Hapishane içindeki düzeni ve güvenliği sağlamakla yükümlü gardiyanların, maaşlarının düşük olması veya ödemelerinin gecikmesi, rüşvete başvurmak suretiyle görev ihmalleri yapması sonucunu doğuruyordu. Maddi durumu iyi olan mahkumlara ayrıcalık gösterilmesi, koğuşlarda uyuşturucuya müsaade edilmesi, toplu firar olayları gibi durumların yaşanması gibi durumlar, seçilecek personelin nitelikli olmasını şart kılıyordu. Gardiyanların seçilmesi ile ilgili kriterlerin belirlendiği ilk belge olan 1876 yılındaki 'Hapishane gardiyanları için talimatname,[52] hapishanelerin iyileştirilmesini öngören nizamnamenin yayınlanmasıyla yürürlükten kalkmış, bu konu yeni nizamnamede tekrar ele alınmıştır. 1880 nizamnamesinde gardiyanların nasıl ve ne şekilde atanacağı, görev tanımları ve sorumlulukları detaylı biçimde açıklanmış; yaş aralığı ve okur yazar olması gibi şartlar belirlenerek tüm hapishanelere gönderilmiştir. Bu nizamnamede ilk kez kadın gardiyanlardan bahsedilmesi açısından da dikkate değerdir. Erkek gardiyanların kadın mahkumlar için sorun teşkil etmesinden ötürü, ikiden fazla kadın mahkûmun olduğu hapishanelere kadın gardiyan görevlendirilmesi ve kadın gardiyanların erkek gardiyanlarla aynı görevleri üstlenecekleri belirtilmiştir (Parlakoğlu, 2018). Maaşı az olan gardiyanlık mesleğine talebin az olmasından ötürü, hükümetin bu konuda iyileştirme girişimleri yeterli olmamış, itibar ve düzgün kişilik sahibi görevlilerin bulunmasında zorluklar yaşanmasına devam edilmiştir.

Nitelikli ve yeterli sayıda personel konusunun çözüme kavuşmaması, hapishanelerde asayişin bozulması ve firar olaylarının engellenememesinin bir sonucu olarak; idarecilerin çözümü mahkumların ayağına demir vurmak suretiyle pranga uygulamasında bulduğu, özellikle mahkum sayısının hapishanelerin fiziki kapasitelerinin üstünde olması gibi durumlarda, mahkumu kontrol altına almak için prangaya başvurulduğu görülmektedir. 1858 yılındaki Ceza Kanunu'nda pranga cezasının, ağır ceza mahkumları için belirlenmiş bir ceza olarak belirtilmesine rağmen, kanunsuz bir biçimde diğer suçlulara hatta tutuklulara uygulanıyor olması Meclis-i Vala tarafından kabul edilemez olarak nitelendirilmiş; Dahiliye Nezareti'nin

[52] BOA. A.}DVN.MKL. 13. 28

kanunsuz olarak başvurulan bu uygulamayla ilgili uyarılarını ilgili bölgelere yaptığı görülmüştür (BOA. DH. MKT. 1451. 1).

Osmanlı hapishanelerinin sorunlarının en temel sebebi olan tahsisat problemi; adliye teşkilatında yeterli sayıda elemanın yetiştirilememesi, fiziki mekanların yetersiz kalması, mahkemelerin sayısının arttırılamaması, davalara zamanında başlanamaması gibi sorunları zincirleme olarak etkilemiş, hapishaneleri dolaylı yoldan etkilemeye devam etmiştir. Adliye Nezareti'ne gönderilen belgelere bakıldığında; hapishanelerin fiziksel şartlarından sonra en çok şikayette bulunulan konunun, mahkemelerin yavaş çalışması olduğu görülmektedir. 1888 tarihinde Elazığ Vilayet Hapishanesi'ndeki teftiş sonuçlarına göre; 1883 ve 1887 yılları arasında farklı zamanlarda tutuklanan 69 kişinin mahkemelerinin henüz görülmediği ortaya çıkmıştır. Ankara Hapishanesi'nde ise bir grup tutuklunun 8-10 yıl arasında değişen sürelerde tutukluluk hallerinin devam ettiği ve henüz mahkemeye çıkarılmadığı tespit edilmektedir. 1879 yılında adliye teşkilatındaki yenilikler kapsamında karşımıza çıkan Mehakim Nizamiye Teşkilatı Kanunu, Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu ve Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu gibi yeni kanunlar ile; savcılık, noterlik, adliye müfettişliği gibi yeni birimler oluşmuştur. Bu kanunlarda mahkemelerdeki teşkilat yapısı ve görev alacak kişiler detaylı bir biçimde belirtilmiştir (Demirel, 2007).

Hapishanelerin iyileştirilmesi konusunda çıkarılan kanunlar, nizamnameler ve yapılan tüm düzenlemelere rağmen sorunların devam etmesi ve sık sık maddi engellerle karşılaşılması, yüzyıl biterken istenilen düzeye hala gelinemediğini açıkça gösteriyordu. Ancak 1878 yılında tüm dünyayı etkileyen ekonomik krizin yaşanması ve hemen ardından 1881 yılında, zaten uzun süredir borçlarını ödemekte zorlanan Osmanlı Devleti'nin borçlarını tahsil etmek üzere, Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulması, bu dönemde hapishanelerin ıslahat sürecindeki ekonomik arka planı göstermesi açısından önemlidir. Zira gelir gider dengesinin yeniden kurulmaya çalışıldığı böyle bir dönemde hapishanelere tahsisat ayırmak pek mümkün görünmemektedir. Yine de yeni bir umumi hapishaneye duyulan ihtiyaç günden güne artmaktaydı.

Avrupa'daki gelişmeleri gazeteler yoluyla veya uluslararası kongreler aracılığıyla takip eden Osmanlı'nın Avrupalı uzmanların görüş ve önerilerine başvurmaya devam

ettiği görülür. II. Abdülhamid'in, şehrin dışında inşa edilecek Avrupa'dakiler gibi mükemmel ve düzenli bir Umumi Hapishane'den bahseden 1893 tarihli iradesinden önce; 1884 yılında hazırlanmış, İstanbul Hapishanelerine Dair Layiha adıyla hazırlanmış bir dosyanın bizzat sultana takdim edildiği görülmektedir.[53] Zabtiye Teşkilatının yenilenmesi için istihdam edilmiş Fransız müfettiş Celestin Bonnin[54] tarafından hazırlanan raporda İstanbul hapishanelerinin durumu madde madde açıklanarak, yer yer Fransa ile karşılaştırılmış ve yemekhane, kütüphane, yatakhane gibi numune fotoğraflar eklenmiştir (Şekil 4.1-4.6). Bonnin, Avrupa'dakilere göre Dersaadet hapishanelerindeki mahkumları daha özgür bulmuştur. Tıpkı Fransız seyyah Nassau Senior gibi[55] birkaç saat iş yaptıktan sonra bütün gün kahve içip konuştuklarını gözlemlemiş ve bu durumun Fransa'daki gibi birbirlerinin ahlakını bozmalarına sebep olabileceğinden bahsetmiştir. Raporun diğer maddelerinde Dersaadet tevkifhanelerinin ve mahkumlar için olan hastanelerin oldukça dar olduğundan ve bunun hastalıklarla sonuçlanabileceğinden bahseder. Bâbı Zabtiye ve Beyoğlu ve Üsküdar Tevkifhânelerini, tahtaları çok yıpranmış ve pencereleri camsız olarak tarifler. Raporunu, bazı yerlerdeki mahkumları 'çırçıplak' olarak nitelendirerek kıyafetlerinin kötü durumda olduğunu; oturmak için ise altlarında keçeden başka bir şeyin olmadığını, en azından samandan bir minder yapılmasının iyi olacağı önerisiyle bitirir. Fransız müfettişin birkaç ay sonraki raporundan, konuyla ilgili çalışmaların sürdüğü ve bu kez de Hapishane-i Umumi'nin teftiş edildiği anlaşılmaktadır. Zabtiye Nezareti Sertabibi Mahmud Beyle beraber mahkumlara ait tüm alanları teftiş eden Bonnin raporunda her koğuşu gezdiğini belirterek, koğuşların alabileceğinden daha fazla sayıda mahkum barındırdığını rakamlarla ifade eder. Abdesthane ve helaların tamiratını acil olarak belirtirken, koğuşları ve hastaneyi genel olarak temiz ancak rutubetli olarak nitelendirmiştir. Mahkumlara verilen yemek konusunun şikayet edilen bir mevzu olduğunu ve hapishane müdürünün teftişine ihtiyaç olduğunu belirtir. Zabtiye teşkilatındaki ıslahatları yönetmek üzere göreve getirilmiş olan Bonnin aynı zamanda, politik ve

[53] BOA. Y. PRK.AZN. 2. 24.
[54] Celestin Bonnin'in istihdamı ile ilgili bkz: BOA. Y. PRK. ZB. 3. 2.
[55] İktisat uzmanı Fransız Nassau William Senior, 1850'li yıllarda Osmanlı topraklarını ziyareti sırasında Tersane Zindanı'ndaki mahkumlar hakkındaki gözlemini '*tüm gün sere serpe yattıkları'* şeklinde dile getirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: Yıldız, a.g.e., s. 175.

adli olayların takibi için oluşturulmuş komisyonlardan da sorumlu tutulmuştur[56]. Bonnin'in göreve gelmesinin hemen sonrasındaki sene, kendisine yardım etmek üzere Paris Emniyet Müdürlüğünde görevli Fransız Müfettiş Lefoulon'un da göreve çağrıldığı ve daha sonrasında Zabtiye teşkilatının düzenlenmesinde Fransızlarla çalışmaya devam edildiği görülür.[57] Hapishanelerin ıslahı ile ilgili daha önce İngiliz uzman ile çalışmayı tercih eden Babıali'nin, bu defa bir Fransız uzman ile çalışmayı tercih etmiş olması dikkat çekicidir. Bizzat Sultan tarafından davet edilmiş ve Zabtiye teşkilatından sorumlu Fransız müfettişten hapishaneler konusunda da fikir alınmış olmasının, yine o dönem gündeminde hapishaneler olan II. Abdülhamid'in talebiyle olabileceği fikrini akla getirmektedir.

Y.PRK.AZN.00002.00024.003

Şekil 4.1: Numune ittihaz için bir kütüphane (BOA. Y. PRK. AZN. 2. 24).

[56] Fransız Müfettiş Celestin Bonnin hakkındaki çalışmalar için bkz: Gör, E. (2018). *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı*. Doktora Tezi ve Özel, Ş. A. (2019). *Türk Polis Teşkilatı'nın Gelişiminde Batı'nın Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi.

[57] 1885 yılında bizzat II. Abdülhamid tarafından polis teşkilatının düzenlenmesine yardımcı olması için İstanbul'a davet edilen Müfettiş Lefoulon'a önerilen görev, Müfettiş Bonin'e yardımcı olmak ve başkent İstanbul üzerine yoğunlaşmaktır. Lefoulon 1900 yılında Bonin'in istifasının ardından "Umum Polis ve Zabtiye Nezareti Müfettişi" unvanıyla tamamen Osmanlı polis teşkilatının düzenlenmesinde etkin rol aldığı ve hatta Lefoulon'un dört oğlunun da Osmanlı polis teşkilatında uzun yıllar görev aldığı bilinmektedir. Bkz: Levy-Aksu, N. (2017). *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş 1879-1909*. İstanbul : İletişim Yayınları, 256-258.

Y.PRK.AZN.00002.00024.004

Şekil 4.2: Hıfzıssıhhaya muvafık bir oyun (BOA. Y. PRK. AZN. 2. 24).

Y.PRK.AZN.00002.00024.005

Şekil 4.3: Numune ittihazı için diğer bir yemekhane (BOA. Y. PRK. AZN. 2. 24).

Y.PRK.AZN.00002.00024.006

Şekil 4.4: Numune ittihazı için bir teneffüshane (BOA. Y. PRK. AZN. 2. 24).

Y.PRK.AZN.00002.00024.007

Şekil 4.5: Numune ittihazı için bir yemekhane (BOA. Y. PRK. AZN. 2. 24).

Y.PRK.AZN.00002.00024.008

Şekil 4.6: Numune ittihazı için bir yatakhane (BOA. Y. PRK. AZN. 2. 24).

Yıldız'ın (2012) 1893 yılındaki Meclis-i Vükela'nın gündemine aldığını belirttiği İstanbul'daki Umumi Hapishane ve tevkifhanelerde yapılan teftişe ait raporda da, Bonnin ile benzer sonuçlara varıldığı görülür. Nitekim mevcut adli sistem ve hapishane yapılarının yetersizliği dolayısıyla yeni bir ıslahat programı çerçevesinde Avrupa'dakiler gibi bir hapishanenin yapılması görüşülmüştür. Bunun üzerine bir başka Avrupalı, Prusyalı mimar August Carl Friedrich Jasmund'un projesine başvurulacaktır. 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde birçok yapının mimarı olarak karşımıza çıkan Jasmund'un bu dönemde İstanbul'da Sultan Abdülhamid'in danışmanlığını yaptığı, İstanbul'daki birçok yapının yapım ve onarım işlerinde bulunduğu ve Hendese-i Mülkiye ile Sanayi-i Nefise Mekteplerinde eğitim verdiği bilinmektedir.[58] Sirkeci Garı'nın mimarı olarak bilinen Jasmund'un hapishane

[58] Yavuz'un Alman arşiv belgelerinde ulaştığı bilgilere göre, Jasmund, ülkesinde Krallık Hükümet Mimarı ünvanı aldıktan sonra kurumuna; İstanbul'a ve Doğu'nun bir bölümüne yapacağı araştırma-inceleme gezisi için izin istediğini bildiren bir dilekçe yazmıştır. 1888 yılında geldiği İstanbul'u konaklama yeri olarak seçerek gezilerini buradan sürdürdüğü anlaşılan Jasmund, bulunduğu bir sene boyunca Osmanlı yapılarını ve arkeolojik kazıları incelemiştir. Yıl sonunda Berlin'deki Bayındırlık Bakanlığı'na yazdığı yazıda Demiryolları işletme ve inşaat müdürü Sarrazin tarafından sipariş verilen, projesini hazırladığı tren istasyonu binasının uygulamasını yürütmek istediğini belirterek izninin uzatılmasını talep ettiği görülür. Daha sonraki yıllarda II. Abdülhamid'in isteği üzerine Prusya Krallığı'na Türk Devleti'nin hizmetine geçmek istediğini iletmiş ve bu süreçte yürüttüğü mesleki faaliyetlerinden bahsetmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in, Jasmund'u, 1894 depremi sonrasında camilerin, okulların ve benzeri kamu yapılarının restorasyonu için oluşturulan komisyonun

tasarımına nasıl dahil olduğu bilinmese de, II. Abdülhamid'in danışmanlığını yaptığı sırada sürece dahil olması mümkün görünmektedir.[59]

Tanzimat sonrasındaki dönemde fikirlerin değişimi, mimari alanı da etkilemiş; klasik dönemde yapıların onarım ve inşa süreçlerinden sorumlu olan Hassa Mimarlar Ocağı'nda yetişen yerli mimar veya kalfaların teknik bilgiye yeterince hakim olmadıkları düşüncesi yabancı mimarlara yönlendirmiştir. Bizzat Reşit Paşa tarafından yürütülen süreçte, hem bir grup yetenekli öğrenci eğitim almak için yurt dışına gönderilmiş, hem de işlerin yürütülmesi için yabancı mimarlar getirtilmiştir. Tanzimat sonrası devlet kurumlarındaki yeni yapılaşmanın gerektirdiği fonksiyonlara cevap verebilecek yeni yapı tiplerine ihtiyaç duyulması ve buna bağlı olarak inşaat gereksiniminin artması da yabancı mimar istihdamını destekleyici bir unsur olmuş olabilir.

Jasmund'un Yedikule'de tasarladığı hapishane projesi ve hazırladığı keşif çalışması 1893 yılında görüşülmüş ve Avrupa'daki emsallerine benzeyip benzemediğinin araştırılması amacıyla mühendis ve uzmanlardan oluşan bir ekip oluşturulmuştur. Buna ek olarak Jasmund'un hazırladığı projenin hayata geçmesi için gereken bütçe, ortalama bir taşra hapishanesi için gereken bedelin çok üstünde olduğundan bu durum da bir başka yavaşlatıcı engel olmuştur. 1893 yılında İstanbul'da yaşanan kolera salgını hastalıkların çok çabuk yayıldığı hapishaneleri de etkilediğinden, acilen hapishane nüfusunun azaltılması gerekmişti. Bunun için başvurulan ilk yöntem af olmakla birlikte hapishane barakalar inşa etme fikrine de başvurulduğu görülür (BOA. İ. ZB. 1. 4).

---

başkanlığına getirdiği de bilinmektedir. Daha fazla bilgi için bkz: Yavuz, Y. (2006). August Carl Friedrich Jasmund ve Mimari Faaliyetleri. *X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (s. 187-209). 2016: Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

[59] Jasmund'un, İstanbul'da görev yaptığı sırada, yaptığı projeleriyle Sultan Abdülhamid'in güvenini kazandığı yorumu yapılabilir. Kendisinin 1897 tarihine kadar, on yıl süreyle, Sultanın özel mimarı olarak görev yaptığı bilinmektedir. Say'ın aktardığına göre Jasmund, Mabeyn-i Humayın mimarı olarak, 1890-1894 yılları arasında inşa edilen Rüsumat Emaneti Antrepoları inşaatı hakkında bir muhtırası yazmış ve inşaat süreciyle ilgili fikirlerini belirtmiştir. Projenin fen heyetinin bu süreçte Mühendis Mimar olan Jasmund'a güvendiği ve fikirlerini dikkate aldığı görülmektedir. Konuyla ilgili bkz: Say, K., & S. (2016). Belgeler Işığında 19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başı Türk Mimarlığında Teknik İçerikli Tartışmalar. G. Çelik (Dü.) içinde, *Geç Osmanlı Döneminde Sanat, Mimarlık ve Kültür Karşılaşmaları* (s. 161-183). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Jasmund'un projesi, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat itibariyle dönüştürmek veya yeniden inşa etmek suretiyle oluşturduğu hapishane anlayışının ötesinde yeni bir şey önermekteydi. Mahkumların bir arada tutulduğu bir koğuş sistemini değil, her birinin ayrı odasının olduğu hücre sistemini öneren bu projede, tıpkı Amerika'daki sistemler gibi mahkumun tecrit edildiği bir planlama mevcuttu. Mahkum gündüz ortak alanlarda diğerleriyle birlikteyken, gece kendine ait hücresinde kalacaktı. Daha önce bir hapishane projesi tasarlayıp tasarlamadığı bilinmeyen Jasmund'un bu önerisi kendi fikirleri doğrultusunda mı ortaya çıkmıştır yoksa Avrupa'daki hapishaneleri takip ettiği bilinen Abdülhamid'in bir etkisi olmuş mudur bilinmez ancak ortaya çıkan proje, cezalandırma sistemini bütünüyle değiştirmeye yönelik bir tasarımı içermesi açısından dikkate değerdir. Nitekim mahkumun, kendisiyle birlikte birçok farklı mahkumla birarada olacak şekilde bir koğuşta tutulması herhangi bir sistem önermediği gibi, hücre tipi hapishanede mahkumun 'ıslah' edilerek topluma geri kazandırılması fikri Osmanlı için oldukça yeni bir sistemi işaret ediyor olmalıdır. Hücre tipi hapishane, Osmanlı Devleti'nin varlığı boyunca inşa edilemediği için bu konu bir soru işareti olarak kalmıştır.

Mali gerekçelerle rafa kaldırılması kaçınılmaz olan projenin tekrar gündeme gelmesi beş seneyi bulmuş; o dönemdeki Avrupa gazetelerini takip ederek gördüğü hapishane resimlerinden etkilendiği bilinen Sultan'ın bizzat talebiyle, 1898 yılında olmuştur.[60] Sultan Abdülhamid, Avrupa hapishaneleri gibi inşa edilecek umumi hapishanenin takibinden ve inşaatından sorumlu olmak üzere Ticaret ve Nafia Nezareti bünyesinde bir Islahat ve Tesisat Komisyonu bir an önce kurulmasını istemiştir. Avrupa'dakiler gibi bir 'Hapishane-i Umumi' yapmak için hareket geçen Sadaret, Hariciye Nezaretinden Fransa, Almanya ve İngiltere'de yeni sisteme göre inşa edilen hapishanelerin fotoğraf ve planlarını istemiştir.[61] Buna ek olarak hapishanenin inşası için; bu gibi inşaatlarda çalışmış Fransız veya Alman mühendislerin ve hangi şartlarla çalışacaklarının da araştırılması istenmiştir. Bu süreçte Alman ve Fransız mimarlar ile görüşülmüşse de, Dersaadet'te yeni usulde inşaa olunacak Hapishane-i Umumi Mimarlığı'na Prusyalı mimar ile birlikte, yardımcısı olarak Mimar Kemaleddin Bey'in getirilmesinde karar kılınmıştır (BOA. İ. HUS. 71. 54).

[60] BOA. DH. MB. HPS. 71. 23.
[61] Konuyla ilgili farklı birimler arasında yapılmış yazışmalar bulunmaktadır (BOA. DH. MKT. 02106. 47, BOA. HR. SFR3. 473. 71, BOA. BEO. 1185. 88856, BOA. İ. DH. 1357. 24).

Jasmund'un 5 sene önce hazırladığı proje, birtakım eklerle yenilenmiş ve tam da II. Abdülhamid'in istediği gibi Avrupai bir hal almış görünmektedir. Amerika'daki modeller gibi çalışma prensibini esas alan projede mevcut Osmanlı hapishanelerinin aksine havalandırma, elektrik tesisatları gibi konuların çözümlendiği, mahkumların üretim yapabileceği alan ve gezinme bahçelerinin olduğu görülür. Bütçesini hesaplamakla görevli Ticaret ve Nafia Nazırlığı'nın hayata geçirilmesine dair tüm ısrarlarına ragmen, proje bir kez daha maddi sebepler doğrultusunda askıda bırakılmıştır. Ancak görülen o ki; Sultan II. Abdülhamid, gazetelerde Avrupa hapishanelerine ait fotoğraf gördükçe konunun Osmanlı Devleti açısından gerekliliğine ikna oluyor ve tekrar gündeme getirilmesini sağlıyordu.[62] 1903 yılında Yedikule konusunda ısrarcı olmaktan vazgeçilerek Üsküdar'ın uygun bir yerinde inşa edilmesi söz konusu olan proje için, Yedikule projesinde Jasmund'un yardımcısı olarak görev alan Kemaleddin Bey görevlendirilmiş; Nafia Nezareti, kendisinden konuyla ilgili hazırlanmış plan ve projeleri incelemesini ve beş sene içinde sonlandırmasını istemiştir (BOA. Y. A. HUS. 445. 136).

20. yüzyıla gelindiğinde, ülkenin dört bir yanındaki hapishanelerin durumuna bakıldığında, hem fiziki açıdan şartların yetersizliği hem de kapasitelerin aşılması anlamında ıslahat ihtiyacı artarak devam ediyordu. 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmiş, Jön Türkler yönetime dahil olmuşlardı. Hapsihaneler konusunun yeniden açılan meclisin gündeminde de, çoğu zaman tartışmalarla, yer aldığı görülür.

Osmanlı mahbeslerine dair hem mahkumlar hem de yabancı diplomatlar tarafından en çok şikayet edilen konuların başında ışık ve havalandırma eksikliği geliyordu. II. Meşrutiyet döneminde basının önemli isimlerinden olan Ahmet Şerif,[63] muhabirliğini yaptığı Tanin gazetesinde 'Anadolu'da Tanin' başlığıyla aktardığı gezi notlarında

---

[62]1903 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasından; yeniden hapishaneler konusunun gündeme geldiğini, Sultan II. Abdülhamid'in bir Alman gazetesini incelediği sırada karşısına çıkan hapishane fotoğraflarından, saçları traş ettirilmiş bir halde vaaz dinleyen ve müzik eğitimi aldığı görülen mahkumlardan oldukça etkilenmiş olduğunu ve Osmanlı hapishanelerinin '*mahkuminin ahlakını ıslah edecek bir şekle'* sokulmasını *'ahlakı bozulmuş ademlere terbiye ve talim ile ıslah-ı nefs ve hal ettirilmek'* ile *'insaniyete ve devlet ve memlekete büyük bir hizmet'* edileceğini dile getirdiğini görmekteyiz. Detaylı bilgi için:Yıldız, a.g.e., 381.

[63]Tanin gazetesinde muhabir olan Ahmet Şerif, 1909 ve 1914 tarihleri arasında yaptığı Anadolu gezilerinde hapishanelerin de durumunu ele almış ve izlenimlerini aktaran mektuplar göndermiştir. Konuyla ilgili bkz: Gazel, A. A. (2005). Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri. E. Gürsoy Naskali, & H. Oytun Altun (Dü). içinde İstanbul : Kitabevi Yayınları, s. 146.

hapishanelerin durumuyla oldukça ilgilenmiş ve bu konuyu mektuplarından birinde şöyle ele almıştı: "Sanki hükümetle tabiat, hapishanelerimize iltifat etmemeğe orada çekilen sefaletleri görmemek işitmemek konusunda ittifak etmişlerdir. Hükümet bu diri adamların mezarlarına ne kadar ilgisiz ise, güneş, hava daha çok ilgisizdir. Evet ışık yok, hava yok, hastalık, açlık var, hekim ve ekmek yok. Soğuk var, ateş yok. Tabiat tembel değildir, herkes için koruyucu ve merhametlidir. Hiç olmazsa, hükümet, ışık ve havanın bu sefalethaneye girmesine izin verirse, pek yüce bir harekette bulunmuş olurdu" (s. 146).

Aslında hükümet konuya Ahmet Şerif'in bahsettiği kadar ilgisiz değildir, nitekim hapishanelerin durumunun iyi olmadığı ve ıslahata ihtiyaç duyulduğu mecliste de birçok görüşmeye konu olmuş ve mebuslar tarafından tartışılmaya başlanmıştı. Karahisar Şarki Mebusu Ömer Feyzi Efendi'nin söyledikleri durumu özetler niteliktedir: "Malumu âlileridir ki bir insan, terbiye için hapsedilir, öldürmek için değil. Bugün Anadolunun her tarafında bulunan hapishanelere hapishane denmez…Karahisarı Şarki'de bir hapishane var, yer altında, Kurunu Vustâdan kalma bir zindandır" (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1325=1909, Yüzyirmi beşinci inikat, s. 137). Hapishanelerin bir ıslah yeri olduğu konusu da mecliste oldukça tartışmalı geçmiş görünmektedir. Nitekim bazı mebuslar hapishanedeki işkence veya dayak ile terbiye etme mevzusunu savunurken, bir kısım mebus ise bunun doğru bir ıslah yöntemi olmadığı veya Avrupa'daki gibi yöntemlerin uygulanabileceği görüşündedir. Menteşe mebusu Halil Bey'in, "Ve ceza ile beraber mücrimin ıslahı esasını tevhit eder de hapishanenin ıslahı icap eder. Bu, maatteessüf bizde daha şey edilmemiş; fakat sair şehirlerde bu gayet mühim bir meselei içtimaiyedir ve hukuku ceza ile tevaggul edenler bilirler ki buna (Rejim Penitansiyel) derler" şeklindeki sözleri mebusların Avrupa'da uygulanan mahkumun ıslahına yönelik sistemden haberdar olduklarını ifade etmesi açısından dikkate değerdir. İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi'nin sözleri ise, darp uygulamasının hala devam ettiğini, hücre tipi hapishane sisteminden sadece fiziken değil fikren de oldukça uzak olunduğunu göstermesi açısından önemlidir: "…Fakat biz henüz öyle ıslahı hâle hizmet edecek hapishanelere malik değiliz. Şimdilik dayak koyalım da, sonra öyle hapishanelerimiz olduğunda, yani fezayı medeniyete lüzumu kadar adımlar attığımızda bu dayağı da kaldırırız. Fakat bendeniz derim ki, yakında ona dair kanunlarımız gelecektir. Onu da yapacağız. Ne kadar uzayacak? Bir sene, 2 sene mi böyle serserileri ıslah etmek?

Çünkü zannolunuyor ki, böyle dayak vurmakla hemen her derde deva gibi serserileri ıslah ediyoruz" (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1325=1909, Ellinci inikat, s. 590-591). Ancak Kozmidi Efendi gibi düşünmeyip işkencenin tek çözüm olduğunu savunan görüşlerin de az olmadığı görülür. Üsküp Mebusu Sait Efendi'nin "Yalnız hapishanede dövülmesi taraftarıyım. Talât Bey biraderimizin dediği gibi hâkim huzurunda olmalı. Hükümetten bir mahal tayin edilir, mesele budur" (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1325=1909, Ellibirinci inikat, s. 623).[64]

1909 yılındaki bütçe görüşmeleri sırasında mecliste yapılan müzakereler sonucunda, Dahiliye Nezaretine bağlı olmak koşuluyla Dahiliye Nezareti'ne bağlı;[65] hapishanelerin inşaat, tamirat ve ıslah işleri ile mahkumların yiyecek ve kıyafet gibi ihtiyaçlarından sorumlu, daha sonradan Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti ismini alacak, bir Hapishaneler İdaresi kurulmasına karar verilmiştir (Şen, 2007). Aynı yıl hapishanelerin iyileştirmesiyle ilgili bir girişimlerde bulunularak; hapishanelerin denetlenmesi ve vilayetlerde yapılacak hapishanelerin aynı tarz ve şekilde tek tip olması ve ihtiyaca uygun olarak yapılması yönünde bir karar alınmıştır (BOA. DH. MB. HPS. M. 1. 24). Hazırlanan planlar neticesinde; gerekli görülen yerlerde inşa edilecek hapishanelerin ihtiyaca göre adapte edilerek kullanılması, mahkumlar için bahçe veya gezinme yeri gibi havadar alanların yapılması ve bu düzenlemenin hazırlanan planlara aktarılması kararı alınmıştır. Balkan Savaşları dolayısıyla askıda kalmış olan proje 1913-1914 yıllarında tekrar gündeme gelmişse de tam anlamıyla hayata geçirilmesi 1917 yılını bulacaktır.

Hapishane inşaatlarının hızlı bir biçimde ilerleyebilmesi için hem yerli hem yabancı birçok mimar, mühendis, kalfa ve ustadan oluşan Hapishaneler Heyet-i Fenniyesi isimli bir heyet kurulmuş, heyette görevli pek çok kişi hapishane projelerinin çizilmesi ve uygulanması sürecinde rol almışlardır. İnşaatların daha seri biçimde yapılabilmesi için ekipteki görevlilerin askerlikleri dahi tecil edilmiştir (Şenyurt, 2003).

---

[64] İlgili konuşmalar, *Serseri ve Mazanni Su Erbabı Hakkındaki Kanun Layihası'*nın tartışıldığı meclis zabıtlarından alınmıştır.

[65] Tevkifhane ve hapishaneler, 1880 yılındaki Nizamname'de yönetim bakımından Adliye Nezareti'ne bağlıyken, bu tarihten sonra Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bkz: Çiçen, A. (2010). *II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı.* Yüksek Lisans Tezi , Afyon, s.35.

1911 yılında Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen belgede, Hapishaneler İdaresi Müdürü Abdurrahman Asım Bey'in hapishaneler hakkında tetkikatta bulunmak üzere Viyana, Brüksel ve Paris'e gideceği belirtilerek, bu seyahati sırasında kendisine gerekli yardımların yapılması istenmiştir (BOA. DH. MB. HPS. 71. 11). Birkaç ay sonra Babıali, Dahiliye Nezareti ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti arasında geçen yazışmaya göre; Asım Bey'in seyahati sırasında kendisine yardımcı olan Belçika Hapishaneler Müfettişi Mösyö Neon Belin ile Fransa Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Piyer Fabye ve muavini Mösyö Roje Rebiyer'e teşekkür edilerek, madalya verilmiştir.[66] Bununla birlikte Zabtiye teşkilatının yenilenme sürecinde Avrupa şehirlerine yapılan inceleme seyahatlerinde hapishanelerin de gezildiği ve araştırma sürecine dahil edildiği de bilinmektedir.[67] Asım Bey'in seyahati başta olmak üzere, bu seyahatler; Sultan Abdülhamid dönemindeki gibi hapishanelerin ıslahatı için gazetelerdeki plan ve fotoğraflara bakmakla yetinilmeyip yerinde inceleme yapılması girişiminde bulunulduğuna işaret etmesi açısından önemlidir.

Tüm bu fiziki düzenlemelere ek olarak; gardiyanların okuma yazma bilen kişilerden oluşması, hapishane müdürlerinin imtihan ile ceza kanunlarını bilen kişilerden oluşması ve tercihen askeriyeden ayrılan zabıtaların arasından seçilmesi konusunda Hapishaneler Müdüriyeti'nin talimatnamesi ilgili yerlere gönderilmiştir (BOA. DH. MB. HPS. M. 2. 118). Hapishaneler Müdürlüğü'nden İstanbul Vilayeti arasında geçen bir başka yazışmada, Osmanlı hapishane ve tevkifhanelerine atanan memurların adedinin fazla olduğu belirtilmiş ve Avrupa'daki kaç mahbus için bir gardiyan istihdâm edildiği hakkında malumat istenmiştir (BOA. DH. MB. HPS. 85. 23). Bu durum Avrupa'daki örneklerin incelenmesinin sadece hapishane planlarıyla sınırlı kalmadığını, işleyişe dair bir takım bilgilerin de mukayese edilerek edinilmeye çalışıldığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

---

[66] BOA. DH. MB. HPS. 71. 46.

[67] 1909 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdürü Galip Bey'in başkanlığında bir heyet Batı devletlerindeki polis teşkilatlarının yapısını yerinde incelemek amacıyla görevlendirilerek Londra, Peşte, Viyana, Berlin, Brüksel, Paris, Cenevre ve Roma'nın polis teşkilatları incelenmiş; bununla birlikte nezarethaneler, hapishaneler, telefon muhaberatı ve suçluların tespitinde kullanılan yöntemler hakkında da bilgiler alınmıştır. Bazı suçluların tutuklanıp sorgulanmasına da bizzat şahit olunmuştur. Heyetin hazırladığı rapor 14 Şubat 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne sunulmuştur. Bkz: Özel, a.g.e., 63-64.

Dahiliye Nezareti'ne bağlı Hapishaneler Müdüriyeti'nin 1912 yılının başında hapishane istatistiği oluşturmak adına 'Sual Varakaları' adını verdiği bir anket çalışması başlattığı görülür. Her vilayete gönderilen, on bir sorunun yer aldığı bu varakada lüzumlu tüm bilgilerin ilgili birimler tarafından hızla cevaplanması gerektiği bildirilmiştir. Hapishanenin ismi, kadınlara ait bir bölümün olup olmadığı,, mahkum sayısı, hükümet konağı içinde olup olmadığı ve tamir ihtiyacının sorgulandığı bu varakaların sonuçları Osmanlı tarihindeki en kapsamlı rapor olarak değerlendirir. Bu anket, Yemen'den Balkanlara, Hicaz'dan Basra ve Trabzon'a kadar tüm hapishane ve ıslahevlerindeki mahkumların kadın ve erkek olmak üzere; sayıları, yaş, cinsiyet, medeni hal, etnik köken, okuryazarlık durumu, eğitim düzeyi, mesleki durumları ile ne kadar zamandır mahkum oldukları, hüküm giydiği suçlar gibi bilgilere ulaşmış olması açısından oldukça kapsamlıdır. Anketin, hapishanelerdeki durumu ortaya çıkarmak adına; hangi hapishanelerde hastanenin olduğunu, varsa kapsamının ne olduğunu, çalışanların durumunu, hapishanelerdeki imalat durumlarını, üretilen malların çeşidini ve sayısını da sorguladığı görülmektedir (Demiryürek, 2019). Osmanlı Devleti'nde birçok defa bu tip raporlarla hapishanelerin durumu hakkında bilgi toplama amacı güdülse de bu denli detaylı biçimde olmadığı görülür. Schull'a göre (2007), bin civarındaki hapishaneden toplanan bilgi kırıntılarının düzenlenerek 'hem bir güç tekniği hem de bilgi prosedürü' haline getirilmesi İttihat ve Terakki yönetiminin Osmanlı nüfusunu kontrol altında tutabileceği bir kontrol mekanizması ifade ediyordu, çünkü Foucault'nun da söylediği gibi bu, "karmaşık, gereksiz ya da tehlikeli yığınları düzenlenmiş çokluklara dönüştüren disiplinin fevkalade operasyonlarından ilkidir". Bozkaya (2014) bu detaylı anket çalışmasını, imparatorluğun giriştiği yeni yapılanmanın ilk adımı olarak tanımlayarak; bugüne kadar başarıya ulaşmayan hapishane ıslahatlarının nedenini öğrenmek için tüm eksiklerin tamamlanması şeklinde yorumlamaktadır. Toplumdaki suç oranının artması ve hapishanelerin kalabalıklaşması da sorunların daha doğru tespiti açısından bu araştırmanın detay düzeyini daha anlamlı kılmaktadır.

Sual varakalarının sonuçları doğrultusunda 1913-1914 yılları itibariyle Hapishaneler Müdürlüğü yeni bir ıslahat çalışması başlatarak, birçok yerde hapishane ve tutukevi inşaatı yapılması kararı almışsa da uygulamaya geçilmesi için tahsisat bekleniyor olması hapishanelerin durumunu değiştirmemiş gibi görünmektedir. Mebuslar

tarafından hala içler acısı olarak tariflendiği hapishanelerin, gerek tahsisat gerekse yapılması planlanan ıslahat konularıyla, hala meclis gündeminde olduğu görülmektedir. Kastamonu mebusu Ahmet Mahir Efendi'nin hapishaneler için tahsisat isterken 'hapishane olmaktan ziyade birer işkencehane' tanımını yapması durumun yarım yüzyıldır hiç değişmediğini göstermektedir. Yine 'mezaristan' kelimesinin de mecliste hapishaneleri tanımlamak için mebuslar tarafından sıkça kullanıldığı dikkat çekmektedir. Hapishanelerin şartlarını iyileştirmek adına bu dönemde yeniden bir af konusunun gündeme geldiği ve bunun tepki ile karşılandığı da meclis görüşmelerinden anlaşılmaktadır: Musa Kazım Efendi'nin, "...Tahkik ettik hapishanelerdeki izdihamın ziyadeliğinden hükümet billmecburiye bu sureti affı kararlaştırmış…" şeklinde ifade ettiği af konusuna Ahmet Rıza Bey'in, "Demek ki icap etseydi Hükümet bütün mahkûminin, bütün cezalarını af edecekti. Acaba Hükümet bunun başka çaresini bulamazmıydı? Hapishane ittihaz etmek için evler kiralamak veya başka mahaller tevkifhanelerine nakletmek kabil değil miydi? Hapishanelerde izdiham var diye hukuk-u umumiyye ve şahsiyyenin izaası muvafık değildir" sözleri meclisteki itirazları yansıtır niteliktedir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1331=1915, Onüçüncü inikad, s. 206). 1914 yılında Karesi Sancağı'ndaki merkez hapishanenin fotoğrafları, hapishane olarak tarif edilen yerlerin ne durumda olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir (Şekil 4.7, 4.8, 4.9, 4.10) .

DH.MB.HPS.M.00010.00014.002

Şekil 4.7: Karesi Sancağı Merkez Hapishanesi (BOA. DH. MB. HPS. M. 10. 14).

DH.MB.HPS.M.00010.00014.003

Şekil 4.8: Karesi Sancağı Merkez Hapishanesi (BOA. DH. MB. HPS. M. 10. 14).

DH.MB.HPS.M.00010.00014.004

Şekil 4.9: Karesi Sancağı Merkez Hapishanesi (BOA. DH. MB. HPS. M. 10. 14).

DH.MB.HPS.M.00010.00014.005

Şekil 4.10: Karesi Sancağı Merkez Hapishanesi (BOA. DH. MB. HPS. M. 10. 14).

1880 yılındaki Nizamname'den sonra 1916 yılında Hapishaneler için yeni bir nizamname hazırlanarak hapis ve kürek cezalarına dair bazı düzenlemeler yapılmıştır. Hapishaneler merkez ve umumi olmak üzere ikiye ayrılacak, merkez hapishaneleri de bulunduğu yere göre kendi içinde birinci ve ikinci dereceden şeklinde ayrılacaktı. Kürek cezasına mahkum edilenler için merkez hapishaneler düzenlenecek, hapishaneler dahilinde ise tevkifhane ve ıslahhane olacaktı. Gerektiği takdirde bu hapishanelerde nisaya mahsus bölüler de bulunacaktı. Hapishane memurlarının görevlerini ve mahkumların hapishane içindeki yaşantılarını da kapsamlı biçimde açıklayan nizamname Avrupai bir hapishane sistemine uyum çabası olarak görülebilir (Demir, 2013).

Yeni düzenlemelerin yapıldığı 1916 yılı itibariyle Hapishaneler Müdürlüğü'nün çalışmalarına katılmak üzere yine bir yabancı uzman istihdamına başvurulduğuna rastlanır; Almanya'daki Düsseldorf-Derendorf Hücresel Hapishanesi'nin müdürlüğünü yapmakta olan, psikiyatri alanında uzman doktor Paul Pollitz, Hapishaneler Müfettiş-i Umumisi unvanıyla görevine başlamıştır (BOA. DH. MB. HPS. 92. 18). Pollitz ilk iş olarak, hapishaneler ve tutukevleri hakkında bilgi toplamak üzere anket düzenlenmesini önermiştir. Detaylı niteliği bakımından 1912 yılındaki ankete benzer bu araştırma da, yapılacak reformlara altlık olabilecek önemli bilgiler içermektedir (BOA. DH. MB. HPS. 159. 8). Kendisi de ülkenin birçok yerindeki hapishaneleri gezerek teftişlerde bulunan Pollitz, nüfusu fazla olan bölgeler hariç ülke genelinde yapılacak tutukevlerinin aynı büyüklükte olmasını, yapılacak tutukevlerinin üçte birinin hücre tipinde yapılmasını ve bazı yerlerde de tutukevi ve hapishanelerin birleştirilmesini önermiştir (Gönen, 2005).

Gönen'in aktardığına göre (2005), 1917 yılında Hapishaneler Müdüriyeti tarafından, kime yazıldığı belli olmayan müsvedde bir belgede, Osmanlı hapishanelerinin ülke genelinde düzeltilemeyecek derecede harap durumda olduğu ve ancak sıfırdan inşa edilmek suretiyle yenilenebileceği, yeni inşa edilecek yapıların da tıpkı Pollitz'in önerisi gibi 'ileri hücre' sisteminde yapılacağı kararı alındığı belirtilir. Yine bu belgede 1880 Nizamnamesi'ne benzer şekilde hapishaneler sınıflara ayrılarak, nerelerde hangi tip hapishanenin yapılacağı konusu belirlenmiş; tüm şehirlere birer merkez hapishane ve ülke genelinde kürek merkezlerini kapsayan yedi bölge öngörülmüştür. Buna göre üç seneden fazla mahkum edilenler için kürek

merkezlerinde ayrı yerler tahsis edilecek, sağlık koşulları ve sosyal şartlar sağlanacak, mahkumlar için imalathaneler bulundurulacaktır. İnşa faaliyetlerinin tüm ülke genelinde aynı anda başlaması mümkün olmadığından; İshakpaşa Tevkifhanesi, Üsküdar Tevkifhanesi, Bursa, Balıkesir, Eskişehir, Beyrut, Adana, Ankara, Yozgat ve İzmir hapishaneleri pilot seçilerek öncelik verilmiştir (Gönen, 2005). Bu dönemde savaş koşullarına rağmen yoğun bir biçimde hapishane inşaatlarının sürdüğü görülür. Ödenek ayrılamaması sebebiyle taşrada keşif yapacak Nafia memurlarının görevlerini belediye memurlarının üstlenmesi istenmiş; inşaatların hızlı bir biçimde ilerlemesi için hapishane inşaatlarında mahkumların çalışması fikri gündeme gelmiştir. 1918 yılındaki Gebze Hapishanesi'nin inşaatında çalışmak üzere Konya'dan mahkum talep edildiği görülür. 1919 yılında inşaatı süren İshakpaşa Tevkifhanesi'nde ise mahkumların gruplandırılarak çalıştırıldığı bilinmektedir (Şenyurt, 2003).

1918 yılında Doktor Zeki Bey adında bir Türk doktorun da aralarında bulunduğu bir ekip ve İngiltere Heyet-i sıhhiye ve askeriye heyetinden Doktor Miralay Johnson sağlık koşulları ile ilgili hapishanelere bir teftiş gerçekleştirmiş; Zaptiye Nezaretindeki tevkifhaneyi 'değil insan hayvanın bile kalamayacağı' bir yer olarak nitelendirilmiş ve yeni bina yapılana kadar mahkumların acilen naklini istemişlerdir. Bununla birlikte gözlemledikleri; toplanan çöplerin ve civardaki molozların acilen kaldırılması, eski tabakların yakılması, tıkanmış lağımların temizlettirilmesi, mahkum sayısına göre yeterli sayıda yatak eklenmesi gibi durumların da bir hafta içinde düzeltilmesi gerektiğini bildirmişlerdir (Sofuoğlu, 2005). Bu arada memleketin her tarafından yeni hapishane inşası veya tamiratı için tahsisat talepleri de gelmeye devam etmekteydi.[68]

Hapishanelerle ilgili çalışmaların Cumhuriyet'in ilanından sonra da sürdüğü görülür. 1923 yılındaki, TBMM'nin dördüncü yasama yılının açılış konuşmasında Meclis Başkanı olan Mustafa Kemal'in de konuyla ilgili olarak "...Cezaevleri sorunu çok önemlidir. Kişisel özgürlüğü kaldırılan vatan evladının ceza süresi sonunda topluma

[68] Tahsisat taleplerinden bazıları: Adana Merkez Hapishanesi ve Tevkifhanesi'nin tamiri ile Mersin'de inşası devam eden hapishane ve tevkifhane için havalename talepi, 1917 (BOA. DH. MB. HPS. 12. 22), bazı vilayet ve kaza hapishane ve tevkifhanelerinin çeşitli kısımlarının tamir ve yeniden inşasına aid keşiflerin yapılması ve tahsisatların havale edilmesi, 1918 (BOA. DH. MB. HPS. 14. 11), Sögüd'de bir binanın hapishane ittihaz edilmesi amacıyla tahsisat istenmesi, 1919 (BOA. DH. MB. HPS. 15. 54).

yararlı olacak bir eleman olarak yetiştirilmesi gereğinin sağlanması için İçişleri Bakanlığı çok dikkatli bir şekilde araştırma ve istatistikler hazırladı. Cezaevlerinden mümkün olanların modern bir şekilde onarımlarına veya yeni cezaevleri inşasına girişebilmek için bir inşaat programı hazırladı. Bu program gereğince her yıl belirlenmiş bir oranda inşaata devam etmek üzere 1923 yılında çağın gereklerine uygun bir genel cezaevi ile beş liva ve 28 ilçe cezaevinin inşası kararlaştırılmış ve gelecek yılın bütçesine ödenek konmuştur" sözleri, hapishanelerle ilgili durumda henüz pek gelişme kaydedilemediğini ancak çabaların sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1339-1923 Devre I, İçtima Senesi 4, Cilt: 28, 1 Birinci İçtima, s. 5). Nitekim 1926 yılında, 1925 yılında yeni açılmış olan Ankara Hapishanesi ile ilgili bir gazetecinin, koğuşlarda su olmadığı için dışarıdan gelen suyu soba üzerinde ısıtarak çamaşır yıkadıklarından ve hatta kimilerinin bu suyla yıkandığından bahsetmesi dikkat çekicidir (Soran, 2016).

1 Temmuz 1926 yılında yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu'na kadar Osmanlı ceza sistemi doğrultusunda hapishanelerin ıslahatı ile ilgili Osmanlı ceza kanunlarının uygulanmasına devam edilmiştir. 1929 yılında ise ceza ve tutukevlerinin idaresi İçişleri Bakanlığı'ndan Adalet Bakanlığı'na devredilmiştir (Öztürk, 2014).

4.2 Hapishanelerde Üretim

Avrupa'da bedensel cezadan hapis cezasına geçiş sürecinin öncelikli olarak çalışma evleriyle başladığı bilinse de; bu dönemdeki çalışma amacı, toplumdaki işsiz ve dilenci kesimi kontrol altında tutmak ve topluma yarar bireyler haline getirmektir. Suçlunun topluma zarar verdiği düşüncesi hala geçerli olduğundan; emeğinin kullanlmasında bir sakınca görülmemiş, aksine ancak bu şekilde kefaretini ödediği düşünülmüştür. Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonraki süreçte iş gücünün değerlenmesiyle birlikte hükümlünün çalışmasının ekonomik yanı da değer kazanmaya başlamıştır. Aynı zamanda hükümlünün belirli bir düzen ve çalışma disiplini edinmesi, bu sayede başka düşüncelerden arınması da çalışmanın getirdiği avantajlardan biri olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde mahkumun çalıştırılmasına en erken örnek kürek cezasıdır. Özellikle buharlı gemilerin icadından önce, yelkenle hareket eden gemilerin hava şartları müsait olmadığı zamanlarda kürekle hareket ettiriliyor olması, kürek işçisine

ihtiyacı doğurmuştur. Osmanlı donanmasında da bu ihtiyaç; savaş esirleri, köleler gibi çözümlerle karşılanmaya çalışılsa da savaş veya yeni üretimin olduğu durumlarda yetersiz kalınmış ve ağır suçlular kürek işçisi olarak kullanılmıştır (Avcı, 2002).

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin istenilen ıslah düzeyine gelememesinin altındaki en büyük neden ekonomik problemler olarak karşımıza çıkar. Kapasitelerin oldukça üstünde mahkum barındıran mekanlarda çoğu zaman temel yaşam ihtiyaçlarının giderilmesi bile zor şartlar altında mümkün olabiliyorken, üretim faaliyetlerinin prensipte öngörülse bile hayata geçirilmesi imkansızdır. Çiçen'e göre (2010), çoğu zaman bir mekanın bodrum katı veya hükümet konağının odalarından biri olarak düzenlenen hapishaneler, mahkumları ıslah edecek çalışma koşulları için uygun değildir. Ancak modern bir cezalandırma kavramı olan hapishanelerin merkezindeki 'çalışma' konusu, hapishane ıslahatında Avrupa'yı örnek alan Osmanlı Devleti'nin gündeminde sıklıkla yer almıştır. Tanzimat ile birlikte mahbeslerin geçirdiği dönüşüm sürecinde mahkumların çalıştırılarak üretime dahil edilmesi fikri de, şartlar elverdiği sürece bu dönüşüme dahil edilmeye çalışılmıştır.

Tanzimattan sonra çıkarılan 1840 ve 1851 ceza kanunlarında zorunlu çalışma cezası olarak kürek cezası yer alıyorken; 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde kürek cezası, sadece donanma ihtiyacının karşılığı olarak tanımlanmamış taş taşımak veya toprak kazmak gibi ağır işlerin genel adı olarak yer almıştır. Mahkumların infaz kurumunun öngördüğü bir işte çalışmak suretiyle kazancı tahliye olurken kendisine ödeneceğini belirten bir madde de yer almaktadır. Koç'un da belirttiği gibi (2015), bu madde hapiste çalışmanın kurumsallaştığı ilk hukuki metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hapishanelerin ıslahatı konusunun Avrupalı devletler tarafından yakınen takip edildiği bu dönemde Osmanlı Devleti'nin mahkumları çalışmaya zorlamaması; Osmanlı topraklarında bir seyyah olarak bulunan İngiliz iktisatçı Nassau Senior'un da dikkatini çekmiştir. 1857 yılında Tersane Zindanı'na yaptığı bir gezide bu konudaki şaşkınlığını ve yorumunu 'gündüzleri çıktıkları büyük avluda güneşin altında boş boş oturuyorlar' şeklinde belirtmiştir (Yıldız, 2012). Senior'un bu yorumu, zorunlu çalışmanın 1858 yılındaki Ceza Kanunnamesi'nde yer almasında etkili olmuş olabilir. Nitekim 1861 yılında Meclis-i Tanzimat'ın uygun gördüğü,

İngiliz Büyükelçi Bulwer'in mahkumların yaz aylarında madenlerde ve yol inşaatlarında çalışmasına yönelik teklifi, yabancı devletlerin bu konuda ne kadar etkili olduğunun bir başka göstergesi olarak yorumlanabilir.

Hapishanelerle ilgili yayınlanan 1865 yılındaki ilk nizamnamede mahkumların hapishanede üretimi hangi şartlar altında yapabilecekleri belirtilmiştir.[69] Buna göre hapishanede üretimin yapılabileceği alanlar oluşturulana kadar koğuşların kullanılması uygun görülmüş; kışın 6, yazın ise 8 olmak üzere zorunlu çalışma saati belirlenmiştir. Mahkumların yapacağı iş ile ilgili ise; sanatı olanların kendi sanatını icra edeceği, herhangi bir sanat icra etmeyenlerin ise sanat öğreneceği belirtilmiştir. Yapılacak işin niteliği hapishane yönetimi tarafından kararlaştırılmak suretiyle güvenlik konusu çözümlenecektir. Yapılan işten elde edilen kazanç ise; masraflar düştükten sonra ilki mahkumların masrafı için devlete, diğeri mahkuma, sonuncusu ise tahliye sırasında mahkuma verilmek üzere üç parçaya bölünecektir (Şen, 2007).

1880 tarihli nizamnamede ise her mahkumun çalışması zorunlu kılınmış, hiçbir mahkumun işsiz bırakılmaması, buna karşı gelinmesi halinde 24 saatten 1 haftaya kadar temiz havaya çıkma yasağı öngörülmüştür. Niteliğinin hapishane müdürleri tarafından kararlaştırılacağı işin sonunda, çalışmanın karşılığı olarak bedelin yarısı mahkuma verilecek, yarısı ise masrafları için alınacaktır (Çiçen, 2010). Osmanlı Devleti'nde mahkumların çalıştırılması konusu, 1890 yılında katıldığı St. Petersburg'daki Hapishaneler Kongresinin de gündem maddelerinden biri olup, hem mahkumun kendi vaktini daha değerli geçirmesi hem de kullanılmayan iş gücünün kullanılarak ekonomiye katkıda bulunması açısından fikren varlığını korumuştur (Gönen, 2005).

Bu nizamnamelerde mahkumlar için çalışma koşulları detaylı bir biçimde belirlenmiş olsa da hapishane konusunun henüz sağlıklı bir biçimde çözülemediği bu dönemde hapishanelerin kalabalığı ve salgın hastalıklar da düşünüldüğünde kuşkusuz üretim faaliyetinden veya sağlıklı bir çalışma ortamından bahsetmek mümkün değildir.

---

[69]Nizamnamenin V. Faslını oluşturan 20 ve 25. Madde arasındaki hükümler mahkumların çalışma koşulları ile ilgilidir. Detaylı bilgi için: Şen, Ö. (2007). *Osmanlı'da mahkûm olmak : Avrupalılaşma sürecinde hapishaneler.* İstanbul: Kapı Yayınları.

Osmanlı Devleti'nde mahkumların çalışması için atölyeler ilk defa 1871 yılında açılan Hapishane-i Umumi'de kurulmuştur. Ancak 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra uygulanan genel af ile hapishanelerdeki mahkum sayısı azalmış ve üretime uygun hale gelmesiyle 1911 yılında imalathaneler üretime başlayabilmiş; marangozhane, terzihane, kundurahane, kuyumculuk, çorap örme, saat atölyeleri açılmış, boncuk imalatına başlanmıştır. Atölyelerdeki imalat, hem ekonomik olarak memnun edici bir sonuç vermiş, hem de mahkumları olumlu etkileyerek asayişe katkıda bulunmuştur. Faaliyetin imalat ile snırlı kalmadığı, aynı zamanda yetişkin ve çocuklara ayrı olmak üzere hapishanelerde okuma yazma eğitiminin de verildiği bilinmektedir. Adeta bir okula dönüşen bu umumi hapishanede kitaplarla dolu bir kütüphane de açılmıştır. Modern bir kapatılma biçimini öngören bu modelin imparatorluğun diğer hapishanalerine aynı paralelde yansımadığı görülmektedir. (Adak, 2015).

Hapishane-i Umumi'de 1911 yılının sonlarına doğru üretim faaliyetleri hızlanmış, diğer devlet dairelerinden alınan siparişlerin de üretimi burada yapılmaya başlanmıştır. Geri dönüşlerin olumlu olması üzerine hapishane müdürü durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirmiş ve ihtiyaç halinde diğer kurumlara da üretim yapılabileceğini iletmiştir. Hapishaneler Müdüriyeti'nin diğer resmi kurumlardan sipariş alma gayreti içinde olduğu resmi yazışmalardan görülmektedir. İstanbul'daki karakollarda kullanılmak üzere masa, dolap, kütüphane gibi mobilyalar; fakir öğrenciler için kıyafet ve ayakkabı gibi siparişler alınmış ve üretimleri Hapishane-i Umumi atölyelerinde gerçekleşmiştir (Atar, 2015).

Mahkumların çalıştırılması ile ilgili bir başka nizamname de 1916 tarihinde yayınlanmıştır. Hapishanelerdeki çalışma düzenini üçe bölen bu yeni düzenleme, sekiz saatlik kısımlar üzerine kuruludur. Uyku, mesai ve istirahati sekizer saatlik dilimlere bölmeyi öngörür. İkinci derece hapishane olarak sınıflandırılan kürek merkezlerindeki mahkumlar 7, kürek mahkumları ise 9 saat çalışmaya tabi tutulmaktadır. Dahiliye Nezareti tarafından düzenlenen bu program tüm hapishanelere gönderilir (Çiçen, 2010).

Hapishane-i Umumi ile elde edilen sonuçlar Dahiliye Nezareti'ni oldukça memnun etmiş; bunun ülke geneline yayılması için girişimlerde bulunulmuştur. Edirne ili hapishanede üretimin gerçekleştirilebildiği bir başka yer olarak karşımıza

çıkmaktadır. Edirne Vali'sinin raporunda belirttiği üzere çorap, eteklik ve fanila imalatı yapmak üzere makinelerin mevcut olduğu, elde edilen gelir ile hammade olan ipliğin imalatını da hedefledikleri görülmektedir. Üretim için koğuşlardan birinin imalathaneye çevrildiği ve yine üretimden elde edilen karla dışarıdan bir öğretmen tutularak mahkumlara Osmanlıca, okuma yazma, hesap, coğrafya, tarih ve din dersleri verildiği belirtilmektedir. 3 saat okul eğitimi, 5 saat ise atölye çalışmasından oluşan düzende mahkumlar ürettikleri parça başı için belirlenen ücreti almışlardır. Edirne Hapishanesi'nde de tıpkı İstanbul Umumi Hapishanesi gibi I. Dünya Savaşı yıllarında dahi üretim durmamış ve ekonomiye katkıda bulunmaya devam etmiştir. Bolu, Kastamonu, Erzurum Hapishaneleri'nde de kundura, dokuma, marangozluk gibi üretimlerin yapıldığı bilinmektedir. (Demirkol, 2012).

Schull (2007), belgelere göre 1917 yılının başında, ülke genelinde 25'den fazla hapishanede üretim yapıldığını tespit etmiştir. Hapishanelerde üretim ile hedeflenen konularda başarı elde edilmiş, hem devlete hem mahkuma fayda sağlandığı görülmüştür. Hapishanelerdeki mahkumların üretici hale geçmesiyle hem kar elde edilmiş hem de devletin diğer kurumlarının ihityacı karşılanmış; mahkum açısından ise meslek sahibi olması sağlanarak ıslah edilmesi hedefi gerçekleştirilmiştir (Atar, 2015).

5. OSMANLI HAPİSHANELERİNDE MEKAN KURGUSUNUN GELİŞİMİ

19. yüzyıldaki cezalandırma süreçlerinin değişimi ile birlikte ihtiyaç duyulan hapishane mekanları için bazen dönüştürülmüş yapılar tercih edilmiş, bazen de yeni yapıların inşa edilmesi gerekmiştir. İster mevcut yapı ister yeniden inşa edilen yapı olsun, Osmanlı hapishanelerinin mekan kurgusunun belirli ihtiyaçlar doğrultusunda eklenerek geliştiği görülür.

5.1 Dönüştürülmüş Yapılar

Tanzimat dönemine kadar kapatma cezası için kullanılan, zindan veya benzeri korunaklı yapıların; 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte yazışma diline dahi 'hapishane' olarak girdiği görülse de, bununla kastedilenin günümüzdeki gibi bir hapishane yapısı olduğu düşünülmemelidir. Burada adı geçen hapishane mekanının, çoğunlukla hanlar ve hükümet konağı bünyesindeki mahbesler hatta bazen ilgili bölgedeki şahıslara ait hane veya mağaza gibi mahaller olabildiği görülür. Hapis cezasının, ceza sisteminin merkezine yerleşmesiyle Osmanlı topraklarının her köşesinde doğan hapishane ihtiyacını gidermek üzere, neredeyse ortak hiçbir noktası olmayan farklı işlevde ve nitelikte yapıların dahi ihtiyacı karşılamak üzere bu hızlı dönüşüme dahil olduğu görülmektedir. Öyle ki, bazı durumlarda mağaraların bile bu ihtiyacın karşılaması beklenmiştir. Midyat kazasından Dahiliye'ye gönderilen yazıda, hapishane olarak kullanılan mağaranın yaşamaya elverişli olmaması sebebiyle yeni bir hapishane inşaatı talep edilmiş ve durum; "Midyat Kazasınca hapishane ittihaz olunan mahallin yekpare kayadan oyulmuş bir mağaradan ibaret olup mevkûfîn ve mahbûsînin bir dakika bile devam-ı ikametleri câiz olamayacağından..." şeklinde açıkça belirtilmiştir (BOA. DH. MB. HPS. 37. 9).

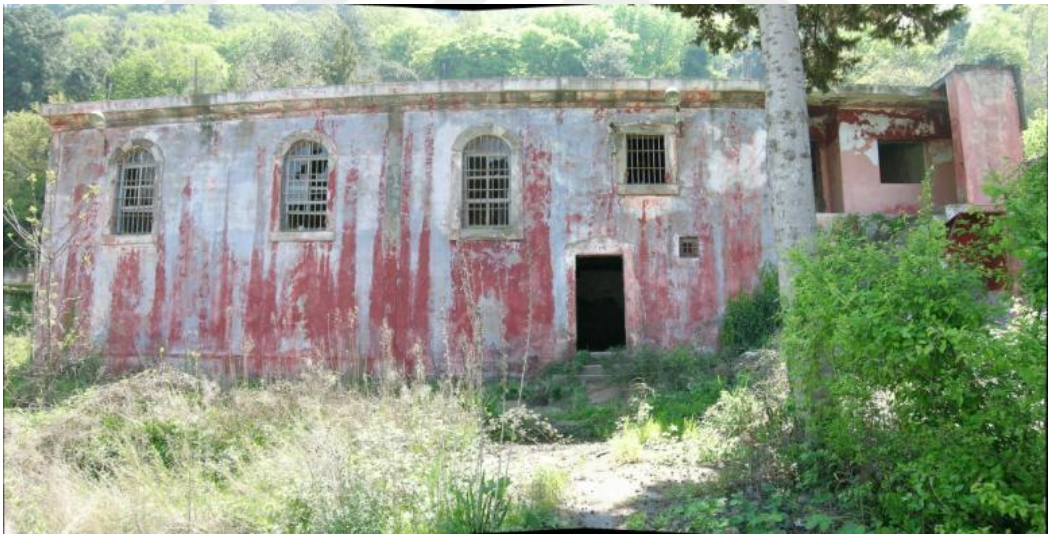
Geleneksel Osmanlı mimarlığındaki yapıların birbirine dönüştürülmesi geleneğinin hapishane yapılarında da devam ettiği görülür. Şenyurt'un tespitindeki gibi (2017), eski olandan bütünüyle vazgeçmeden; yeni gelenin eskiye uygun olabilecek biçimde seçilerek eklenmesi yönteminin sürmesinin, geçmişten gelen kadim geleneği devam

ettirme isteğiyle ilgisi vardır. İslam kültürünün geometrik yarar üzerine kurgulanması veya israftan kaçınma alışkanlığı etkili olmuş olsa da kuşkusuz bu durum temelde ekonomik gerekçelere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde hanların veya medreselerin 19. yüzyılda; hükümet dairesi, karakol veya hapishane yapılarına dönüştürülerek kullanılmasının temel sebebi inşaat maliyetini karşılayacak tahsisatın ayrılamaması ile ilişkilendirilebilir. Yeniden yapmak yerine mevcut olanın kullanılması; eski yapının inşaat malzemelerinin kullanılması veya yeni ihtiyaçlar doğrultusunda eski yapının dönüştürülmesinde, maddi kaygılar kadar zaman faktörü de etkili olmuş olmalıdır (Şenyurt, 2017). Nitekim hapishane yapılarında da, önceki işlevi veya uygunluğu sorgulanmaksızın dönüştürüldüğü örnekler düşünüldüğünde, sorunun en hızlı şekilde çözülmesi gerekliliği konunun bir diğer boyutu olarak görülür. 19. yüzyılda, ihtiyaç halinde hapishane olarak kullanılmak üzere uygun olan herhangi bir yapının dönüştürülme kararı alındığı birçok örneğe rastlanmaktadır.

Mesela 1852 yılına ait bir arşiv belgesinde, İbrahim Paşa Mektebi'nde hoca olan şahsa, kendisine ait hane hapishaneye dönüştürüleceğinden, yeni bir hane verilmesi iletilmiştir (BOA. İ. MVL. 223. 7548). 1855 yılındaki bir diğer belgede ise hapishane yapılacak hanenin bedelinin maliyeden talep edildiği görülmektedir (BOA. A.}AMD. 57. 82). 1868 yılında muhtelif bölgelerle yapılmış Meclis-i Vala yazışmalarında ise; Trhala, Kastamonu, Sivas, Yanya, Biga, Teke, Trabzon ve Hamid'de elverişli mahbes bulunduğunun belirtilmesi, Osmanlı topraklarının her köşesinde arayışının olduğunu göstermesi açısından önemlidir (BOA. İ. MVL. 1043. 30 ve BOA. İ. MVL. 1043. 31). Nitekim bu arayışın, yeni hapishane inşaatlarının yapılmaya başlandığı 20. yüzyılın başlarında dahi hala sonlanmadığını; Ankara, Konya ve Hüdavendigar vilayetleri ve Bolu, İzmit, Biga ve Karamürsel sancaklarında, çok masraf gerektirmeden hapishane olarak kullanılabilecek metruk kışla veya han arayışının devam ettiğine dair belgeden görmek mümkündür (BOA. DH. MB. HPS. 49. 10). 1901 yılında sadece alt katı hapishane olarak kullanılan Adapazarı'ndaki Rüşdiye binasının, bundan üç sene sonra tamamen hapishane olarak kullanılması ve mektebin başka bir yere taşınması gündeme gelmiştir (BOA. MF. İBT. 103. 41 ve BOA. MF. İBT. 153. 45). Halbuki 1903 senesine ait arşiv belgesinde, umumi hapishane ve tevkifhanenin tamiri süresince mahkumları tutmak üzere Bağdat Rüşdiye Mülkiyesi'nin hapishaneye dönüştürülmesinin uygun bulunmayarak kabul edilmediği görülmektedir (BOA. MF. İBT. 134. 98). Bu belge, mahbes arayışının

bazı bölgelerde, çok tercih edilmeyen eğitim yapılarını dahi kullanmaya mecbur bırakacak kadar aciliyet teşkil ettiği fikrini akla getirmektedir.

Hapishanelerin dönüştürülmesi sürecinde kullanılan dikkat çekici yapı türlerinden biri de ibadet mekanlarıdır. Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Ayancık, kilisenin bir ceza mekanına dönüştürüldüğü örnek olarak karşımıza çıkar. Tam olarak hangi tarihte dönüştürüldüğü bilgisi olmasa da I. Dünya Savaşı yıllarında hapishane olarak kullanımının sürdüğü belgelerden tespit edilmektedir (BOA. DH. MB. HPS. M. 7. 35). Arkhangelos Kilisesi'nin hapishaneye dönüştürülerek, bu dönemde birtakım tamiratlar geçirdiği ve yapıya bazı ek birimler eklendiği görülmektedir. Kilisenin bu dönemde geçirdiği onarımlara ek olarak; kapının yakınlarına gözetleme amaçlı olduğu tahmin edilen bir pencere eklenmesi, bir başka cephesindeki pencerenin kapatılması ve yapının büyütülmesi gibi müdahalelerin hapishane olarak kullanılan dönemde yapılmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir (Şekil 5.1 ve 5.2) (Tok, 2012).

Şekil 5.1 : Ayancık'da bulunan Arkhangelos Kilisesi'nin kuzey cephesi (Tok, 2012).

Şekil 5.2 : Ayancık'da bulunan Arkhangelos Kilisesi'nin batısına eklenen mekanlar (Tok, 2012).

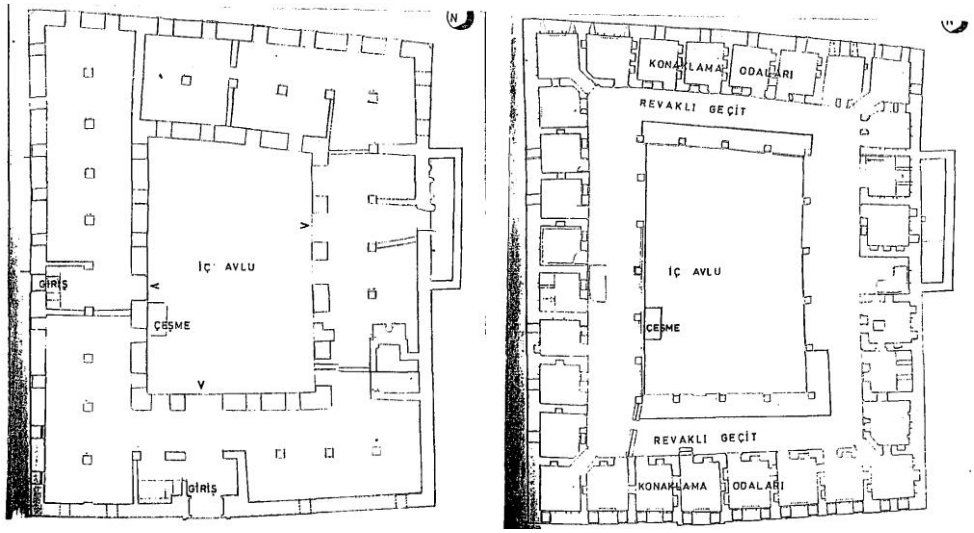
Kuşkusuz hanlar, bu muhtelif fonksiyondaki yapılar arasında devletin en çok tercih ettiği yapı tiplerinden biri olmuştur. Hanların genellikle bir avlu etrafında şekillenen içe dönük yapısı, kapatılma işlevinin temel olduğu bir kurgu için oldukça uygun olarak görülmüş olmalıdır. Orta avlulu, orta sofalı kare veya kareye yakın plan sisteminin kullanılmasının, yine klasik dönemde sıkça görülen, yapıyı her forma uygun kullanarak dönüştürebilme esnekliğini sağladığından ötürü tercih edilmiş olması muhtemeldir (Şenyurt, 2017). Osmanlı topraklarında da, Edirne'den Akka'ya, İzmir'den Malatya'ya kadar, hapishaneye dönüştürülmek üzere hanların çokça kullanıldığı arşiv belgelerinden gözlemlenebilmektedir.

Devletin önemli merkezlerinden olan Edirne ili, bir hanın dönüştürülerek hapishane olarak kullanıldığı erken tarihli örneklerdendir. 15. yüzyılda, Vilayet Defterhanesi olarak yapılan Deveci Han[70] adlı yapının, 1847 tarihinde dönemin valisi Bekir Rüstem Paşa tarafından eski hapishanenin dar olmasından ötürü, hapishaneye dönüştürüleceğini belirten bir yazışmaya rastlanmaktadır (BOA. MKT. 73. 57).

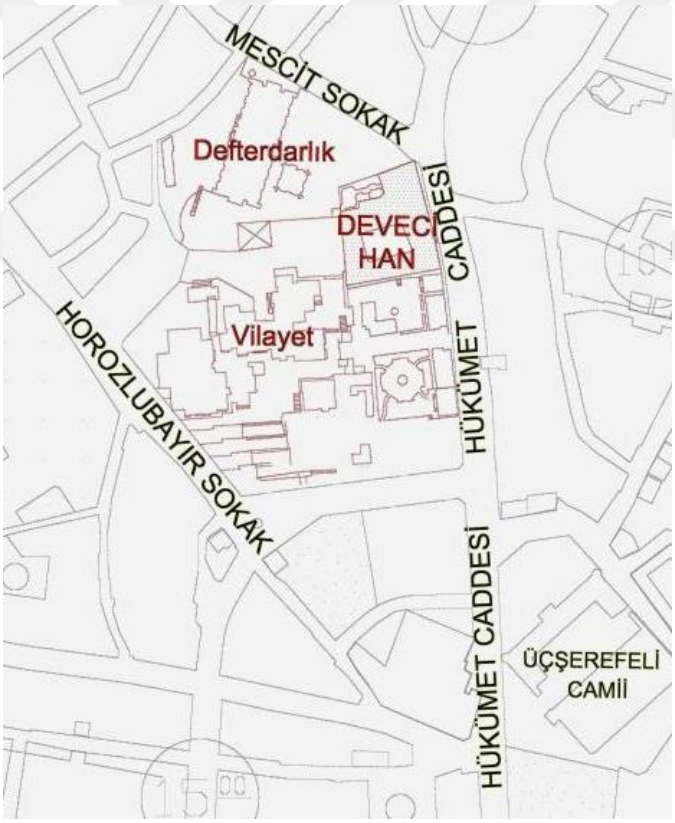
[70]Tarihi kayıtlarda ismi Defterhane veya Deveci Han olarak geçen yapı halk arasında Eski Hapishane olarak bilinmektedir. Edirne'nin tarihini yazan Badi Efendi tarafından, hanın Divan-ı Humayun belgelerini tutmak üzere Defterhane olarak inşa edildiğini belirtmektedir. İlk olarak Moskoflar Hanı olarak adlandırılan han daha sonra Deveciler Han olarak değiştirilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: Süman, Ş. L. (2000). *Edirne'de 15. ve 16.Yüzyıl Osmanlı Dönemi Han ve Kervansaraylarının Mimarisi ve Onarım Sorunları.* Yüksek Lisans Tezi , Edirne, 31.

Dikdörtgen planlı, giriş katta geniş hacimler, birinci katta ise daha küçük odalar ile çevrelenmiş avlulu bu kagir yapının Edirne Hükümet Konağı'na yakınlığı, hapishane olarak kullanılmak üzere tercih edilmesinde etkili olmuş olmalıdır (Şekil 5.3 ve 5.4). Süman (2000), yapının hapishane işlevi almasıyla güney cephesine bir kapı açılarak, kapının önü ve arkasına iki adet bölüm; 1891-1892 yıllarında ise kuzey cephesine memurlar için dört oda ve bir hastane yapısı eklendiğini belirtir (Süman, 2010). Mahkum sayısının arttığı ve Osmanlı mahbeslerinin genişlemeye ihtiyaç duyduğu bu dönemde, Deveci Han'ın da bu ihtiyacı ek bir yapı ile karşılamaya çalıştığı görülmektedir. Eklenen yapının memurlara mahsus olması ise; yine hapishane memurlarıyla alakalı sorunların baş göstermeye başladığı bu dönemde; gardiyanların kendilerine mahsus bir alanının olmadığı, bu sebeple mahpuslarla birlikte hapishanenin kötü şartlarına maruz kaldıklarına dair şikayetlerine[71] bir çözüm arayışı olarak nitelendirilebilir (Demirkol, 2017). Bu ek yapı, memurların hapishane şartlarından kısmen kopuk, ayrı bir hacme sahip olmasını sağlarken, aynı zamanda han içinde memurlardan boşalan yerlerin de hapishane olarak kullanılmasına imkan veriyordu. Deveci Han'ın plan şemasına bakıldığında giriş katın bütünüyle dışa kapalı bir kurguya sahip olduğu görülür; dış dünya ile sadece pencereler aracılığı ile ilişki kuran bu kapalı cephe kurgusuna, iç kısımda avlu tarafında da rastlanır (Şekil 5.5). Han yapılarında sıkça görülen, mekanların bir revak aracılığıyla avluya bağlanması sadece üst katta görülür. Bu durumun, giriş katı hapis mekanları olarak kullanıma daha da uygun hale getirdiği düşünülebilir. Nitekim Süman'ın aktardığına göre (2000), yapının cephesindeki bazı pencerelerin de hapishaneye dönüştürüldükten sonra örülerek kapatılması bu durumu destekler niteliktedir. Deveci Han'ın hapishane olarak kullanımı hapishanenin taşındığı 1945 yılına kadar sürmüştür (Süman, 2000).

[71]Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Demirkol, K. (2017). Edirne Vilayeti Örneğinde Osmanlı Hapishanesi Çalışanları. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, 6* (1), 79-107.

Şekil 5.3 : Edirne'de bulunan Deveci Han'ın kat planları (Süman, 2000).

Şekil 5.4 : Edirne'de bulunan Deveci Han'ın konumu (Avcı, 2016).

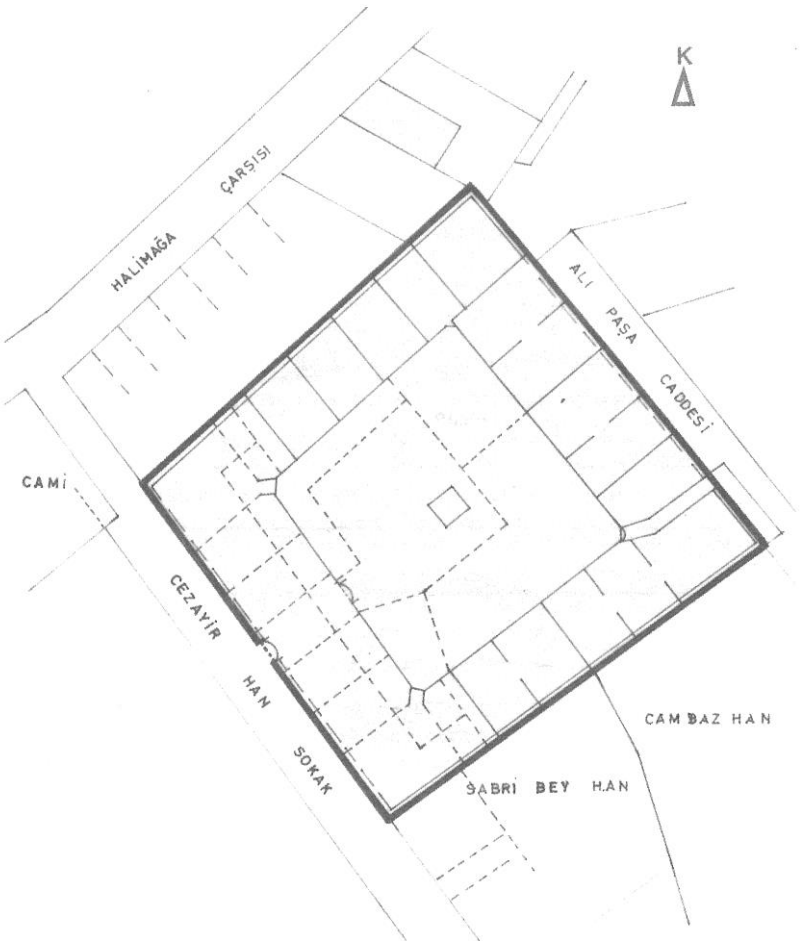

Şekil 5.5 : Edirne'de bulunan Deveci Han'ın avlusu (Url-6).

Hapis cezasının kullanılmaya başladığı tarih düşünüldüğünde; Deveci Han'ın hapishane olarak dönüştürüleceğine dair 1847 yılındaki arşiv belgesinde, dar olduğu için artık kullanılamayacağı belirtilen bir başka hapishaneden bahsedilmesi dikkat çekicidir. Belgelerde kayıtlarına rastlanamayan bu hapishanenin, bu dönemde mahbes mekanları olarak hükümet konaklarının kullanıldığı bilgisinden yola çıkarak, 1829 yılında inşa edilen Edirne Hükümet Konağı'nın içinde bir bölüm olması ihtimal dahilindedir. Nitekim Avcı'nın (2016) aktardığı üzere 1840 tarihli arşiv belgesine göre; üç katlı, yaklaşık yüz odalı ve üç ayrı birimden oluşan hükümet konağının büyük bir yapı olması, bir bölümün hapishane mekanına ayrılmış olması ihtimalini güçlendirmektedir. Her iki ihtimalde de Edirne ili, bu dönüşümün en hızlı gerçekleşmeye başladığı örneklerden biri olarak görünmektedir. Bu durum mahkumların nakli için merkez olan İstanbul'a yakınlığı sebebiyle dönüşüme yakın illerden başlanmış olabileceğini düşündürür.

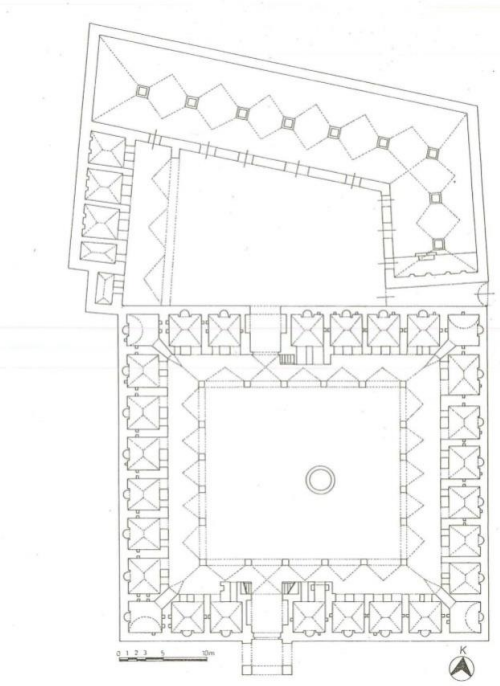
İzmir'de 1856 yılında hapishane yapılmasına karar verilen Cezayir Han da, devletin hapishane olarak dönüştürmek için tercih ettiği bir başka han yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Arşiv belgelerinde Cezayir Han'ın hapishane yapılması ve mahpuslara yardım edilmesinin uygun görüldüğü bildirilmektedir (BOA. MKT. MHM. 82. 60). Ticari etkinliği dolayısıyla birçok han yapısına ev sahipliği yapan İzmir şehrinde de,

hapishane olarak bir han yapısının kullanılması şaşırtıcı değildir. Kemeraltı bölgesinde yer alan Cezayir Han'ın seçilmesi ise yine Edirne'dekine benzer bir şekilde hükümet konağına olan yakınlığı dolayısıyla olmalıdır. Bu yapının tam olarak ne zaman inşa edildiği veya hapishane olarak kullanımına başlandığı bilinmemekle beraber; Adak'ın (2006) aktardığı 1855 tarihli arşiv belgesine göre, bu tarihte Cezayir Han'ın üst katının hapishane olarak kullanıldığı ve alt katlarının ise ihale edildiği bilinmektedir (Adak, 2006). Kare planlı ve iki katlı olan bu yapı yine bir avlu etrafında şekillenmiş içe dönük kurgusuyla dikkat çekmektedir (Şekil 5.6). 1960 yılında yıkılan Cezayir Han'ın ne zamana kadar hapishane olarak kullanılmaya devam ettiği tam olarak belli değildir ancak içlerinde İnegöllü Hakkı adında bir suçlunun da yer aldığı, 1869 yılındaki bir isyanın bilgisine dayanılarak bu yıllarda Cezayir Han'ın kullanımının hala devam ettiği bilgisine ulaşılabilir (Adak, 2006).

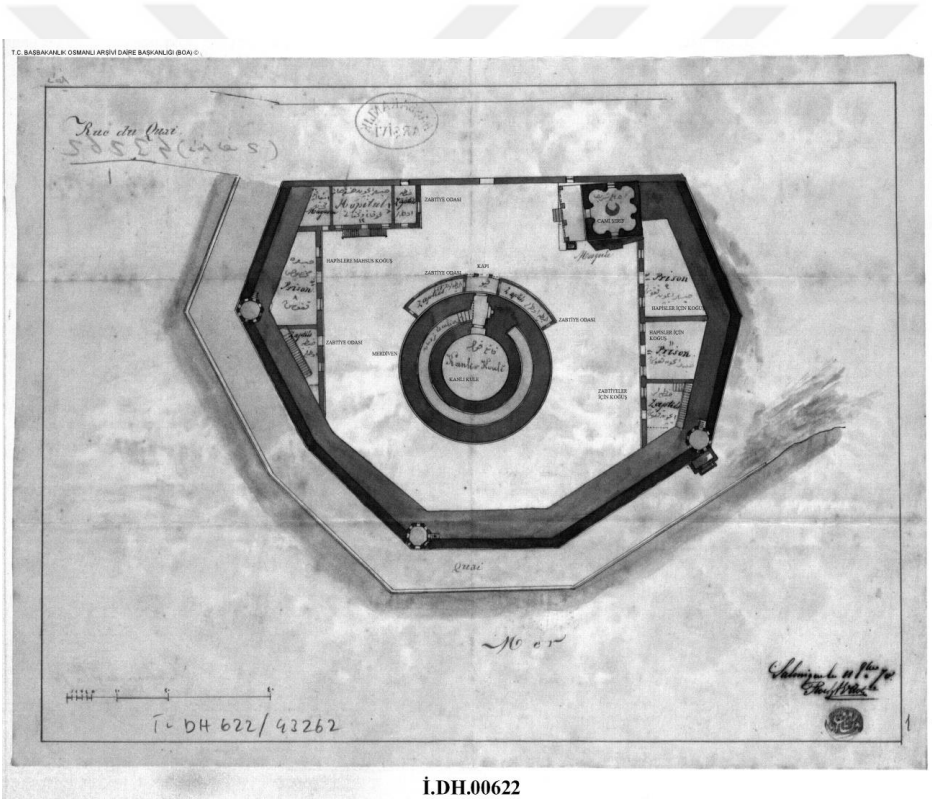
Şekil 5.6 : İzmir'de bulunan Cezayir Han'ın planı (Adak, 2006).

Yapıları gereği korunaklı olarak inşa edilen hanların hapishane olarak kullanılması Üsküp'deki Kurşunlu Han örneğinde de karşımıza çıkar. 1888 yılındaki arşiv belgesinde, Üsküp'teki Kurşunlu Han'ın hapishane olarak kullanıldığı ve arka tarafındaki kapının kapatılması için hanın sorumlusu Ali Efendi'den izin alınması kararına rastlamaktayız (BOA. YB. 021. 86. 230). Ana bölüm ve ahır bölümü olmak üzere iki ayrı kısımdan oluşan çift avlulu yapının hapishaneye dönüşümünün tam olarak hangi tarihte gerçekleştiği bilgisine ulaşılamasa da, çok geçmeden hanın hapishane olarak kullanımının uygun bulunmadığı yazışmalardan anlaşılmaktadır (Şekil 5.7). 1889 tarihinde, mahkumlar tarafından dile getirilen hanın penceresiz ve havasız olması gerekçesiyle başka yere nakledilmeleri talebinin çok da haksız olmadığını; 1894 yılında birkaç ay arayla tekrarlanan, içinde 250 mahkumun bulunduğu hanın koşullarının elverişsiz olduğu, temizlik ve sağlık şartlarına uygun olmadığı gibi durumları belirten çeşitli yazışmalarda görmekteyiz (BOA. DH. MKT. 1648. 60, BOA. DH. MKT. 219. 44, BOA. YB. 021. 101. 57). Yazışmalarda Üsküp vilayet hapishanesi olarak adlandırılan Kurşunlu Han'ın, belirli aralıklarla tamirat geçirdiğine rastlansa da bu elverişsiz koşullarına rağmen kullanımından 1905 tarihinde dahi hala vazgeçilmediğini, bu tarihte gardiyanlık görevlendirmesini belirten arşiv belgesinden anlıyoruz (BOA. TFR. I. ŞKT. 74. 7324).

Şekil 5.7 : Üsküp'te bulunan Kurşunlu Han'ın planı (Bülbül, 2015).

İlkçağlardan beri savunma yapısı olarak kullanılan kale ve kule gibi yapılar da Osmanlı Devleti'nin hapishaneye dönüştürmek için tercih ettiği bir başka yapı türüdür. Bu yapıların daha önceki dönemlerde zindan amaçlı kullanılmış olması ve hacimsel olarak diğer yapılara göre daha uygun olması tercih edilme sebeplerinden biri olmalıdır. Rumeli vilayetindeki suçlular için yeniden düzenlenmesi önerilen Selanik'teki Kanlı Kule,[72] Selanik valisi tarafından bu iş için oldukça uygun görülmüştür (Şekil 5.8) (BOA. İ. DH. 622. 43262). 1870 yılında hapishaneye dönüştürülmek üzere planları hazırlanan Kanlı Kule'nin, sonradan genişletme imkanı olmadığı için Meclis-i Vala tarafından masraf yapılması kuşkulu görülse de, yeniden inşa edilecek herhangi bir yapıdan daha az maliyetle dönüştürülebilmesinden dolayı projesi onaylanmıştır (Yıldız, 2012).

Şekil 5.8 : Selanik'te bulunan Kanlı Kule'nin hapishaneye dönüştürülmesi için hazırlanan plan (BOA. İ. DH. 622. 43262).

[72] Bugünkü adı Beyaz Kule olan kule, 1826 yılında yeniçerilerin burada infaz edilmesinden dolayı Osmanlı'da Yeniçeri Kulesi veya Kanlı Kule isimleriyle de bilinmektedir. Balkan Savaşları sonunda şehrin Yunanlılar tarafından ele geçirilmesi dolayısıyla şehrin kurtuluşunu temsilen beyaza boyanmıştır. Yunancada beyaz kule anlamında gelen "Lefkos Pirgos" olarak adlandırılmaktadır. Kulenin Venediklilerin hakim olduğu dönemde şehri Bizans saldırılarından muhafaza etmek amacıyla inşa edildiği düşünülse de Osmanlı Dönemi'nde yapılmış olabileceğine dair iddialar mevcuttur. Bkz: Anastassiadou'dan aktaran Çakılcı, 2017, s. 75-76.

15. yüzyılda inşa edilmiş, iç içe sıralanmış üç sur ve yapıya farklı dönemlerde eklenmiş olan Fransız, İngiliz, İtalyan, Alman ve Yılanlı Kule olmak üzere beş kuleden oluşan Bodrum Kalesi de hapishane olarak kullanılmış bir başka savunma yapısıdır. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde de sürgün, kalebentlik ve kürek gibi cezalar için kullanılmış olan kalenin hapishaneye dönüştürülmesi talebi 1893 tarihinde Dahiliye Nezareti'nin Aydın vilayetine göndermiş olduğu belgede görülmektedir. Hapishanenin sağlığa uygun hale getirilerek umumi bir hapishaneye dönüştürülmesi planlanmaktadır (BOA. İ. DH. 1305. 30). Kalenin hapishaneye dönüştürülmesi için görevlendirilen İzmir Redif Fırkası Erkan-ı Harp kaymakamlarından Hüsnü Bey, yaptığı keşif sonucunda burada 700 mahkumun barınabileceğini iletmiştir. Mahkum sayısının gün geçtikçe arttığı böyle bir dönemde bu sayı, ihtiyacı oldukça hafifletebilecek böylece diğer kürek merkezlerinin rahatlatılması adına buraya mahkum nakli de mümkün olabilecekti. Ancak 1895 yılında kullanımına başlandığı belgeler doğrultusunda tespit edilen Bodrum Kalesi'nde de, çok geçmeden diğer bölgelerden gelen nakillerin de etkileriyle sağlıksız koşulların oluştuğunu, kapasite yetersizliğinden koğuşların birleştirildiğini ve bazı mahkumların olumsuz fiziki şartları gerekçe göstererek nakil talep ettiklerini öğrenmekteyiz. I. Dünya Savaşı ve işgaller dolayısıyla ara ara tamiratı gerekse de Bodrum Kalesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar hapishane olarak kullanılmaya devam etmiştir (Daşçıoğlu, 2017). Mahkumların şikayetlerine rağmen Bodrum Kaymakamı'nın bu kale hapishaneyi, denizden yüksek, korunmuş, havası güzel olarak tarifleyerek; tamiratı yapıldığı takdirde devletin en güzel hapishanesi olabileceği şeklinde tanımlaması, hapishane koşullarının, içinde ve dışında olana göre ne kadar farklı görünebileceğini göstermesi açısından ilginçtir.[73]

Osmanlı hapishanelerinde dönüştürülmüş yapıların tercih edildiği bir durum da kadın mahkumların cezalandırıldığı durumlar olmuştur. Hapishane ihityacının arrtması ve erkek mahkumların sayısı nedeniyle, herhangi bir tasnife bile müsaade etmeyen bu mahbeslerde kadın mahkumlar için bir yer ayrılması da söz konusu olamamıştır. Erkeklere görece sayısı oldukça az olan kadın mahkumların durumu, çoğunlukla mevcut hapishanelerin bir koğuşu dönüştürülerek veya mevcut yapıya bir koğuş

[73] 20. Yüzyılın başında Hapishaneler Müdüriyeti'nin hapishanelerin durumunu değerlendirebilmek adına hazırlamış olduğu sual varakasına cevaben. Daha fazla bilgi için bkz: Temel, M. (2009). XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (26), 121.

eklenerek çözülmeye çalışılmış, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise civardaki uygun hanelerin kiralanarak kullanılmasına karar verilmiştir (Şen, 2007). 1850 yılında İbrahim Paşa Mektebi'nde hoca olan şahsa ait hanenin kiralanarak kadınlara mahsus hapishane yapılmasına dair Meclis-i Vala belgesi bu konudaki yaklaşımı göstermektedir (BOA. İ. MVL. 184. 5548). 1848 yılında Dahiliye Nezareti'ne ait belgelerde görülen Şam'da kadınlar için bir hapishane yapılması görüşülse de inşa edildiğine dair herhangi bir belge tespit edilememiştir (BOA. İ. DH. 170. 9002). Bundan birkaç sene sonra çıkan 1851 tarihli ceza kanununda; 'ta'ife-i nisâya mahsûs mahbesde ıslâh-ı nefs edinceye kadar habs' denilerek ilk kez kadınlarla mahsus mahbeslerden bahsedilmişse de bu durumun genellikle kiralama yoluyla çözüldüğünü gösteren belgeler çoğunluktadır.[74]

1880 yılındaki Hapishaneler ile ilgili nizamnamede memurların görevleri belirlenirken, tüm şartların kadın hapishaneleri için de geçerli olduğu ifade edilerek kadın hapishanelerinin varlığı vurgulansa da 20. yüzyıla kadar, uygulamada kadın hapishanelerinin genellikle tek oda ve tek görevliden oluştuğunu söylemek mümkündür.[75] Hapishanelerdeki erkek mahkum sayısının fazlalığının yapı içinde herhangi bir tasnife müsaade etmemesi ve Şen'in de aktardığı gibi (2007), kadın mahkum sayısının azlığı bu durumun uzun süre kiralanan yapılarla idare edilmesini olanaklı kılmış olsa da sonra 20. yüzyıl itibariyle artan nüfus ve bunun kadın mahkum sayısına da yansıması sonucunu doğurmuş ve kazalardan gelen talepler doğrultusunda kadın tutuklu ve mahkumlar da bu dönüşüme dahil edilmiştir.

20. yüzyılın başında kadınlar için hapishane inşaatları yapılmasına dair kararlar alındığı görülse de; 1913 yılındaki, Belen Kazası'nda nisaya mahsus uygun bir yerin bulunarak hapishaneye dönüştürülmesine dair arşiv belgesinde, bu ihtiyacın bir yandan dönüştürülmüş yapılar üzerinden giderilmeye devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA. DH. MB. HPS. 41/43). Kadın hapishaneleri için de yeni hapishane

[74] Yıldız, 2012 tespit edilen ilk kadın hapishanesinin 1866 yılında Yanya'da inşa edildiğini aktarmaktadır. Bkz: Yıldız, a.g.e., s. 197.

[75] 1880 Hapishaneler Nizamnamesi'nin 9. Maddesi bir hapishanede olması gereken çalışanları belirlemiştir. Buna göre hapishane çalışanları, icabına göre müdür, başkâtip, ihtiyaç duyulan kadar kâtip, sergardiyan (başgardiyan), yine ihtiyaç duyulan kadar gardiyan, tabip, çamaşırcı, ihtiyaç ölçüsünde hastane hademesi, aşçı, imam, gayrimüslimler için ayrıca bir din adamı ve kadın hapishaneleri için kadın gardiyanlardan oluşmaktadır (Demirkol, K. (2012). *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*. Doktora Tezi , Sakarya, s. 81.

yapılmasının henüz gündeme geldiği bu dönemde yine bir başka arşiv belgesinde, Yeni Han kazasında daha önce mahalle arasında bir yerde bulunan nisa hapishanesinin "hükümet haricinde nisa hapishanesinin bulunması muvafık görülemediği" gerekçesiyle, hükümet konağına taşınması için tahsisat talep edilmektedir (BOA. DH. MB. HPS. 7. 28). Bu durum, mali kaygılardan ötürü yeni inşaatın mümkün olmadığı durumlarda, hapishaneleri en azından belirli bir merkeze toplama çabası olarak değerlendirilebilir.

5.2 Yeni Yapılmış Yapılar

Osmanlı topraklarının her köşesinde başlayan inşa faaliyetleri, dönüştürülen yapının yetersiz kalması veya dönüştürülmek üzere uygun yapı bulunamaması gerekçesiyle, bazı bölgelerde yeni hapishane yapılarının yapılmasını gerekli kılmıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra birçok vilayet veya kaymakamlık merkezlerinden hükümete gönderilen yazılarda, yeni hapishane yapılması gerekliliğinden bahsedilmiş ve tahsisat talep edilmiştir. Bu taleplerin bazılarında; uygun projenin gönderilmesi konusunda hükümetten yardım talep edilirken bazılarında ise uygun arazi ile birlikte olmak üzere proje ve proje bedelini gösterir keşif bedelleri de talebe eklenerek onay istenmiştir.

Bu dönemde hapishane olmak üzere inşa edilecek yapıların tıpkı dönüştürülen yapılar gibi şehrin merkezindeki hükümet konaklarına yakın olmasının tercih edilmesi Tanzimat dönemindeki reform hareketleri ile yeniden düzenlenen Osmanlı Devleti'nin idari yapısıyla ilgilidir. Yerel yönetimde önemi artan vilayetlerin birçok kamusal hizmet binasını bünyesine almasıyla Osmanlı kentlerinin de yapısı değişmiş, Batıdaki gibi bakımlı bir kent yaratma amacı ve bu doğrultuda inşa edilecek prestijli yapıların, modernleşme göstergesi olacağı inancı kentlerde yapılan düzenlemelerin temelini oluşturmuştur. Bu yeni düzenin öngördüğü sistem, merkezde bir hükümet konağı ve etrafına konumlanan kışla, idadi, rüştiye, adliye binası, jandarma dairesi, belediye binası, istasyon, postane ve hapishane yapılarından oluşmaktadır. Tüm bu yapılar, idari merkez etrafında bir kamu sitesi oluşturarak devletin gücünü temsil etmektedir. Avcı'ya göre (2006), valinin yaptırım gücünü simgeleyen hapishane yapılarının da bu yapı grubuna dahil edilmesi tesadüf değildir. Osmanlı hapishanelerinin Tanzimat'ın yarattığı, özellikle 1860'lı yıllardan sonra, bütünüyle hükümete ait bir yapıyı simgeleyen bu kamu sitesi niteliğindeki yeni yönetim

mekanizmasının ayrılmaz bir parçası haline geldiği görülmektedir. 19. yüzyılda dönüştürülen ve yeniden yapılan birçok hapishane yapısının da hükümet konağı ile birlikte ele alındığını görmek mümkündür. Nitekim 1847 yılında Sinop'tan Babıali'ye gönderilen bir yazıda kaymakam konağı içindeki hapishanenin şartlarının uygun olmadığı ve gereken bütçenin karşılanması halinde konağın bahçesine uygun bir hapishanenin inşa edilebileceğinden bahsedilmiştir. Aydın vilayetinden Babıali'ye gönderilen 1848 tarihli bir başka yazıda ise, Güzelhisar'daki mevcut hapishanenin havasız ve kalabalık bir mekan olmasından ötürü yeni hapishane ihtiyacı olduğu belirtilmiş ve buna gelen cevap; yeni ceza kanununa uygun bir mahbes yapılıncaya dek ağır suçluların Vali Konağı'nda tutulması şeklinde olmuştur.

Nafia ve belediye mühendisleri, kondöktörler, azınlıkta da olsa belediye mimarı ve mimar kalfaları veya askeri personel gibi çoğunlukla mahalli idareler tarafından hazırlanan bu projelerin çizim teknikleri ve ifadeleri birbirinden çok farklı olmakla birlikte genellikle belirli plan şemalarını takip ettiği söylenebilir.

Ağırlıklı olarak erken tarihli örneklerde karşılaşılan, bir merkez etrafında şekillenen içe dönük kurgunun Osmanlı hapishanelerinde tercih edilen bir plan şeması olduğu görülmektedir. İster hükümet konağı ile birlikte olsun ister bağımsız bir yapı, bu çoğu zaman ortada bir avlu veya sofa etrafında kare ya da kareye yakın bir şemayı ifade ederken, bazı örneklerde de birimlerin avlunun etrafına U şeklinde, dikdörtgen veya arazinin sınırlarını gösteren biçimde yerleştiği görülür. Yeni bir yapı tipi olan hapishanelerin, işlev şemasının henüz tam anlamıyla çözümlenemediği dönemde, Osmanlı mimarlığında alışılmış olan bu avlulu plan tipinin esas alınması şaşırtıcı görünmemektedir. Uygulanmış örneklerine pek fazla rastlanamasa da, Osmanlı hapishanelerinde denenen bir başka şemanın da ışınsal plan şeması olduğu görülür. 18. yüzyıldan itibaren, merkezi kontrolü sağlayabilmesinin etkisiyle Avrupa'daki birçok hapishane yapısında tercih edildiği görülen ışınsal plan şemasının çeşitli tarihlerde kullanılmış olduğu söylenebilir. Özellikle 20. yüzyıldan sonra hapishane yapılarının standartlaşması ile birlikte, merkezden dağılım sağlayan avlu veya sofanın yerini, kütleleri birbirine bağlayan koridorların aldığı ve plan şemalarında da hacimlerin, birbirini kesen veya paralel konumlanan bu koridorlar etrafında doğrusal biçimde şekillendiği denemelere rastlanır.

5.2.1 Merkezi plan şeması

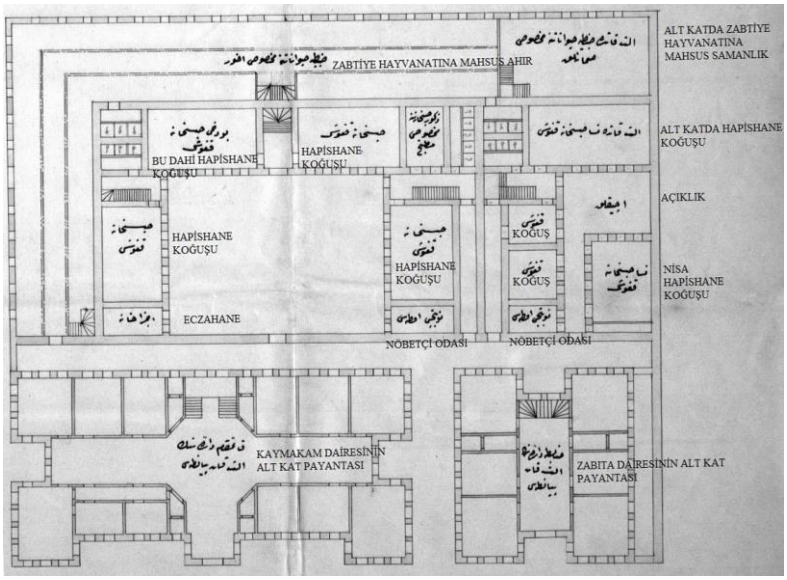
Avlunun veya sofanın merkezde yer alarak, mekanlara dağılımın buradan sağlandığı bir kurguyu temsil eden bu plan şeması, özellikle erken dönem yapılarında sıkça görülse de 20. yüzyıl başında dahi hala kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır. Avlu, divanhane, meydan gibi farklı kelimelerle tanımlanan bu mekanlar; kare, dikdörtgen veya arazi sınırlarını takip eden bir plan şemasının ortasında yer alabiliyorken, bazen de yapıya ön giriş mekanı niteliğinde yer almışlardır. Temel kurgu, planlamanın bu mekanların yaratmış olduğu merkezden dağıldığı bir kurgu şeklinde yorumlanabilir.

Hükümet konakları ile birlikte yeniden inşa edilecek hapishanelerin planlamasında da benzer kurguya rastlamak mümkündür. 1865 tarihinde Rusçuk ve 1866 yılında İzmir eyaleti kazalarında, 1889 yılında ise Şile'de yeni inşa edilecek hükümet konaklarının planlamasında konağın bir bölümünün koğuş, tevkifhane gibi alanlara ayrılarak hapishaneyle birlikte kurgulandığı görülür (Şekil 5.9 – Şekil 5.17). Yeni inşa edilecek hükümet konakları için belirli bir tip belirleme durumu, Tanzimat döneminde merkezi otoriteyi sağlamaya çalışan yapının, standartlaşmaya dair attığı adımlardan biri olarak görülebilir.

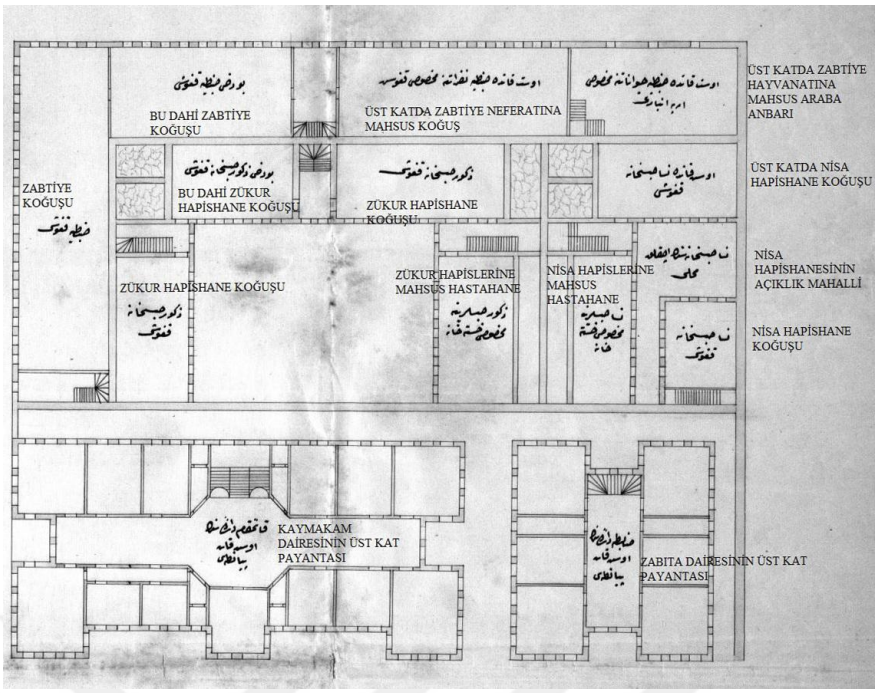
Rusçuk'da yapılması planlanan hapishane inşaatı, 1846 yılındaki bir yazışmada gündeme gelmişse de; devletin farklı birimleriyle yapılan bu yazışma uzun yıllar sürmüş ve Rusçuk Hükümet Konağı'nda yapılması planlanan hapishane için hazırlanan planlara ancak 1865 yılındaki belgelerde rastlanmıştır. Kaymakam dairesi, zabıta dairesi ve hapishaneden olmak üzere üç farklı kütleden oluşan yapı grubu iki katlı olup, belgelerde temel planı da yer almaktadır. Kaymakam dairesi ve zabıta dairesi ön kısımda yer alırken hapishane kısmı arka tarafta, bir avlu etrafında U biçiminde kurgulanmıştır. Avlu etrafında konumlanan koğuşlar alt katta sadece hapishane koğuşu olarak belirtilirken, üst katta zükur hapishane koğuşu şeklinde erkeklere özgü olarak özellikle belirtilmiştir.

Rusçuk Hapishanesi, pratikte uygulanıp uygulanmadığına dair bir bilgi olmasa da, kadınlara dair bir bölümün planlandığı erken tarihli örneklerden biri olarak görülür. Koğuşların ayrı birer birim gibi düşünülerek, girişlerinin farklı koridorlardan verildiği ve yapıda üst kata ulaşımın bu koridorlarda yer alan farklı merdivenlerle

sağlandığı görülmektedir. Bu koridorların açıklık olup olmadığı planda belirtilmemiştir ancak; yapıya girişin olduğu ve koğuşların açıldığı avlu olarak nitelendirilebilecek ortadaki geniş alan için de herhangi bir açıklık veya avlu tanımı yapılmadığından, bu alanların da belirtilmese dahi açıklık olabileceğini düşündürmektedir. Planda açıklık olarak tanımlanmış tek alana kadınlara ayrılmış bölümde rastlanmaktadır. Koğuşlarla birlikte eczane ve hastane birimlerine de yer ayrıldığını gördüğümüz planda, pratikte bu alanın gerçekten kadın mahkumlar için kullanılıp kullanılmadığı bilinmese de, nisa hapishane koğuşu olarak kadınlara ayrı bir bölümün tasarlanmış olması erken bir tarih olması açısından ilginçtir. Hapishane yapısında, zabtiye neferlerine ayrılmış koğuşlar ve zabtiye hayvanları için düzenlenmiş ahır, samanlık gibi birimleri içermesi bakımından ön kısmındaki zabtiye ve kaymakamlık dairesi ile birlikte bir kompleks olarak kurgulandığı yorumu çıkarılabilir. Dikkat çeken bir başka ayrıntı ise kaymakamlık ve zabtiye dairelerinde mahal isimleri belirtilmezken, hapishane yapısında tüm mahallerin isimlerine yer verilmiş olmasıdır. Hapishanedeki birimlerin birbirlerinden oldukça farklı amaçlara hizmet etmesi ve birbirleriyle olan ilişkisi, kurgulanan işleyişin doğru olması açısından bu tanımlamayı gerekli kılmış olmalıdır. Projede, dönemin Ebniye-i Hassa Müdürü Esseyid Mehmed Halim'in mührünün yer alması, onun tarafından çizilmiş olabileceği fikrini akla getirmektedir (BOA. C. ADL. 36. 2148 ve BOA. I. MVL. 528. 23692).

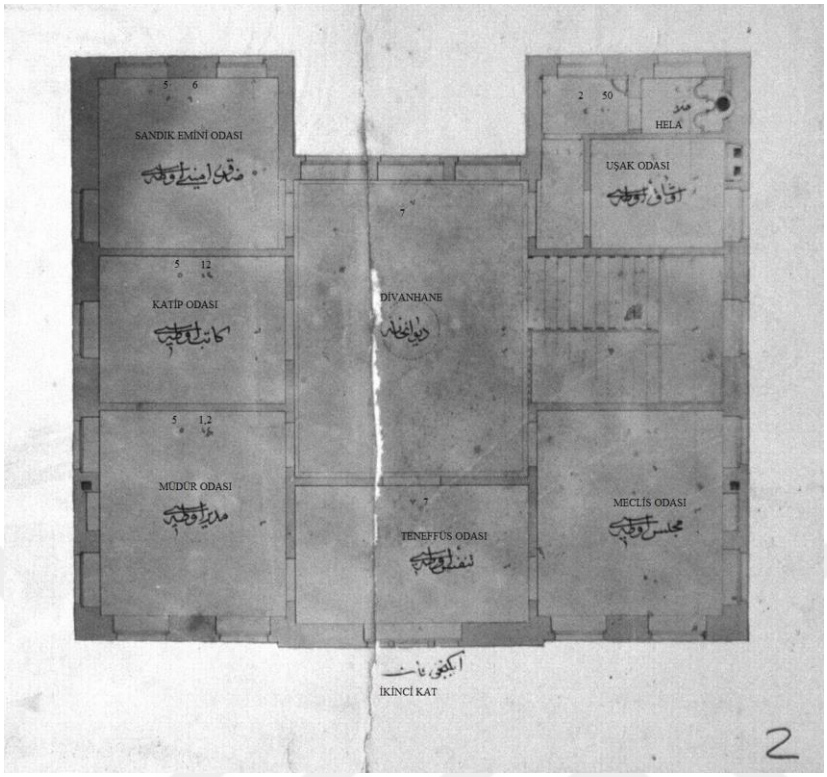
Şekil 5.9 : Rusçuk'a inşa edilecek hapishanenin alt kat planı, 1865 (BOA. I. MVL. 528. 23692).

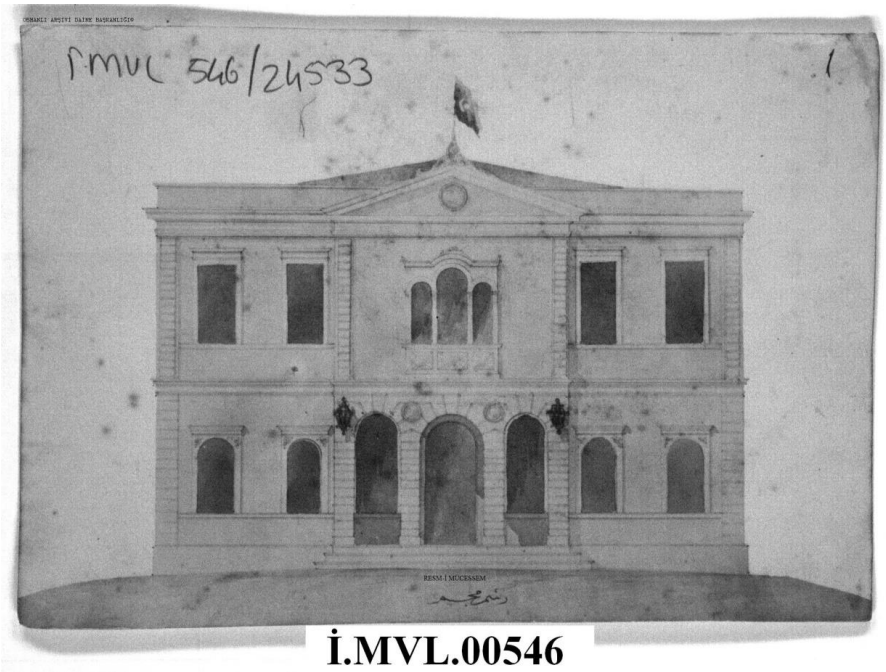
Şekil 5.10 : Rusçuk'a inşa edilecek hapishanenin üst kat planı, 1865 (BOA. I. MVL. 528. 23692).

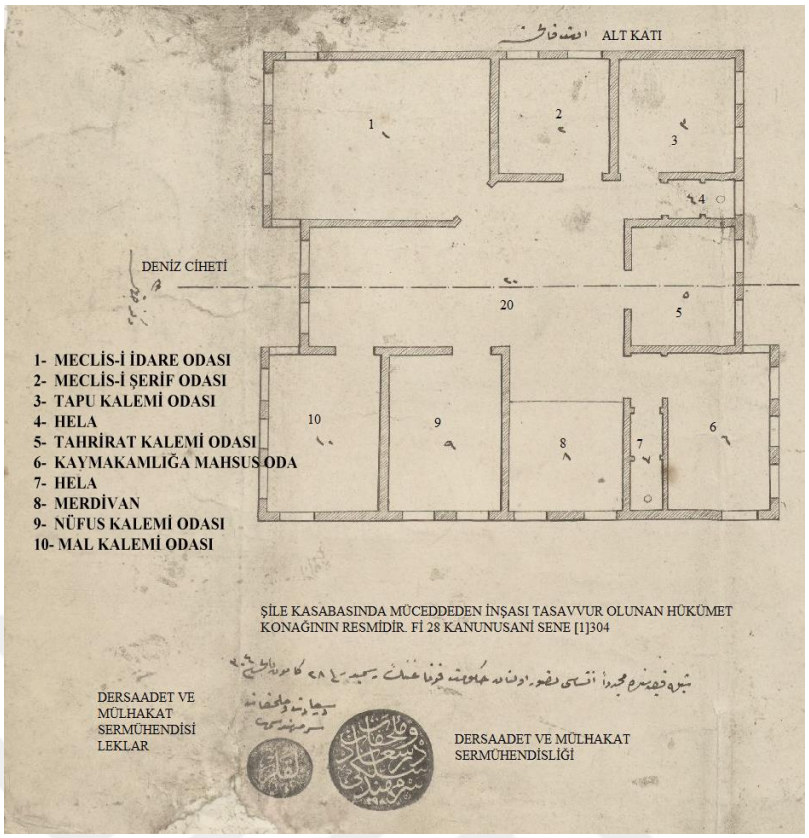
Şekil 5.11 : İzmir eyaleti dahilinde bulunan kazaların hükümet konaklarına dair kat planları, 1866 (BOA. I. MVL. 546. 24533).

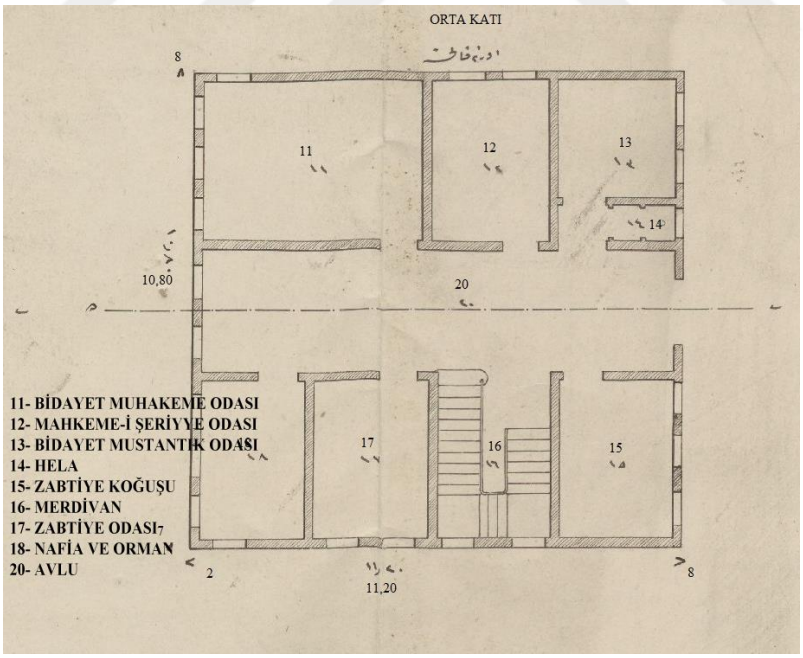
Şekil 5.12 : İzmir eyaleti dahilinde bulunan kazaların hükümet konaklarına dair kat planları, 1866 (BOA. I. MVL. 546. 24533).

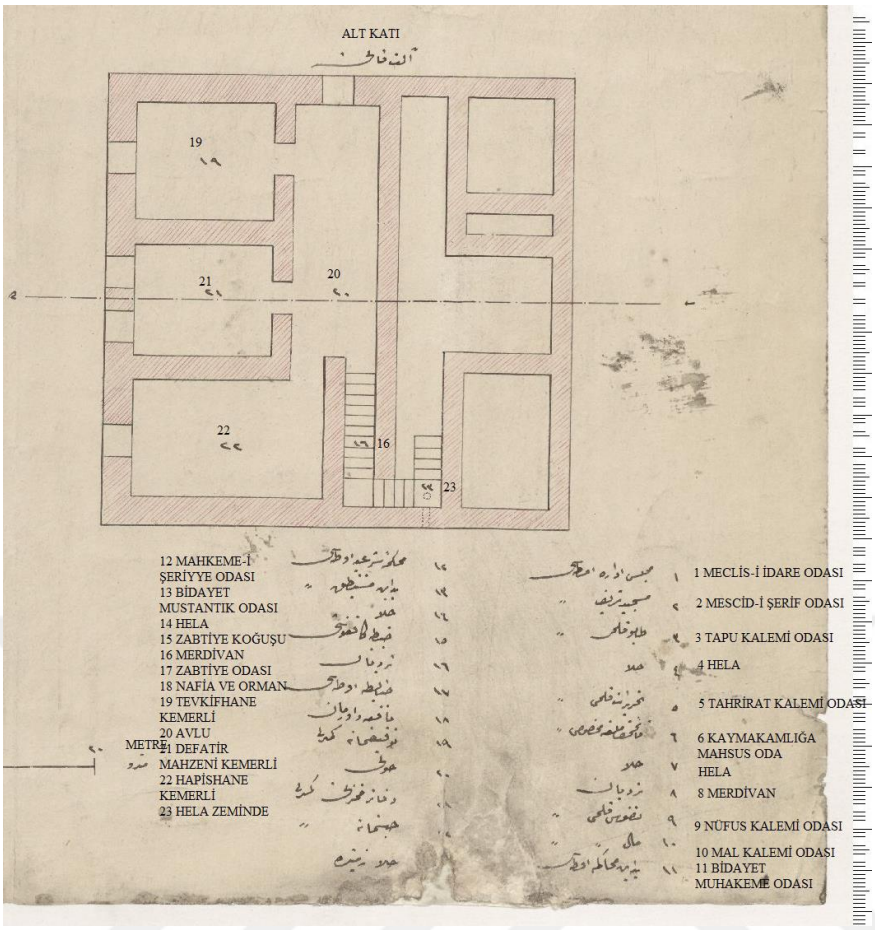
Şekil 5.13 : İzmir eyaleti dahilinde bulunan kazaların hükümet konaklarına dair giriş cephesi, 1866 (BOA. I. MVL. 546. 24533).

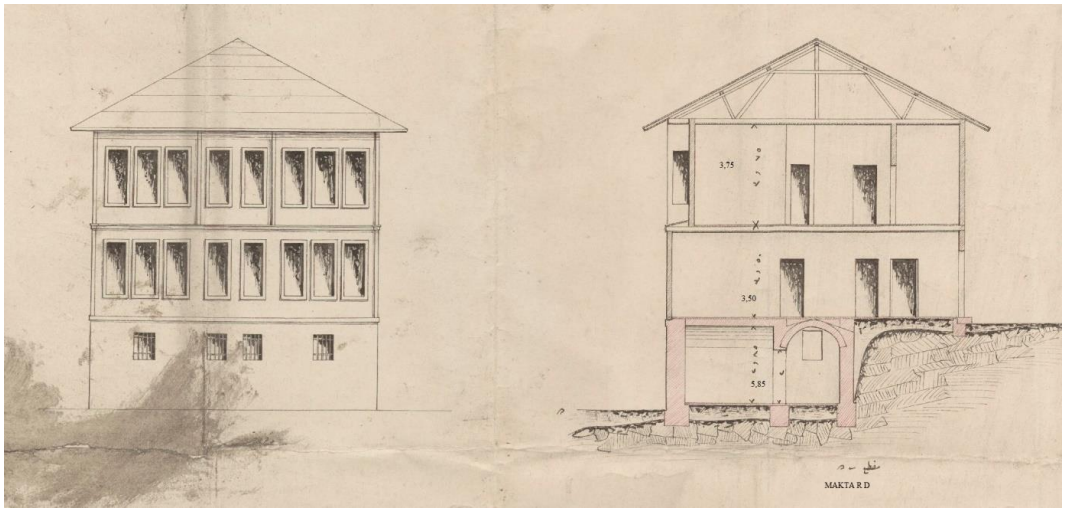
Şekil 5.14 : Şile Hükümet Konağı kat planları, 1889 (BOA. PLK. p. 2238. 1).

Şekil 5.15 : Şile Hükümet Konağı kat planları, 1889 (BOA. PLK. p. 2238. 1).

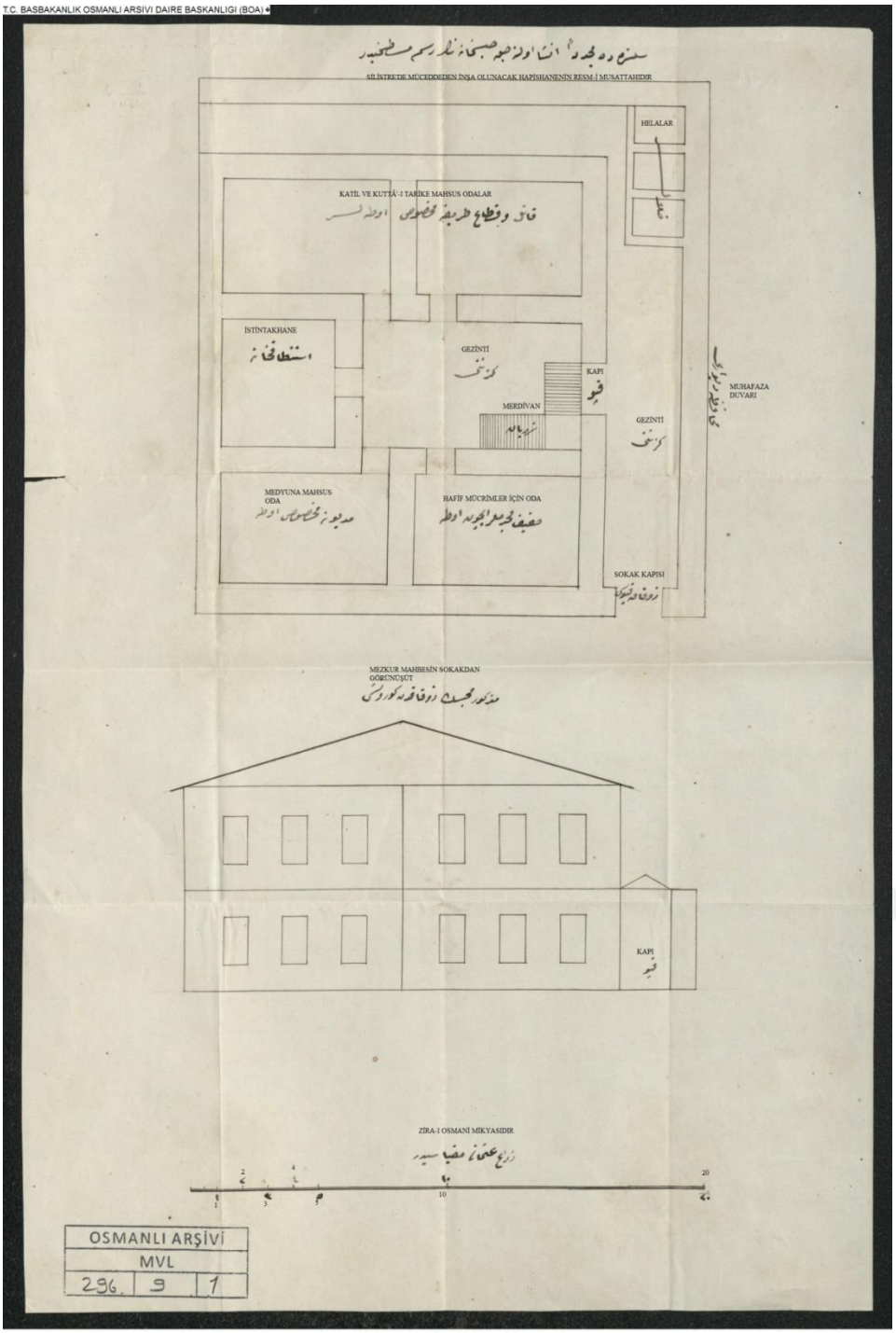
Şekil 5.16 : Şile Hükümet Konağı kat planları, 1889 (BOA. PLK. p. 2238. 1).

Şekil 5.17 : Şile Hükümet Konağı kesit ve cephe çizimleri, 1889 (BOA. PLK. p. 2238. 1).

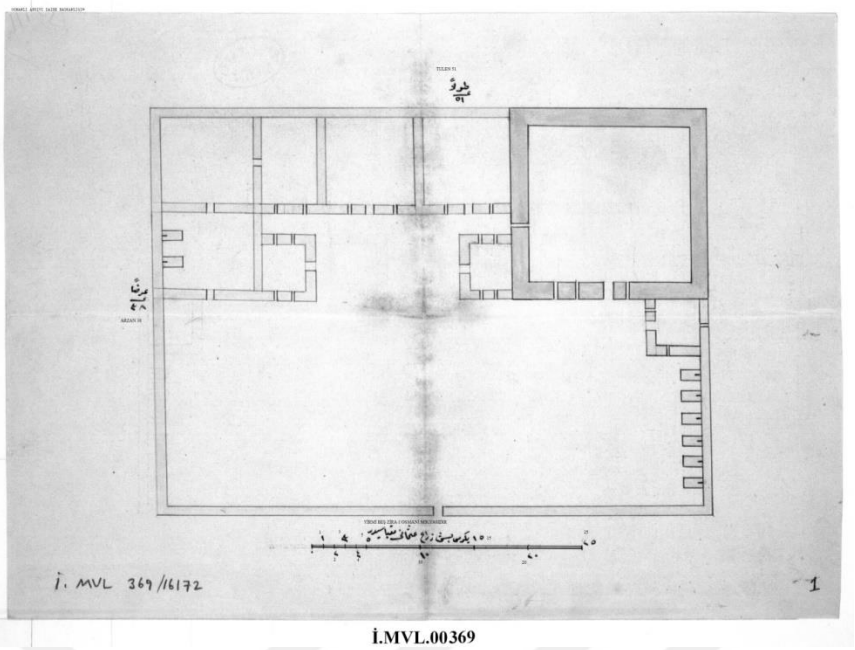
19. yüzyılın ikinci yarısında inşası planlanan ancak inşa edilip edilmediğine dair bir bilgiye ulaşılamayan Silistre, İzvornik, İşkodra ve Niş ve Bolu Hapishaneleri de plan şeması bir avluyla birlikte şekillenen erken tarihli örnekler olarak karşımıza çıkar. 1856 yılında yapılması planlanan Silistre hapishanesi, kareye yakın ortada gezinti olarak nitelendirilmiş bir alan etrafında şekillenen, hafif suçlular, borçlular, tutuklular ve katiller için ayrılmış koğuşlardan oluşmuştur (Şekil 5.18). Planda koğuşlar dışında sadece gezinti mahalleri ve tuvaletlere yer verildiği görülür. 1857 yılındaki İzvornik hapishanesinde ise büyük bir avluyla birlikte kurgulanan farklı tip ve büyüklükte hacimler yer alır (Şekil 5.19) (BOA. MVL. 296. 9 ve BOA. I. MVL. 369. 16172). İşkodra kalesine inşa edilecek hapishanede ise farklı suçlar için ayrılmış koğuşlar kale duvarına yaslanmış, hapishane bölümüne ek olarak zaptiye koğuşu ve çavuş odasının olduğu ayrı bir bölüm eklenmiştir. Yine tüm birimlerin avluya açılması planlanmış, zaptiyeye ayrılan avlu ile hapishane avlusu arası bir duvar ile bölünmüştür. 1859 tarihli belgelerde yer alan bu planda tomrukhane olarak nitelendirilmiş bir alana yer verilmesi dikkat çekicidir. Klasik dönem cezalandırma biçimlerinden tomruk uygulaması Islahat Fermanında işkence kapsamında değerlendirilerek kaldırılmış olsa da fiili olarak uygulandığının göstergesi niteliğindedir[76] (Şekil 5.20) (BOA. I. DH. 440. 29059). 1861 yılında, oldukça kötü halde olduğu ve mahbusların sıklıkla hastalanıp öldüğü, adeta bir mahbes değil maktel halini aldığı belirtilen Niş Hapishanesi'nin yeniden inşası için yapılan çizimde, bir avlu etrafında merkezi bir plan esas alınmış, alt katta zaptiye ve polis mahalleriyle farklı suçlara ayrılmış bölümler yer alırken, kısmi olması planlanan üst katta ise hastane, depo, hela ve bir nöbetçi odası ile ashab-ı haysiyetten medyun vesair cünha-ı hafife sahibi oturacak ve bazısında esnaflık işleyen şeklinde tanımlanmış mahbuslar için olan odalara yer verilmiştir. Bu planlamada da suç ayrımının yapıldığı görülmekle beraber, hastaneye ayrılmış bir bölüme de rastlanması dikkat çekicidir. (Şekil 5.21 ve 5.22) (BOA. I. DH. 472. 31607). Yıldız'ın aktardığı gibi, 1846 yılındaki meclis mazbatasında yer alan sosyal mahkumların derecesi ve sosyal statülerine göre ayrılmalarına imkan verecek düzenleme burada dikkate alınmış görünmektedir (Yıldız, 2012).

[76]Tomrukhane uygulamasının yasaklanması kesin olarak 1862 yılında olmuştur. 'Taşra hapishanelerinde ağır ceza suçlularına uygulanan tomruk cezasının kaldırıldığı ve mezkur tomrukların satılarak esmanının Hazine'ye gönderileceği' şeklindeki karar için bkz: BOA. A.}MKT. UM. 487. 74

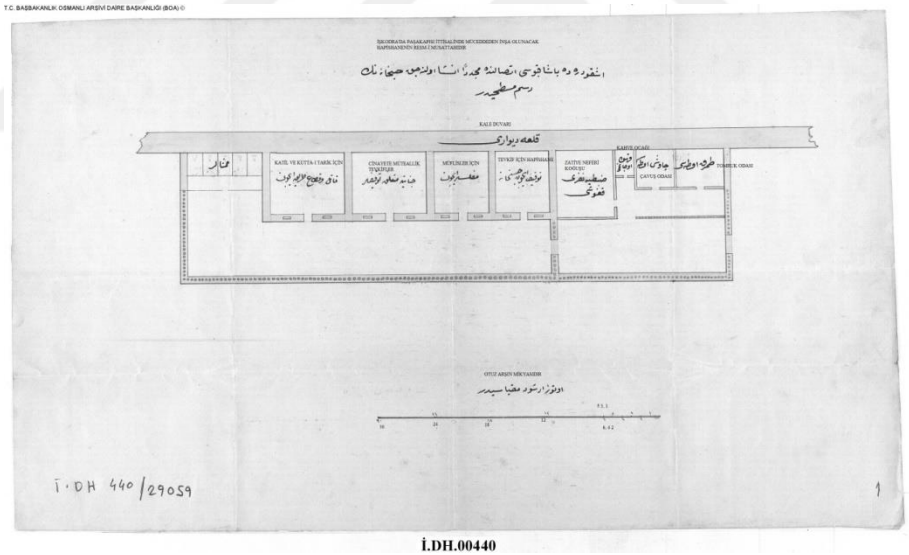
MVL.00296.00009.001

Şekil 5.18 : Silistre'de inşa edilmesi planlanan hapishane, 1856 (BOA. MVL. 296. 9).

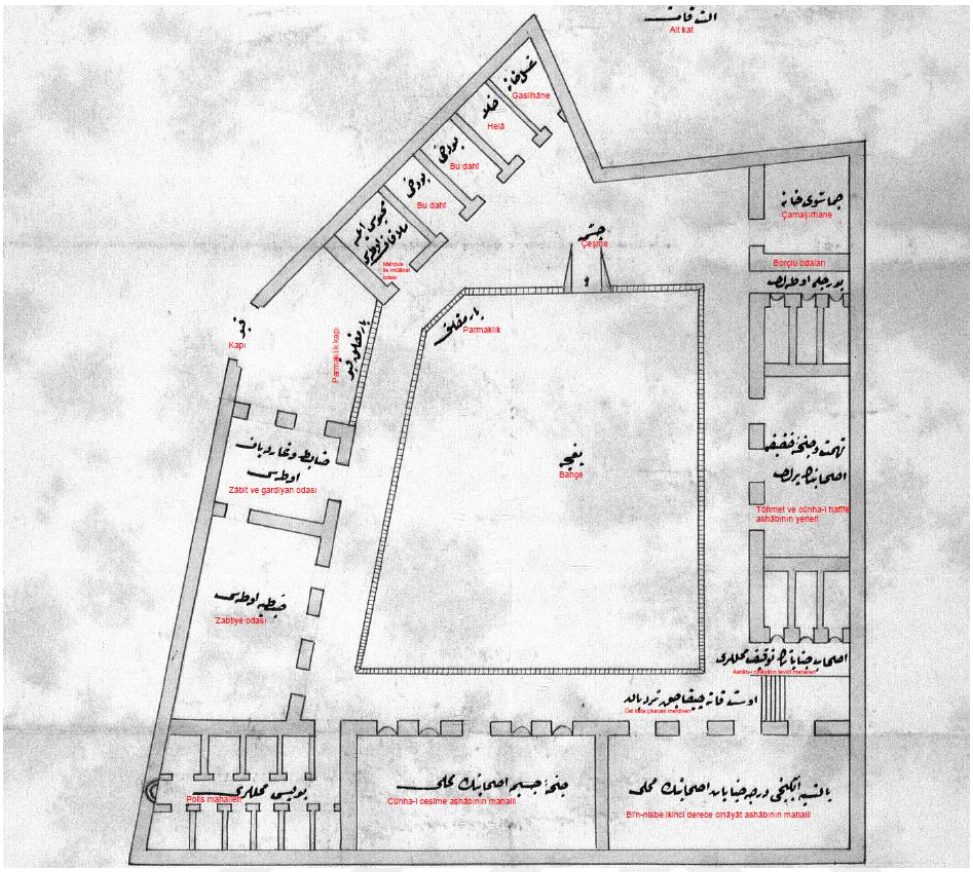
İ.MVL.00369

Şekil 5.19 : İzvornik'de inşa edilmesi planlanan hapishanenin kat planı, 1857 (BOA. I. MVL. 369. 16172).

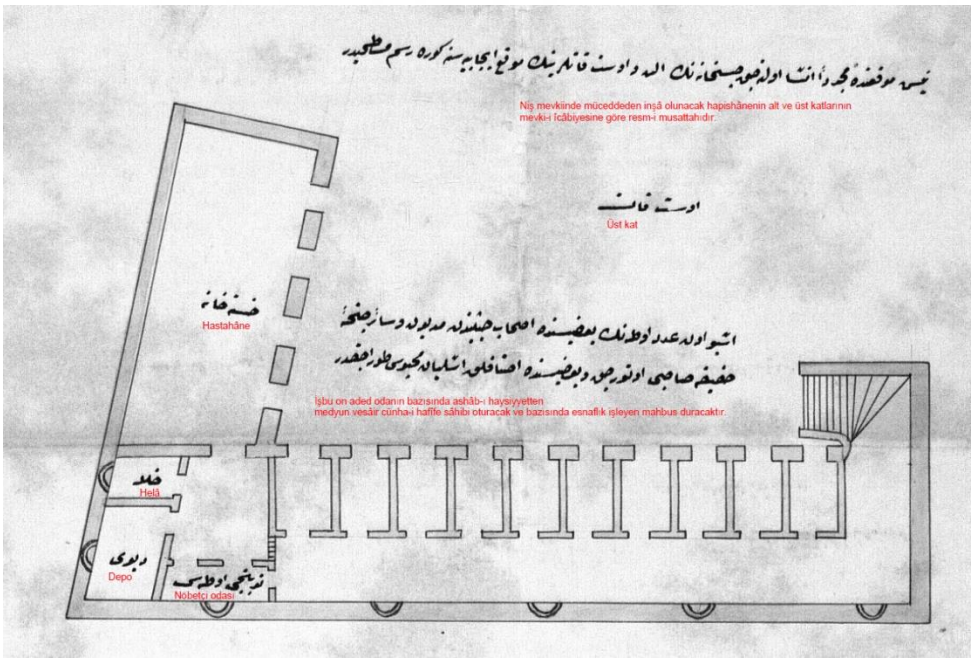

İ.DH.00440

Şekil 5.20 : İşkodra'da inşa edilmesi planlanan hapishanenin kat planı, 1859 (BOA. I. DH. 440. 29059).

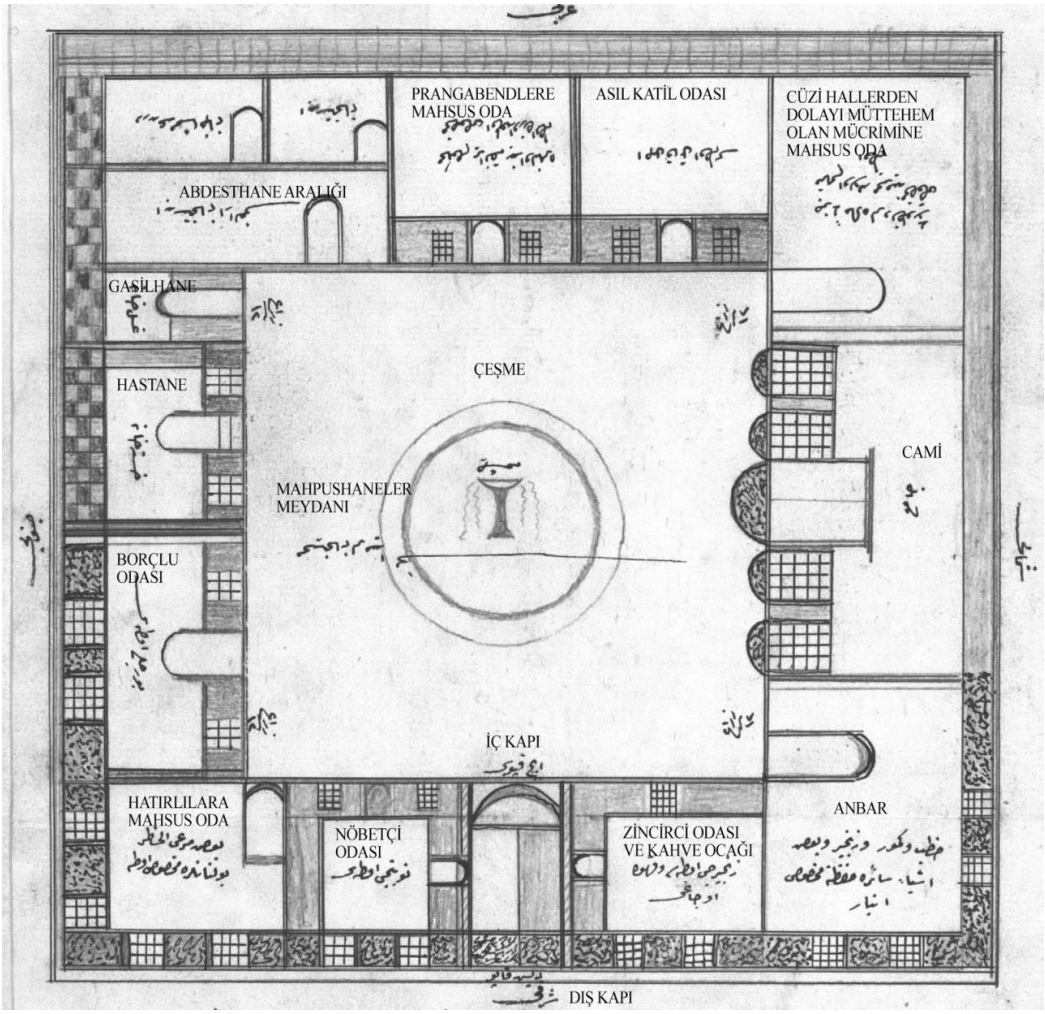
Şekil 5.21 : Niş Hapishanesi'nin alt kat planı, 1861 (BOA. I. DH. 00472. 31607).

Şekil 5.22 : Niş Hapishanesi'nin üst kat planı, 1861 (BOA. I. DH. 00472. 31607).

Fiziki yapısı nedeniyle doktor tarafından sağlığa uygun olmadığı raporu doğrultusunda 1869 yılında keşfi onaylanann Bolu Hapishanesi için çizilen projede, kare planlı, birimlerin merkezdeki avluya açıldığı bir plan şeması görülmektedir (Şekil 5.23) (BOA. İ. DH. 594. 41370). Avludaki alan mahpushaneler meydanı olarak adlandırılmış ve ortada bir çeşme ile vurgulanmıştır. Avlu etrafındaki birimlerden mahkumlara mahsus olanların koğuş yerine oda olarak adlandırıldığı ve her birinin farklı bir suç çeşidine ayrıldığı görülmektedir. Meclis-i Vala'nın sık sık gündemine gelen, özellikle yabancı uzmanların gerekliliğini şart koştuğu, farklı suçtan mahkum olanların farklı yerlerde tutulmaları konusu Bolu Hapishanesi planlarında dikkate alınmış görünmektedir. Prangalıların, cinayet suçlularının ve borçluların ayrı yerlerde tutulması kağıt üstünde olsa dahi öngörülmüştür. Hükmü kesinleşmemiş tutuklular için ise ayrı bir oda ayrıldığı dikkat çeker. Avluya açılan odalardan birinde camiye yer verilmesi ise bu dönem örnekleri arasında dikkat çekici bir başka ayrıntı olarak değerlendirilebilir. Nitekim 1851 yılındaki raporunda Canning, mahkumların ibadetlerini yapabilmeleri konusunu ele almıştı; ancak Canning'in raporu farklı inançlara sahip tüm mahkumları kapsamaktaydı. Bolu Hapishanesi'nde sadece camiye yer verilmesi, gayrimüslim mahkumun bulunmadığından mıdır yoksa fiziki şartların yetersizliği dolayısıyla camiye öncelik verilmesinden midir kesin olarak söylenemez.

Mühür veya imza olmadığı için kim tarafından çizildiği belirlenemeyen planda, cepheye dair izler verilmiş ve planın altına düşülen not ile, doğu tarafının iki kat halinde inşa edileceği ve ikinci katın zabtiye odaları ve koğuşlarına mahsus olacağı belirtilmiştir. Farklı taramaların görüldüğü cephe ifadesinden, duvarlarda birden fazla malzemenin kullanıldığı yorumuna varılsa da Şenyurt'un da tespit ettiği gibi, malzemeye dair bilginin çizim üzerinden okunması bu dönem çizimlerinde pek mümkün olmayıp, bunun için inşaat defterlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Şenyurt, 2017). Yine cephe ifadesinden yola çıkarak; kuzey ve güney cephelerinin bir kısmında, doğu cephesinin tamamında yer alan pencereler ve avluya bakan iç pencerelerin tümünde parmaklık kullanılmasının öngörüldüğü düşünülebilir.

Şekil 5.23 : Bolu'da inşa edilecek hapishanenin kat planı, 1869 (BOA. İ. DH. 594/41370).

Yeni inşa edilecek hükümet konaklarının belirli bir kısmında hapishane olması fikri bir süre devam etse de, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Vilayet Nizamnamelerinden sonra pek çok vilayette devlet daireleri sayısının artmasından dolayı hükümet konaklarındaki tüm birimlere ihtiyaç duyulması, konağın bünyesinde bulunan hapishanelerin başka bir yere taşınmasında etkili olmuştur. Ancak arşiv belgeleri göstermektedir ki yeniden inşa edilecek hapishane için uygun arazi de çoğu zaman hükümet konağının avlusu veya yakınındaki bir alan olarak tarif edilmiş; hapishanenin yönetim mekanizmasının bir parçası olarak hükümet konağının yakınında olması fikri uzunca bir süre geçerli olmuştur. Vilayet merkezlerindeki bir diğer durum ise, sancaklardan da mahkum getirilmesi gerekçesiyle mevcut yapıların çoğu zaman yetersiz kalması ve yeni yapılara ihtiyaç duyulmasıdır. Sivas ve Konya vilayetlerinin de benzer gerekçelerle yeni inşaat talebinde bulundukları görülür.

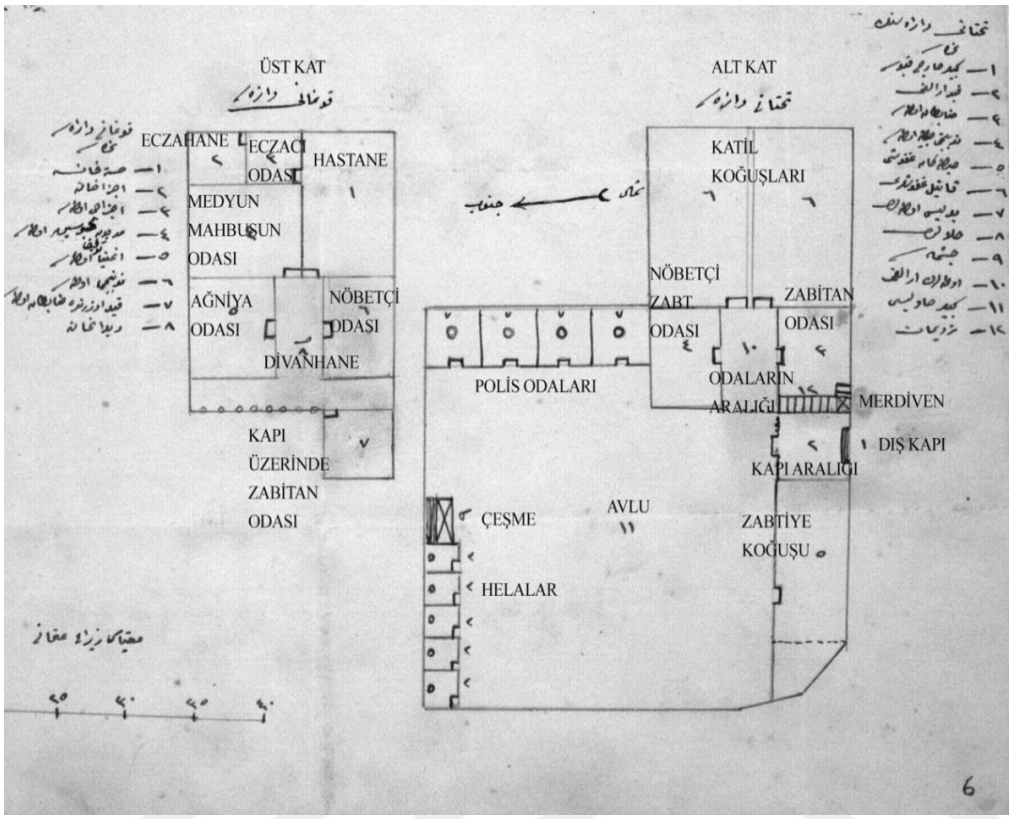
1868 yılında, daha önce Hükümet Konağı'nın içinde yer alan hapishanenin kalabalığından ötürü, yine hükümet konağının yakınında bulunan eski kale civarına yeni bir hapishane ve zabtiye koğuşu yapılmasının gerekliliğini aktaran Vilayet İdare Meclisi bu talebinde, Sivas'ın vilayet merkezi olmasından dolayı diğer sancaklardan da ağır suçluların buraya gönderildiğini ve bu mahkumların hafif suçlular ve borçlularla bir arada tutulmasının problemlere yol açtığından bahsetmiştir (Yıldız, 2012).

Büyük bir avludan girilen Sivas Hapishanesi, daha küçük bir avluyu çevreleyen iki katlı birimlerden oluşmaktadır (Şekil 5.24). Bu odalar hem alt katta hem üst katta ortadaki açıklığa açılmaktadır. Planda mahkumlara ait koğuşların, alt katta katil koğuşları şeklinde belirtilerek cinayet suçlularına, üst katta ise medyun mahbus odası ve ağniya odası şeklinde belirtilerek borçlu ve hatrı sayılır kişilere ayrıldığı görülse de; Yıldız'ın aktardığına göre (2012), 1876 yılında Anadolu'daki seyahati sırasında Sivas Hapishanesi'ni ziyaret etmiş olan İngiliz seyyah Burnaby, 102 mahkumun bulunduğu hapishanede herhangi bir suç ayrımı yapılmadığını; idam mahkumları veya hırsızlık gibi suçlardan mahkum olanların bir arada tutulduğunu belirtmiştir (Yıldız, 2012). 1851 yılında İngiliz Büyükelçi Canning'in ve sonrasında Binbaşı Gordon'un raporlarında ısrarla gerekliliğini belirttikleri Osmanlı hapishanelerinde suç tasnifi konusunun, planlamada öngörülse dahi ziyaretçilerin gözlemlerinden anlaşılan pratikte uygulanamadığına işaret etmektedir.

Sivas'taki mahalli idarenin rahatsızlığını belirttiği bir başka konu da kendilerine ait bir alan olmamasını bahane gösteren zabtiyelerin, ihtiyaç halinde hapishanede olamamaları; bu sebeple yeni yapılacak hapishanede zabtiye koğuşlarına yer verilmesi gerektiğidir. Askeri mühendis olan Binbaşı Salih Efendi tarafından hazırlanan planlarda bu talebin de dikkate alındığı görülmektedir (Yıldız, 2012). Avluda yer verilen bir başka mahal ise tuvaletlerdir. Rusçuk Hapishanesi'nde yapının içinde yer bulan tuvaletlerin Sivas örneğinde avluda toplu bir biçimde çözülmüş olduğu görülmektedir.

Keşif bedelinin de yer aldığı belgede yeni yapılacak olan hapishanede kullanılacak malzemelere dair; duvarlarda kırma taş, tavanda ahşap ve çatıda ise kiremit kaplama kullanılacağı bilgisi de bulunmaktadır. Vilayet meclisinden gelen bu yeni yapıya dair talep, Sivas Valisi Ahmed İzzet Paşa tarafından Şura-yı Devlet Dairesi'ne iletilse de

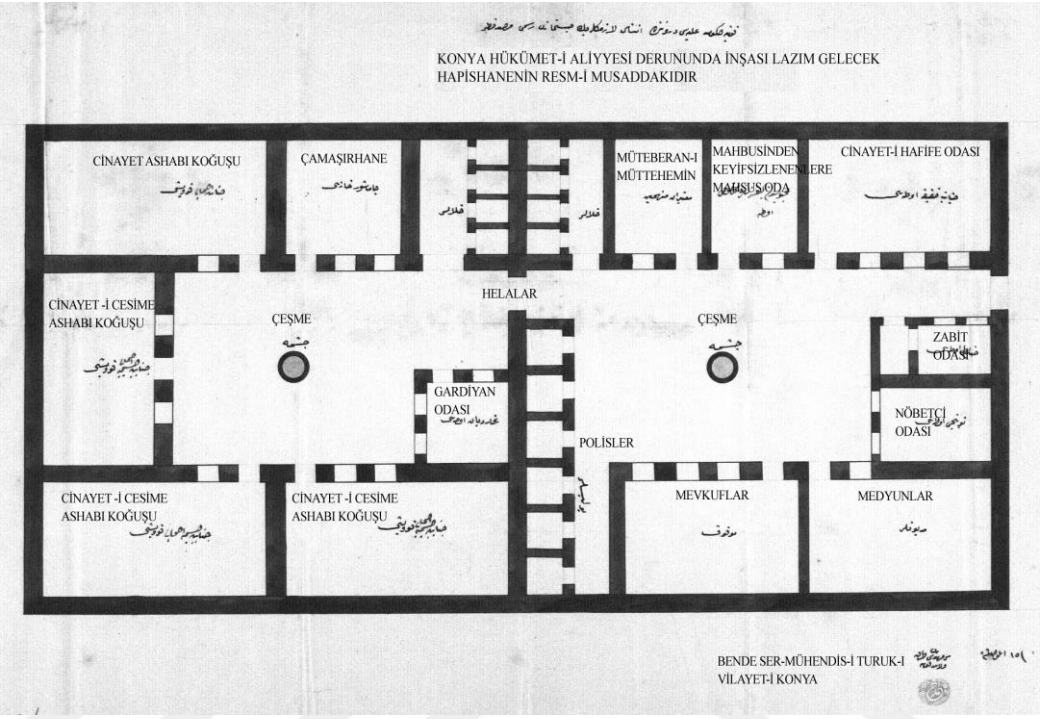
mali gerekçeler dolayısıyla önce reddedilmiş ancak aynı yıl içinde onaylanmıştır (BOA. İ. ŞD. 7. 392).

Şekil 5.24 : Sivas'a inşa edilecek hapishanenin kat planları, 1868 (BOA. İ. ŞD. 7. 392).

Konya Vilayeti'ndeki hapishanenin ise, Konya İdare Başmühendisi tarafından projesi ve keşfi yapılan ve proje bedelinin yüksek olmasından dolayı, iki katlı olması öngörülürken tek katlı olma şartıyla 1870 yılında Nezaret tarafından onaylandığı görülür. Hükümet Konağı bünyesinde yapılacak hapishane dikdörtgen planlı ve avlulu bir yapı olarak kurgulanmıştır (Şekil 5.25) (BOA. İ. DH. 623. 43343). Dış kısımda pencere dahil olmak üzere hiçbir hareketin görülmediği yapıya doğrudan avluya bağlanan bir açıklık ile girilirken, bu avlunun iç kısımda bir başka avluya daha bağlandığı görülür. Kademeli bir avlu sisteminin görüldüğü bu yapıda; birinci avluyu çevreleyen mahaller borçlular, tutuklular veya şüphelilere ayrılırken, iç kısımdaki avlunun ise ağır cinayet suçlularına ayrıldığı anlaşılmaktadır. Avlulu yapılarda sıkça rastladığımız çeşme ögesinin her iki avluda da ayrı ayrı olması, dışarıdan bakıldığında tek bir kütle olarak kurgulanmış yapının iç kısımda iki ayrı yapı şeklinde kurgulandığı gösterir. Ağır ceza mahkumlarına sadece bir koğuş değil

de, kendi avlusu olan bağımsız bir yapının ayrılmış olması, İdare Meclisi'nin de belirttiği gibi Konya'nın merkez vilayet olması ve sancaklardan gelen çok sayıda ağır ceza mahkumunu karşılayabilecek kapasiteye sahip olması gerektiğiyle ilişkili olabilir.

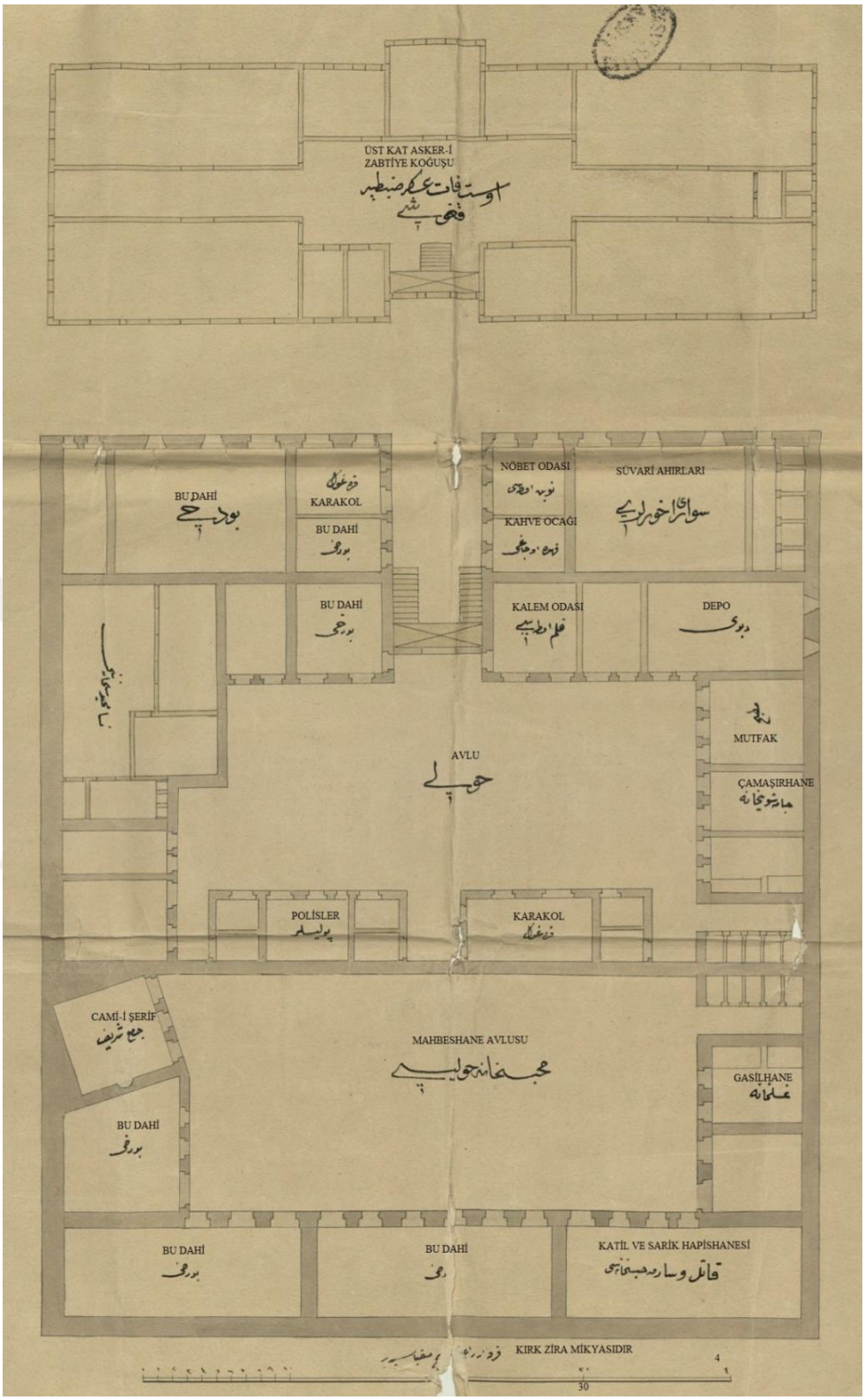

Şekil 5.25 : Konya'da inşa edilecek hapishanenin planı, 1870 (BOA. İ. DH. 623. 43343).

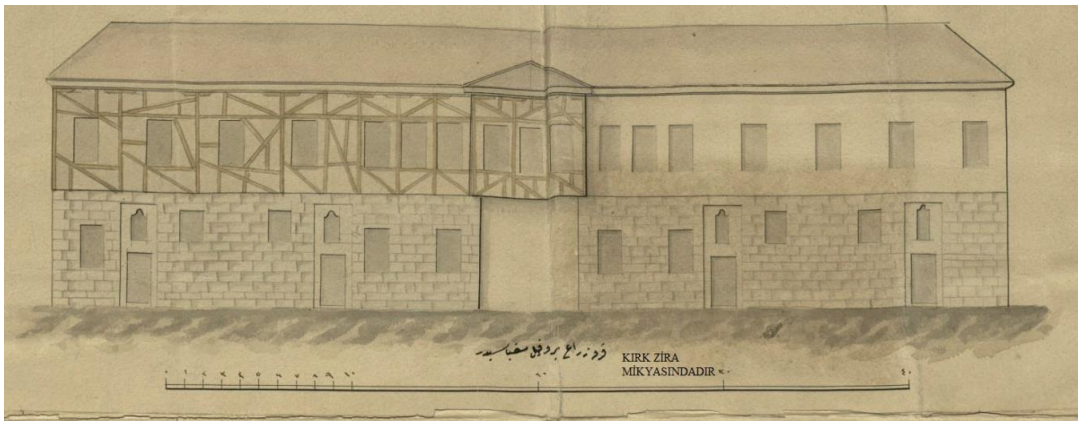
Yıldız'ın da belirttiği gibi (2012), iki katlı olması planlanan vilayet merkezindeki bir hapishane yapısının bütçesel mecburiyetler gereği tek kata düşürülmesi sorunu çözmeye yetmeyecekti. Nitekim birkaç sene sonra, 1873 yılında inşa edilmesi planlanan kagir yapının iki katlı, ortadaki bir avlu etrafında şekillenen bir yapıda yeniden tasarlandığı görülmektedir (Şekil 5.26 ve Şekil 5.27) (BOA. ŞD. 1703. 35). Kısmi olarak planlandığı anlaşılan üst kat bütünüyle zaptiye birimlerine ayrılmış, giriş katta ise ön kısım karakol, mutfak, depo ve çamaşırhane gibi kısımlara bırakılarak hapishane kısmı arka tarafta planlanmıştır. Hapishane olarak ayrıldığı anlaşılan kısımda, aynı mekan içinde avlunun mahbeshane avlusu, koğuşun ise hapishane olarak adlandırılması, mahbes ve hapishanenin arasındaki fiziki ayrımdan çok kelimenin kullanımına dair bir alışkanlığı ifade ediyor gibi görünmektedir. Mahkumların, mahbeshane avlusu olarak belirtilen, kendilerine ait avlu dışında dışarıyla herhangi bir bağlantı kuramadığı planda, hapishane kısmına girişin nereden

olduğu da belirsiz bırakılmıştır. Tüm koğuşların katil ve sarik hapishanesi olarak isimlendirildiği, birkaç sene önceki planda dahi öngörülen suç tasnifinin yapılmadığı görülmektedir.

Giriş bölümünün üst katta çıkma yaptığı, plan şemasına benzer şekilde simetrik kurgulanmış cephede binanın yapım tekniğine dair bilgi verilmesi dikkat çekicidir. Zemin katın taş yığma yapım tekniği, üst katın ahşap karkas olarak gösterilmesi, çizimin kim tarafından yapıldığı bilinmese de, dönemin çizim tekniklerinden haberdar olan birine ait olabileceğini akla getirir. Bu yapının da inşa edilip edilmediğine dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte daha sonra Konya için bir başka hapishane projesi gündeme gelecektir.

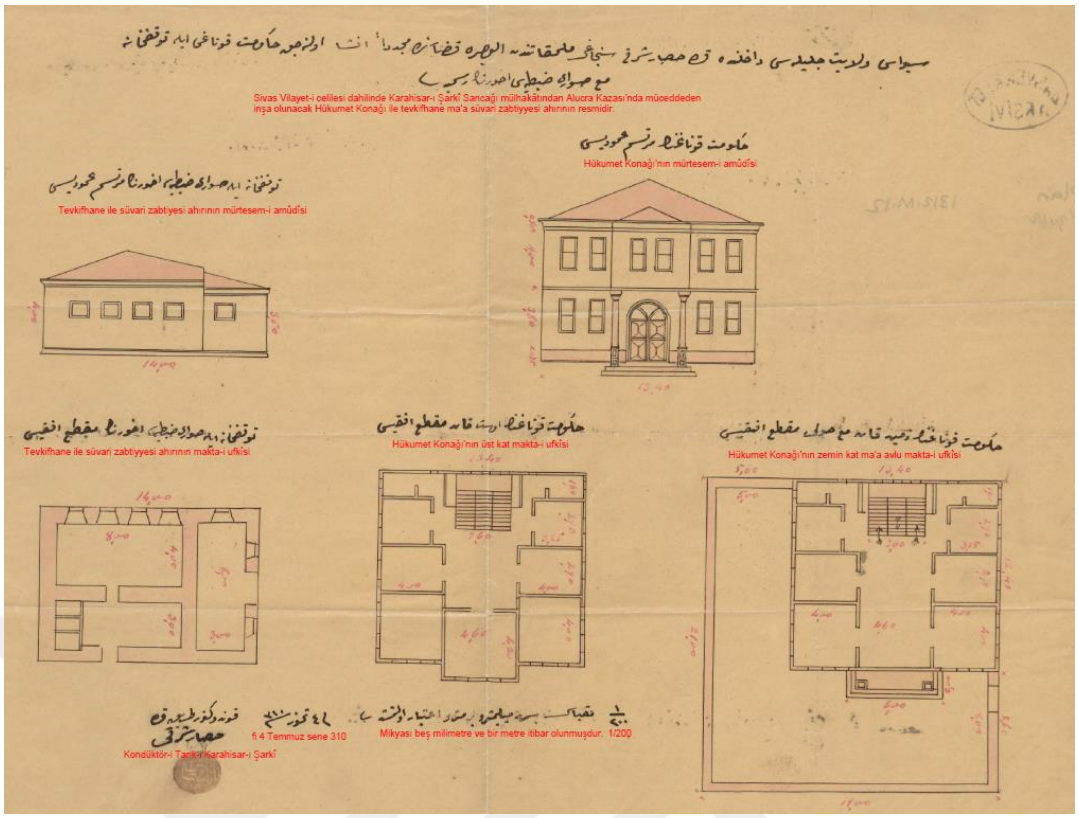

Şekil 5.26 : Konya'da inşa edilecek hapishanenin planları, 1873 (BOA. ŞD. 1703. 35).

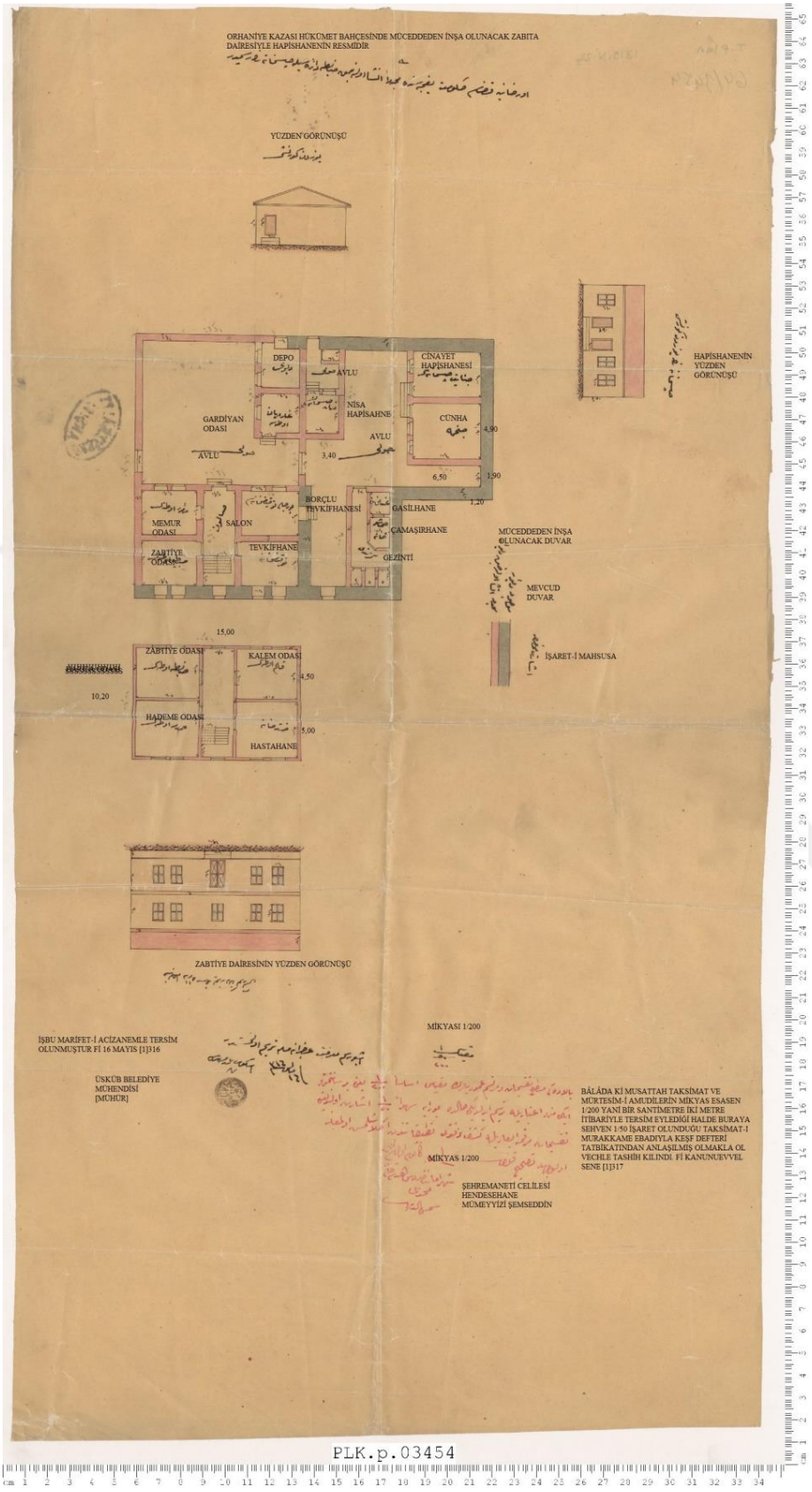
Şekil 5.27 : Konya'da inşa edilecek hapishanenin cephesi, 1873 (BOA. ŞD. 1703. 35).

1880 Nizamnamesi ile belirlenen hapishane ve tevkifhane ayrımının yeni inşa edilecek hapishanelerde dikkate alınmaya başlandığı, bunun bazen ayrı bir oda şeklinde ya da Sivas vilayetine bağlı Karahisar Şarki Sancağı'nın Alucra kazasındaki örnekteki gibi *tevkifhane ve süvari zabtiyesi ahırı* olarak tanımlanmış bağımsız bir yapı şeklinde olabildiği görülür (Şekil 5.18) (BOA. PLK. p. 3462. 1). Hükümet Konağı ile birlikte inşası öngörülen bu ek yapının, isimlendirildiği gibi sadece tutuklulara özgü bir tevkifhane mi olacağı yoksa hapishane olarak kullanılmak üzere mi yapılacağı veya hükümet konağının dahilinde ayrı bir hapishane yapısı olup olmayacağı belirtilmemiştir. Ancak ister tevkifhane olsun ister hapishane; yapının ahır ile birlikte, aynı bina içinde kurgulanması, yüzyıl sonuna yaklaşılsa dahi, modern hapishane algısının kazalarda henüz bir karşılık bulamadığının göstergesi olarak yorumlanabilir.

Şekil 5.28 : Sivas vilayeti Karahisar-ı Şarki sancağı Alucra kazasında yapılacak hükümet konağı, tevkifhane ve süvari zabtiye ahırının resmi, 1894 (BOA. PLK. p. 3462. 1).

1900 yılında Üsküp Sancağı'nın Orhaniye Kazası'nda ise mevcut hükümet konağının bahçesine yeni bir hapishane ve zabıta dairesi yapılması için planların hazırlandığı görülmektedir (Şekil 5.19) (BOA. PLK. p. 3454. 1). Mevcut bir yapıya yapılacak eklemeleri gösteren çizimin mahalli idare tarafından yapıldığı ve Üsküb Belediye Mühendisi tarafından onaylandığı görülür.

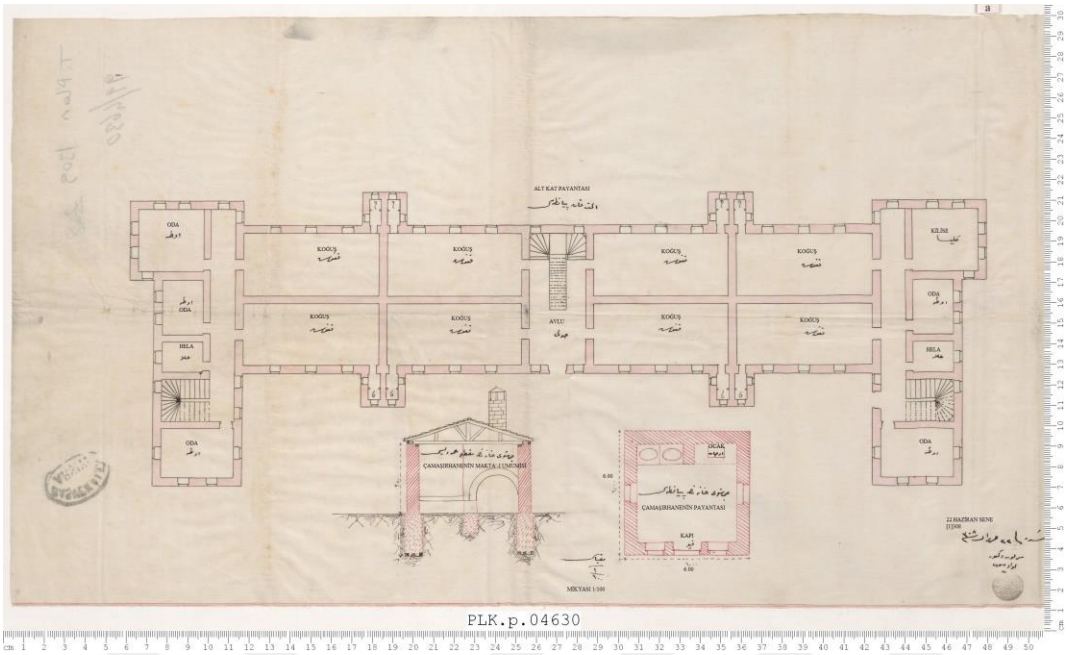

Şekil 5.29 : Orhaniye Kazası Hükümet Konağı bahçesinde inşa olunacak zabıta dairesi ve hapishane, 1900 (BOA. PLK. p. 3454. 1).

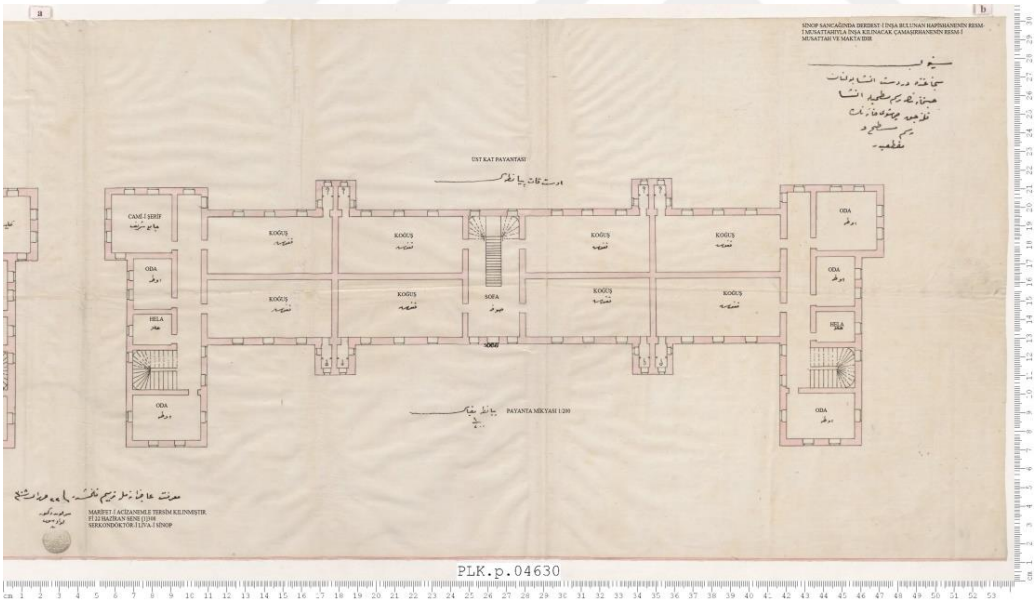
1885 yılında Sinop sancağı mutasarrıfı Veysel Paşa tarafından yaptırıldığı bilinen Sinop Hapishane-i Umumisi d, hükümet konağına yakın, Sinop Kalesi'nin iç duvarlarının çevrelediği bir arazide yer alır (Kuru, 2004). Girişin ortadan olduğu iki katlı yapı U planlı simetrik bir yapıya sahip olup, her iki kol da iki taraflı taşma yapmıştır. Yapının düşey sirkülasyonunu sağlayan ana merdivenin merkezde yer aldığı bu giriş alanı avlu olarak tanımlanmış ve karşılıklı sıralanan koğuşlara dağılım buradan sağlanmıştır (Şekil 5.28) (BOA. FTG. 0621). Mahallerde herhangi bir sınıflandırma olmadan sadece koğuş veya oda ayrımı görülürken, her iki yanda çıkma yapan kollardan birinde cami, diğerinde ise kiliseye yer verildiği görülür (Şekil 5.29 ve 5.30) (BOA. PLK. p. 4630. 2). Cephenin ise yine simetrik bir düzen içinde sade olarak tasarlandığı ancak yine simetrik bir biçimde yapılan taşmalarla hareket verildiği gözlemlenir. Pencerelerin koğuş ya da oda ayrımı yapılmadan standart genişlik ve yükseklikte yapılması ise dikkat çekicidir (Şekil 5.31) (BOA. PLK. p. 4630. 2). Günümüzde hala mevcut olan yapının hapishane olarak kullanımı uzun yıllar devam etmiştir (Şekil 5.32).

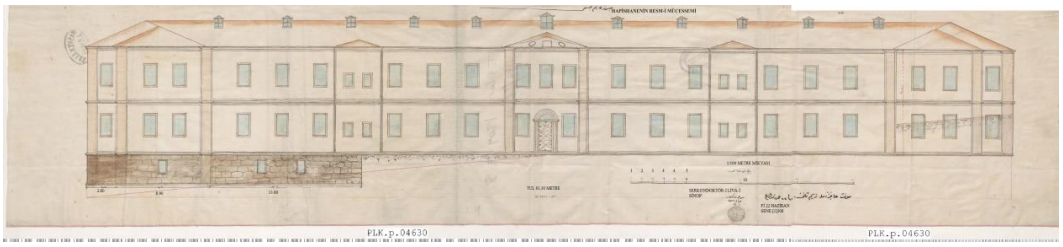
Şekil 5.30 : Sinop Hapishane-i Umumisi'nin giriş kapısından görünüşü (BOA. FTG. 0621).

Şekil 5.31 : Sinop Sancağında inşa olunan hapishane ile inşa olunacak karakolhanenin planları, 1885 (BOA. PLK. p. 4630. 2).

Şekil 5.32 : Sinop Sancağında inşa olunan hapishane ile inşa olunacak karakolhanenin planları, 1885 (BOA. PLK. p. 4630. 2).

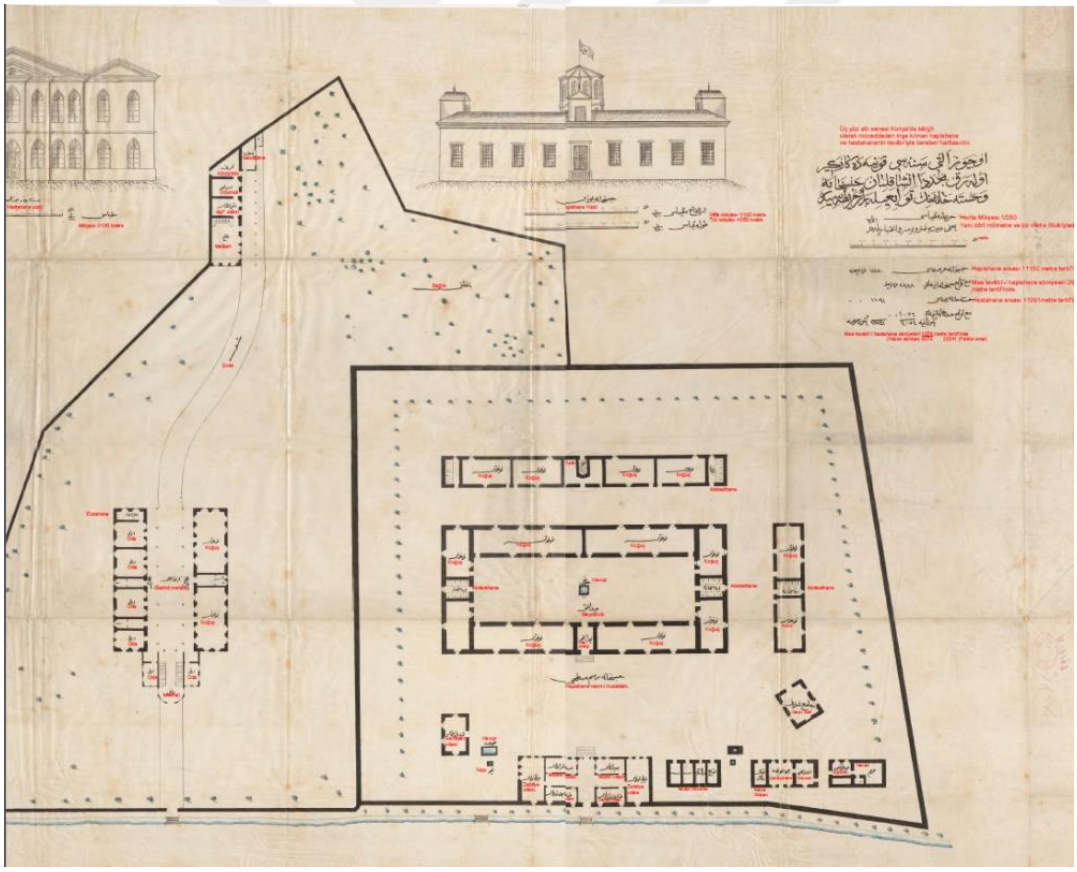
Şekil 5.33 : Sinop Sancağında inşa olunan hapishanenin cephesi, 1885 (BOA. PLK. p. 4630. 2).

Şekil 5.34 : Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi genel görünüm (Yılmaz, 2009).

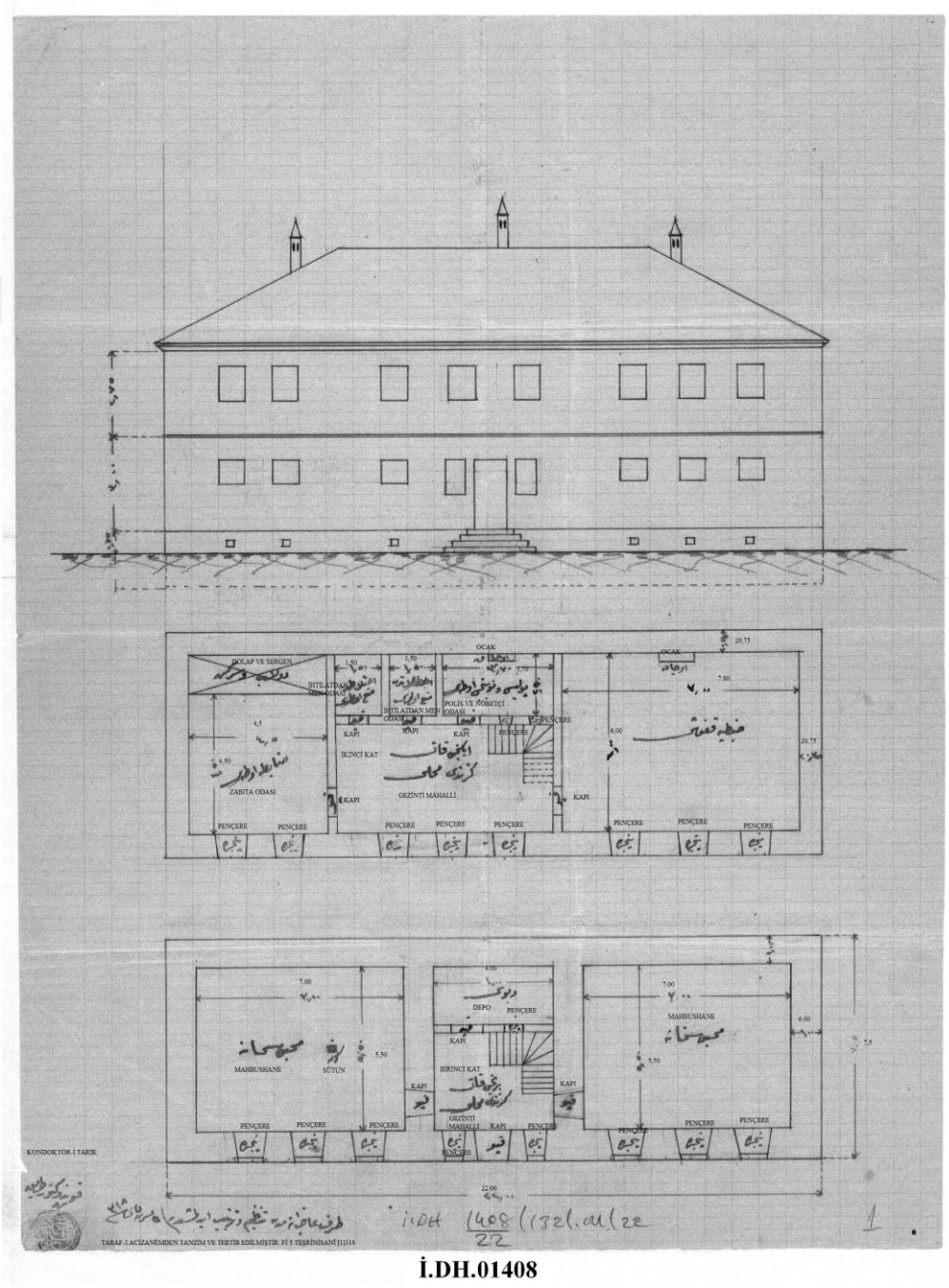
1888 yılında Konya'da inşa edilmesi planlanan yeni hapishanenin ise farklı yapı gruplarından oluşan dışa kapalı bir kompleks şeklinde planlandığı gözlemlenmektedir (Şekil 5.33). Duvarlarla çevrili, iç içe geçmiş ancak birbirine ulaşımı olmayan, ayrı olarak düzenlenen açık alanların ikisine de aynı cepheden girildiği görülür. Hapishane yapısının olduğu bahçe, kareye yakın bir arazi ile çevrelenmiş; içinde koğuşların olduğu yapılar, zabtiye yapısı, odunluk, çamaşırlık gibi farklı büyüklükteki on kütleden oluşmaktadır. İçinde bulunduğu arazinin sınırlarına sahip olduğu düşünülen diğer bahçe ise, oda, koğuş, eczane ve matbah gibi alanların olduğu iki farklı kütleden oluşmaktadır. Tıpkı 1880 Nizamnamesi'nin belirttiği gibi kendine özgü camisi, hamamı, hastanesi ve gezinti mahalleri olan bir hapishane yapısı planlanmış görülmektedir. Sanayi dükkanları olarak tanımlanan yapının ise mahkumların çalışmasına yönelik bir alan olarak kurgulanmış olabileceği aynı nizamnamenin ilgili maddesinden yola çıkarak düşünülebilir (BOA. PLK. p. 3035).

Akpınar'ın aktardığına göre (2017), 1886 yılı itibariyle Konya'da müstakil ve modern bir hapishane yaptırılmasına yönelik inşaat faaliyetlerine başlama kararı alınmış ve 1889 yılında Konya merkez hapishanesi inşa edilebilmiştir . İnşa edilen bu yapının planlanan yapı olup olmadığı bilinmemektedir ancak 1912 yılında tüm vilayetlere gönderilen sual varakasına Konya'dan gelen cevap, o yıldaki mevcut hapishane yapısının bu yapı olamayacağını göstermektedir. Duvarların bir çivi çakılması halinde dahi çökecek kadar yıpranmış olduğunu, tutuklu ve mahkumların aynı koğuşu paylaşmak durumunda kaldığını ifade eden yetkilinin varakanın sonunda yer alan değerlendirme kısmına; hapishanenin dışına imalathane, hastane, bakkal, mektep, cami, ziyaretçiler için ayrı bir oda ve buna benzer mahallerin yapılması gerektiğini belirtmesi, inşa edilen yapının planlanan proje olmadığını gösterir (Demiryürek, 2019). Nitekim Konya için çizilen 1888 tarihli hapishane projesinin, tüm bu sayılanlara yer verilmiş bir kompleks şeklinde tasarlandığı görülmektedir.

Şekil 5.35 : Konya'da yeniden inşa edilen hastahane ve hapishanenin planı, 1888 (BOA. PLK. p. 3035).

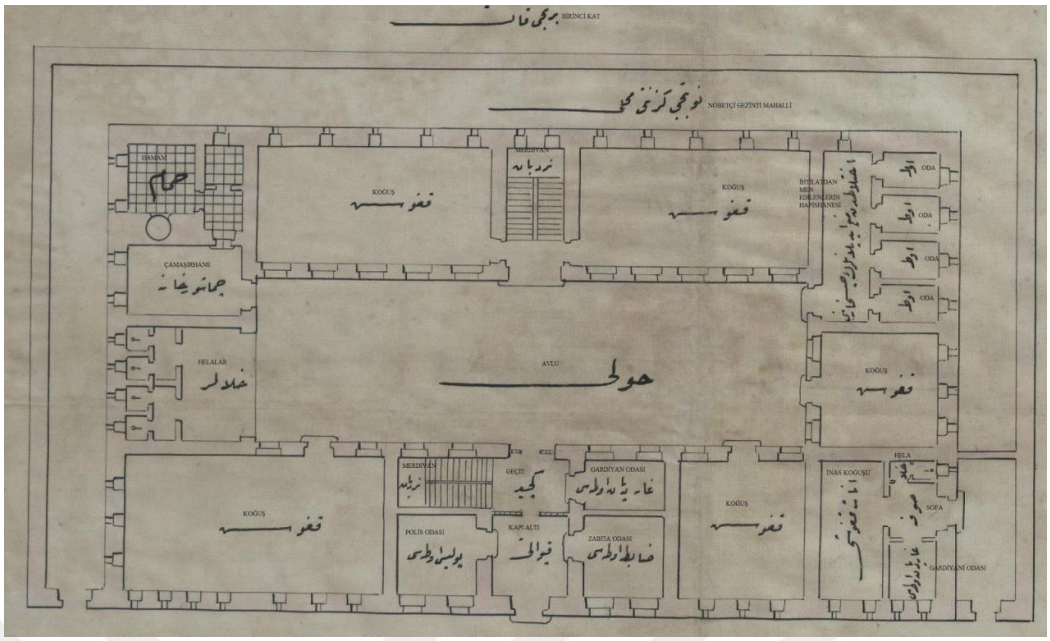
Kırçova kazasında ise 1902 yılına ait, hapishanenin yeniden inşa edileceğini gösterir bir projeye rastlanır. Dikdörtgen plana sahip yapıda ortada bir avlu ve bu avludan mekanlara dağılan bir şema görünmektedir. Birinci kat olarak ifade edilmiş giriş katı temsil eden kat mahbushane, ikinci kat ise polis ve zabıta odalarına ayrılmıştır. İkinci katta 'ihtilatdan men odası' şeklinde ifade edilmiş iki oda ise hücreyi anımsatması açısından ilgi çekicidir (Şekil 5.36) (BOA. İ. DH. 1408. 22).

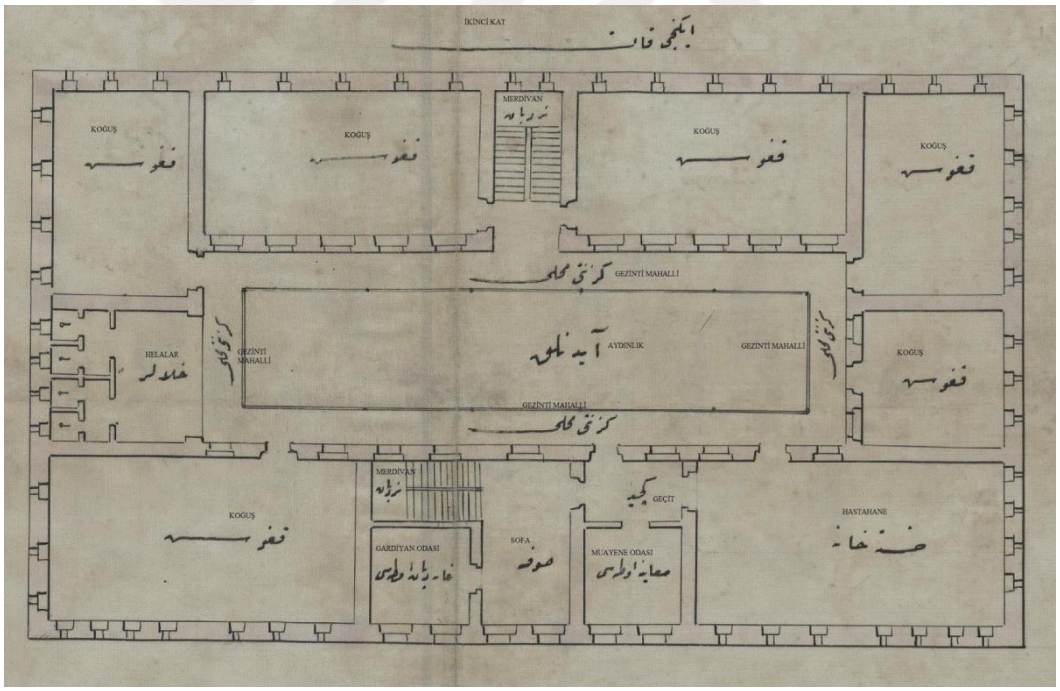
Şekil 5.36 : Kırçova kazasında yeniden inşa edilecek hapishane, 1902 (BOA. İ. DH. 1408. 22).

Harap durumundan ötürü önce onarım sonra da yenisinin yapılması istenen bir başka örnek ise Bursa Hapishanesi'dir. 1868 tarihli binanın tamiratını isteyen bir belgede yıpranmış kısımlarının yeniden yapılması konusundan bahsedilmiş ancak bundan kısa bir süre sonra 1872 yılında bu hapishanenin artık kullanılamayacak kadar eski halde olduğundan yeni bir hapishane inşaatının gerekliliği Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Mahpusların ve zabitlerin hükümet dairesinden başka kalacak yerinin olmadığı, duvarlarının mahkumlar tarafından iki defa delinerek firar girişimlerinin yaşandığı ifade edilse de, parmaklık yapmak gibi çözümlerin geçici bir çözüm olmaktan öteye gidemediği görülmektedir. Yapının harap halde olduğu ve yeni bir hapishanenin inşasının gerekli olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2005).

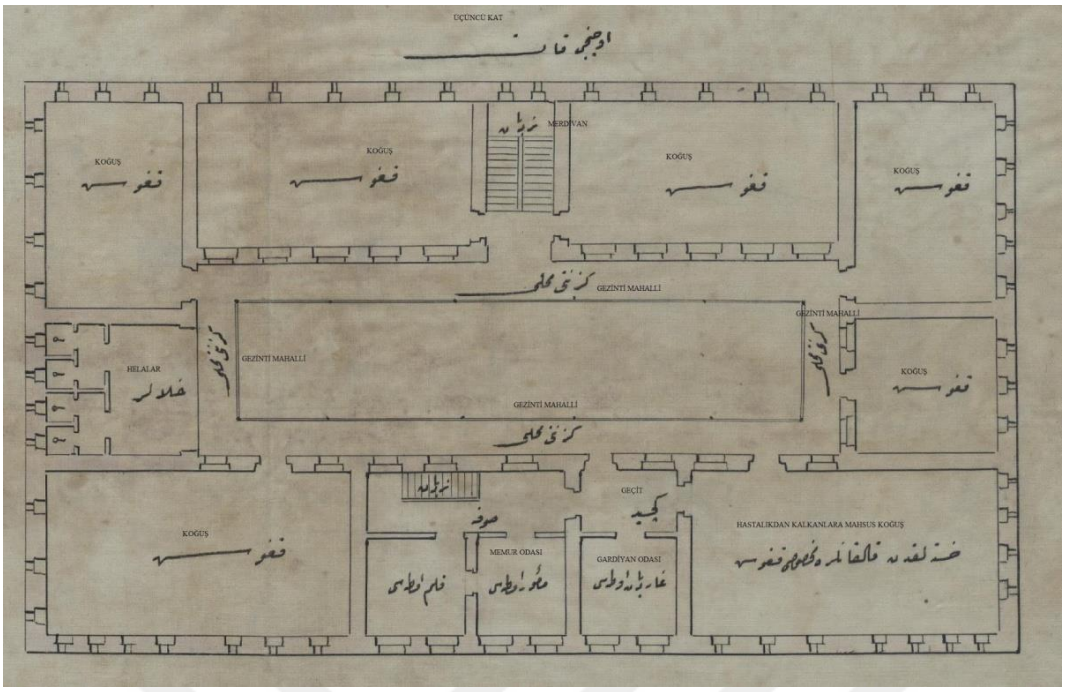
Birçok kez tamiratı gündeme gelen hapishanenin nihayet 1903 yılında projesi hazırlanmış, hükümet binasının avlusuna yapılması kararı alınmıştır (BOA. HRT. 2138). Üç katlı yapılması planlanan yapıda, avlu etrafında şekillenen birimlerin oluşturduğu dikdörtgen bir plan şeması görülür (Şekil 5.37, 5.38, 5.39). Yapının etrafı ise nöbetçi gezinti mahalli olarak tanımlanmış, hemen hemen birinci kat yüksekliğinde bir duvarla çevrelenmiştir. Hükümet avlusu içinde yapılması planlandığı halde bu şekilde ek bir güvenlik önlemine ihtiyaç duyuluyor olması eski hapishanede yaşanan firar teşebbüslerini engellemeye yönelik bir tedbir olarak yorumlanabilir. Uzun kenardaki orta aks, yapının giriş cephesinde zaptiye dairelerine ayrılmış olup bu kısmın karşısındaki bölümde ise düşey sirkülasyonu sağlayan ana merdivenlere ayrılmıştır. Kısa kenardaki orta aks ise bir tarafta ıslak hacimlere ayrılmış olup diğer tarafta koğuş olarak devam etmektedir. Mahkumlara ayrılmış tüm mahallerin herhangi bir ayrım yapılmadan koğuş olarak nitelendirilmesi dikkat çeker. İncelenen örneklerde genellikle koğuş tipi bir uygulamanın olduğuna rastlandığından birinci kat planında, Kırçova örneğindeki gibi ihtilatdan men edilenlerin hapishanesi şeklinde ifade edilmiş alanın hücre denebilecek odalardan oluşması bu dönemde yeni bir fikrin ürünü olarak yorumlanabilir. Dikkat çeken bir başka ayrıntı ise, birinci kat planında kendine mahsus girişi ve gardiyan odası olan bir kadın bölümünün yer almasıdır. Daha önce Rusçuk ve Sivas örneklerinde rastlamadığımız ise, Bursa Hapishanesi'nde bir hamam yapısının öngörülmesidir.

Şekil 5.37 : Bursa Hükümet Konağı Avlusunda inşa edilecek hapishanenin kat planları, 1903 (BOA. HRT. 2138).

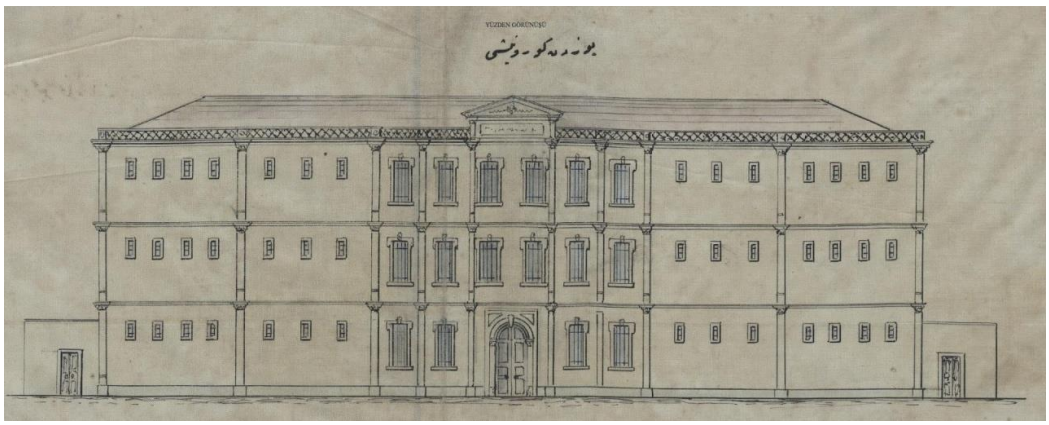

Şekil 5.38 : Bursa Hükümet Konağı Avlusunda inşa edilecek hapishanenin kat planları, 1903 (BOA. HRT. 2138).

Şekil 5.39 : Bursa Hükümet Konağı Avlusunda inşa edilecek hapishanenin kat planları, 1903 (BOA. HRT. 2138).

Cephede simetrik bir kurgu görülmekle beraber, zabtiyeye ayrılan bölümün gerek pencere boyutlarıyla gerek cephe elemanlarıyla vurgulandığı görülür. Vurgulanan bu kısım, düşeyde beş parçaya bölünmüş olup ortadaki kısım daha geniş tutularak çatıda üçgen bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Bu kısımdaki pencerelere oranla, hem görünüşte hem de planda koğuş pencerelerinin daha küçük kurgulandığı görülse de, pencere sayısının fazla olduğu görülür (Şekil 5.40).

Şekil 5.40 : Bursa Hükümet Konağı Avlusunda inşa edilecek hapishanenin cephe çizimi, 1903 (BOA. HRT. 2138).

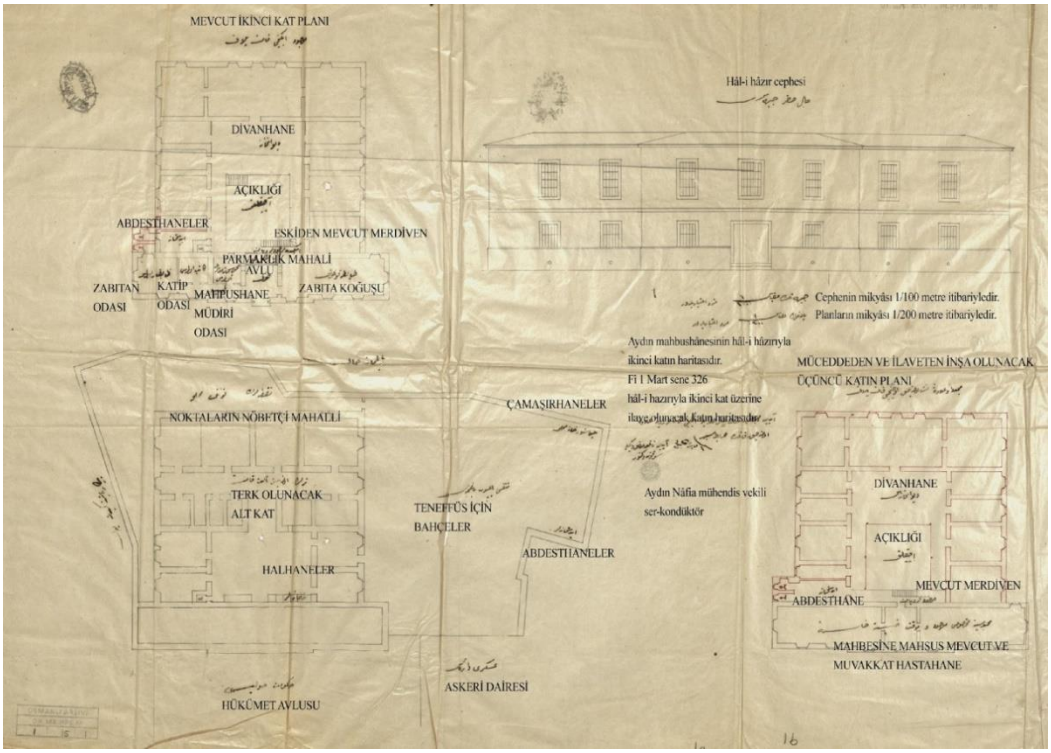
Bursa Hapishanesi'nin inşaatına kesin olarak hangi tarihte başlandığı söylenemese de; 1914 yılında Bursa Hapishanesi'ndeki kalabalığı azaltmak adına, inşaatı henüz tamamlanmış olan yeni hapishanenin bazı mahallerinin düzenlenerek hafif suçluların buraya nakli için yapılan tahsisat talebini içeren belgeden anlaşılan, bu tarihte devam eden bir inşaatın olduğudur (BOA. DH. MB. HPS. M. 11. 64). Bursa'da çıkan yangından zarar gören devlet yapılarını göstermek üzere 1916 yılında hazırlanan haritada ise hükümet konağından bağımsız birer mahbushane ve tevkifhaneye rastlanmaktadır (Şekil 5.41) (Avcı, 2016; BOA. DH. EUM. 6Şb. 51. 52).

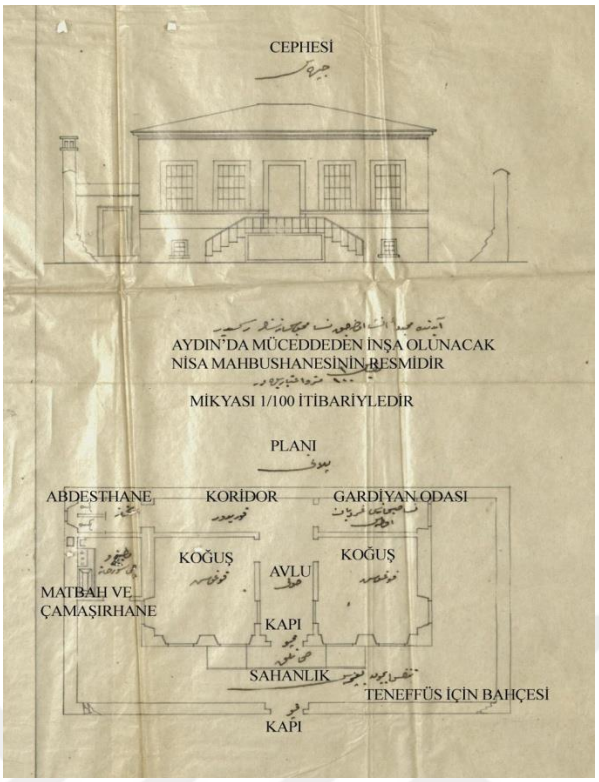
Şekil 5.41 : Bursa Hükümet Konağı Avlusundaki yapıları gösteren harita (BOA. HRT. h. 2138. 1).

Hem Aydın hem İşkodra'da yapılması planlanan hapishanelerde gerek yapının içinde, gerekse harici bir yapı olmak suretiyle kadınlara mahsus bir hapishaneye de yer verilmesi, bu ayrımın yeni yapılacak inşaatlarda dikkate alındığının ve artık imam evi kullanımının azaltıldığının bir göstergesi olarak düşünülebilir (Şekil 5.42, 5.43, 5.44 ve 5.45). İşkodra Hapishanesi için hazırlanan planlarda hem kadınlar hem de erkekler için ayrıca bir tevkifhanenin yer alması da 1880 Nizamnamesi'nde

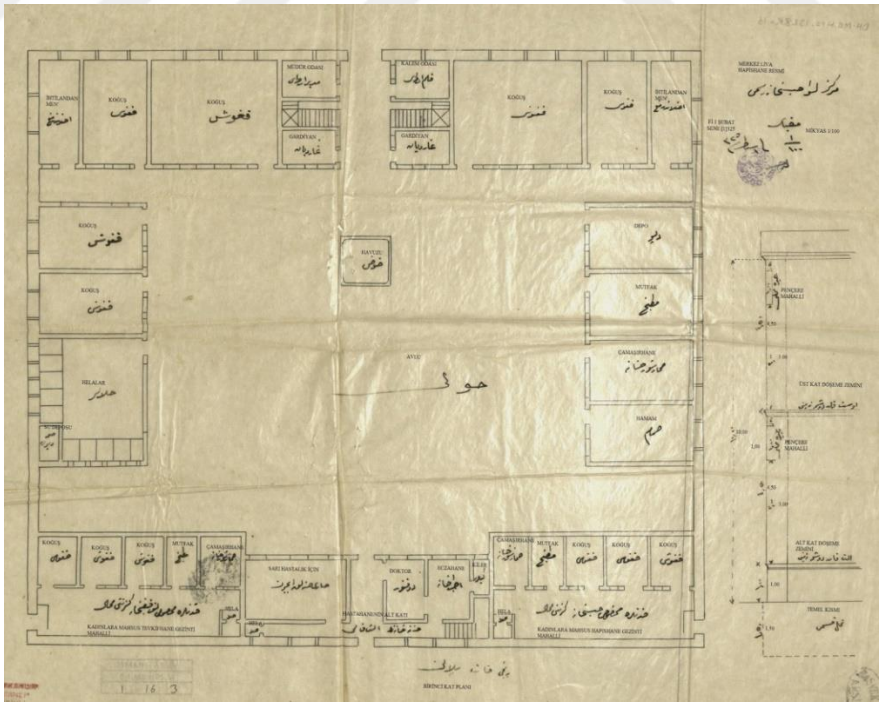
belirtilen tutuklu ve mahkum ayrımının yapılması için önemli bir ayrıntıdır. İşkodra Hapishanesi'nde göze çarpan bir başka ayrıntı da, küçük de olsa ehli sanat için meşguliyet ve çalışma mahalli olarak tanımlanmış mahkumlar için çalışma alanlarına yer verilmiş olmasıdır.

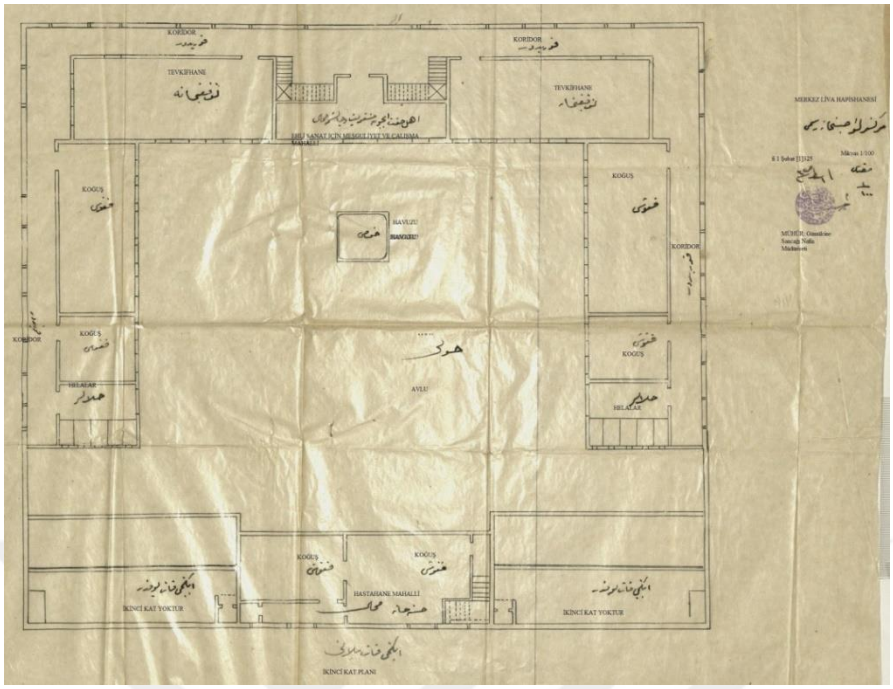
Şekil 5.42 : Aydın Merkez Hapishanesi'ne yapılacak ilave katın planı, 1910 (BOA. DH. MB. HPS. M. 1. 15).

Şekil 5.43 : Aydın'da inşa edilecek nisa hapishanesi, 1910 (BOA. DH. MB. HPS. M. 1. 15).

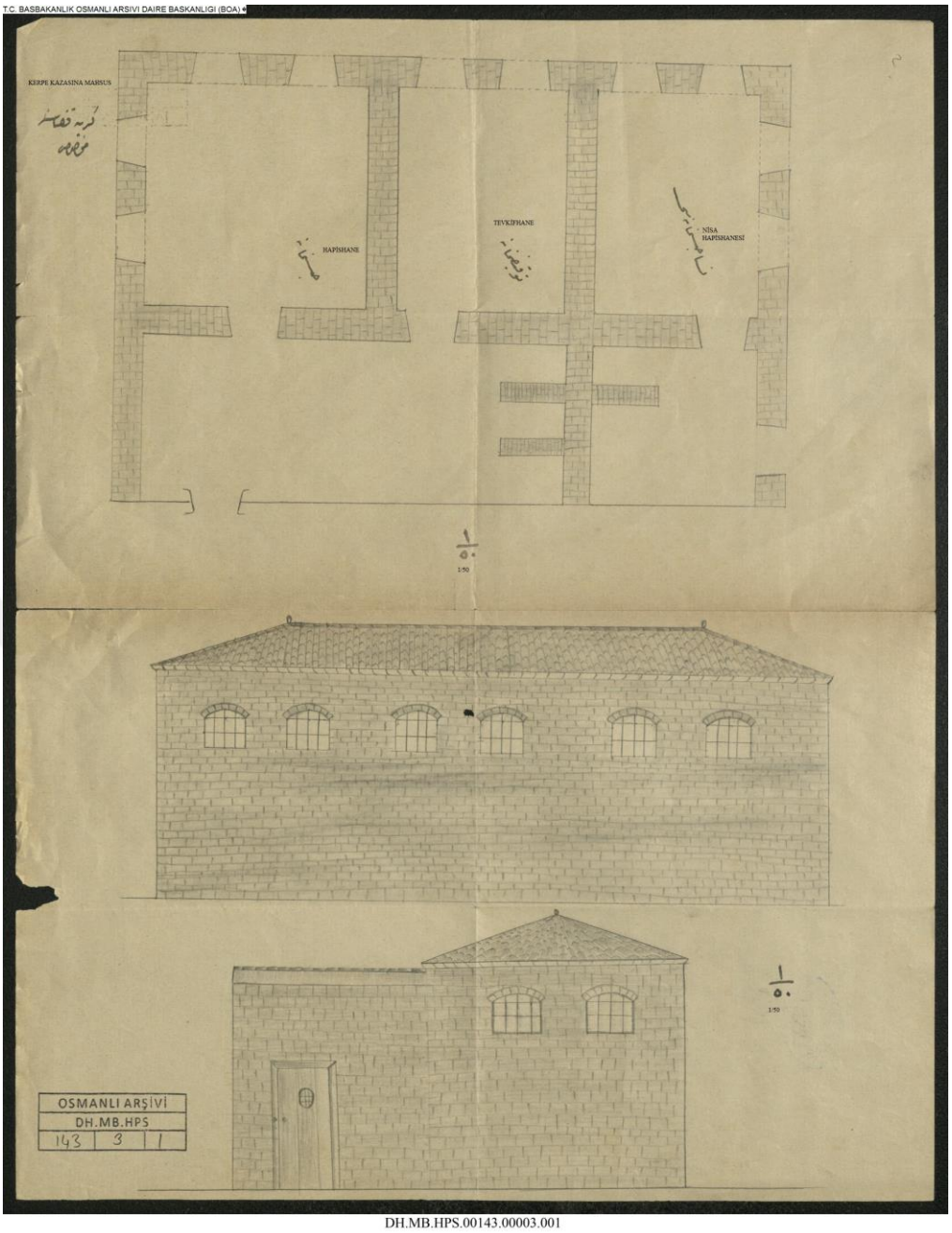

Şekil 5.44 : İşkodra'da ihtiyaç duyulacak mahallerde inşa edilecek hapishane planları, 1910 (BOA. DH. MB. HPS. M. 1. 16).

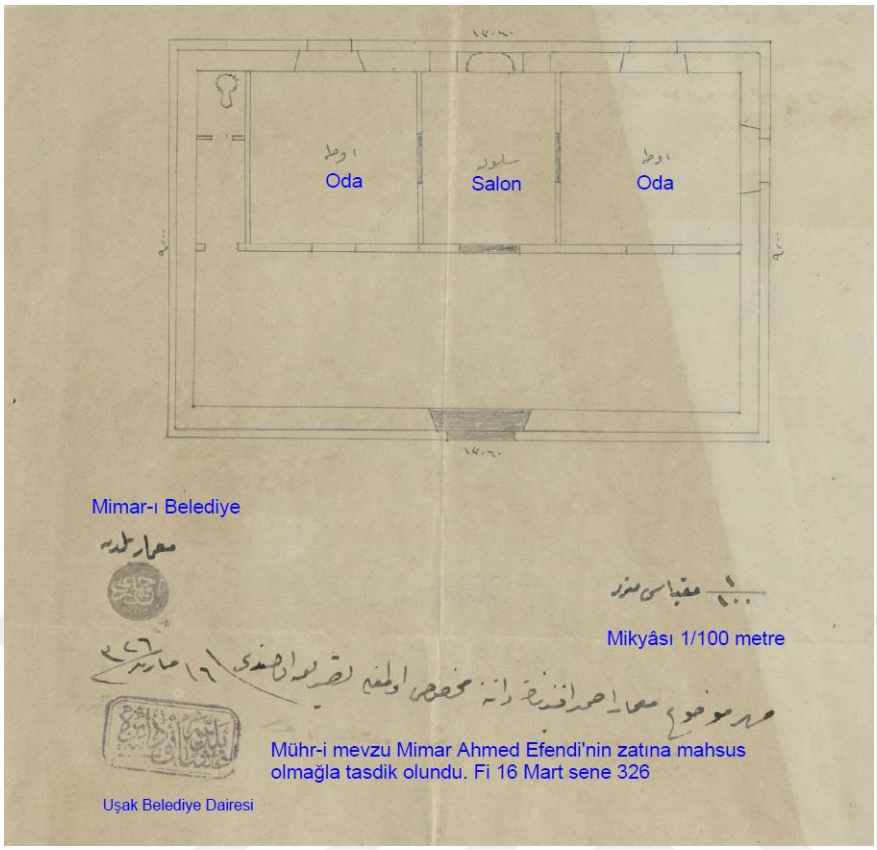

Şekil 5.45 : İşkodra'da ihtiyaç duyulacak mahallerde inşa edilecek hapishane planları, 1910 (BOA. DH. MB. HPS. M. 1. 16).

1911 yılında çizilmiş, avlu etrafında şekillenen basit plan şemasına sahip Kerpe ve Uşak Hapishaneleri'ne ait projelerin ifadeleri dikkat çekicidir. Kim tarafından hazırlandığı bilinmeyen Kerpe Hapishanesi'nin çizimlerine bakıldığında tevkifhane, hapishane ve nisa hapishanesi olmak üzere mekanlar çok basit bir biçimde tanımlanırken malzemeye dair ifade oldukça güçlüdür. Hem planda hem görünüş çiziminde yapıya dair en önemli vurgu yapının kagir olduğudur (Şekil 5.46) (BOA. DH. MB. HPS. 143. 3). Belediye mimarı, Mimar Ahmed Efendi tarafından çizildiği görülen Uşak Hapishanesi'nde ise, yine avlulu dikdörtgen bir şema öngörülmüştür. Yan yana dizilmiş mahallerin, dışarıyla ilişkisi bir duvarla kesilmiş, avluya açıldığı görülür. Bu planda da ilginç olan, eğer tarihte bir hata yoksa, çizildiği tarih düşünüldüğünde mahallerin hala oda ve salon gibi oldukça genel bir biçimde tanımlanmış olmasıdır (Şekil 5.47) (BOA. DH. MB. HPS. 1. 25).

Şekil 5.46 : Kerpe Kaza'sına ait hapishanenin çizimi, 1910 (BOA. DH. MB. HPS. 143. 3).

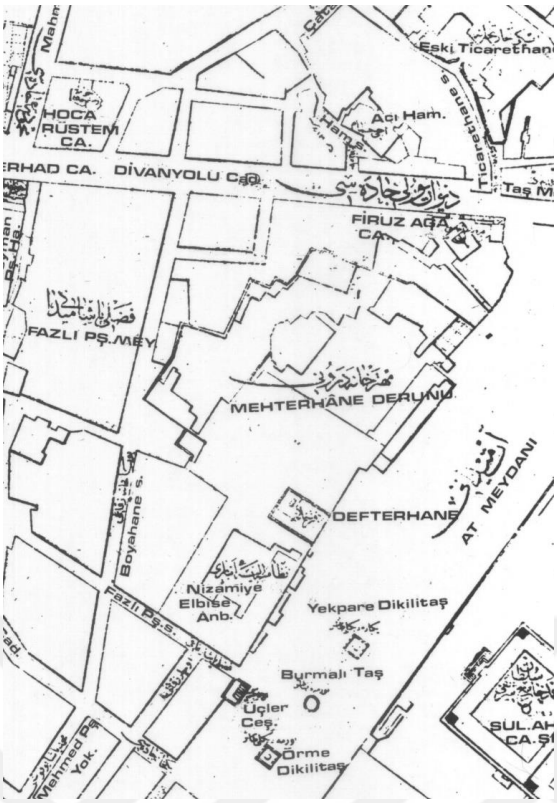

Şekil 5.47 : Yeniden inşa edilecek Uşak Hapishanesi, 1911 (BOA. DH. MB. HPS. 1. 25).

Dört bir yanda inşa faaliyetleri sürerken ülke genelinde artan mahkum sayısı İstanbul'da da birtakım çözümleri gerekli kılmıştı. Özellikle ağır suçlular olarak nitelendirilen kürek mahkumlarının tutulduğu tek yer olan Tersane Zindanı kullanılamaz hale geldiğinden mahkumların nakli bir zorunluluk haline gelmiş ve bu zorunluluk, belirli bir düzen neticesinde tasarlanmış, içinde cami, kilise, hastane, hamam gibi yapıları barındıran muntazam bir umumi hapishane fikriyle birleşerek 1871 yılında Osmanlı Devleti'nin ilk umumi hapishanesi olan Sultanahmet Meydanı'ndaki Hapishane-i Umumi kurulmuştu. Hapishane müdürü Bahri Bey tarafından bizzat gezdirilen Basiretçi Ali Efendi'nin izlenimlerine göre bu ilk umumi hapishane yapısı; cami, kilise, çamaşırhane, hamam, mutfak ve hatta bahçeleriyle oldukça muntazam görünmekteydi.

Yeni hapishanenin, 16. yüzyılda yapılmış İbrahim Paşa Sarayı'na farklı tarihlerde eklenmiş olan Mehterhane[77] yapılarının yerine yapılması planlanmıştı ancak yeni bir umumi hapishane ihtiyacının acil hale gelmesiyle; bu mevcut yapılar, üç aylık bir zaman diliminde yeniden düzenlenmiş ve umumi hapishane olmaya hazır hale getirilmiştir (Yıldız, 2012). Bu yapıların birbiriyle ve İbrahim Paşa Sarayı ile olan detaylı konumları bilinmese de, 19. yüzyılın son çeyreğindeki durumu gösteren Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yayınladığı haritalardan, sarayın Firuzağa Camisi'ne yakın olan tarafında konumlandıkları anlaşılmaktadır (Şekil 5.48). 1910 yılında Defter-i Hakani binasının inşa edilmesinden sonra ise umumi hapishane binasının saraya ve meydana göre konumu daha net görülmektedir (Şekil 5.49 ve 5. 50). Yıldıztaş'ın aktardığına göre (1997), plansız ve düzensiz bir şekilde yeni yapıların eklenmesi, bir süre sonra bu yapıların içerideki avlu kısmına doğru taştığı görülür. İbrahim Paşa Sarayı'nın bitişiğindeki bu plansız yapılaşmanın uzunca bir süre tartışmalara neden olduğu görüldüğünden; Osmanlı Devleti'nin ilk umumi hapishane yapısına dair net bir çizime ulaşmak mümkün görünmemektedir ancak Mütareke Dönemi'nde hapishaneyi gezdiği anlaşılan Clarence Richard Johnson'un[78] aktardıklarına göre, mahkumların çoğunluğunun 250 ve 500 kişilik iki büyük koğuşta kaldığı ancak bunun dışında iyi davranışı sebebiyle ayrıcalık tanınmış mahkumlar için de aynı bina içinde küçük koğuşlar olduğu görülür. Küçük ve az sayıda pencereye sahip koğuşlardaki aydınlatma ve tesisatın yetersiz olduğu, mahkumların birer koridorla ayrılmış yataklarında sıkışık bir biçimde kalmak zorunda olduğu ancak buna rağmen duvarlarda resimlerin görüldüğü oldukça rahat bir ortama rastlandığı belirtilmektedir. Johnson, mahkumların arasında herhangi bir ırk, din ve –cinayet suçluları hariç suç ayrımının yapılmadığı, hepsinin dilediği zaman bir arada avluya çıkabildiğini de aktarmaktadır. Yaşları 14 ile 21 yaş arasında değişen çocuklar için bir sıbyan koğuşunun varlığından bahseden Johnson, burada da hapishanenin geri kalanı gibi mahkumların oldukça kötü koşullar altında olduğunu belirtmektedir (Johnson, 2007). 1939 yılına kadar hapishane olarak kullanılan yapının, tartışmalı da olsa yeni yapılacak Adliye binasına yer açmak üzere yıkıldığı bilinmektedir (Şekil 5.51, 5.52 ve 5.53).

[77]Yıldız (2012), Mühimmat-ı Hıyamiyye yapıları ile birlikte eski acemi oğlanlar kışlası ve yeniçerilerin hapsedildiği bir mahbesi de bünyesinde barındıran Mehterhane'nin 1815 yılında İbrahim Paşa Sarayı'nı da içine alacak biçimde genişletilerek yeniden düzenlendiğini aktarır (s. 267).
[78]Mütareke Dönemi'nde İstanbul'daki yapıları gezen heyetin raporu Clarence Richard Johnson tarafından düzenlenerek İstanbul 1920 adıyla kitap haline getirilmiştir.

Şekil 5.48 : 19. Asırda İstanbul Haritası-B3 (Ayverdi, 1958).

Şekil 5.49 : II. Meşrutiyet Döneminde Sultanahmed Meydanı ve Hapishane-i Umumi (Yıldız, 2012).

Şekil 5.50 : II. Meşrutiyet Döneminde bir miting esnasında Sultanahmed Meydanı ve Hapishane-i Umumi (Yıldız, 2012).

Umumî hapishane binası nihayet yıkılıyor

Yeni Adliye sarayının 940 senesi nihayetlerine doğru ikmal edileceği umulmaktadır

Yıkılmasına karar verilen umumî hapishane

(Yazısı 9 uncu sahifemizde)

Şekil 5.51 : Hapishane-i Umumi'nin yıkılacağına dair gazete haberi (Cumhuriyet, 21 Haziran 1939).

Umumî hapishane binası nihayet yıkılıyor

Hapishane binasının bütün müştemilâtile yıkıcıya verilerek, üzerinde Adliye Sarayı inşa edilecek sahanın kâmilen temizletilmesi kararlaşmıştır. Tarihî ve mimarî kıymeti, büyük bir kıymeti olan meşhur İbrahim Paşa sarayının bakiyesi de bu meyanda yıkılarak ortadan kaldırılacaktır.

Bu mevzuda salâhiyettar bir zat dün kendisile görüşen bir muharririmize demiştir ki:

«— İstanbulun yeni bir Adliye binasına kavuşmasını, beyhude yere geciktiren bu harab binanın İbrahimpaşa devrine aid bir kervansaray olduğu tahakkuk etmiştir. Hapishane binasile birlikte, burasının da yıkılacağı tabiidir. Binanın yıktırılması işi, yakında açık arttırmaya konulacak ve en müsaid şart gösteren müteahhide ihalesi yapılacaktır. Yıkma ve enkazı temizleme faaliyetinin üç ay kadar devam edeceğini tahmin ediyorum. Saha, baştanbaşa temizlendikten sonra, Adliye Sarayı inşaatına başlanacaktır.

Ancak mevcud proje üzerinde, yeniden bazı tadilât yapmak lâzım geliyor. Bu tadilât, binanın cephe kısmına aiddir.

İbrahim Paşa kervansarayı yıkılacağı için istimlâk sahasının Divanyoluna kadar teşmiline lüzum hâsıl olmıyacağını zannediyorum.

Adliye sarayının keşif ve projelerini hazırlamış olan mimar Asım; bugünlerde mahallinde bir keşif yaparak, projede icab eden tadilâtın nelerden ibaret olacağını tespit edecektir.

Adliye sarayının önümüzdeki 940 senesi nihayetlerine doğru ikmal edilebileceği umulmaktadır. Adliye mekanizmamızın; muntazam surette işleyebilmesi için, yeni binada, icab eden her türlü tesisat yapılacaktır.

Bilhassa mahkeme salonları, dinleyici kütlesini rahatça içine alabilecek derecede geniş olacaktır. Samiler, muhakeme bittikten sonra yeni bir muhakemenin başlamasına intizaren koridorlarda dolaşamıyacaklardır.

Adliye sarayında dava takib eden avukatların da çalışma ve istirahat yerleri temin edilecektir.»

Şekil 5.52 : Hapishane-i Umumi'nin yıkılacağına dair gazete haberi (Cumhuriyet, 21 Haziran 1939).

Mimar Sedad Çetintaş, bir sabah gazetesinin garib iddialarına cevab vererek vaziyeti izah ediyor

Yıkılmakta olan hapishane binasının molozları temizleniyor

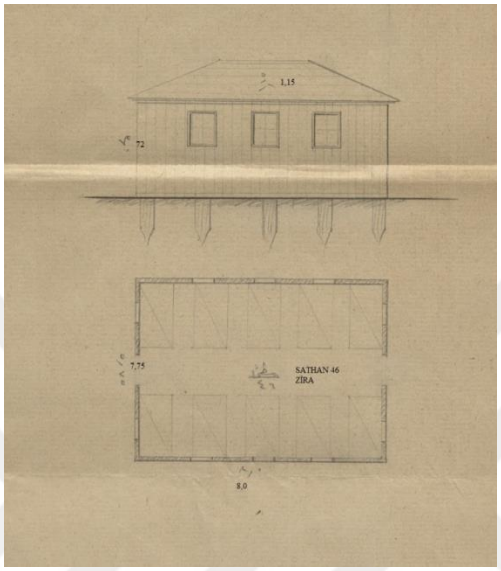
Şekil 5.53 : Yıkılan Hapishane-i Umumi'ye dair bir gazete haberi (Cumhuriyet, 21 Haziran 1939).

Umumi hapishanenin kuruluşu, uluslararası kongreler, ülke genelinde hapishanelerin durumunu teftiş etmek üzere oluşturulan ekipler, hapishaneler ile ilgili çalışmaların hızlandığına işaret ediyordu. 1880 yılında Adalet Bakanlığı tarafından düzenlenen Hapishaneler Nizamnamesi ile Osmanlı hapishanelerinin istenen fiziki ve idari şartları belirlenmiştir. Nizamnameye göre, senelerdir gündemde olan, ağır ve hafif suçluların aynı mekanda tutulmaması, hapishanelerde kadınlara mahsus yerlerin olması gibi kararların yanında hapishanede olması gereken görevliler de detaylı biçimde tanımlanmıştır (Yıldız, 2012). Bu görevlilerin arasında imam, Hristiyanlık ve Musevilik gibi diğer dinleri temsil eden din adamı, doktor ve çamaşırcı gibi tanımlamaların olması, yeni yapılacak hapishanelerde de hangi mekanların olması gerektiğine dair yönlendirici olmuştur.

Başta Avrupa'dakiler olmak üzere batıda tüm hapishanelerde benimsenen, mahkumların çalışması Osmanlı'da oturmuş bir durum değildi. 1880 yılındaki Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesi'nde mahkumlar için çalışma zorunlu hale getirilmiş, çalışma koşulları saatleri ile birlikte belirlenmişti ve çalışmak istemeyenler için cezalar belirlenmişti. Bu durum yeni yapılacak hapishanelerde çalışma alanlarının oluşturulmasını da gerekli kılıyordu ancak hapishane konusunun henüz sağlıklı bir biçimde çözülemediği bu dönemde hapishanelerin kalabalığı ve salgın hastalıklar da düşünüldüğünde herhangi bir üretim faaliyetinden ya da sağlıklı bir çalışma ortamından bahsetmek pek mümkün değildi. Tanzimat'ın ilan edildiği yıllarda Osmanlı topraklarında bir seyyah olarak bulunan İngiliz iktisatçı Nassau Senior da mahbesten hapishaneye geçiş döneminde hapishaneleri ziyaret etmiş ve bu konuda yorumunu 'gündüzleri çıktıkları büyük avluda güneşin altında boş boş oturuyorlar' şeklinde belirtmişti (Yıldız, 2012). Basiretçi Ali Efendi, umumi hapishanedeki el becerisi olan mahkumlara alet edevat sağlanarak üretim yaptıklarından bahsetse de, mahkumların çalışarak üretici pozisyona geçmesi; marangozhane, terzihane, kundurahane ve süpürgehane gibi imalathanelerin kurularak hapishanelerin gelir kaynağı olması ancak 20. yüzyılı bulacaktı. Tüm bu uygulamalar ise Hapishane-i Umumi merkez seçilerek yapılacaktı.

1893 yılında yaşanan kolera salgını kapasitelerinin çok üstünde insan barındıran hapishaneleri doğrudan etkilemişti. Hapishane-i Umumi'de bazı şüpheli hastalıkların görülmesi üzerine yirmi adet barakanın inşa edilmesine dair bir projenin hazırlandığı görülür (Şekil 5.54) (BOA. İ. ZB. 1. 4). Bu durum, umumi hapishanenin ihtiyacı

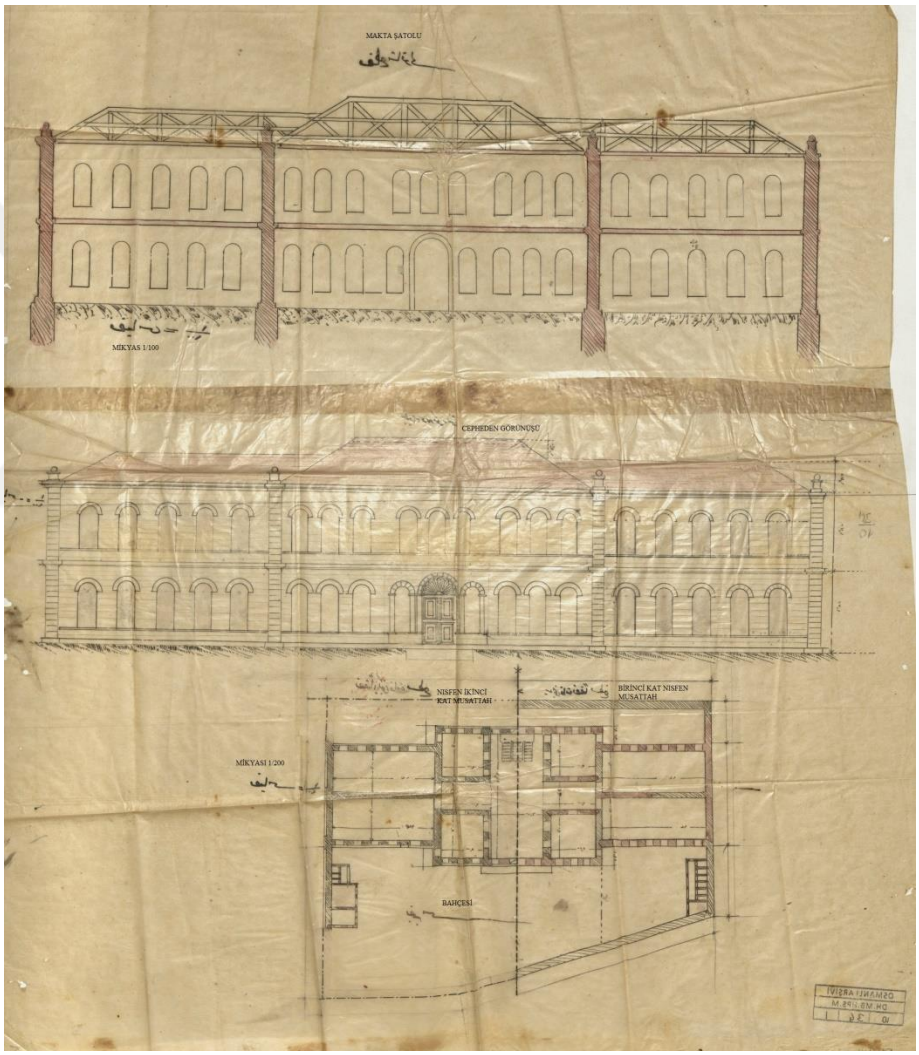
karşılamakta zorlandığını gösterir nitelikte olup; mevcut hapishane binalarının yetersizliği, kapasitelerin aşılması ve 1871 yılında yapılmış umumi hapishanenin bu denli kısa sürede ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiş olması, yeni bir umumi hapishanenin Meclis-i Vükela'nın gündemine tekrar gelmesini sağlayarak 1893 yılında hazırlanacak Yedikule projesinin doğmasına sebep olmuş olmalıdır (BOA. PLK. p. 6738).

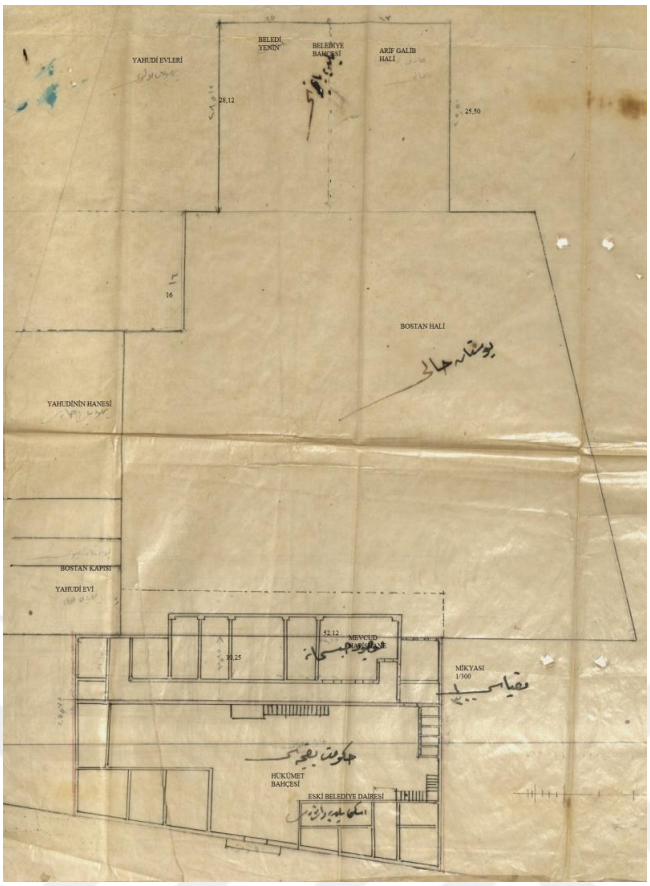
Şekil 5.54 : Hapishane-i Umumi'de çıkan şüpheli hastalıklardan dolayı yirmi adet barakanın inşası (BOA. İ. ZB. 1. 4).

1914 yılındaki Ayntab ve Erzurum Hapishaneleri'nin çizimleri, avlulu veya sofalı plan şemasının, hapishane yapılarında tek tip kararlarının alındığı 20. yüzyıl'da dahi muhtelif bölgelerde tercih edilen bir şema olduğunu gösterir niteliktedir. Nitekim bu dönemde hükümetin hapishanelerin standartlaşmasına yönelik bir kararı olmasına rağmen, Ayntab Hapishanesi'nin bu şema ile hazırlandığı görülür. Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti Heyet-i Fenniye imzalı yazıda, daha önce Ayntab Hapishanesi'nin tamiratıyla ilgili gönderilen çizimin, yeniden inşa edilecek çizim ile aynı olmaması ve yeniden inşa edilmesi planlanan hapishanenin de, Hapishaneler Müdüriyet-i Umumiyesince tertib ve tersim edilen numunelere göre yapılması muktezi olduğu halde mezkur resim zikr olunan numuneye gayr-i muvafık ve başka tarzda tertib ve tanzim edilmiş olduğu gerekçesiyle, keşif evrakının kabul edilmeyerek iade edildiği görülür (Şekil 5.55) (BOA. DH. MB. HPS. M. 10. 34). Mevcut olarak belirlenmiş yapının hangi tarihte yapıldığı veya dönüştürülerek mi elde edildiği bilgisi

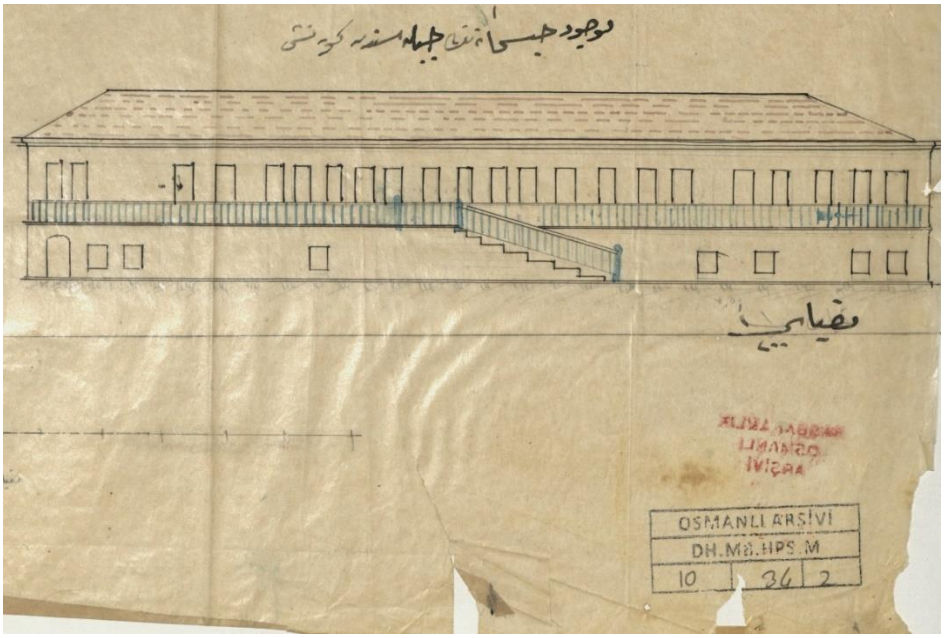
olmamakla birlikte, Ayntab Hapishanesi'nin yine hükümet konağı çevresinde yer alan yapılardan olduğu görülür (Şekil 5.56 ve 5.57). Yeniden inşa edilmesi planlanan hapishanenin ise yeri ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Simetrik bir plana sahip olan yapıya geniş bir avlu ile girilerek yine sofa benzeri bir merkez hacimden diğer mekanlara ulaşıldığı görülür. Projenin kim tarafından çizildiğine dair bir bilginin de yer almadığı çizimlerde yeni tasarlanan hapishanenin planı ve cephe ile kesit çizimi farklı ölçeklerde yer aldığı görülür. Bu duruma bu dönemde çizilen pek çok hapishane projesinde rastlamak mümkündür.

Şekil 5.55 : Yeniden inşa edilecek Ayntab Hapishanesi'nin planı, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 10. 34).

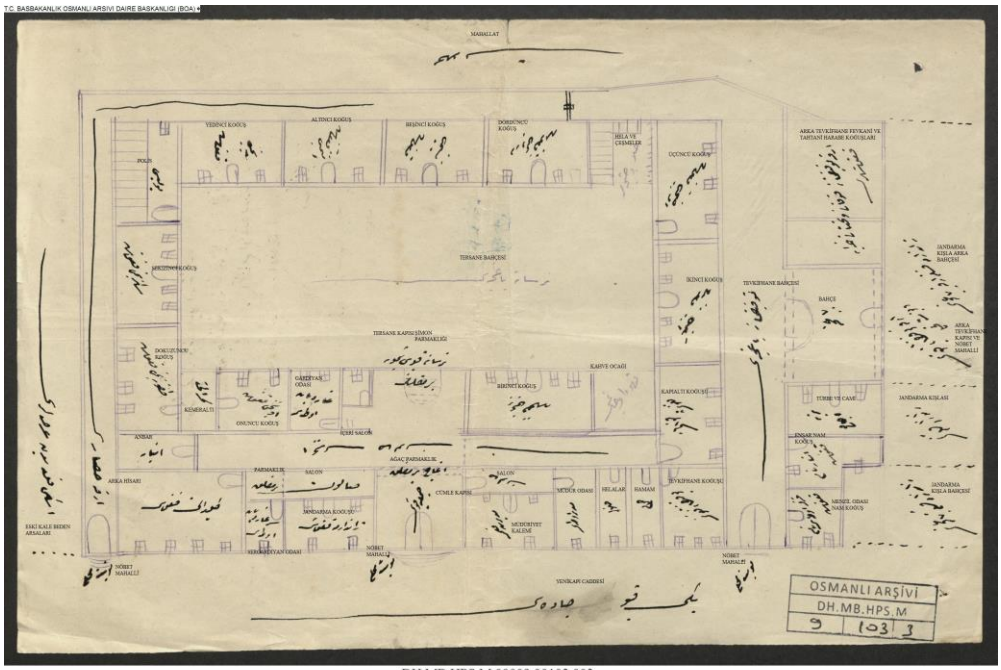
Şekil 5.56 : Mevcut Ayntab Hapishanesi'nin planı, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 10. 34).

Şekil 5.57 : Mevcut Ayntab Hapishanesi'nin cephesi, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 10. 34).

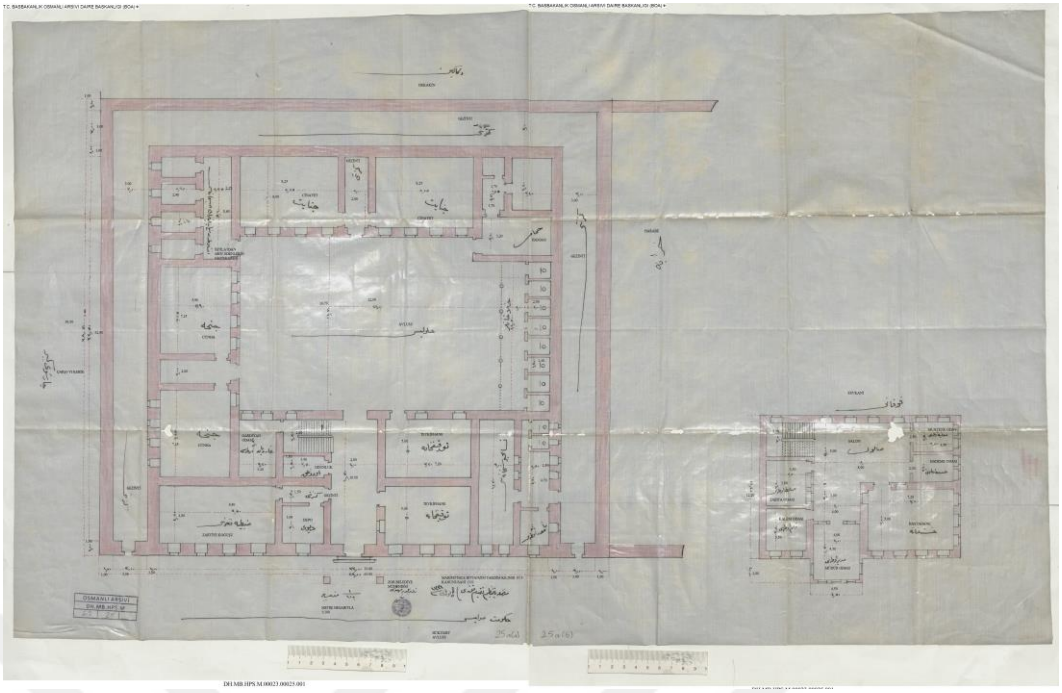
Hapishanelerin durumunu sorgulayan sual varakalarının toplanmaya başladığı bu dönemde Erzurum vilayetinden gelen varakada Erzurum Hapishane ve Tevkifhanesi'nin krokisine rastlanmaktadır (Şekil 5.58) (BOA. DH. MB. HPS. M. 9. 103). Varakada, sadece on sene önce yapıldığı bildirilen yapının 'gerek mevsiminde yapılmadığı gerekse harcının eksik konulması nedeniyle sorunlu' olduğu belirtiliyordu. Birtakım mahallerin tamiratı talep edilirken, hastane, kadınlara mahsus bölüm ve sanathane gibi yapıların da hapishanenin bitişiğindeki eski kale arazisine yeniden inşa edilmesi öneriliyordu (Demiryürek, 2019). Hapishanenin varakada yer alan krokisinin kim tarafından çizildiğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir ancak mekanları ifade etmek için kullanılan sözcüklerden yola çıkılarak idari yöneticilerden biri tarafından çizilmiş veya çizdirilmiş olma ihtimali akla gelir. Bu dönemde yapılan pek çok çizimin ifade tarzı birbirinden farklı olsa da, çizimlerde mimariye dair birtakım ortak tanımlamalar görülür; Erzurum Hapishanesi'nin krokisindeki tanımlamalar ise ilginçtir.[79] Çoğu zaman bir geçiş veya giriş kapısının açıldığı hol anlamına gelen kapı altı sözcüğünün, burada başka bir mekanı tanımlamak üzere kullanılması Şenyurt'un tespitini hatırlatır. Şenyurt (2014), halk arasında kullanılan bazı sözcüklerin mekan tanımlarken mimariye yansıdığını ve bu sözlü kültürün geliştirdiği bazı söylemlerin mimarlık terminolojisiyle iç içe yer aldığını ifade eder. Planlarda genellikle kapı olarak ifade edilen giriş kısmının burada cümle kapısı olarak tanımlanması ise, ifade ettiği anlam itibariyle ilginçtir. Osmanlı mimarlığında genellikle kale ve saray gibi yapıların abidevi kapılarını tanımlamak için kullanılan cümle kapısı ifadesinin, tasavvufta ise tekke kapıları için kullanıldığı görülür. Koğuşların suç tasnifine göre değil de sıralarına göre isimlendirilmesi, suç tasnifi yapılmadığı tespitini yapmaya yetmese de 20. yüzyıla ait bir örnek için şaşırtıcıdır. Bir başka şaşırtıcı olan konu ise, 20. yüzyılın başında inşa edilen bir yapıda hala kadınlara mahsus bir bölüme yer verilmiyor olmasıdır.

[79] Krokide yer alan 'Tersane Bahçesi' ve 'Tersane Parmaklığı' tanımlamalarındaki tersane kelimesinin yazım yanlışından dolayı olabileceği veya başka bir anlam ifade edip etmediği kesin olarak belirlenemese de tersane kelimesinin imalat, yapım evi anlamında kullanılmış olabileceği; bunun da mahkumların üretim yapacağı alanlar olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

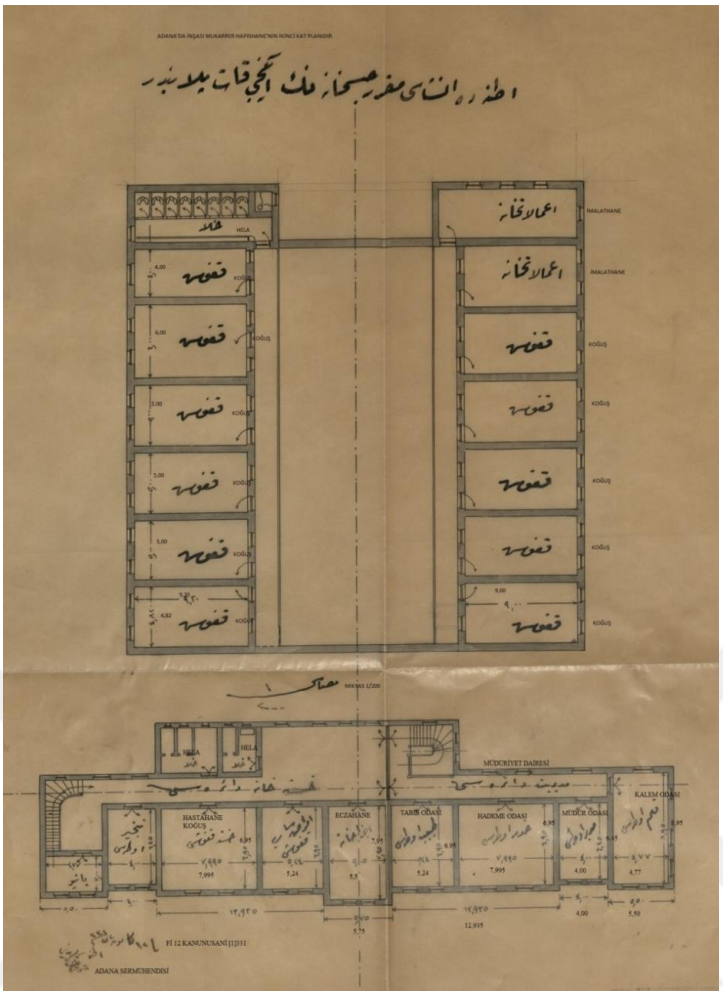
Şekil 5.58 : Erzurum Hapishane ve Tevkifhanesi'nin krokisi, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 9. 103).

Zor Hapishane müdürü Hüseyin Bey'in doldurmuş olduğu 1914 yılındaki sual varakasında, mevcut hapishaneyi hıfzıssıhha ve düzen açısından katiyen hapishane kullanımına uygun bulmadığı ve yeni bir hapishanenin inşa edilmesi gerekliliği belirtilmişti. Bunun üzerine hazırlandığı tahmin edilen, belediye mimarı tarafından çizilmiş 1916 tarihli planda, hapishane ve zabıta dairesi bitişik ve hükümet avlusunun içinde kurgulanmış görünmektedir (Demiryürek, 2019; BOA. DH. MB. HPS. M. 23. 25). Ortada büyük bir avluya sahip olan kare planlı yapı, gezinti mahali olarak sınırlanmış bir duvarla çevrelenmiştir (Şekil 5.59). Bu alanların üstü açık alanlar olup olmadığı konusunda yorum yapmak, kesit veya görünüş çizimleri olmadığından, pek mümkün görünmemektedir. Planda hamam yapısına rastlanırken; cünha, cinayet gibi suç ayrımının yanısıra tevkifhane ve hapishane ayrımının da yapıldığı; ihtilatdan men edilenler için de küçük hacimli dört odanın ayrıldığı görülür.

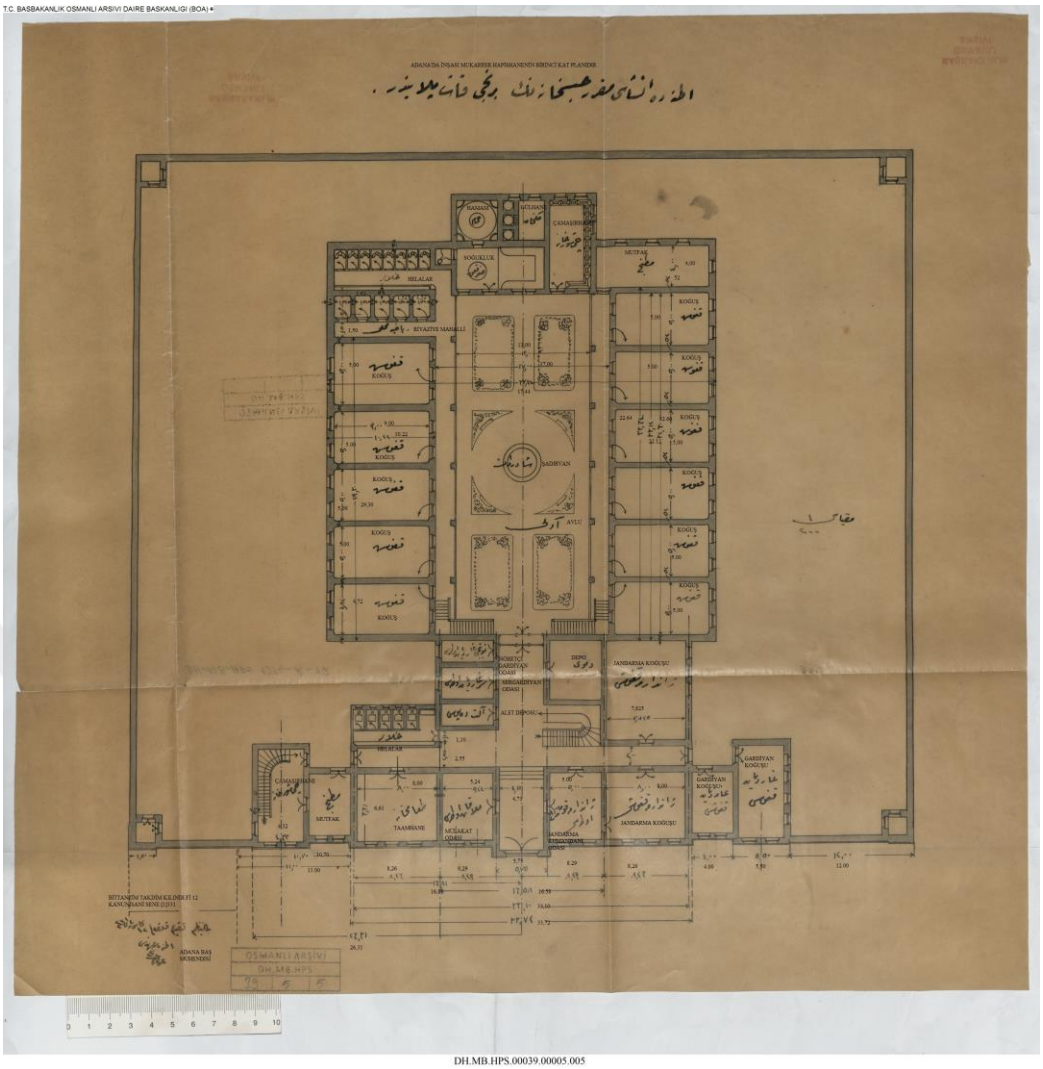

Şekil 5.59 : Zor Belediye Mühendisliği'nce tanzim edilmiş hapishane planı, 1916 (BOA. DH. MB. HPS. M. 23. 25).

20. yüzyılda farklı plan denemeleri sürerken, avlulu yapıdan hala vazgeçilmediği 1916 yılındaki Adana Hapishanesi örneğinde karşımıza çıkar (Şekil 5.60 ve Şekil 5.61). Adana Başmühendisi imzasını taşıyan çizimlerde yapı, dört tarafında gözetleme için kuleler oluşturulmuş kare bir avlu içerisinde yer alır. İki katlı olarak tasarlanan yapı; giriş katında önde geniş bir kütle ve arkada daha dar olan kütle ile birinci katta koridor aracılığı ile birbirine bağlanırken, üst katta bağımsız olarak bırakılmıştır. Öndeki geniş kütlenin giriş cephesine bakan kısımları hapishane memurlarına ayrılmış, arka kısmı ise, hapishane olarak tasarlanan diğer kütle ile bağlanmak suretiyle gardiyan odaları olarak düşünülmüştür (Şekil 5.62). Hapishane yapısı kendi içinde dikdörtgen bir yapı olup, avlu etrafında konumlanmış koğuşlardan oluşur. Giriş aksının karşısında yer alan hacim hamam ve çamaşırhane gibi hacimlere ayrılırken, mutfak ve tuvaletler arka cephede konumlandırılmıştır. Planda, peyzaj tasarımı olarak düşünülebilecek bir düzenlemeye iç avluda yer verilmesi, karşılaşılan örnekler arasında ilk olması açısından dikkat çekicidir (BOA. DH. MB. HPS. 39. 5).

Şekil 5.60 : Adana'da inşa olunacak hapishanenin planı, 1916 (BOA. DH. MB. HPS. 39. 5).

Şekil 5.61 : Adana'da inşa olunacak hapishanenin planı, 1916 (BOA. DH. MB. HPS. 39. 5).

Şekil 5.62 : Adana'da inşa olunacak hapishanenin görünüşü, 1916 (BOA. DH. MB. HPS. 39. 5).

5.2.2 Işınsal plan şeması

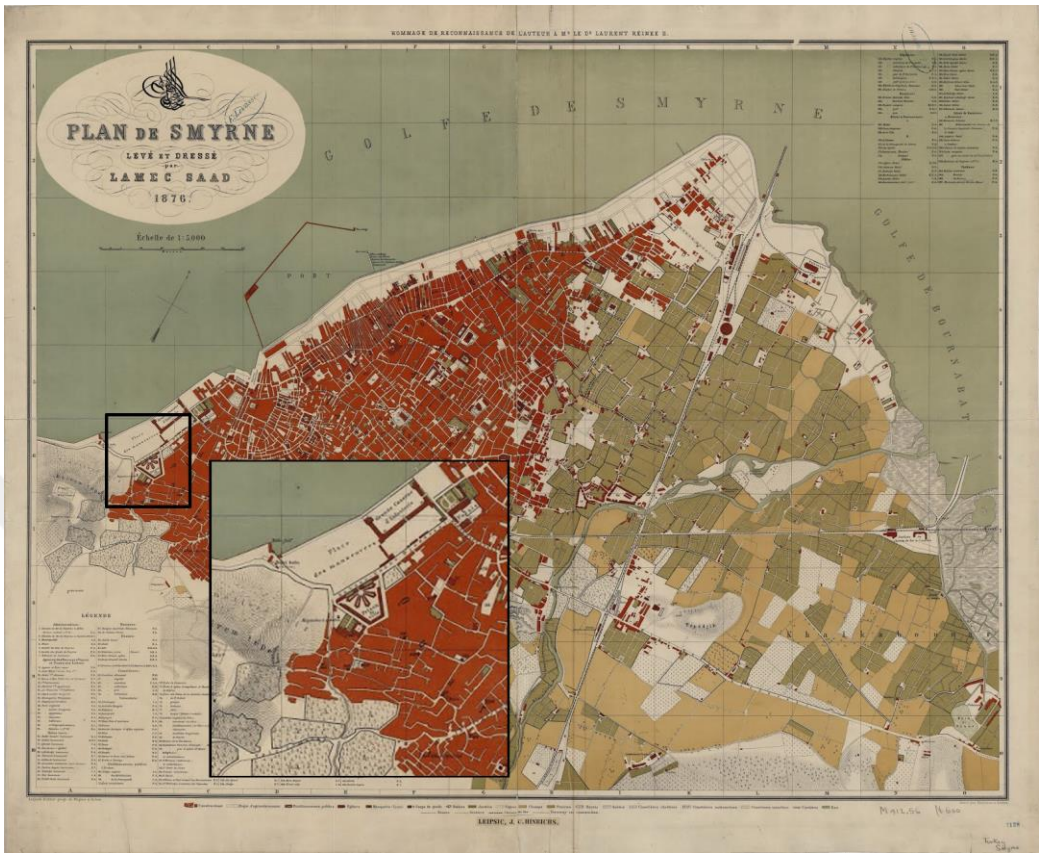
Avrupa'daki birçok hapishane yapısında tercih edildiği bilinen ışınsal plan şemasının, belgeler doğrultusunda Osmanlı hapishanelerinde bu tarihe kadar tercih edilen bir şema olmadığı görülür. İnşaatına 1873 yılında başlanan İzmir Hapishanesi, Osmanlı Hapishaneleri içinde ışınsal planlı şemasının hem planlama hem de uygulama açısından denendiği bir örnek olması açısından oldukça ilgi çekicidir.

1853 yılında İzmir'de hükümet konağı civarında bir hapishane yapılacağı kararı alınarak, 1869 yılında yenilenen hükümet konağının inşası sırasında bir bölümü hapishaneye ayrılsa da kısa süre içinde bunun yeterli olmadığı tespit edilerek yeni bir vilayet hapishanesi için inşaat çalışmalarının başladığı görülür. Kent merkezinde kamu sitesinin bir parçası olarak kurgulanan İzmir Hapishanesi'nin tam olarak hangi tarihte kullanılmaya başlandığı bilinmemekle beraber, yapının 1876 yılındaki Dr. Lamec Saad[80] kent planında yer alması, bu tarihte inşa edilmiş olduğunu gösterir (Şekil 5.63). "Bahri Baba civarındaki İzmir Hapishane-i Umumisinin planıdır" şeklinde ifade edilen plan, beş bloğun ışınsal olarak merkezde yarım daire oluşturacak biçimde bir araya geldiği bir şemadan oluşmaktadır (Şekil 5.64 ve 5.65). Planda birbirine eş beş koldan oluşan birimlerin hepsi koğuş olarak adlandırılmış, kolların birleştiği merkez kısmı ise giriş kütlesi olarak planlanarak idari birimlere ayrılmıştır. Arazi sınırlarını belirleyen bir dörtgen içindeki diğer kütleler ise bu yapıdan bağımsız olarak yer alarak koğuş ve kadınlara mahsus bölümlere ayrılmıştır. Giriş bölümünün iki yanında yer alan kütlelerin ise jandarma birimlerine ayrıldığı görülür (BOA. DH. MB. HPS. 15. 64). Kim tarafından tasarlandığı veya çizildiği bilgisinin tespit edilemediği İzmir Hapishanesi'nin zaman içinde artan mahkum sayısına cevap verememesi ve kentin merkezinde yer alması tartışma konusu olmuş, yeni bir hapishane yapılması pek çok defa gündeme gelmişse de mevcut yapının kullanımı 1959 yılına kadar sürmüştür (Adak, 2006).

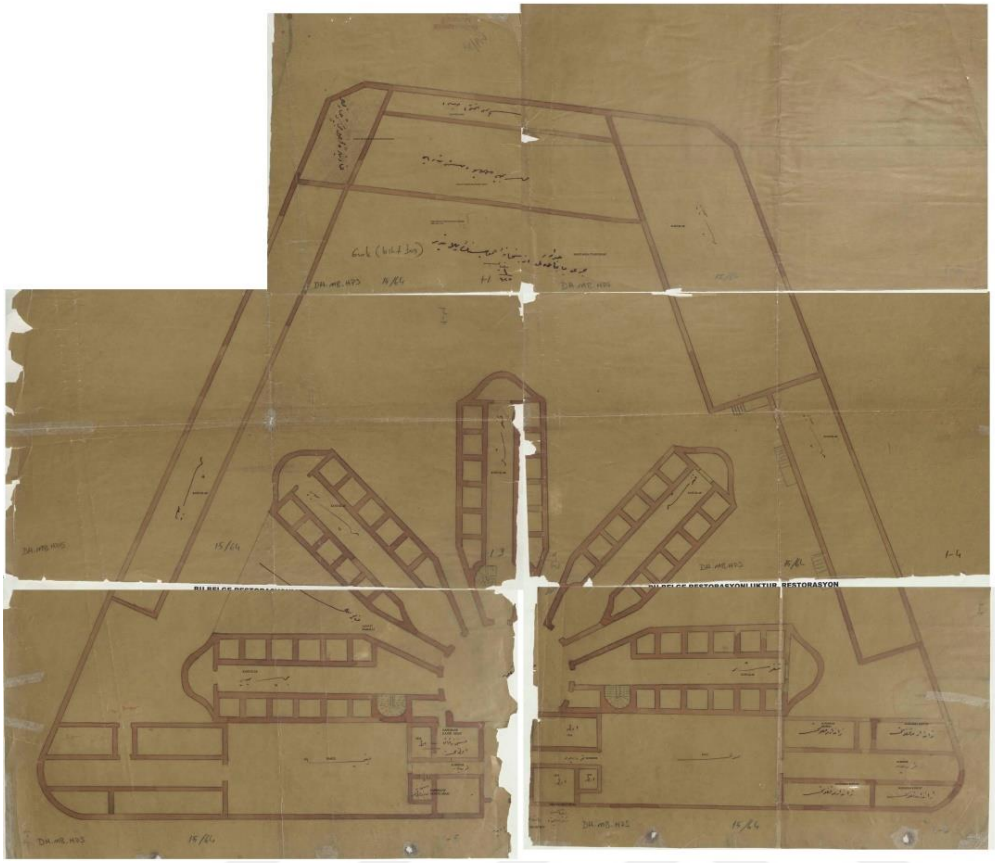
Arşiv belgelerinde yeniden inşa edilecek İzmir Hapishanesi'ne dair ışınsal şemalı bir başka plana da 1910 tarihinde rastlanmaktadır (Şekil 5.66) (BOA. DH. MB. HPS. M. 52. 21). Bu planın, ihtiyaçları karşılayamayan umumi hapishaneye dair yeni bir öneri

[80] Aslen Lübnanlı Maruniler'den olup Almanya'da yaşayan Saad, İzmir haritasını hazırladıktan sonra Almanya'da tıp eğitimi görmüş; sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda karantina doktoru olarak yıllarca çalışmıştır (aktaran Gençer, 2012, s. 198).

olarak mı çizildiği bilinmemekle beraber, yeniden inşa edilecek İzmir Hapsihanesi'nin planı olarak yer alması bu fikri desteklemektedir.

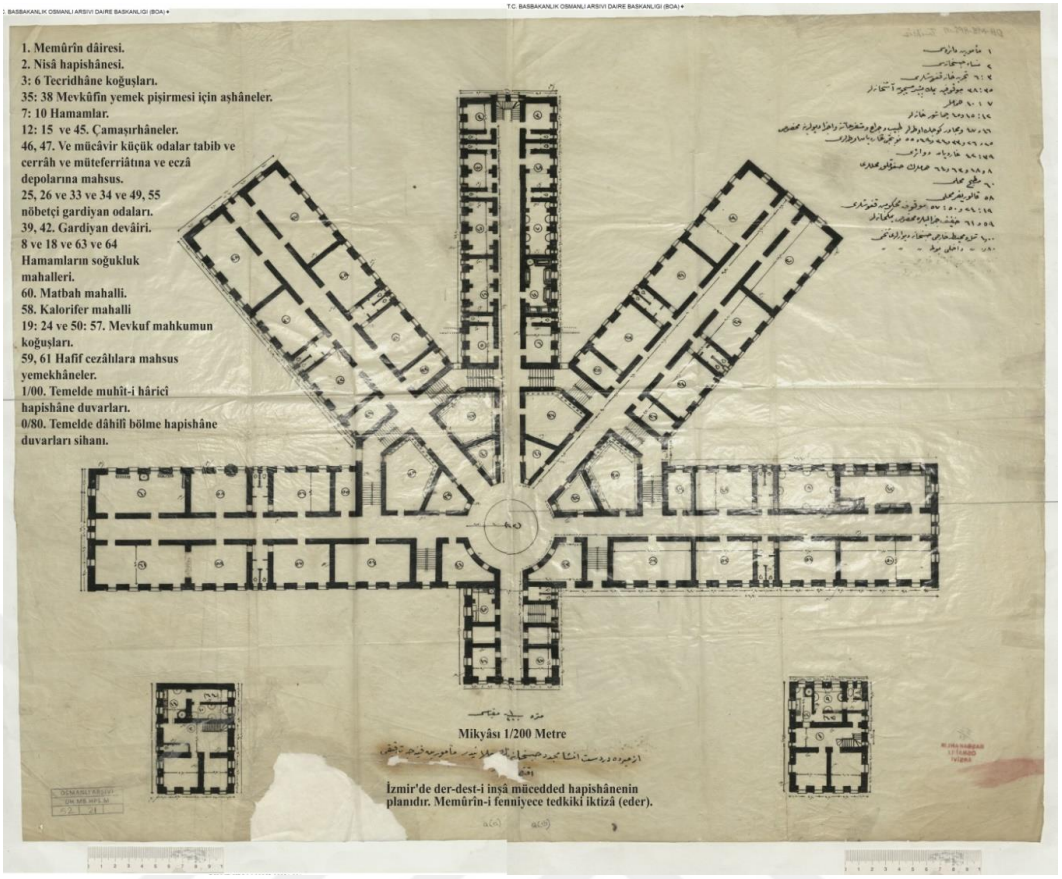
Şekil 5.63 : Lamec Saad tarafından 1876 yılında hazırlanmış İzmir Planı (İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi).

Şekil 5.64 : Bahri Baba civarındaki İzmir Hapishane-i Umumisinin planı (DH. MB. HPS. 15. 64).

Şekil 5.65 : İzmir Hapishanesi genel görünüm (Adak, 2006).

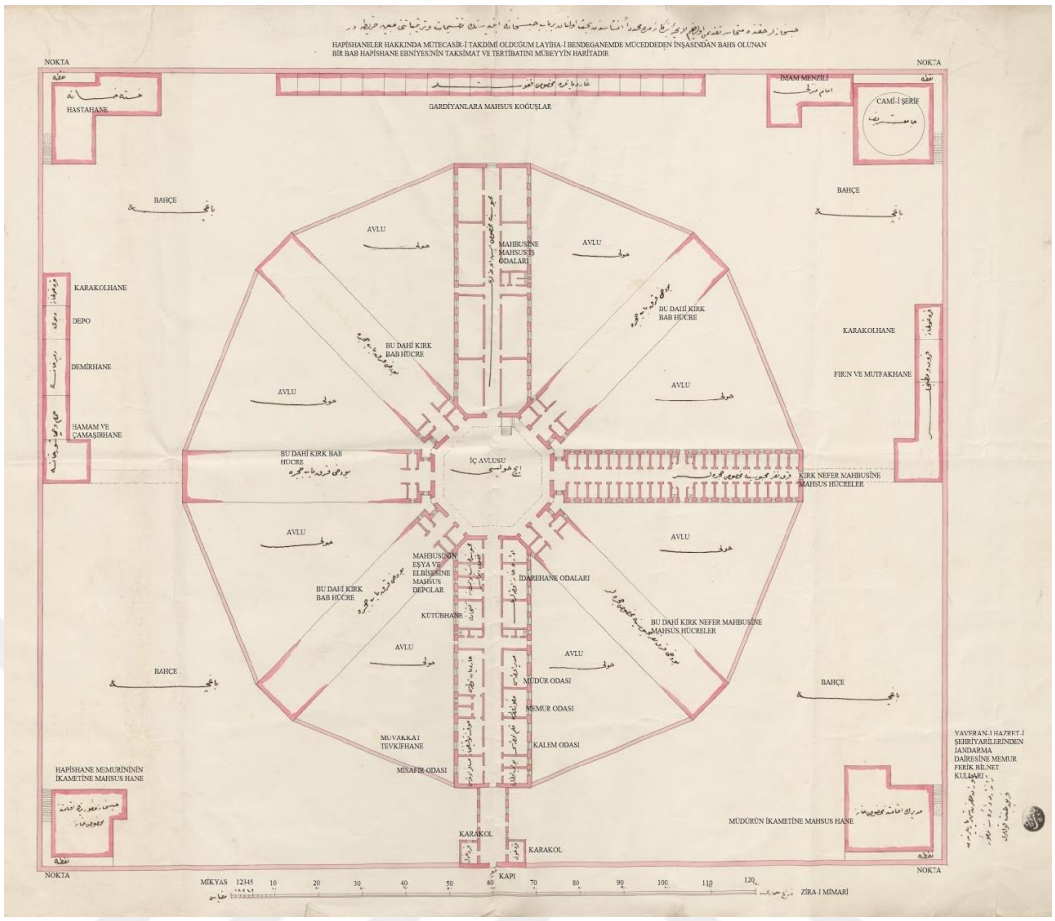

Şekil 5.66 : Yeniden inşa edilecek İzmir Hapishanesi planı, 1910 (BOA. DH. MB. HPS. M. 52. 21).

Osmanlı hapishanelerinde ışınsal planlı şemayı öngören bir başka proje de Jandarma Dairesi memuru ve padişahın yaveri olan İngiliz Blunt Paşa'nın önerisi olarak karşımıza çıkar. Blunt Paşa'ya göre, Jasmund'un Yedikule projesi, çalışma alanları, gezinme alanları ve sahip olduğu birimler ile Avrupai bir sistemi öngörüyor olsa da, koğuş sistemi mahkumların ıslah edilmesi için yeterli değildi. Avrupa'daki gibi tecrit sisteminin uygulanması, mahkumların suçlarına göre gerektiğinde tek kişilik hücrelerde kalarak ıslah edilmesi gerekmekteydi. Blunt Paşa'nın Avrupa'daki uygulamalardan haberdar olduğunu belirterek, kendi rızasıyla Osmanlı hapishaneleri hakkındaki gözlemlerini ve önerilerini sunduğu bir rapor hazırladığı görülür. Aslında Blunt Paşa'nın da gözlemlediği olumsuzluklar, hapishanelerin fiziki durumlarının uygun olmadığı, suç tasnifinin uygulanamadığı, hala 1880 Nizamnamesi'ndeki şartların hayata geçirilmediği gibi senelerdir gündemde olan konuları kapsamaktaydı. Ancak ona göre hapishanelerdeki günlük yaşamı disipline edecek en önemli konu, hapishanelerin ikiye ayrılması; ilki katil ve ağır suçluların hem tutukluluk hem de

mahkumiyet süreleri boyunca tutulmasına mahsus, diğeri ise adi suçlular ve borçlulara mahsus olmasıydı. Özellikle ağır ceza mahkumlarının tek başına hücrede kalmasının ıslah edici bir sistem olduğunu belirten Blunt Paşa yeni hapishanenin nasıl olması gerektiğini gösteren bir de kroki çizmiştir (Yıldız, 2012).

Blunt Paşa'nın ışınsal plan şemasını önerdiği krokisinde, merkezde ışınsal olarak birleşen sekiz kollu yapı, bir duvar ile çevrelenerek kapalı bir çokgen oluşturulmuş ve kollar arasında kalan bu alanlar avlu olarak değerlendirilmiştir (Şekil 5.67) (BOA. PLK. p. 5384). Yapıya giriş aksı üzerindeki iki kol, diğerlerine göre daha geniş tutulmuş ve ön kısımdakiler memur daireleri, arka kısımdakiler ise koğuş olarak tanımlanmıştır. Diğer altı kolun tamamı ise karşılıklı hücrelerin koridor etrafında dizildiği bir şemadan oluşmaktadır. Blunt'un hapishane yapısının; etrafındaki hastane, hamam, ibadethane, karakolhane, gardiyanlar için koğuşlar ve hapishane müdür ve memurları için hane yapıları ile tıpkı Jasmund'un projesinde olduğu gibi bir kompleks olarak tasarlandığı görülür. Blunt Paşa, Amerika'daki Auburn sistemine benzer bir disiplin ve sessizlik anlayışı içinde mahkumların gündüz beraber çalışmasını, geceleri ise tek kişilik hücresinde kalmasını öngören 1893 tarihli önerisi de tıpkı Jasmund'un önerisi gibi hayata geçirilememiştir (Yıldız, 2012).

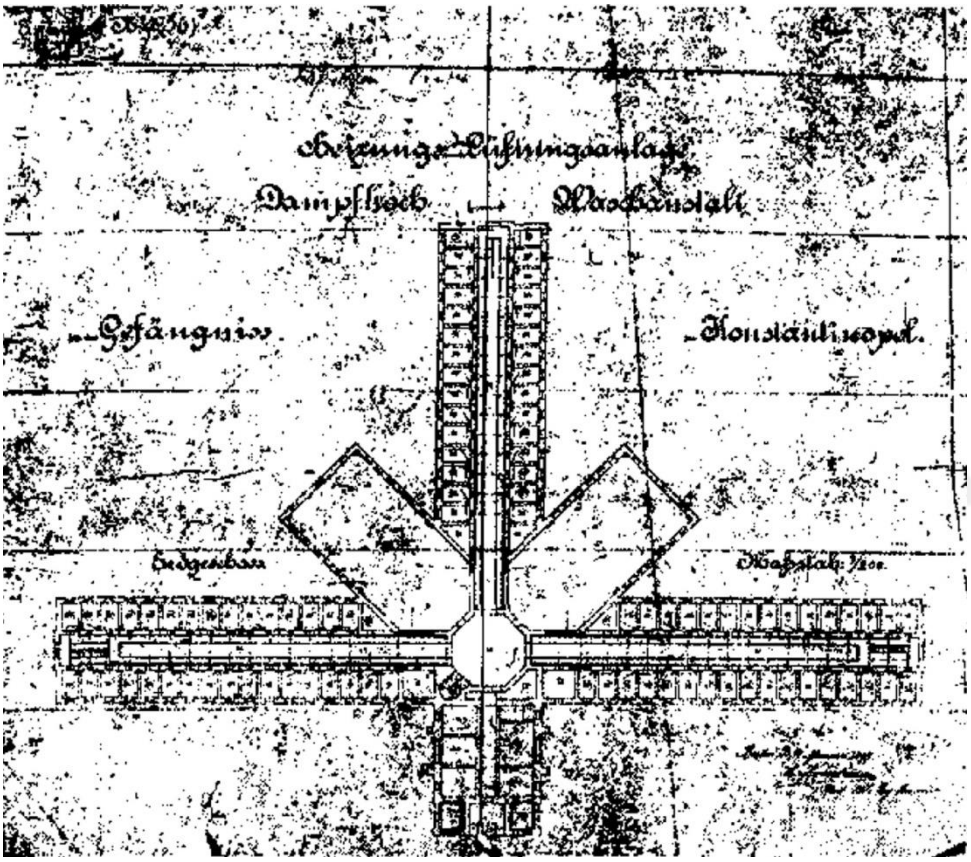

Şekil 5.67 : Blunt Paşa'nın hapishane önerisi, 1893 (BOA. PLK. p. 5384).

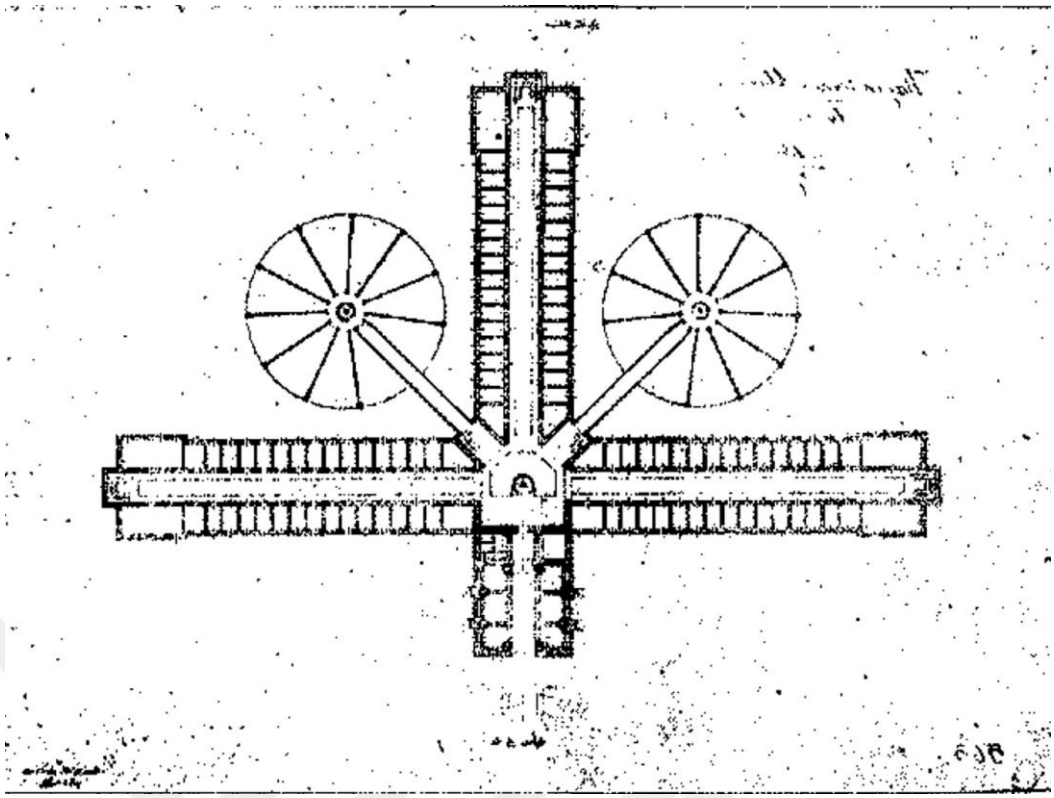
Osmanlı hapishanelerinde ışınsal plan tipi denemesi olarak karşımıza çıkan örneklerden biri de Mimar Kemalettin Bey'in Berlin'deyken çizdiği hapishane projesidir (Şekil 5.68). Hendese-i Mülkiye'de okurken Jasmund'un öğrencisi olan ve 1895-1900 yılları arasında devlet mimarı ünvanıyla eğitim almak ve araştırma yapmak üzere Berlin'de olduğu bilinen Kemalettin Bey'in burada kaldığı dönemde tasarladığı hapishane projesinin uygulanmadığı bilinmektedir (Yavuz, 1981). Arşiv kayıtlarında görülen Kemalettin Bey'in Hendese-i Mülkiye'de hocalık yaptığı dönemde, Çatalcalı Fehmi adlı bir öğrencisinin de Kemalettin Bey'in projesine benzer tipte bir hapishane projesi tasarladığı, Kemalettin Bey'in bu konuyla bir süre meşgul olduğu şeklinde yorumlanabilir (Şekil 5.69 ve Şekil 5.70).

Üç uzun ve üç kısa koldan oluşan merkezi planlı bir yıldız formunun görüldüğü tasarımda dikkat çekici bir başka ayrıntı da Osmanlı hapishanelerinde alışılmışın dışında bir sistem olan hücre tipinin öngörülmüş olmasıdır. Kemalettin Bey'in 1899 yılında tasarladığı projesinde, Jasmund'un Yedikule projesindeki gibi mahkumların

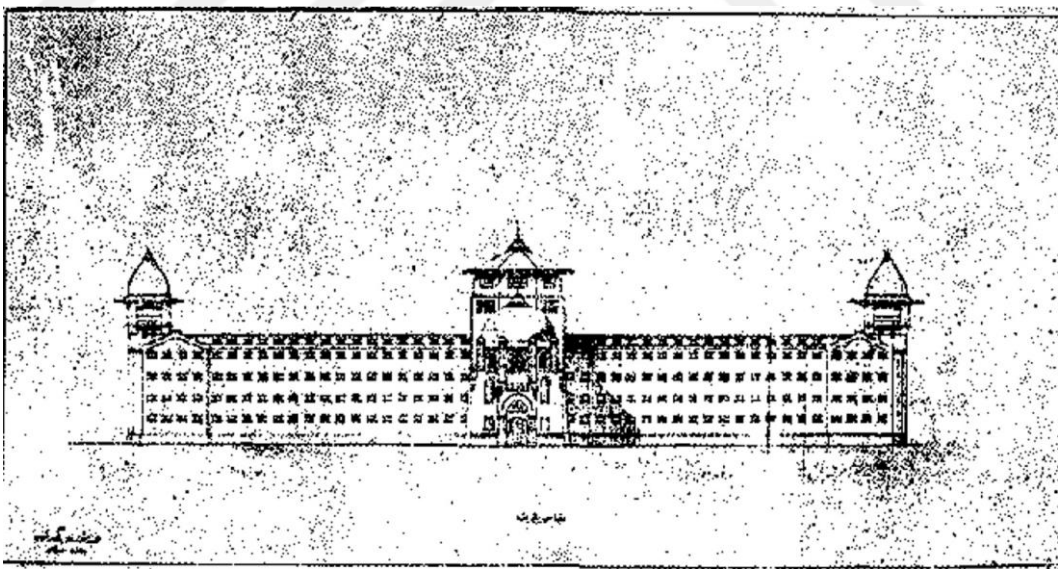
hücre dışında bir arada vakit geçirebileceği büyük alanlara da yer vermiş olması hocasının tasarımını incelemiş olduğunu düşündürmektedir. Kemalettin Bey'in, Avrupa'da 18. yüzyıldan beri çeşitli örneklerine rastladığımız ışınsal plan tipini ve hücre tipi sistemi denemesi Avrupa'daki hapishane projelerinden haberdar olduğunu düşündürür. Hapishane projeleriyle ilgilenmiş olduğu görülen Kemalettin Bey'in ışınsal planlı hapishane tasarımını yaparken, o tarihte İzmir Vilayet Hapishanesi olarak kullanılan ışınsal şemaya sahip yapıdan haberdar olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.

Şekil 5.68 : Kemalettin Bey'in ışınsal planlı hapishane projesi, 1899 (Yavuz, 1981).

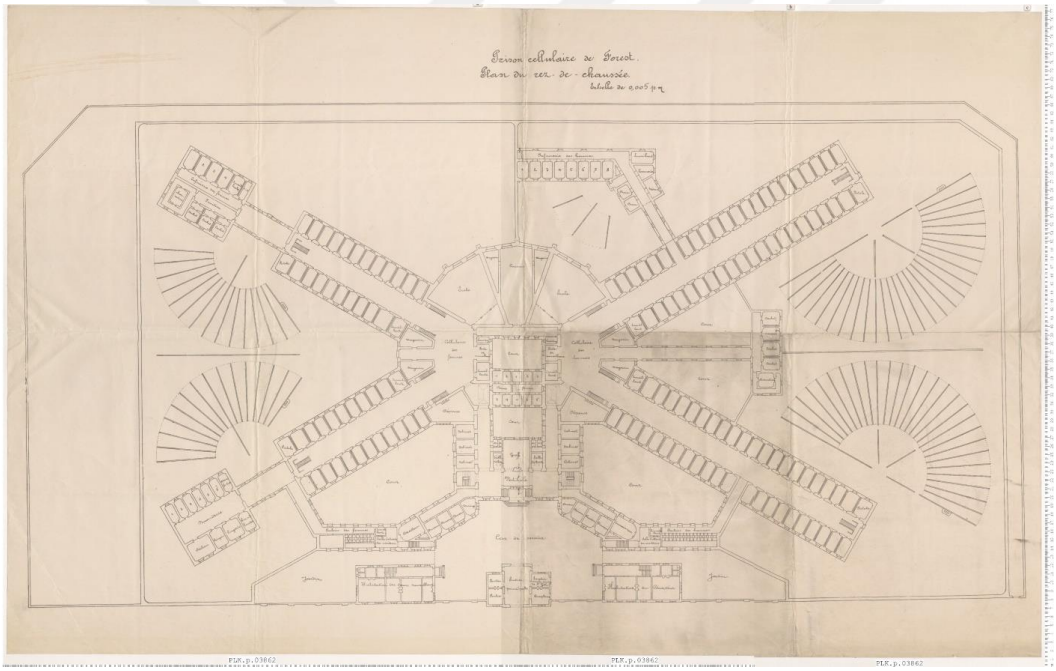
Şekil 5.69 : Kemalettin Bey'in öğrencilerinden Çatalcalı Fehmi'ye ait hapishane projesi (Yavuz, 1981).

Şekil 5.70 : Kemalettin Bey'in öğrencilerinden Çatalcalı Fehmi'ye ait hapishane projesi (Yavuz, 1981).

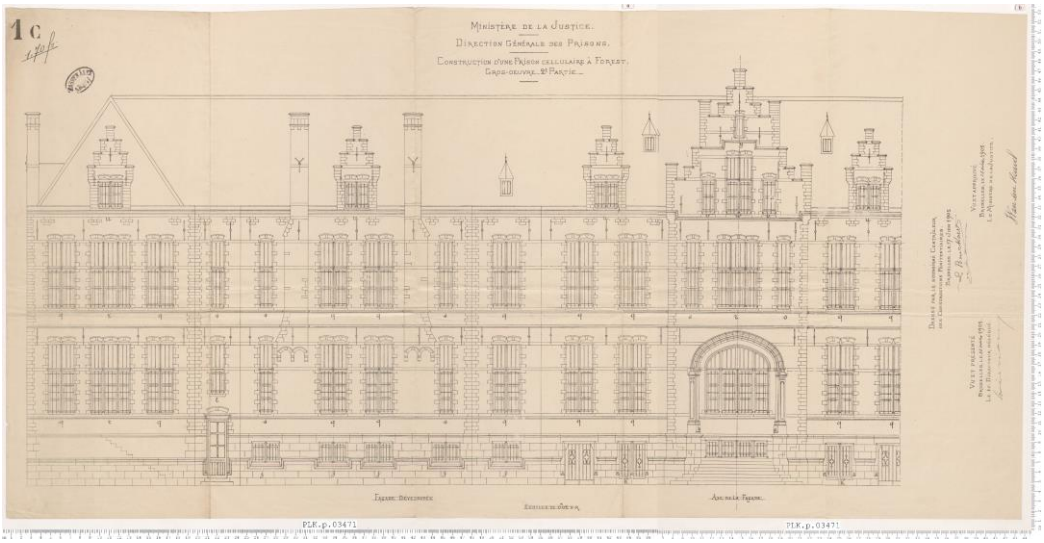
Ekonomik nedenlerden hayata geçirilemeyen Jasmund'un 1893 yılındaki umumi hapishane projesi, yeniden incelenmek üzere 1898 yılında tekrar gündeme geldiğinde

Avrupa'daki hapishanelerden haberdar olan bir başka isim daha vardı. Alman, İngiliz ve Fransız gazetelerindeki hapishane haberlerini dikkatle izleyen Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı hapishanelerinin Avrupa'dakiler gibi mükemmel ve muntazam hapishanelere dönüştürülmesi konusunda oldukça ilgili olduğu bilinmektedir. Fransa ve Almanya'daki elçilikler ile iletişime geçilerek örnek hapishane planları istendiği hatta Fransız mimar Mösyo George Debir ile bir ön görüşme yapıldığı[81] bilinmektedir. 1898 tarihinde ise, ne yolla veya kim aracılığıyla ulaşıldığı bilinmeyen, Belçika'daki Forest Hapishanesi'ne ait hücre tipi bir hapishane örneğine rastlanır. Bu hücre tipi hapishanenin planından yola çıkarak, tıpkı Blunt Paşa'nın önerisi veya Kemalettin Bey'in projesinde olduğu gibi Avrupa'da da hala ışınsal plan tipinin denendiği yorumu yapılabilir (Şekil 5.71 ve Şekil 5.72) (BOA. PLK. p. 3862).

Şekil 5.71 : Forest Hapishanesi'nin hücre tipli planı, 1898 (BOA. PLK. p. 3862).

[81] Aktaran Yıldız, a.g.e., s. 472.

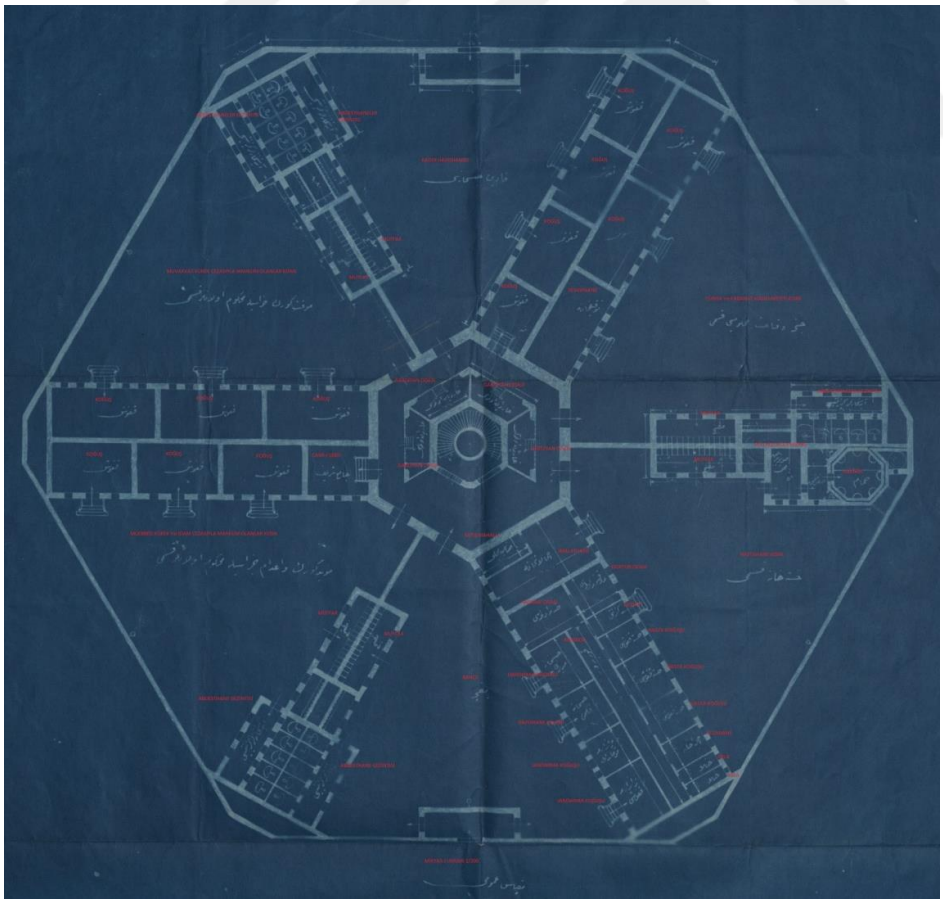
Şekil 5.72 : Forest Hapishanesi'nin görünüşü, 1905 (BOA. PLK. p. 3471).

20. yüzyıldan sonra hapishanelerle ilgili birtakım kurumların oluşması ve plan şemalarının standartlaştırılması söz konusu olsa da Ankara örneğinden yola çıkarak, harap olduğu söylenen Ankara hapishanesi için çizilen yeni öneride ışınsal plan denemelerinin sürdüğü söylenebilir (Şekil 5.73 ve Şekil 5.74) (BOA. DH. MB. HPS. 39. 2). 1916 yılındaki arşiv belgesinde yer alan bu planın ne zaman ve kim tarafından çizildiği bilinmemekle beraber, 1893 yılında Ferik Blunt Paşa'nın önerisini andırdığı dikkat çeker. Altıgen bir form içerisinde merkezde birleşen kolların her biri farklı bir birim gibi düşünülmüş; farklı büyüklükte koğuşlardan oluşan iki kol ve hapishane memurları ile hastane birimlerine mahsus üç ana kolun arasına, mutfak, abdesthane ve hamam gibi servis hacimleri yerleştirilmiştir. Bu kolların arasındaki alanlar ise tıpkı Blunt Paşa'nın sekiz kollu ışınsal yapısındaki gibi avlu olarak değerlendirilmiştir. Plandaki bir diğer dikkat çekici ayrıntı ise, kolların birleştiği merkezin gardiyan odalarından oluşarak adeta bir gözlem noktası halinde kurgulanmış olmasıdır. Bu ise 18. yüzyılda Bentham'ın önerisi olan, ortada bir gözlem mekanizmasının yer aldığı panoptikon şemasını akla getirmektedir. Ancak Ankara'da yapılması planlanan bu yeni hapishane projesinde, hem dairesel bir merkezden sağlanacak kontrol mekanizmasını öngören panoptikondan hem de Blunt Paşa'nın krokisinden farklı olarak, kollardaki birimlerin hücre yerine koğuş olarak tasarlandığı görülmektedir.

Mahkumlara ayrılmış iki kolun, sırt sırta verilmiş koğuşlardan oluştuğu ve hem koğuşlarda hem de koğuşların açıldığı avlularda suç tasnifi yapıldığı görülür.

Müebbet kürek ve idam, muvakkat kürek, cünha ve kabahat gibi ayrımlara yer verildiğini; bununla birlikte, kendine ait bir avlusu olan birimin de kadınlara ayrıldığı görülür. Hapishane müdürü ve jandarma koğuşları ile eczane, doktor odası, hasta koğuşları gibi hastane birimlerinin yer aldığı kolda bir imalathane olduğu göze çarpmaktadır. Koğuş sayısına bakıldığında, görece küçük olarak nitelendirilebilecek imalathanenin kim için ya da ne tür bir üretim için yapıldığı bilgisine eldeki belgelerden ulaşılamamaktadır. Ancak imalathanenin içinde yer alan ve satış mahalli olarak nitelendirilen yapı, üretim ve satışın birarada kurgulanmış olabileceğine dair fikir vermesi açısından önemlidir.

Cephe çiziminde de Bentham'ın gözlem kulesinin izleri görülür. Merkezdeki gözlem birimi merdivenle çıkılan bir mahal olarak kurgulanmış ve diğer yapılardan daha yüksekte olması planlanmıştır. Cephede gözlem kulesi dışında herhangi bir unsurun öne çıkartılmadığı, koğuşlara veya servis hacimlerine ait farklı alanların cepheye yansıtılırken herhangi bir simetrik kurgu planlanmadığı görülür.

Şekil 5.73 : Ankara Hapishanesi'nin planı, 1916 (BOA. DH. MB. HPS. 39. 2).

Şekil 5.74 : Ankara Hapishanesi'nin görünüşü, 1916 (BOA. DH. MB. HPS. 39. 2).

5.2.3 Doğrusal plan Şeması

19. yüzyılın sonlarından itibaren, artan ihtiyaçlar doğrultusunda farklı plan şemalarının denendiği; merkezde yer alan avlu veya sofanın yerini koridorların aldığı görülür. Ana sirkülasyonun avludan koridora evrildiği bu plan şemasının oluşumuna, mekanların ihtiyaç programının genişlemesi doğrultusunda dağılımın tek bir noktadan yapılamaması gibi pratik bir gerekçe neden olabileceği gibi; bu, mekanlar arası bir hiyerarşi kurma çabası olarak da yorumlanabilir. T, I veya aynı uzunluktaki iki kütlenin kesişerek haçvari bir şema oluşturduğu doğrusal plan şemalarının ilk örneğine yeni bir umumi hapishane öngören Yedikule projesinde rastlamaktayız.

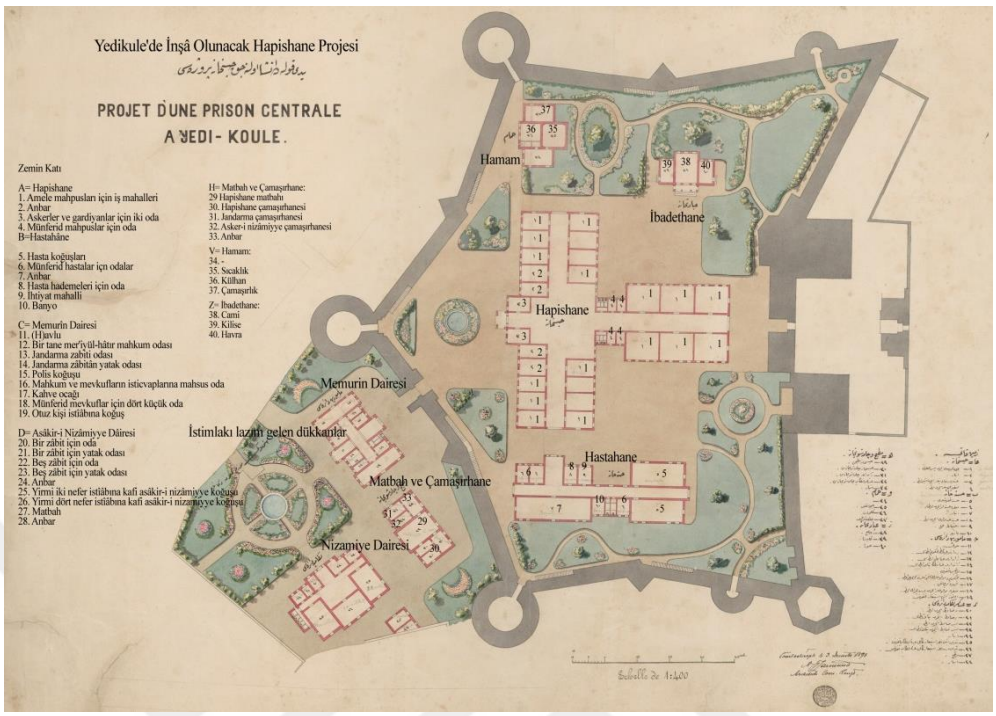
Yedikule'deki büyük kulenin önündeki surla çevrilmiş bahçe içine yapılması planlanan hapishane projesi, Prusyalı mimar Jasmund tarafından tasarlanmıştır. Mahkumlar için gezinme mahalleri ve çalışma alanlarının kurgulandığı proje, Osmanlı Devleti'nin avrupai hapishane yolunda attığı önemli adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Sur dışındaki memur dairesi, nizamiye dairesi ve çamaşırhane yapısı ile sur duvarları içinde kalan hapishane, hastane, hamam ve ibadethane yapılarından oluşan çoklu bir sistemi öngören projede, peyzaj düzenlemelerine de yer verilmiş ve bir cezalandırma kompleksi şeklinde tasarlanmış gibi görünmektedir (Şekil 5.75 ve Şekil 5.76). Daha önce Osmanlı hapishane yapılarında alışık olmadığımız T biçimli plan şemasında, ilk kat gardiyanlara ve ambarlara ayrılmış birkaç mahal dışında bütünüyle çalışma alanlarına ayrılmıştır. Üst katta ise çalışma

alanlarının yerini 10 kişilik koğuşların aldığı görülür. Sur içindeki alanda serbest bir yapı olarak yer verilen, ibadethane yapısında daha önceki hapishane projelerinde rastladığımız camiyle birlikte kilise ve havra gibi gayrimüslüm ibadet yapılarının da olması dikkat çekicidir. Yüzyılın ortalarından beri niyetlenilen, yabancı diplomatlar için adeta bir müdahale aracı haline gelen, tüm mahkumların ibadedini özgürce yapabilmesi fikrine nihayet yer verildiği görülmektedir.

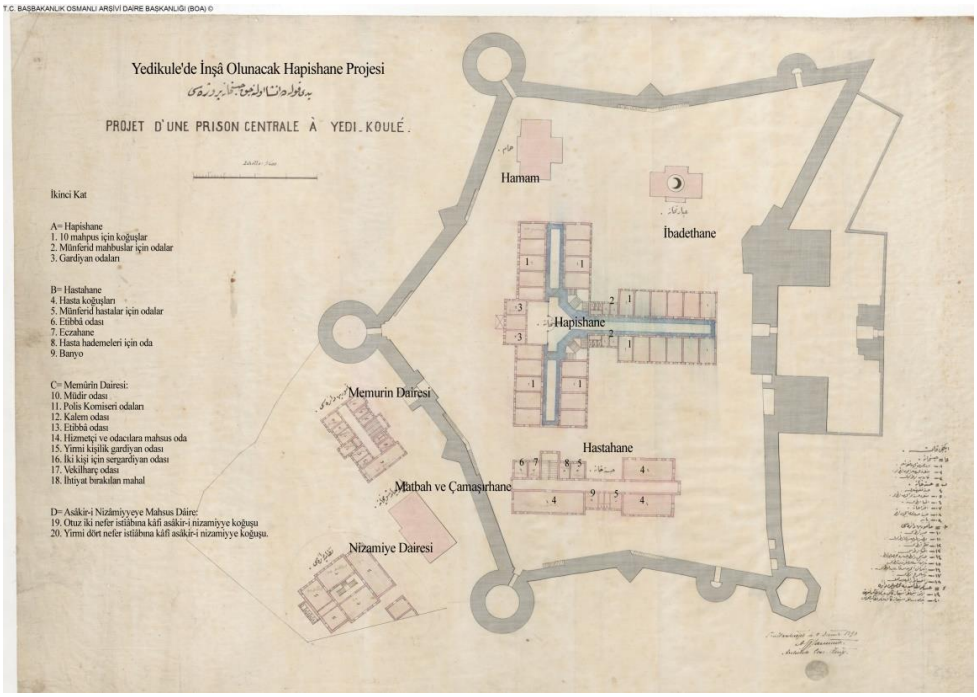
19. yüzyılın ikinci yarısından sonra göçler ve nüfusdaki artışın etkisiyle salgın hastalıkların da arttığı görülmüş, toplu halde yaşanan yerlerdeki temizlik ve sağlık koşullarının yetersizliği de bu hastalıkların yayılmasına sebep olmuştur (Bozkurt, 2012). Osmanlı mahbeslerindeki fiziki durum itibariyle mahkumların da çoğu zaman sağlıksız şartlar altında yaşamak zorunda kaldığı, bazı durumlarda aylarca banyo yapamadıkları da hükümete bildirilen rapor ve belgelerden görülmektedir. 1880 Nizamnamesinde konuyla ilgili bir düzenleme öngörülmüş; hapishane müdürünün belirlediği aralıklarda mahkumların toplu halde traş edilmesi ve hamama götürülmesi, koğuşların ve hapishanedeki diğer cezalandırma alanlarının hijyen şartlarına uygunluğunun kontrol edileceği ve bunlar için her hapishanede birer berber ve doktor bulundurulması gerekliliği belirtilmiştir (Kuru, 2004). Aynı nizamname, mahkumların tedavisi için her hapishane bünyesinde birer hastane olmasını da öngörmüş ancak ülkenin içinde bulunduğu mali yetersizlikler dolayısıyla tüm bunların pratikte uygulanması pek mümkün olmamıştır. Yedikule'de tasarlanan umumi hapishane projesinde, sur içinde mahkumlara hizmet etmesi planlanan hastane yapısında, tedavi mekanlarının yanısıra banyo olarak adlandırılan mahallere yer verilmesini bu sağlıksız duruma bir çözüm olarak nitelendirebiliriz. Surun dışında kalan yapılarda rastladığımız mutfak, ambar, kahve ocağı, jandarmalar için yatak odası gibi mahallere ilk kez yer verildiği görülmektedir.

Jasmund'un projesinde münferid mahpuslar için oda olarak adlandırılan hücrelere rastlansa da, hapsetme mekanlarının genel olarak Osmanlı hapishanelerinde gördüğümüz koğuş sisteminde olduğu görülmektedir. Yıldız'a göre (2012), Batıdaki hapishane yapılarından farklı olarak planlamada koğuş tipini tercih eden Osmanlı Devleti'nin, bu tercihi yapmasında hücre tipinin daha maliyetli olması bir gerekçe olabilir. Ya da tıpkı plan şemasında olduğu gibi daha önce denenmiş olanın yeni bir malzeme veya inşa usulü gerektirmemesi gibi ekonomik kaygılarla ilgili de olabilir (Şenyurt, 2017). Nitekim Jasmund'un Yedikule için tasarladığı plan hem hücre tipini

hem de yeni bir plan şeması önermesi açısından, sonraki yıllarda denenecek plan şemalarına öncülük eden yeni bir bakış açısının ürünü olarak kabul edilebilir.

Şekil 5.75 : Yedikule'de inşa olunacak hapishane projesi, 1893 (BOA. PLK. p. 06738).

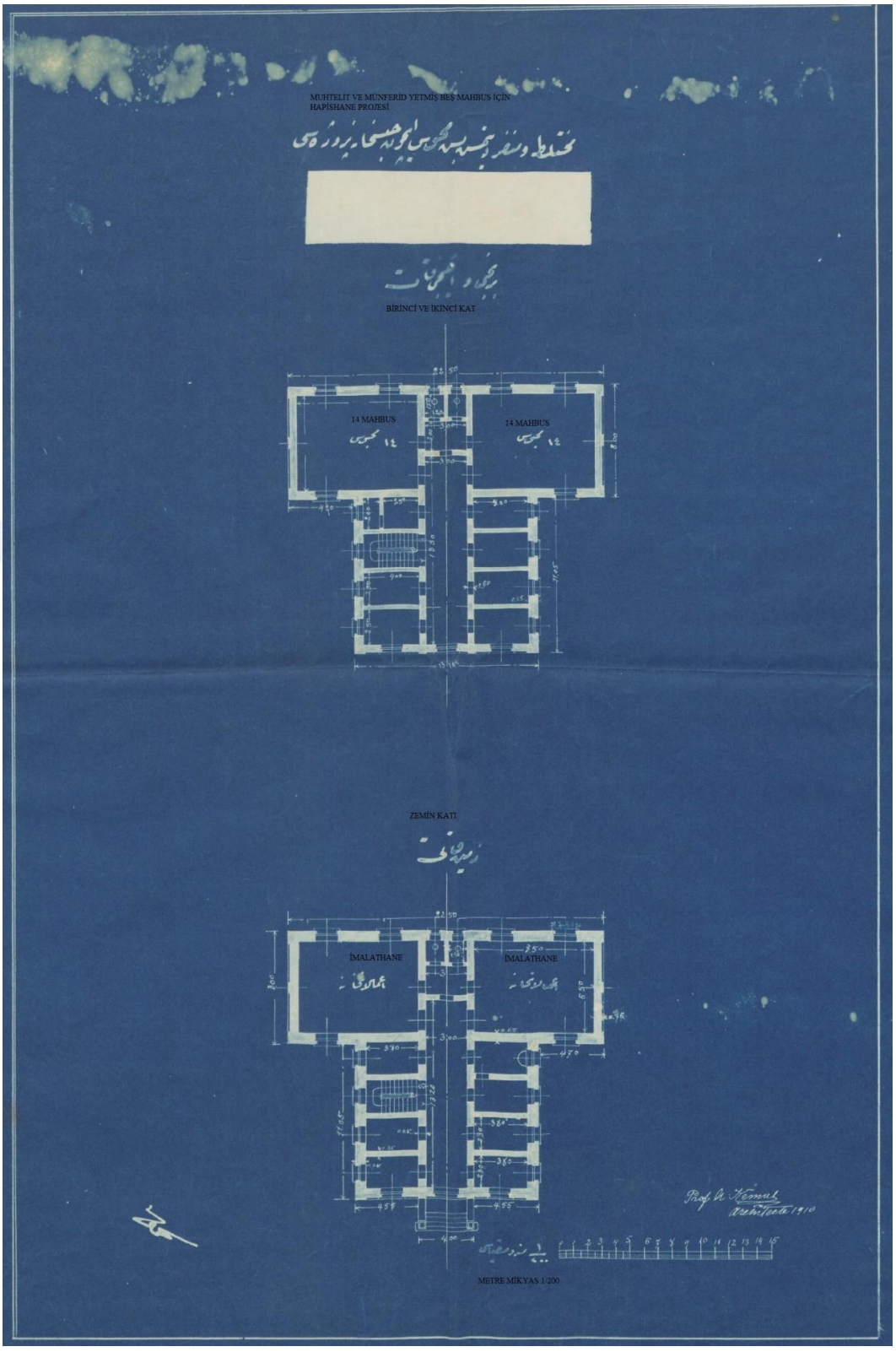

Şekil 5.76 : Yedikule'de inşa olunacak hapishane projesi, 1893 (BOA. PLK. p. 06738).

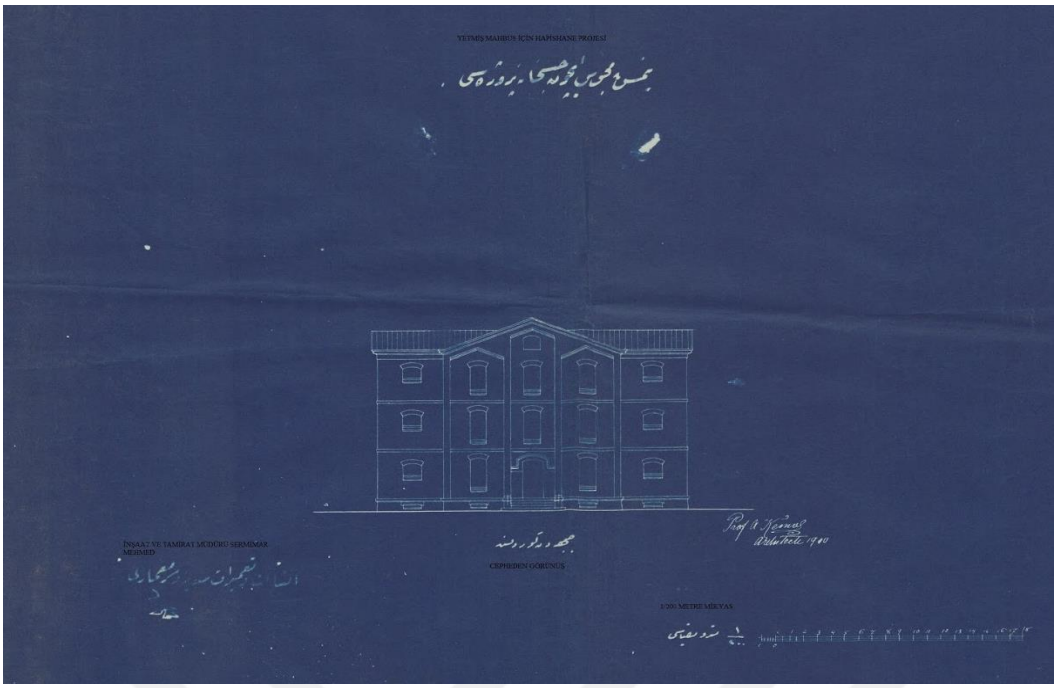
Dahiliye Nezareti'ne bağlı Hapishaneler Müdüriyeti'nin, 20. yüzyıl itibariyle artan inşa faaliyetlerinin standartlaşmasına yönelik 1911 yılında, inşa edilecek hapishanelerin belirli bir plan ve proje dahilinde yapılarak, aynı tarz ve stile sahip olması doğrultusundaki kararını takiben, farklı tipteki plan şemalarının denenmesine devam edildiği görülür. Jasmund'dan sonra yeni bir plan şeması deneyen isim de öğrencisi Kemalettin Bey olmuştur.

Arşiv belgelerinde Prof. A. Kemal Architect şeklinde imzalanmış 75, 130 ve 300 kişilik olmak üzere hazırlanmış tip projelere rastlanması, Dahiliye Nezareti'nin planladığı bu projelerin hazırlanması görevini Kemalettin Bey'e vermiş olduğunu düşündürmektedir. Tip projelerin en az kapasiteli olanı, planda muhtelit ve münferid yetmiş beş mahbus için hapishane projesi şeklinde ifade edilirken; görünüş çiziminde yetmiş mahbus için hapishane projesi olarak ifade edilmiştir (Şekil 5.77 ve 5.78) (BOA. DH. MB. HPS. M. 1. 24). Bodrum kat, zemin kat, birinci kat ve ikinci kat olmak üzere dört kattan oluşan, iki kısa kolun birbirine dik gelecek biçimde oluşturduğu T formlu planda zemin kat; müdür, katip, gardiyanlar ve saireye mahsus odalar ile küçük bir hamam ve elbise deposuna ayrılmış bunun dışında mahkumların kullanımına yönelik iki imalathane planlanmıştır. Birinci ve ikinci katlarda ise koğuşlarla birlikte münferit hücreler ve tecrit odalarının bulunacağı, bir kısmının kadın mahkumlar için ayrılacağı belirtilmiştir. Bodrum kat ise odun ve kömürlüğe ayrılmıştır.

Kemalettin Bey'in planlarında, önceki planlardan farklı olarak birçok alanın ne için kullanılacağı proje üzerinde belirtilmemiştir. Tip proje olmasından ötürü, bu mekanların ihtiyaca göre şekillenmek üzere özellikle belirtilmediği düşünülebilir. Nitekim, imalathanelerin koğuş olarak kullanıldığı durumda binadaki mahkum kapasitesinin 120'ye çıkacağı ve kaza hapishanelerinde imlathaneye gerek olmadığından bu alanların memurlara ayrılabileceği bilgisinin verilmesi bu tespiti doğrulamaktadır (BOA. PLK. p. 6039 ve BOA. PLK. p. 6040).

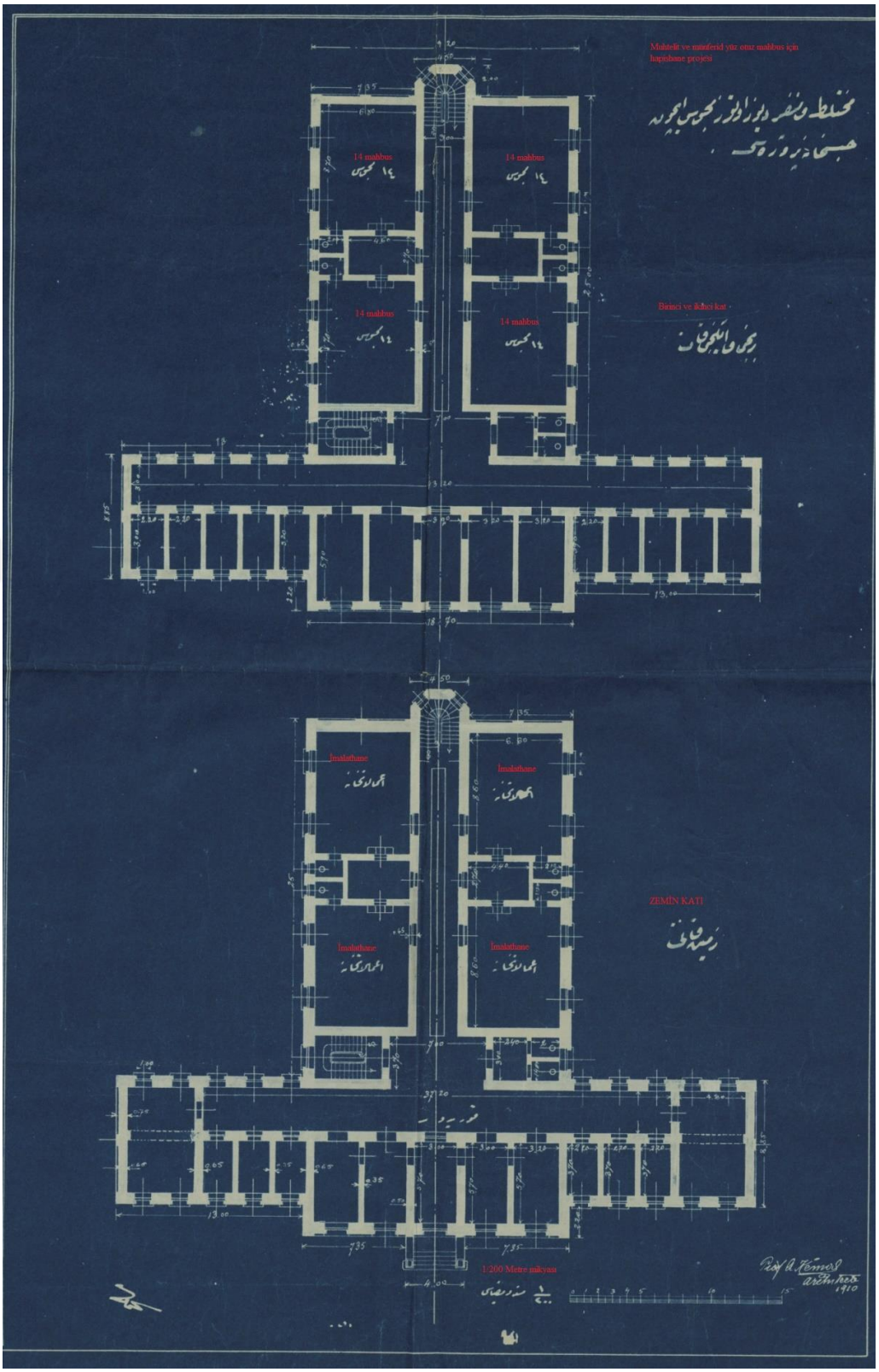

Şekil 5.77 : Yetmiş beş mahbus için hapishane projesi zemin, birinci ve ikinci kat planı, 1911 (BOA. PLK. p. 6040).

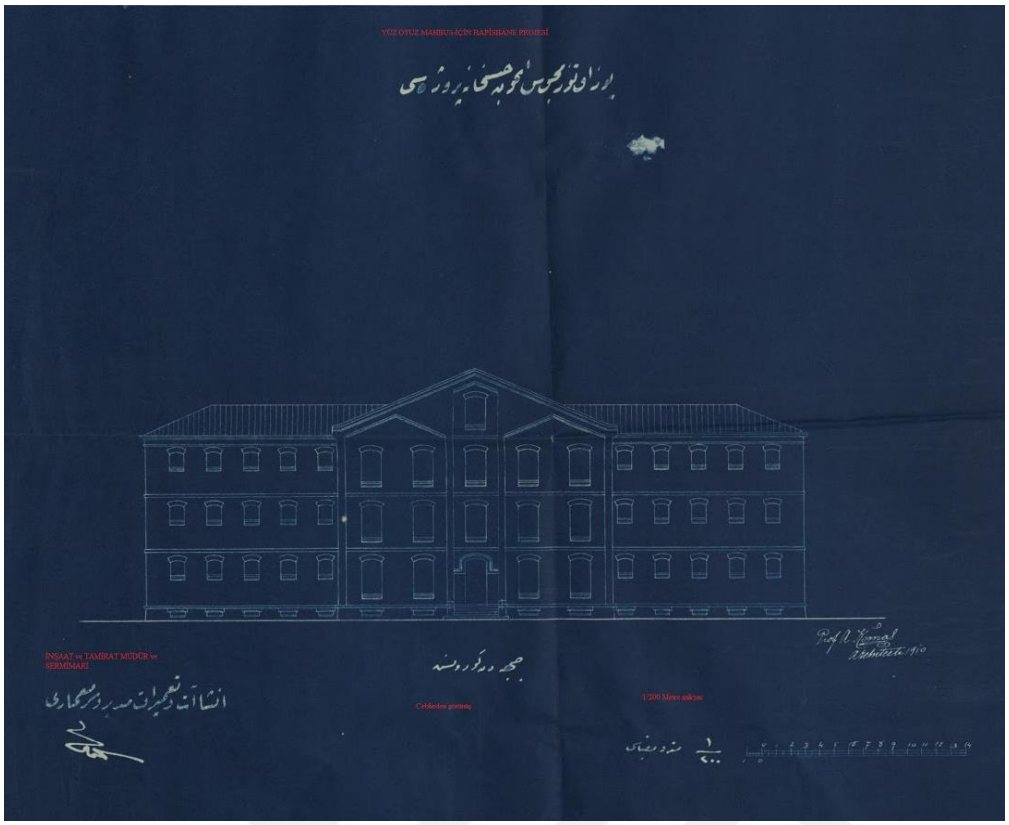

Şekil 5.78 : Yetmiş mahbus için hapishane projesi cepheden görünüşü, 1911 (BOA. PLK. p. 6039).

Orta kapasiteli olarak nitelendirilebilecek 130 kişilik hapishane projesinde de benzer plan şemasını kullanan Kemalettin Bey, bu kez yapıya girişi 75 kişilik plan şemasındakinden farklı olarak, T formunun yatay aksından vermeyi tercih etmiştir (Şekil 5.79 ve 5.80). Cepheden taşırılarak vurgulanan giriş kısmının hapishane memurlarına ayrılmış olduğu görülür. Ayrıca bu katta mutfak, çamaşırhane, banyo ve hamam gibi mahallerin de planlandığı belirtilmektedir. Yine birinci ve ikinci katlarda koğuş, hücre ve odaların olacağı; gerektiğinde imalathaneler gibi bu odaların da koğuş olarak kullanılabileceği, bu durumda kapasitenin 200 mahkum barındırabilecek seviyeye geleceği belirtilmiştir. Bodrum kat ise odun ve kömürlük alanları ile kalorifer mahali ve elektrik tesisatı için ayrılmıştır (BOA. DH. MB. HPS. 77. 40).

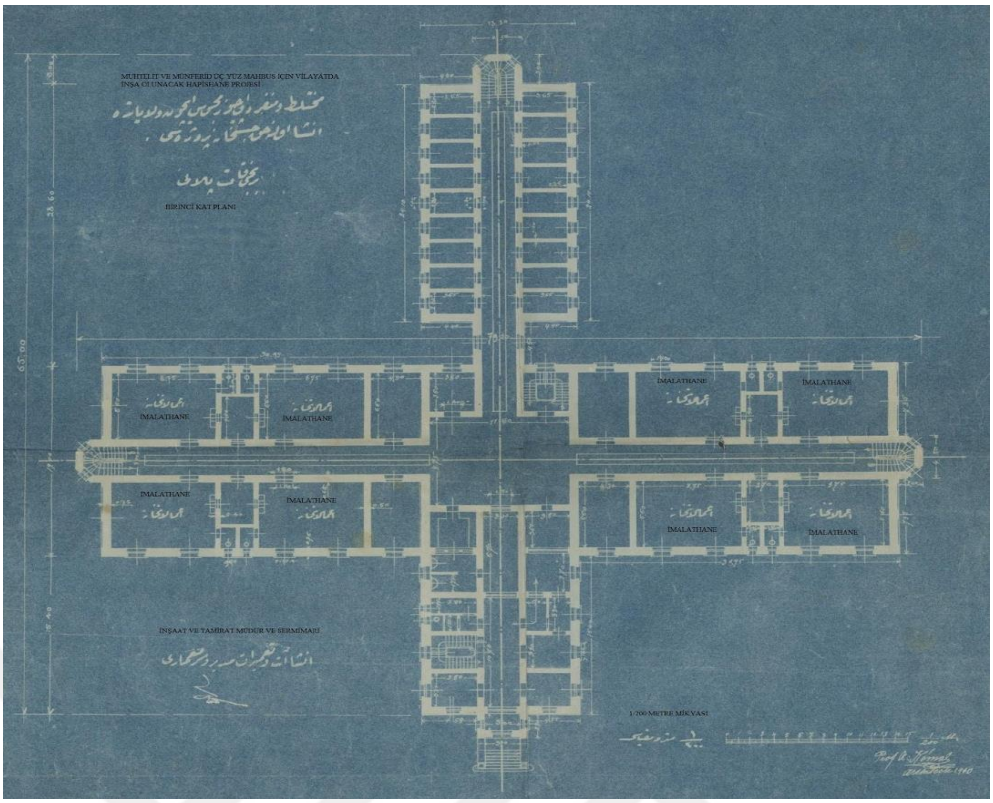

Şekil 5.79 : Yüz otuz mahbus için hapishane projesi zemin, birinci ve ikinci kat planı, 1911 (BOA. DH. MB. HPS. 77. 40).

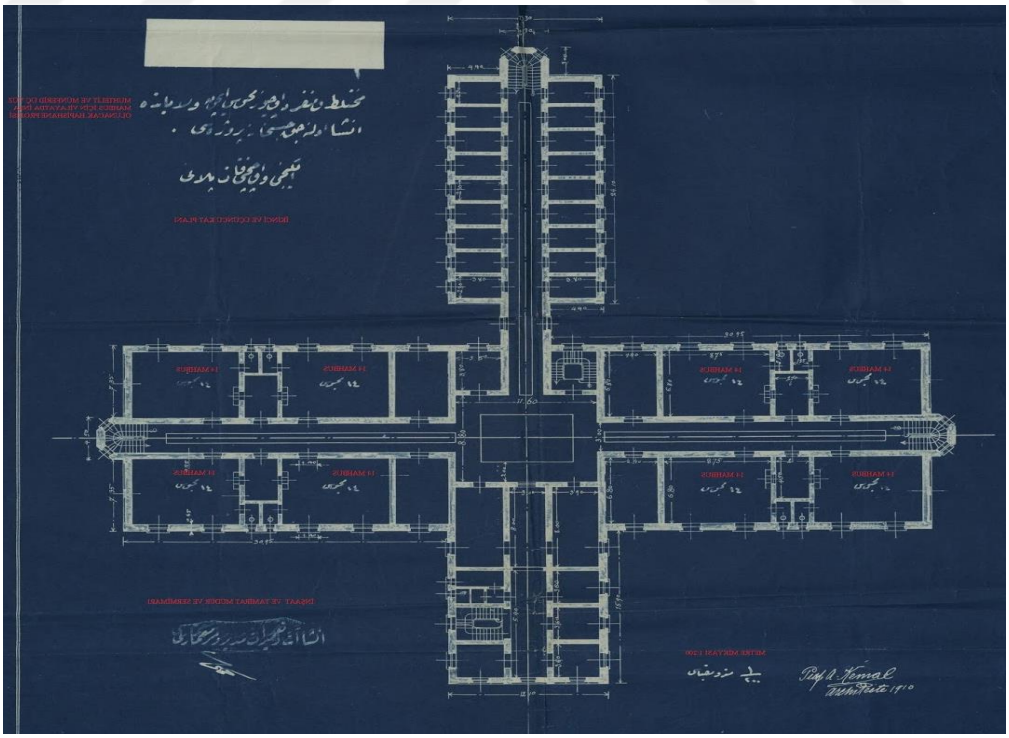

Şekil 5.80 : Yüz otuz mahbus için hapishane projesi cepheden görünüşü, 1911 (BOA. DH. MB. HPS. 77. 40).

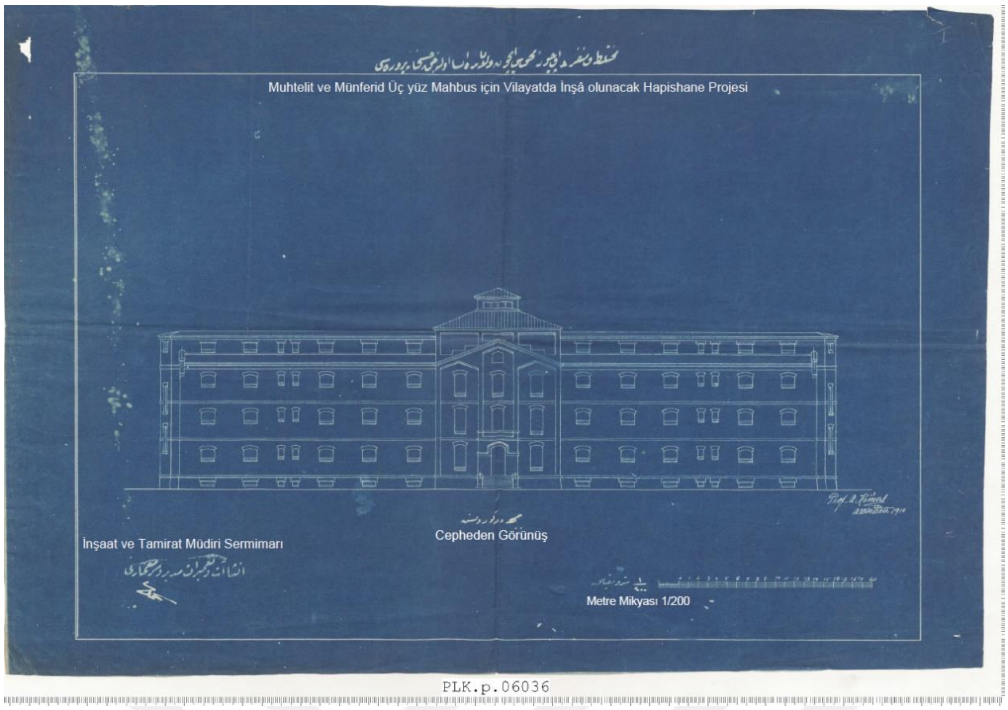
300 mahkum için tasarlanmış projede diğer iki tipten farklılıklar göze çarpmaktadır. Kemalettin Bey'in bu projede plan şemasında birbirine dik iki kütleyi kesiştirerek haçvari bir plan şeması oluşturduğu ve orta kısımda geniş bir hacim meydana getirdiği görülmektedir (Şekil 5.81 ve Şekil 5.82). Cephede gözlemlediğimiz bir diğer fark ise, diğer iki projede görünen bodrum kata ek olarak en üst katta diğer katlara göre yüksekliği daha az olan bir katın görünmesidir. Arşiv belgelerinden ulaşılan planların birinci, ikinci ve üçüncü kat olarak tanımlanması da bu durumu doğrulamaktadır (Şekil 5.83). Katlar diğer iki projeyle benzer bir düzende planlanmıştır. Zemin katında ek olarak mahbuslarla görüşme alanları, ibadethaneler ve dershaneler planlanmıştır. Ayrıca bir bölümün de kadınlara ayrılacağı belirtilmiştir. Üst katlarda ise diğerlerinden farklı olarak hasta ve tabip odaları ile gardiyanlara mahsus odalar planlanmıştır (BOA. DH. MB. HPS. M. 51. 62).

Şekil 5.81 : Üç yüz mahbus için hapishane projesi birinci kat planı, 1911 (BOA. DH. MB. HPS. M. 51. 62).

Şekil 5.82 : Üç yüz mahbus için hapishane projesi ikinci ve üçüncü kat planı, 1911 (BOA. DH. MB. HPS. M. 51. 62).

Şekil 5.83 : Üç yüz mahbus için hapishane projesi cepheden görünüşü, 1911 (BOA. DH. MB. HPS. M. 51. 62).

Muhtelif vilayetlerde uygulanmak üzere üç farklı kapasitede tasarlanmış projelerin, hem plan şemalarında hem de cephede simetrik bir kurguyu takip ettiği görülür. Nitekim, Kemalettin Bey'in bu dönemdeki birçok yapısında simetrik plan yapısını kullandığı bilinmektedir. 1899 yılında tasarladığı ışınsal planlı hapishane projesi düşünüldüğünde, Kemalettin Bey'in T veya haç planlı şemaları tercih etmesi hocası Jasmund'un Yedikule projesini hatırlatsa da, daha önce bahsedilen ekonomik kaygılardan ötürü denenmiş olanı kullanarak risk almaktan kaçındığı sonucuna da varmak mümkündür.

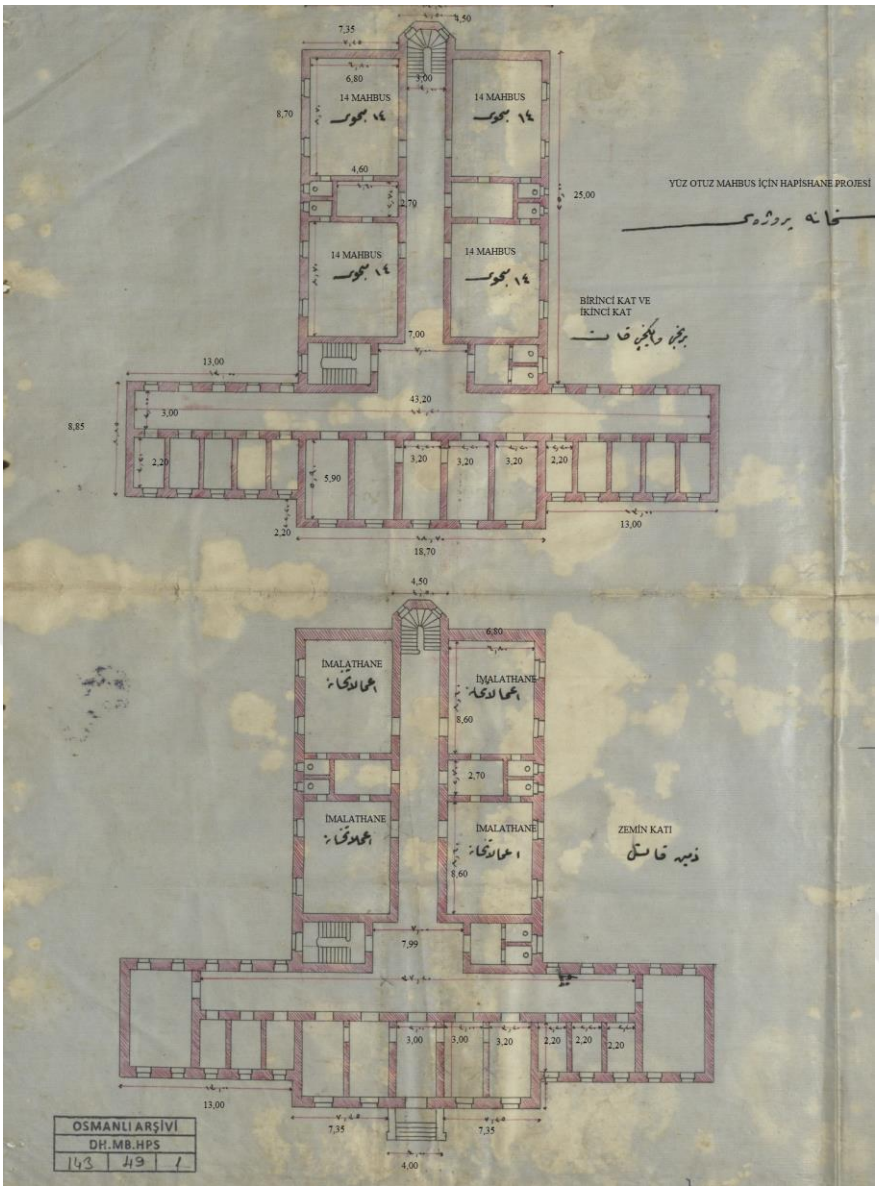
Her üç projede de koğuşların yerini imalathanelerin aldığı zemin kat planı ayrı bir plan olarak görülürken, birbirinin aynı işlevine sahip olduğu görülen birinci ve ikinci kat planının aynı çizim üzerinde gösteriliyor olması hapishane planlarında karşılaşılan bir durum olmakla birlikte; Şenyurt'un (2017) aktardığı, Osmanlı çizim tekniğinde kat planlarında çizime harcanacak zaman ve kağıt israfını engellemek üzere, farklı katların aynı çizim üzerinde gösterilmesi mümkündür.

Hapishane ıslahatlarına hız verilen, hapishanelerin düzenlenmesine dair heyetlerin kurularak bireylerin görevlendirildiği 20. yüzyılın başına ait bu projede şaşırtıcı olan,

1880 Nizamnamesi'nde de belirtildiği üzere, mahkumlar için gezinti yerleri gibi alanlara rastlanmıyor olmasıdır. Ancak vaziyet planını göremediğimiz için bu mahallerin kesin olarak olmadığını söylemek doğru bir yorum değildir. Şenyurt (2017), araziye dair herhangi bir bilginin gösterilmemesini, geç döneme ait Osmanlı mimarlığında sık karşılaşılan bir durum olarak değerlendirmektedir. Arsanın eğimi veya fiziksel çevreye dair diğer verilerin yok sayılması ve çizimlerde vaziyet planının yer almaması planın nasıl şekillendiği konusunda eksik yorum yapmamıza neden olmaktadır. Arsanın biçimine göre veya yapıya giriş için hangi cephenin kullanılmasının istendiği gibi durumlar düşünüldüğünde, planların vaziyet planı olmadan incelenmesi pek çok konuda yeterli bilgi sahibi olmayı engellemektedir (Şenyurt, 2017).

Cephedeki bol sayıda ve geniş ölçüde tasarlanmış pencerelerden yola çıkarak, Osmanlı mahbeslerinin havasız ve karanlık olması yönündeki şikayetleri, Kemalettin Bey'in projesinde dikkate aldığını söylemek mümkün. Mahkumlara ait olduğu görülen koğuş ve imalathanelerin pencerelerinin cephedeki diğer pencerelere göre zeminden daha yüksek planlanması ise şaşırtıcı değildir. Yine Kemalettin Bey'in yapılarında cephe düzenlemesine önem verdiğinden yola çıkarak; kemerli ve geniş pencereler veya cephede bazen giriş kısmını bazen sirkülasyon elemanını vurgulayan yatay ve düşey taşmalarla hapishane projelerinde de cephelerine hareket katma amacı taşıdığını görebiliriz.

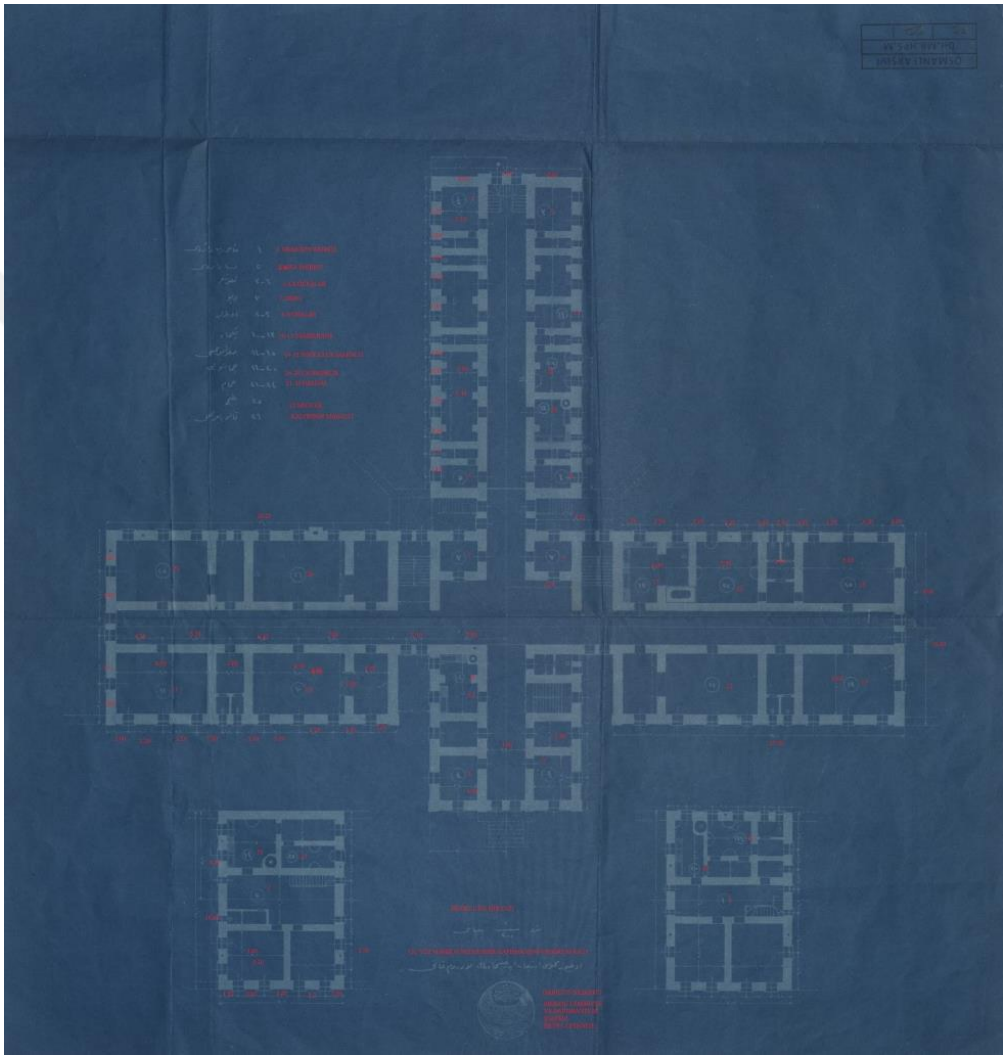
Hazırlanan tip projeler, büyüklüğü ve nüfus sayısına göre uygulanmak üzere tüm vilayetlere gönderilmiştir. Debre'de yapılacak hapishane ile ilgili keşif dosyasıyla birlikte uygulanmak üzere, inşa edilecek yerin büyüklüğüne göre uygun olan tip projenin gönderildiği görülür (Şekil 5.84) (BOA. DH. MB. HPS. 143. 49).

Şekil 5.84 : Debre'de yeniden inşa edilecek hapishanenin kat planları, 1911 (BOA. DH. MB. HPS. 143. 49).

Kemalettin Bey'in oluşturduğu tip projelerdeki kurgunun, 20. yüzyılın başındaki birçok hapishane projesinin plan şemasını etkilediği söylenebilir. Arşiv belgelerinde yer alan, 1910 tarihli üç yüz mahbus istiab eder hapishane'nin bodrum kat planının ise neresi için tasarlandığı bilgisine ulaşılamamıştır ancak projenin üzerinde Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Heyet-i Fenniyesi'ne ait mührün bulunması, Kemalettin Bey haricinde başka birinin de tip proje çalışmış olabileceğini ihtimalini akla getirir. (Şekil, 5.85) (BOA. DH. MB. HPS. M. 52. 27). Nitekim bu dönemde heyette pek çok mimar, mühendis, kalfa ve ustanın çalıştığı bilinmektedir. Plan, temelde Kemalettin Bey'in 300 kişilik hapishane projesiyle benzer bir şemaya

sahip olup, Kemalettin Bey'in her iki yöndeki kütlelerin ucuna pahlı bir biçimde çıkma yaparak yerleştirdiği düşey sirkülasyon elemanları yer almamaktadır. Projenin diğer kat planlarına ulaşmak mümkün olmadığı için fonksiyonların nasıl bir şemada yerleştiği bilinmemektedir ancak bu katın planlamasından, kadınlara mahsus bir bölümün olduğu ve kalorifer dairesinin yer almasından dolayı birtakım altyapısal ihtiyaçların çözümlenmiş olduğu söylenebilir.

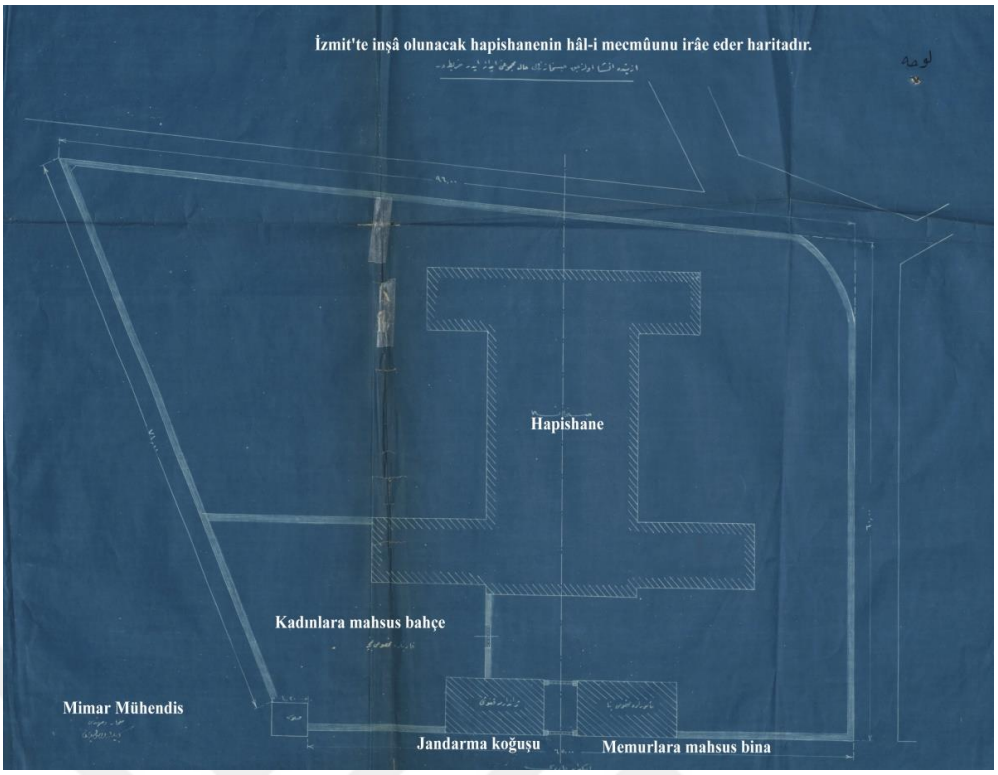

Şekil 5.85 : 300 kişilik hapishane projesi, 1911 (BOA. HPS. M. 52. 27).

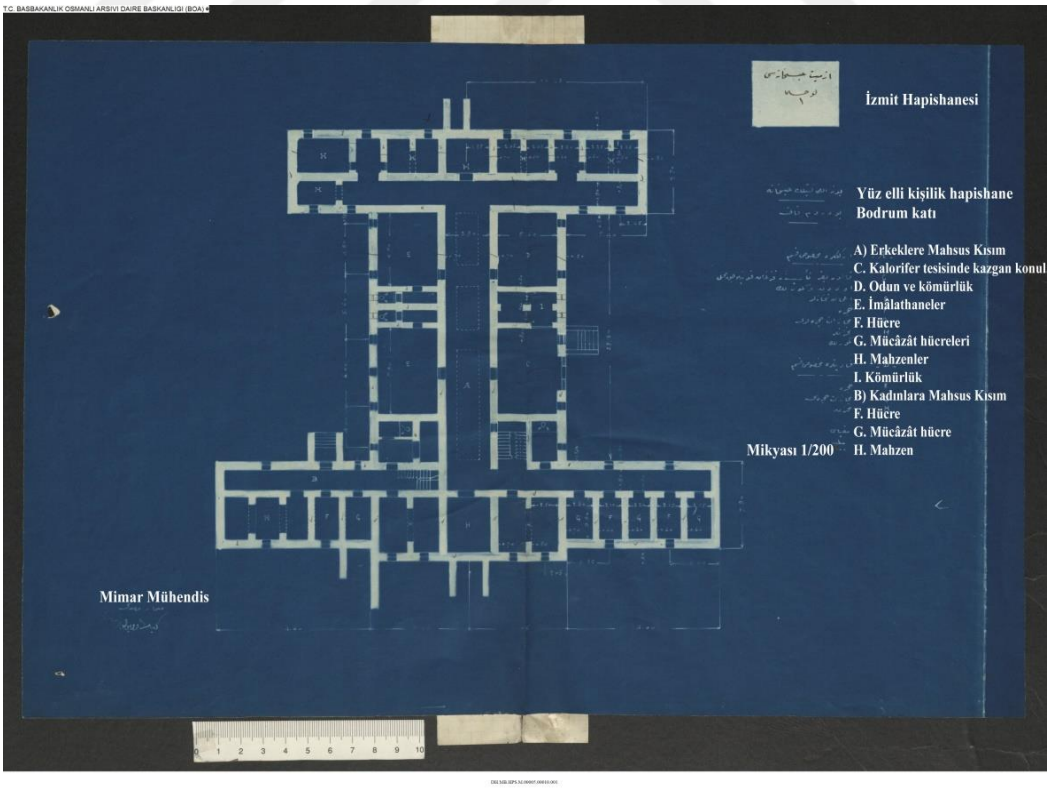
Yine 1914 yılındaki sual varakasına göre İzmit Hapishanesi'ndeki durum da Osmanlı topraklarındaki pek çok hapishane ile benzer görünmektedir. Hükümet dairesinin avlusundaki, azami 70 kişinin sığabileceği hapishanede 227 mahkum barınmak durumunda bırakılmıştı. Binanın harap halde olmasından dolayı yapılan tamiratların da fayda sağlamadığı bildiriliyordu (Demiryürek, 2019). 1907 yılında keşif bedeli

hazırlanan İzmit Hapishanesi'nin projelerinin 1912 yılında hazırlandığı görülür. Farklı uzunluklardaki paralel iki kütleyi birbirine bağlayan bir I formuna sahip yapı üç katlı olarak planlanmıştır. Hapishane projelerinde genellikle rastlamadığımız vaziyet planı, yapının çevresiyle ilişkisini açıklamakta yetersiz kalsa da; hapishane binasının arazinin içinde nasıl konumlandığı, arazi içindeki diğer yapılarla nasıl ilişki kurduğu, yapıya girişin ne taraftan sağlandığı gibi bilgileri göstermesi açısından oldukça açıklayıcıdır (Şekil 5.86) (BOA. DH. MB. HPS. M. 5. 10). Kadınlara ait bir bölümün de tasarlandığı hapishanede, bu bölüm için ayrıca bir giriş verildiği görülür. Cami, kilise, hastane, eczane, hamam ve koğuşlara çoğunlukla zemin ve üst katlarda yer verilirken, hücreler, kömürlük, mahzen, kalorifer dairesi ve imalathane gibi alanlar ise bodrum katta planlanmıştır (Şekil 5.87, 5.88 ve 5.89). Yapının cephesinin oldukça sade bir anlayışla oluşturulduğu görülür, girişin olduğu kısım öne doğru çıkma yaparak vurgulanmak dışında cephede herhangi bir harekete rastlanmaz. Kemalettin Bey'in tip projelerinde olduğu gibi burada da, hapishane memurlarına ayrılmış bölümdeki pencerelerin mahkumlara ayrılmış alanlara göre daha büyük, ancak tüm pencerelerin parmaklıklı olması düşünülmüştür. Yapıya ait kesit ise, pencere ve kat yükseklikleri hakkında bilgi vermektedir (Şekil 5.90, 5.91 ve 5.92).

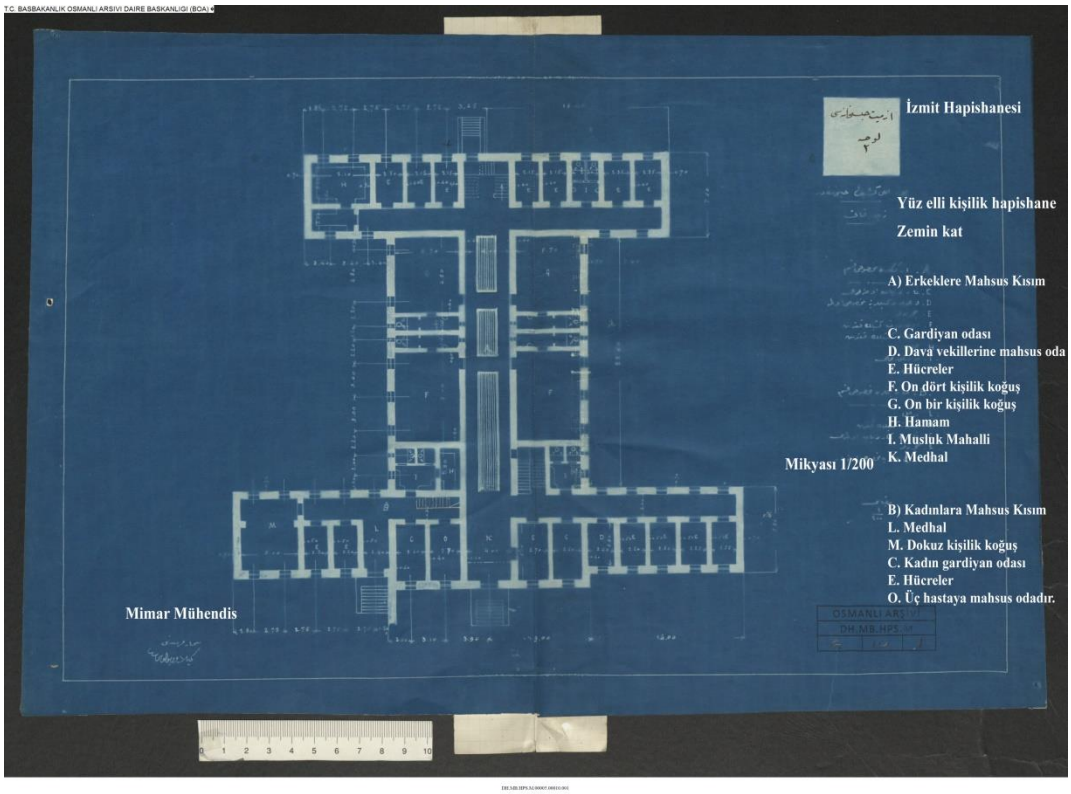
Hapishane planlarını çizen, çizimlerin sol altında imzası bulunduğu üzere Mimar-Mühendis Kilovopulos Efendi'dir. Hapishaneler Müdüriyeti'nin tip projeleri vilayetlerle paylaşmasından sonra genellikle mali gerekçelerle her tarafta aynı projenin uygulanamayacağı fikrine varılmıştır. Hapishane projelerinin düzenlenmesi ve vilayetlerden gelen evrakların tetkikini yapmak üzere Hapishaneler Müdüriyeti'nde istihdam edilen Kilovopulos Efendi'nin bu dönemde İstanbul, İzmit ve Bursa'daki hapishane inşaatlarında görev aldığı da görülmektedir (Şenyurt, 2010).

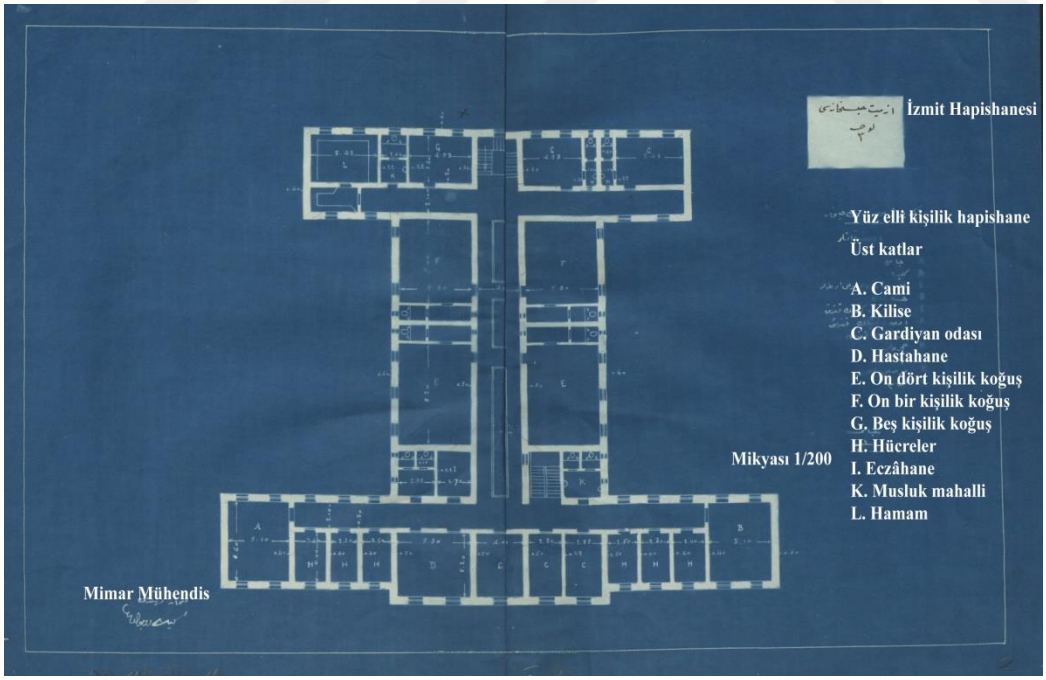
Şekil 5.86 : İzmit Hapishanesi vaziyet planı, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 5. 10).

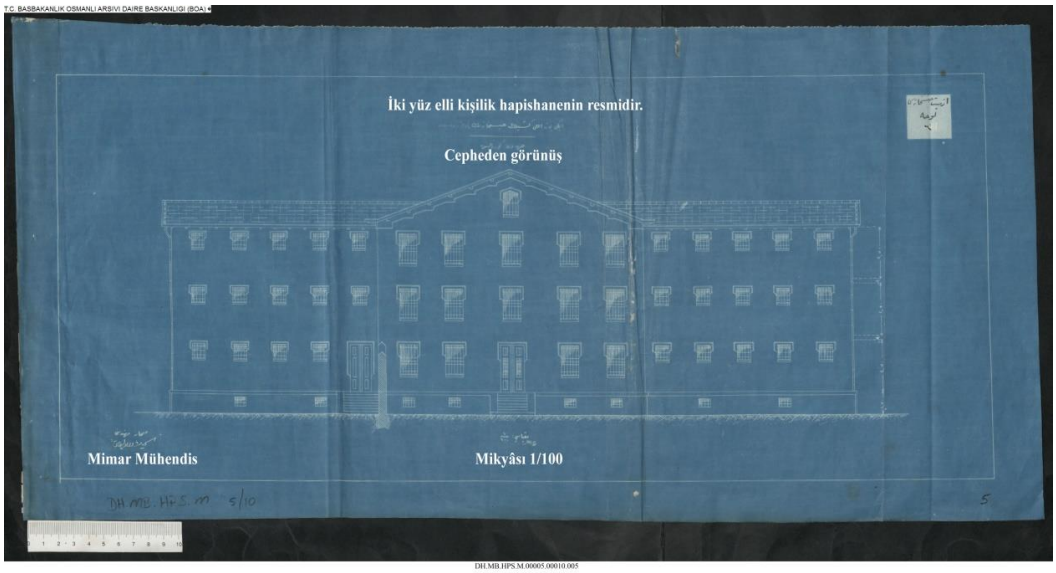
Şekil 5.87 : İzmit Hapishanesi bodrum kat planı, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 5. 10).

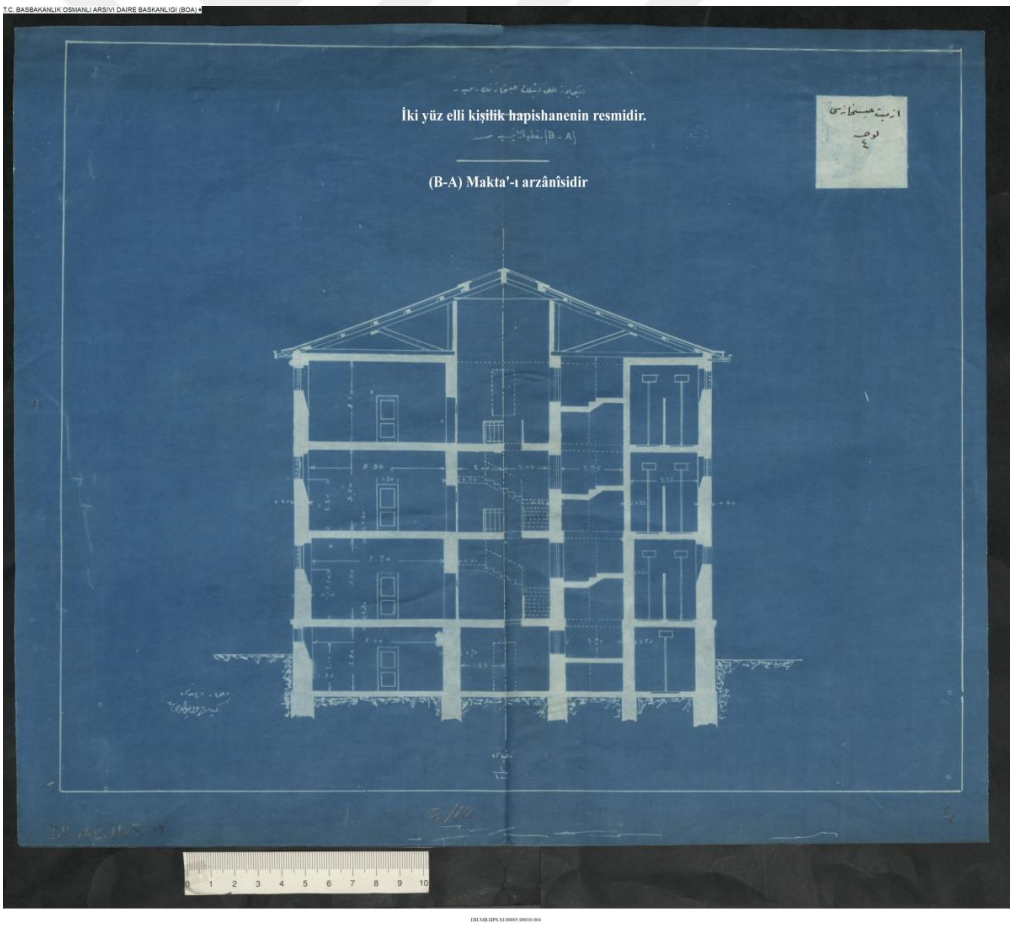
Şekil 5.88 : İzmit Hapishanesi zemin kat planı, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 5. 10).

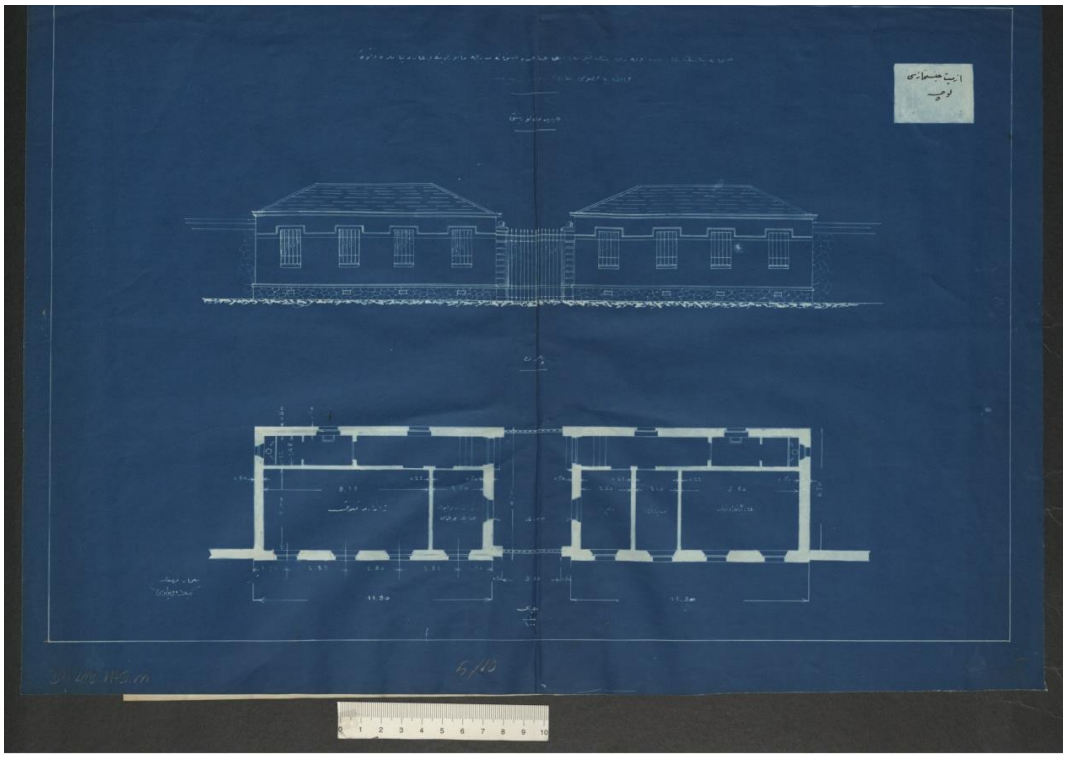
Şekil 5.89 : İzmit Hapishanesi üst kat planı, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 5. 10).

Şekil 5.90 : İzmit Hapishanesi cephe görünüşü, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 5. 10).

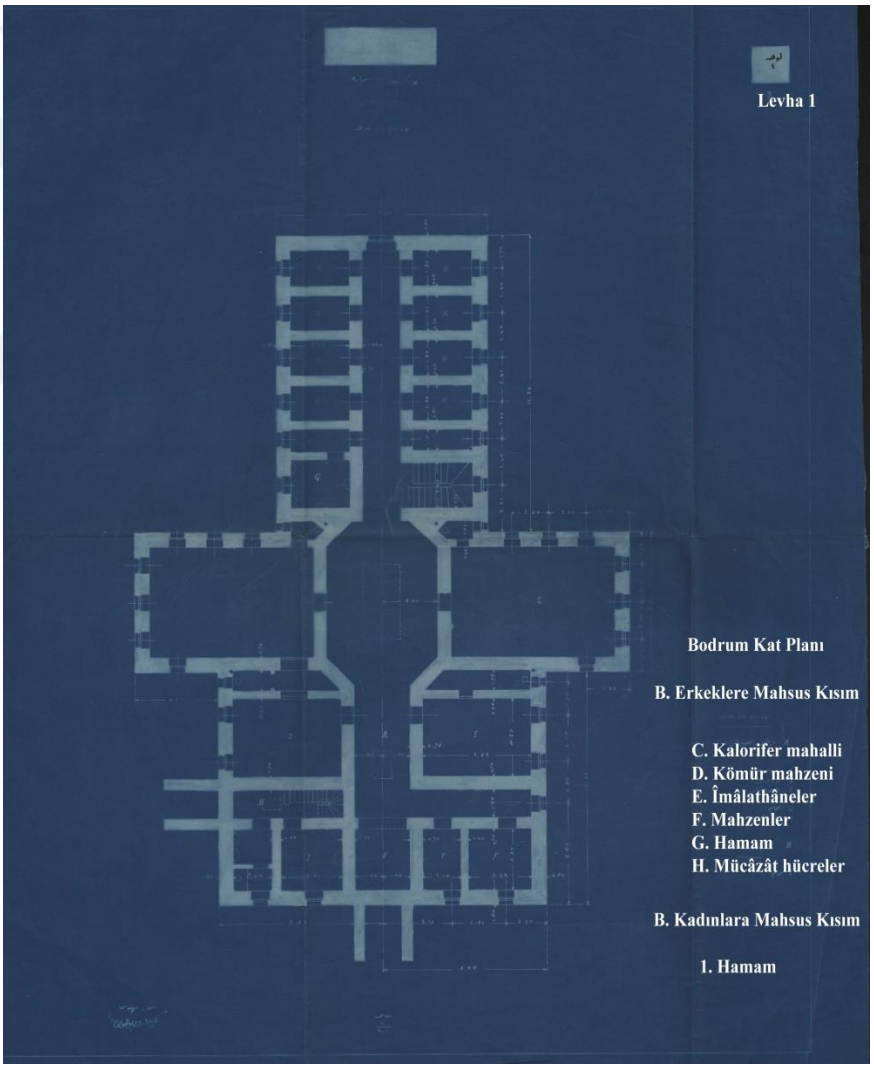
Şekil 5.91 : İzmit Hapishanesi kesitİ, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 5. 10).

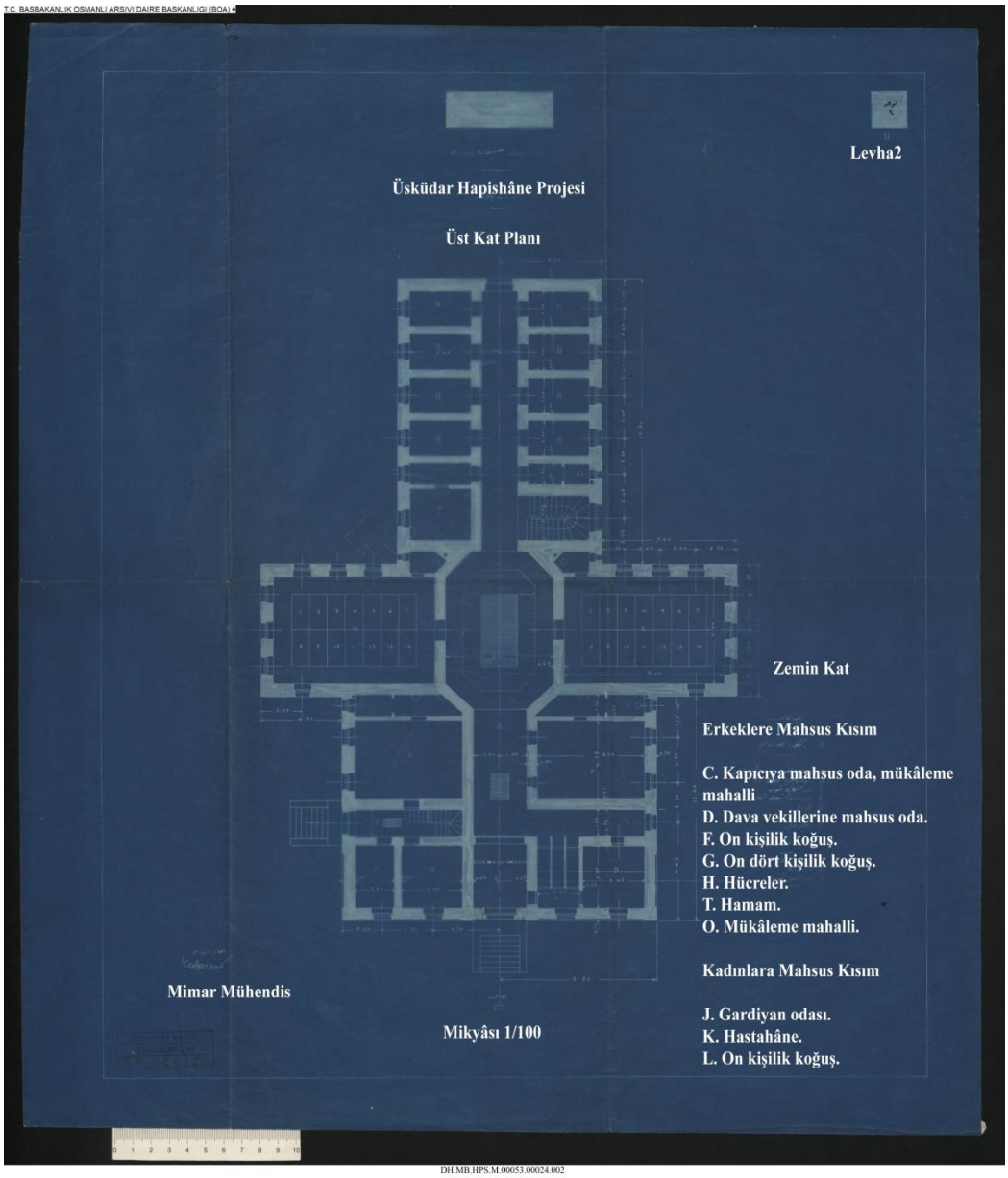
Şekil 5.92 : İzmit Hapishanesi hapishane memurlarına ayrılmış yapının plan ve cephe görünüşü, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 5. 10).

Hapishaneler Müdürlüğü'nün aldığı tek tip proje kararı doğrultusunda İstanbul'da inşa edilecek tevkifhane ve hapishaneler için uygun yerler aranmış; Avrupa yakasında Beyoğlu İshakpaşa, Anadolu yakasında ise Üsküdar Paşakapısı seçilmiştir. Üsküdar'da mevcutta hapishane olarak kullanılan yer, Üsküdar İdadisi/Sultanisi'nin bodrum katındaki, tek koğuşlu, ışık ve hava imkanı olmayan, beton zeminli, girişten on basamak aşağıda ve oldukça rutubetli bir mahzendi. Bu durum hem bir eğitim kurumu olması açısından rahatsızlık verici hem de şartları itibariyle mahkumlar açısından zorlayıcı olmuştur. Hapishaneler Müdürlüğü tarafından hazırlanan, 1911 tarihli kim tarafından çizildiği tespit edilemeyen planlar, 1912 yılında onaylanmışsa da inşaatın başlaması mümkün olmamıştır. Tekrar gündeme gelmesi 1914 yılını bulmuş, eldeki projede birtakım değişiklikler yapılarak inşaat faaliyetleri başlasa da sonlandırılamamıştır. İnşaat tam anlamıyla sonlanmasa da mahkumların nakli ancak 1920 yılını bulacaktır (Çelik, 2008). Hem 1912 hem de 1914 yılına ait planlarda, Kemalettin Bey'in tip projelerine benzer biçimde birbirini dik kesen iki kütlenin haçvari bir şema oluşturduğu yapı bodrum, giriş ve üst kat olmak üzere üç katlı planlanmıştır (Şekil 5.93-5.103). Kadınlara mahsus bölüm her ikisinde de mevcut

olup ayrı bir giriş ile belirtilmiştir, bundan başka gardiyan odaları, farklı büyüklükte koğuşlar, hücre olarak nitelendirilen odalar, hastane ve hamam gibi bölümler mevcuttur. Her iki projede de bodrum katta mutfak, hamam gibi işlevlerin yanında imalathanelere yer verilmiştir. İlk projede cami ve kilise planlanırken 1914 yılında bu mahaller hastane ve tabip odası olarak yer almaktadır. Yapılan en kapsamlı değişikliğe cephe çizimlerinde rastlanır. Revize edilen projede pencereler kemerli olarak değiştirilmiş, ön cephede giriş kısmı daha fazla vurgulanarak çatı yönü değiştirilmiş görünmektedir. Gardiyan ve memurlar için ayrılmış hapishaneye bitişik diğer yapı ise plandaki ufak değişiklikler dışında aynı bırakılmıştır (BOA. DH. MB. HPS. M. 53. 24 ve BOA. DH. MB. HPS. M. 13. 23).

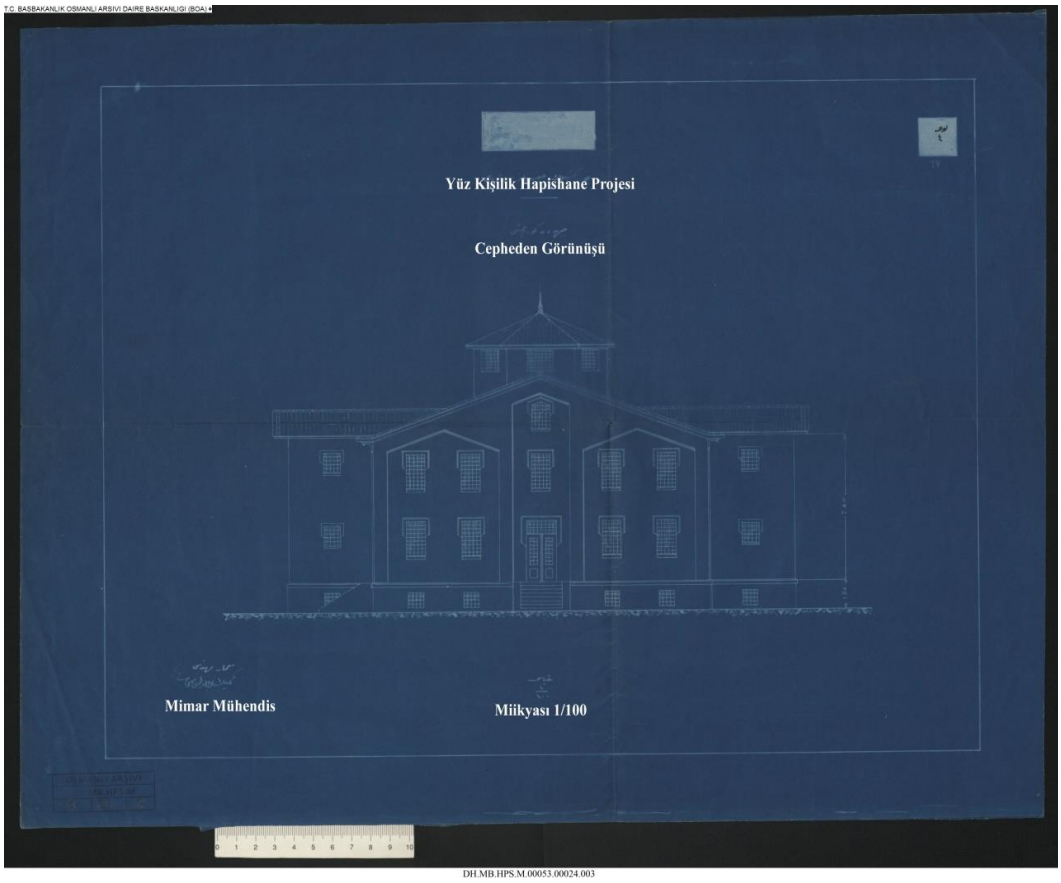
Şekil 5.93 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin bodrum kat planı, 1912 (BOA. DH. MB. HPS. M. 53. 24).

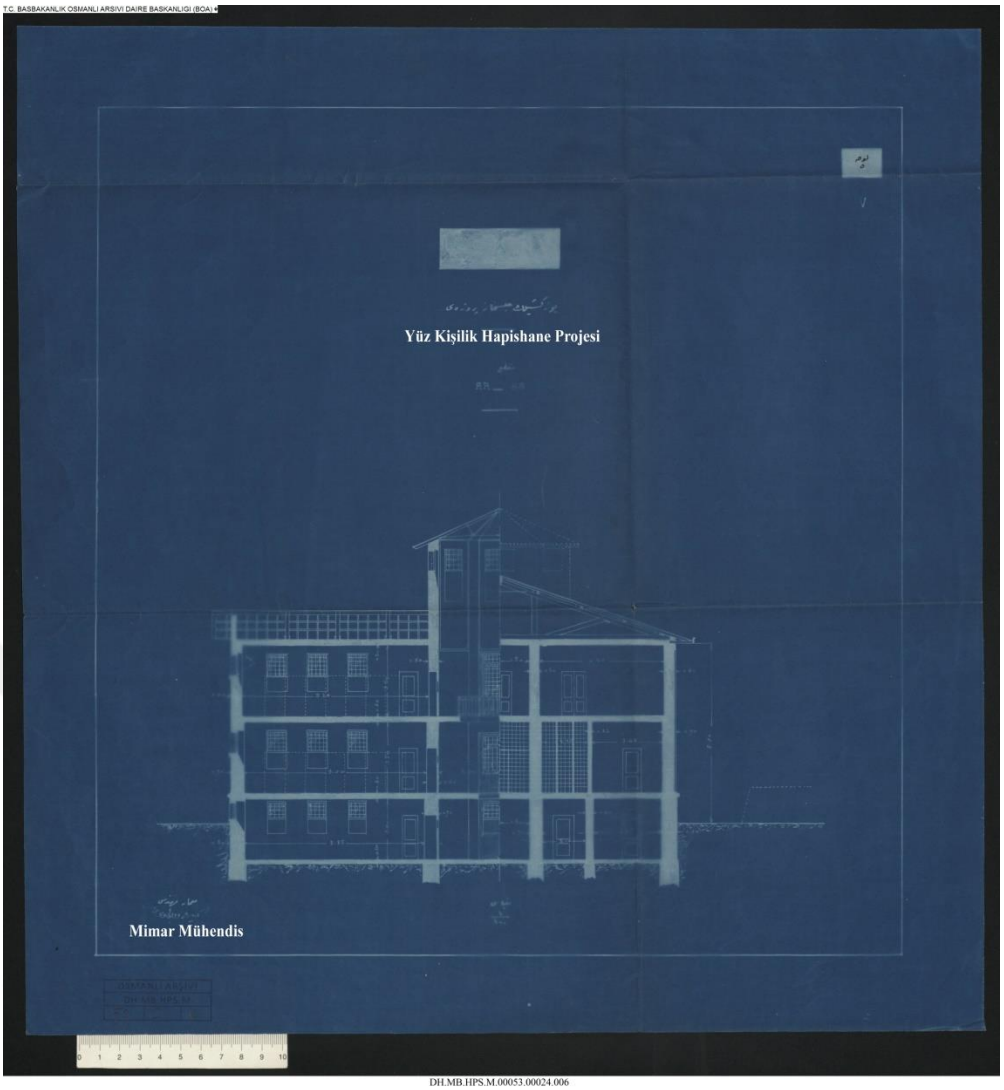
Şekil 5.94 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin zemin kat planı, 1912 (BOA. DH. MB. HPS. M. 53. 24).

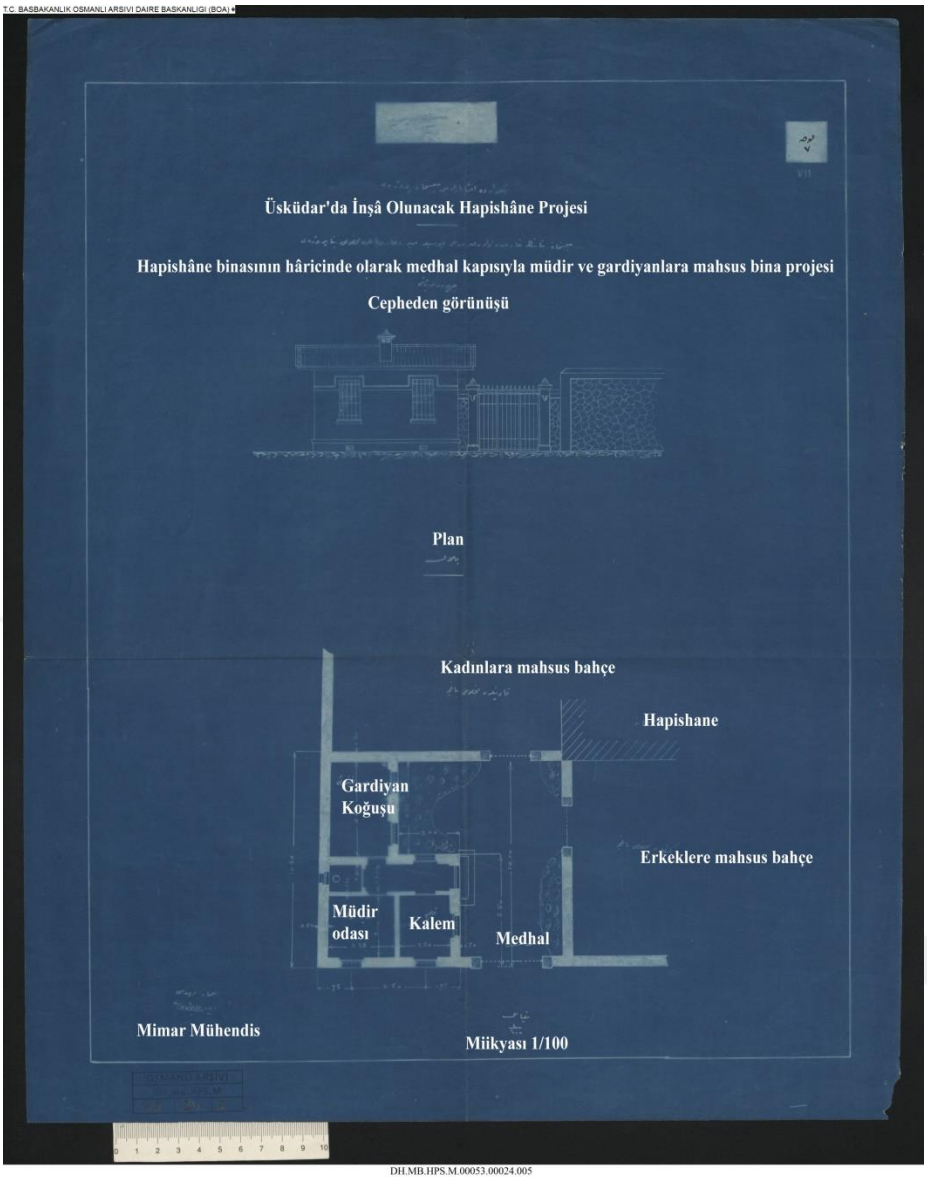
Şekil 5.95 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin üst kat planı, 1912 (BOA. DH. MB. HPS. M. 53. 24).

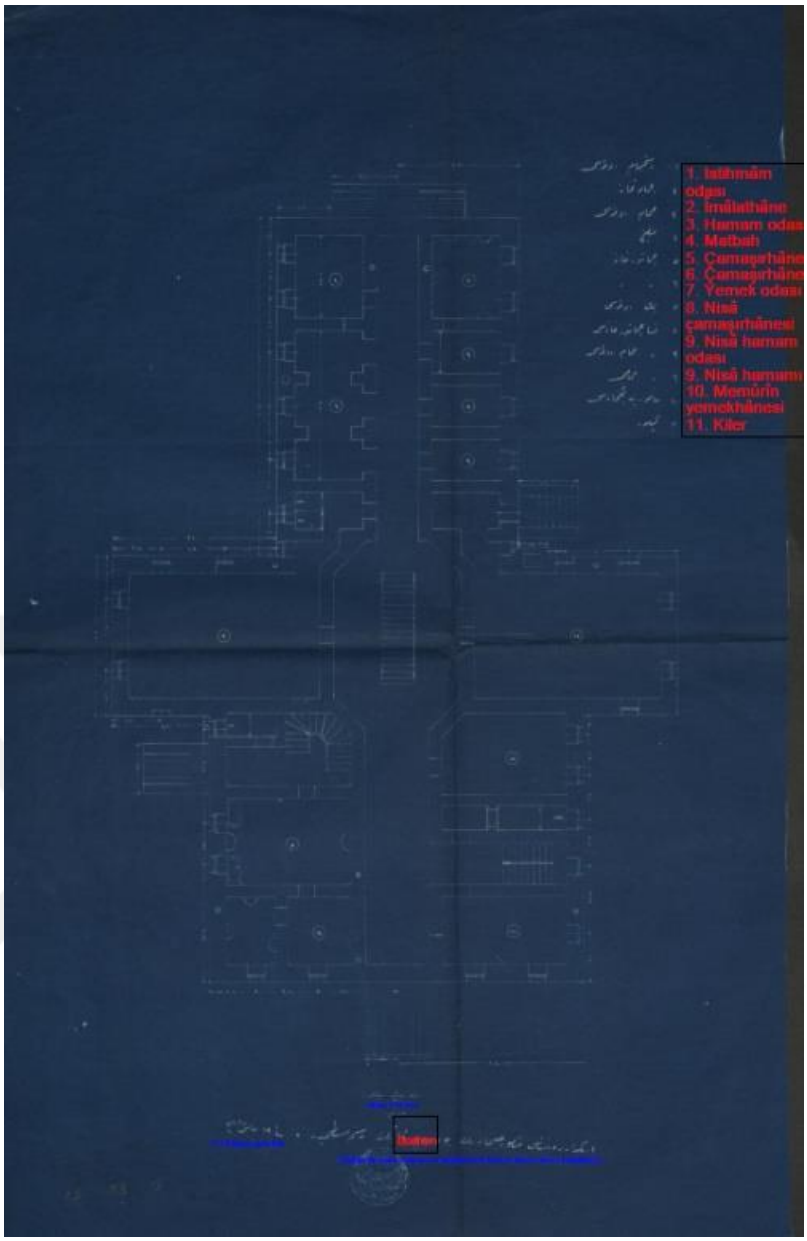
Şekil 5.96 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin cepheden görünüşü, 1912 (BOA. DH. MB. HPS. M. 53. 24).

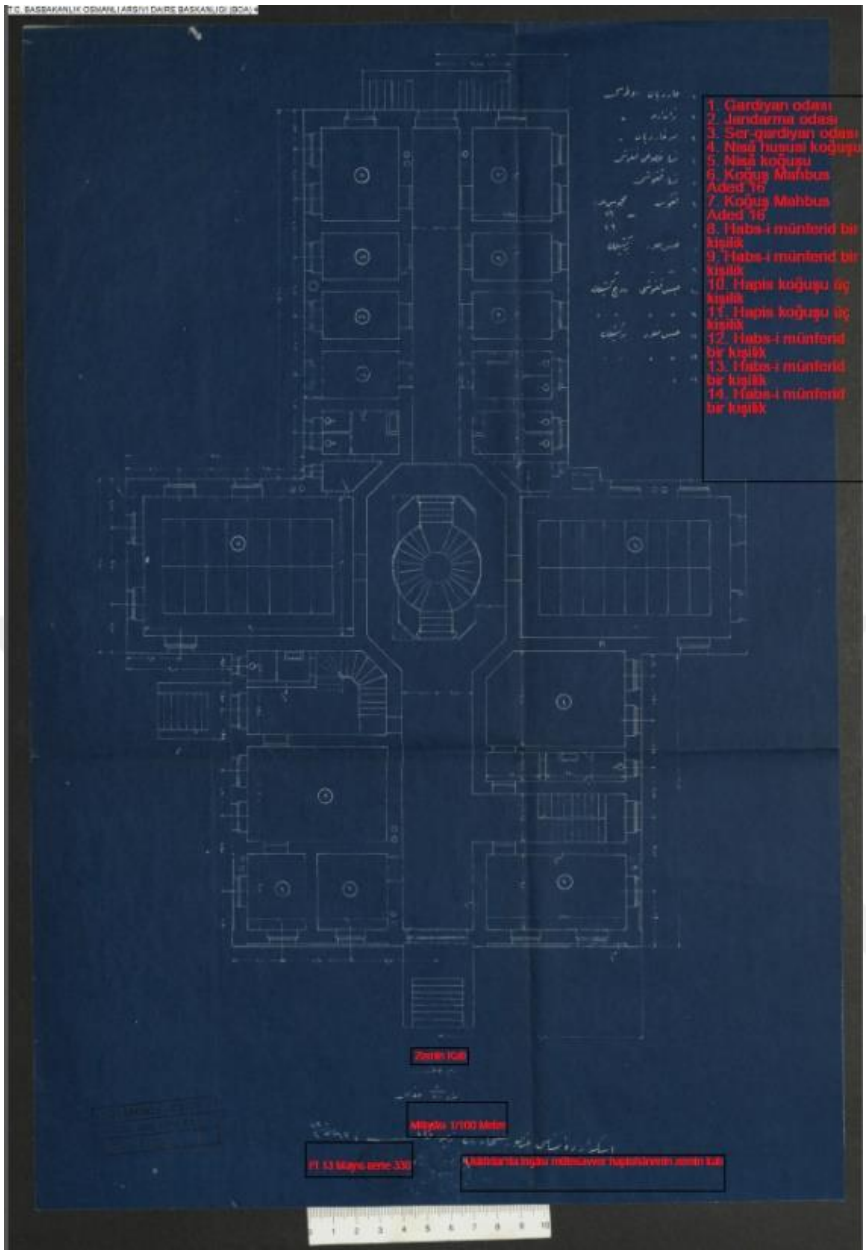
Şekil 5.97 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin kesiti, 1912 (BOA. DH. MB. HPS. M. 53. 24).

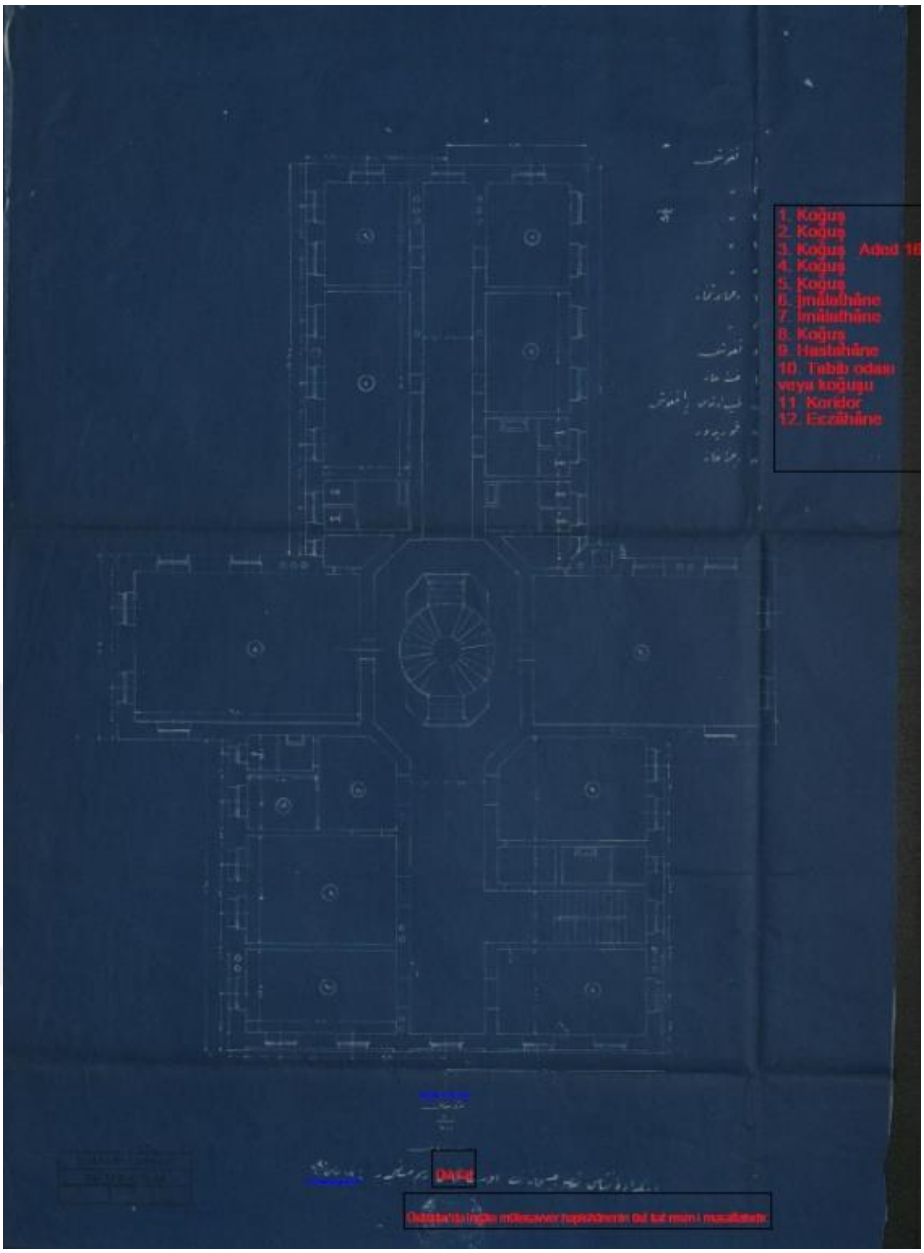
Şekil 5.98 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin müdür ve gardiyanlara mahsus binanın kat planı, 1912 (BOA. DH. MB. HPS. M. 53. 24).

Şekil 5.99 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin bodrum kat planı, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 13. 23).

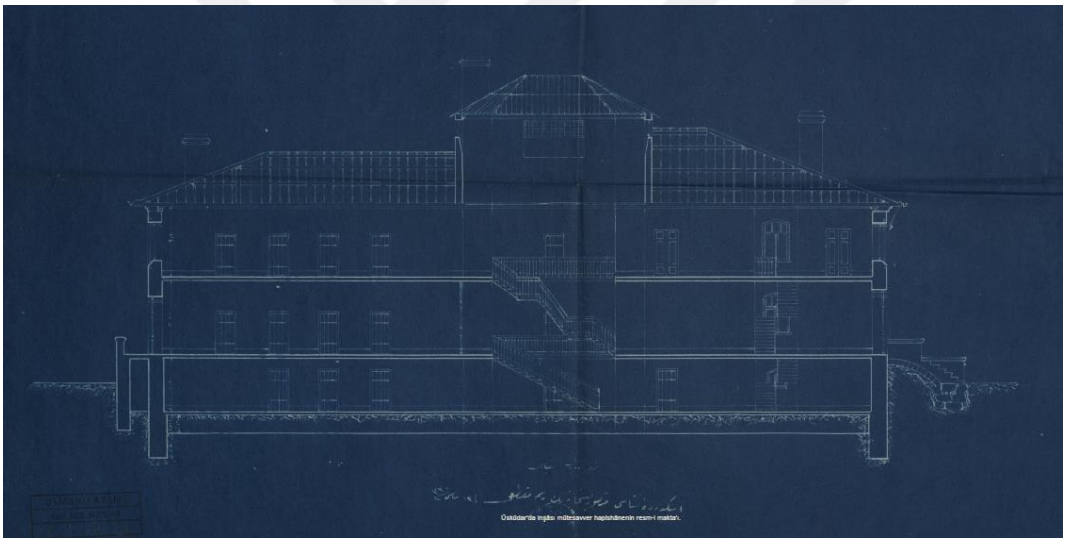
Şekil 5.100 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin zemin kat planı, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 13. 23).

Şekil 5.101 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin üst kat planı, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 13. 23).

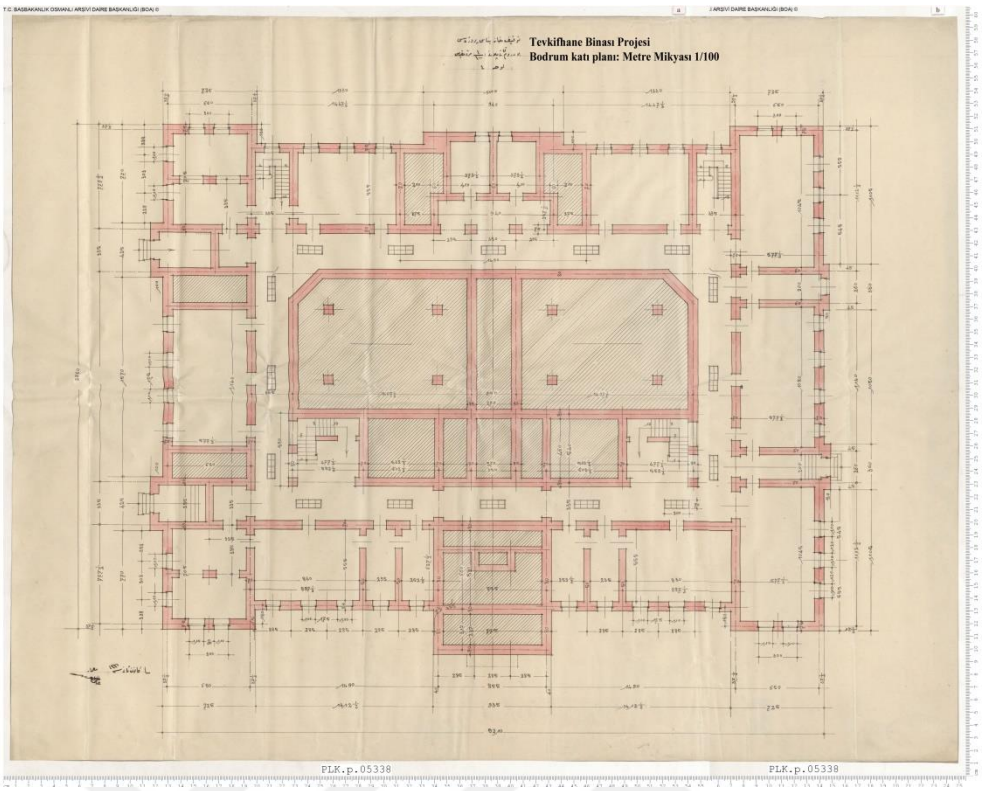

Şekil 5.102 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin cephe görünüşü, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 13. 23).

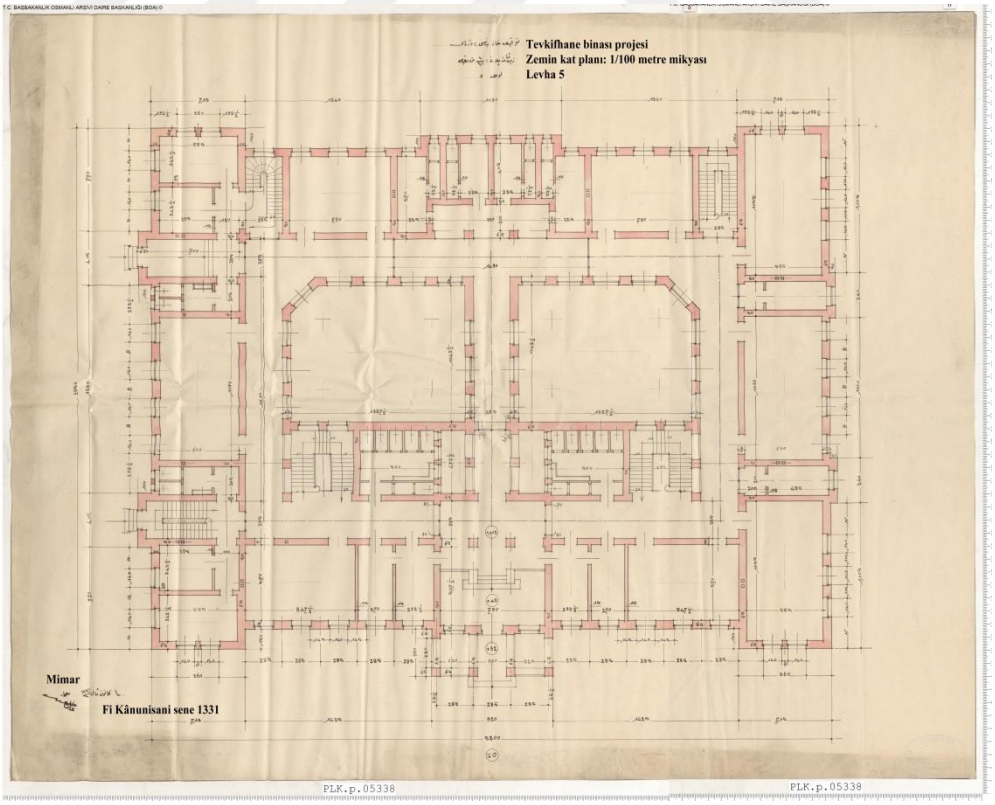

Şekil 5.103 : Üsküdar'da inşa olunacak hapishanenin kesiti, 1914 (BOA. DH. MB. HPS. M. 13. 23).

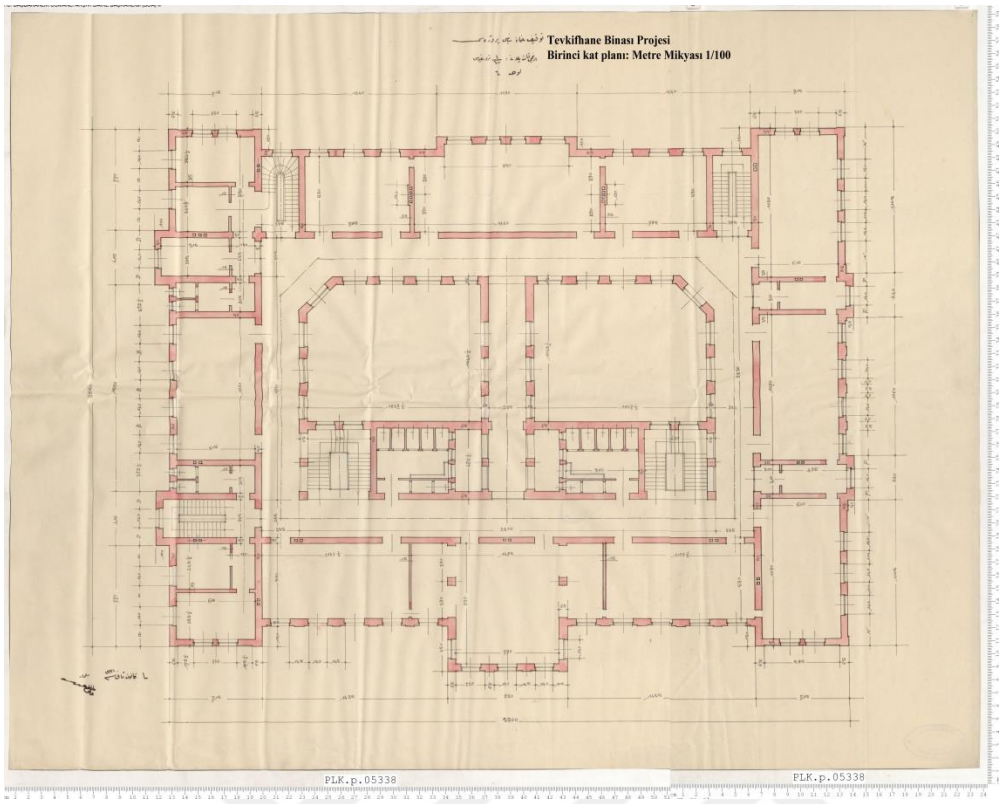
Yine 1916 yılında, neresi için tasarlandığı bilinmeyen ve sadece Mimar Ali ismiyle imzalanmış bir tevkifhane projesine rastlanır (Şekil 5.104-109) (BOA. PLK. p. 5338). Merkezi bir şemaya sahip bu yapıda mahallerin ne amaçla kullanılacağı belirtilmediğinden yorum yapmak pek mümkün değildir.

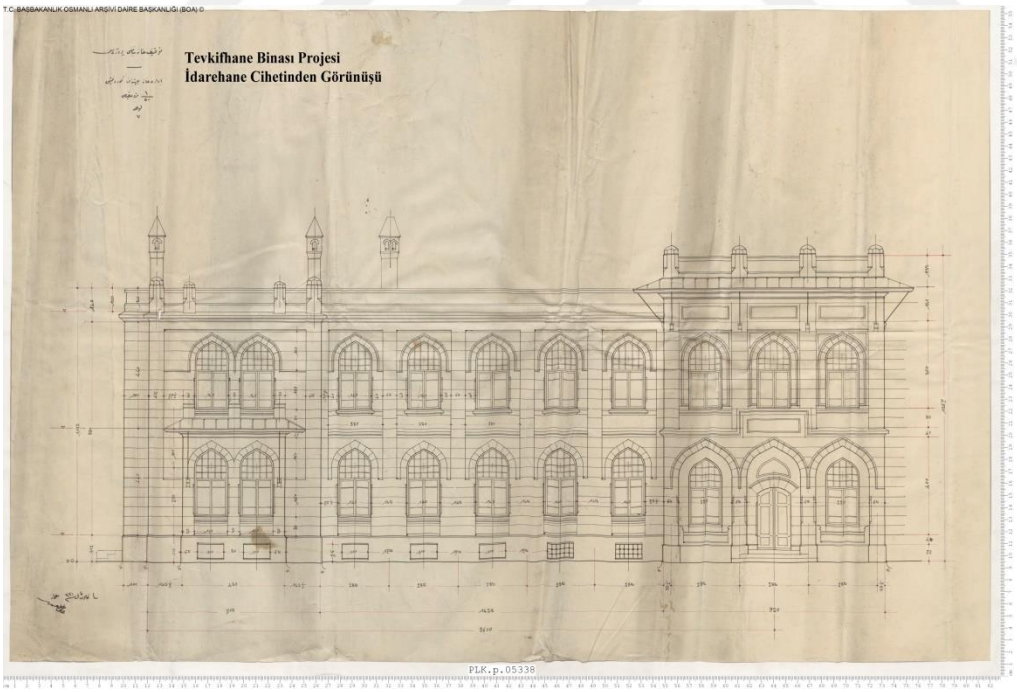
Şekil 5.104 : Tevkifhane Projesi bodrum kat planı, 1916 (BOA. PLK. p. 5338).

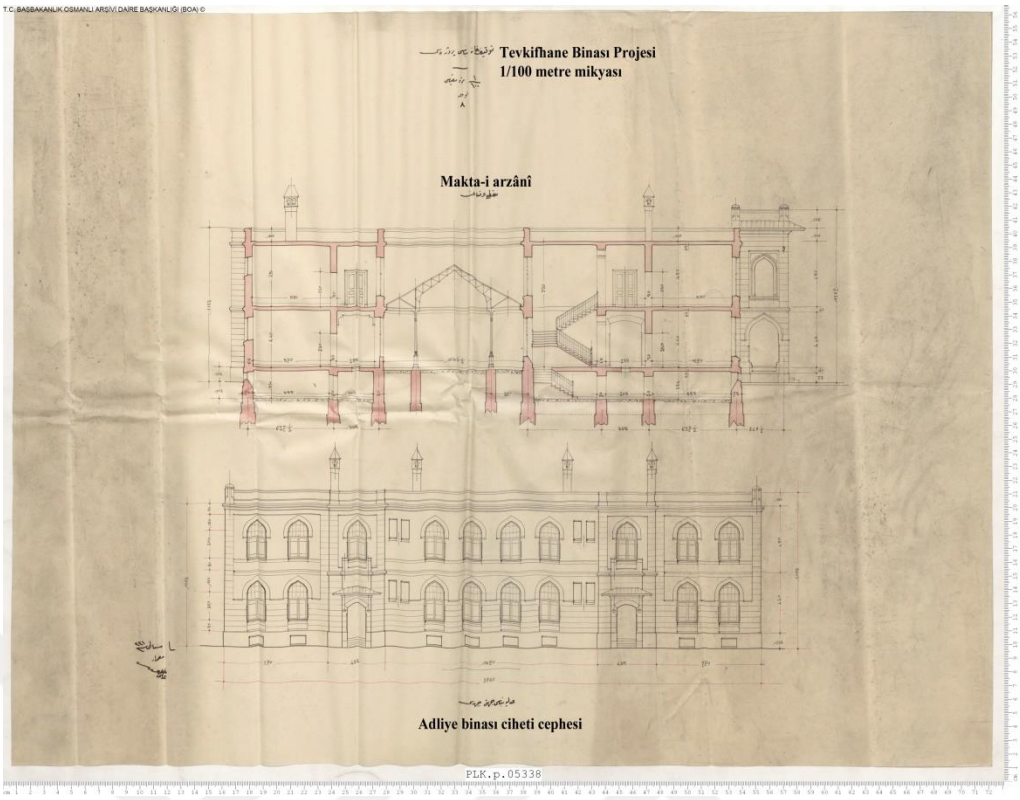
Şekil 5.105 : Tevkifhane Projesi zemin kat planı, 1916 (BOA. PLK. p. 5338).

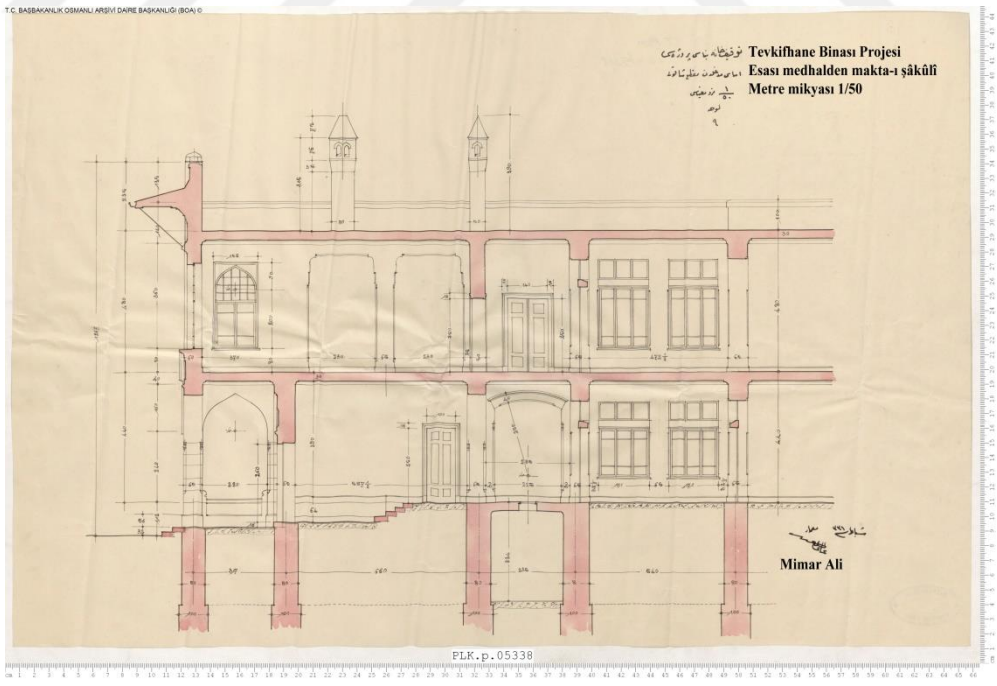
Şekil 5.106 : Tevkifhane Projesi birinci kat planı, 1916 (BOA. PLK. p. 5338).

Şekil 5.107 : Tevkifhane Projesi İdarehane cihetinden görünüşü, 1916 (BOA. PLK. p. 5338).

Şekil 5.108 : Tevkifhane Projesi Adliye binası ciheti cephesi, 1916 (BOA. PLK. p. 5338).

Şekil 5.109 : Tevkifhane Projesi kesiti, 1916 (BOA. PLK. p. 5338).

1914 yılındaki sual varakasında '…hapishaneden başka her şeye benzediği' şeklinde tarif edilen Hapishane-i Umumi, uzun yıllardır yapılan tadilatlara rağmen artık pek çok hastalığın baş gösterdiği oldukça sağlıksız bir yapı haline gelmişti (Demiryürek, 2019). İshakpaşa'da yeni bir hapishane ve tevkifhane yapılması için 1912 yılında karar alınmışsa da uygulamaya geçmesi ancak 1919 yılını bulmuştur. Dersaadet İshakpaşa Tevkifhanesi 1919 yılında Sultanahmet'te açılmıştır.[82] Kabasakal, Tevkifhane ve Kutlugün sokaklarının çevrelediği büyük arsa üzerinde yer alan yapı, bir avlu etrafında doğu batı yönündeki iki kütleden oluşur (Şekil 5. 110).

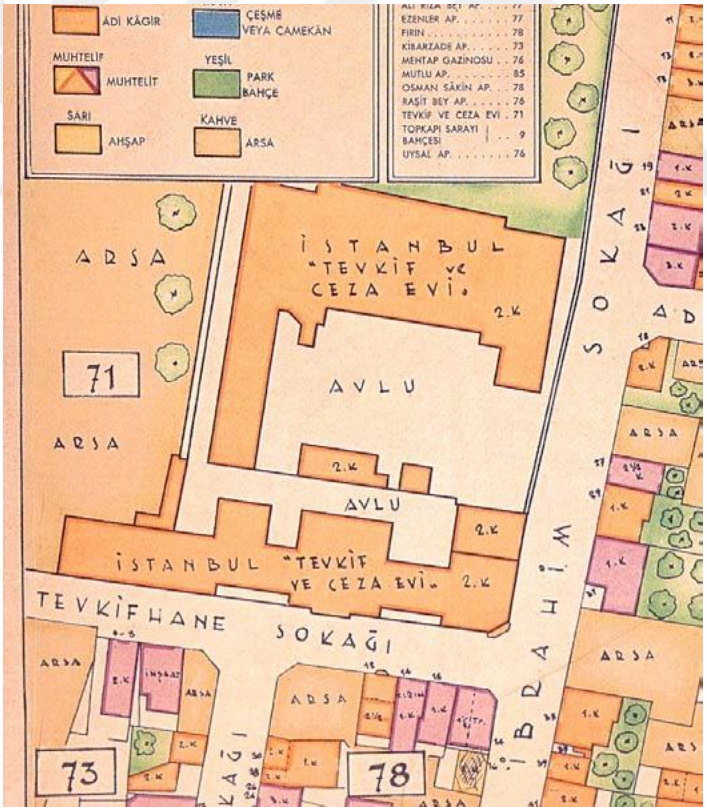
Üzerinde Dahiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi mührü olan yapının mimarı bilinmemektedir ancak Şenyurt'un aktardığı belgelere göre (2003), İshakpaşa ve Üsküdar Hapishaneleri'nin inşaat, tamir, işçi, mimar ve malzeme masraflarının ödenmesine dair yazılmış bir belgede müteahhit Fazıl Kemal Bey ve mimar Alaaddin Bey'in isimlerinin geçmesi, ismi geçen hapishanelerde inşasından sorumlu olduklarına işaret eder.

Bir avlu etrafında üç bloktan oluşan yapı grubundaki L planlı yapı koğuş olarak, onu dik kesen diğer blok ise memur ve görevli dairesi olarak planlanmıştır. Bu bloklardan bağımsız olarak avluda bir de mescit yer almaktadır. Yapının giriş kısmı öne doğru çıkma yaparak vurgulanmıştır. Yapıda koğuşların ve odaların yanısıra kadınlar için ayrı bir bölüm, hastane ve eczane gibi bölümler de bulunmaktadır. Bodrum katla birlikte dört katlı olarak tasarlanan yapıda cephenin çıkmalar ve kemerli pencerelerle hareketli bir görünüme sahip olduğu görülür (Şekil 5.111-5.117) (BOA. DH. MB. HPS. M. 39. 92).

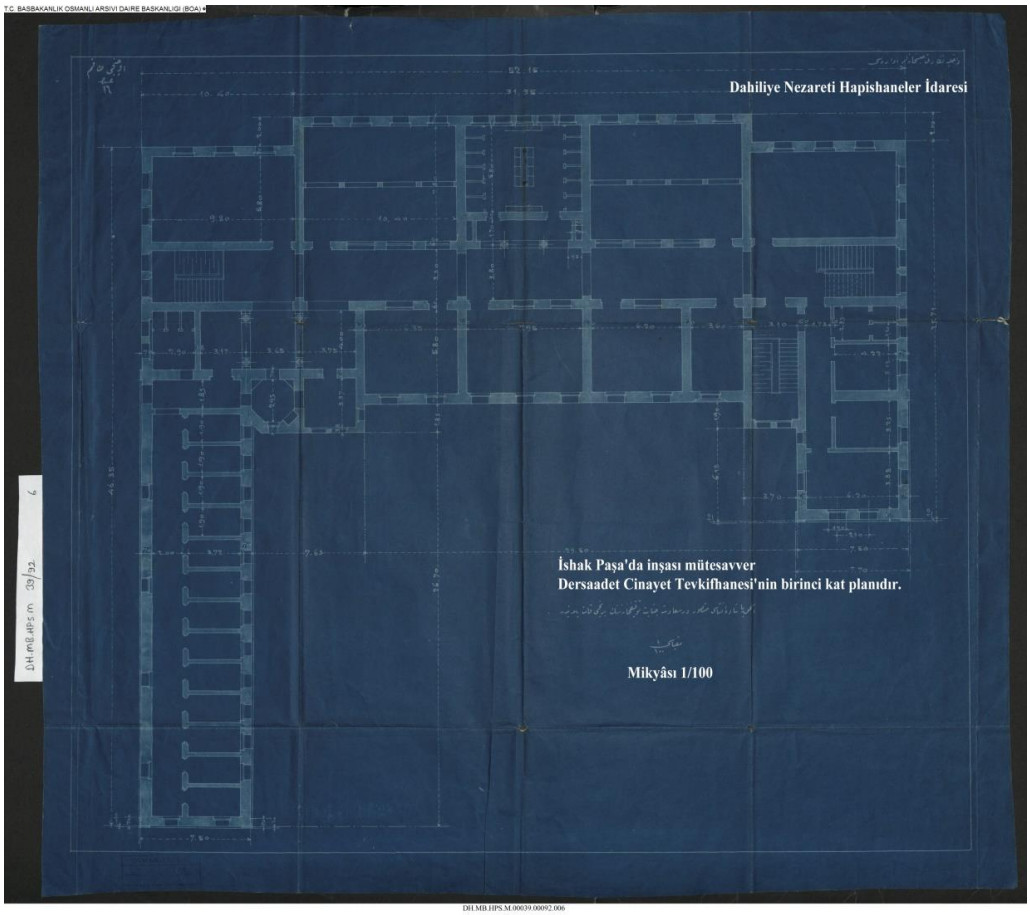
Tüm bloklarda bodrum katların taş, üst katların tuğla olmak üzere yığma kâgir tekniği kullanıldığı, döşemelerin ise volta döşeme olarak tasarlandığı yapı 1969 yılına kadar aktif olarak kullanılsa da 1980-82 yılları arasında belirli bir süre için yeniden cezaevi fonksiyonunda kullanımına açılmıştır (Pekol, 2010). Günümüzde başka bir işlevle varlığını sürdürmektedir.

[82]Arşiv belgelerine göre, 1340 (1921-1922) tarihinde yapının temellerine su birikmesi sebebiyle, İtfaiye Kumandanlığı'na talimat verilmiş ve suyun boşaltılması istenmiştir. Dolayısıyla 1922 yılında yapının inşaatının devam ettiği görülmektedir. Yapının üzerindeki mermer kitabede 1337 (1918-1919) tarihi yazılı olsa da Oya Şenyurt'un yorumu; kitabedeki tarih yapının tam olarak bitiş tarihini yansıtmıyor olacağı yönündedir. Bkz: Şenyurt, O. (2003). 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu ve İstanbul'da Bazı Hapishane İnşaatları. *Arredamento Mimarlık* (9), s. 79.

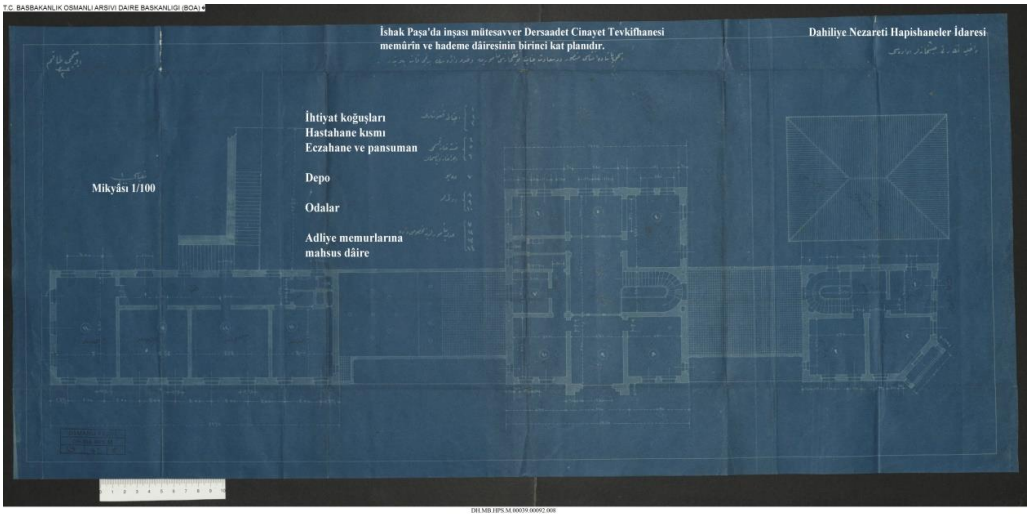
Osmanlı hapishanelerinin taşradaki durumlarına bakıldığında yeni yapılan İshakpaşa Tevkifhanesi'nin fiziki şartlarının oldukça iyi durumda olduğu görülmektedir. 1920 yılında İstanbul'u gezen Richard Clarence Johnson'un yapıyla ilgili gözlemleri şöyledir: 'Adliye Nezareti'nin tam arkasında, Ayasofya'ya yakın, bodrum katı dışında 3 kattan oluşan bina kalın taş duvarlarla örülmüş ve bütün pencereleri demirlidir. Bütün bir binayı kuşatan avlunun etrafında dış duvarlar bulunur. Binanın 4 köşesinde de muhafızlar bekler. Hapishane binasının dışında görevliler için gerekli mekanlar ile camii ve kilise bulunur…Ana katın girişinde, tabip muayenesi ve binanın sağ tarafında büyük ve havadar bir koğuş hastane için ayrılmıştır. Bütün odalar yüksek tavanlı ve iyi havalandırma sistemine sahip olduğunu ve binanın sıcak su borularını içeren bir merkezi ısıtma sistemi ve kalorifer tesisatının döşendiğini gösteriyor, ayrıca hapishanenin bir hamamı da mevcuttur. Hamam, beyaz mermerlerle kaplanmış olup, bir defada sadece altı kişi yıkanabilmektedir…' (s. 300).

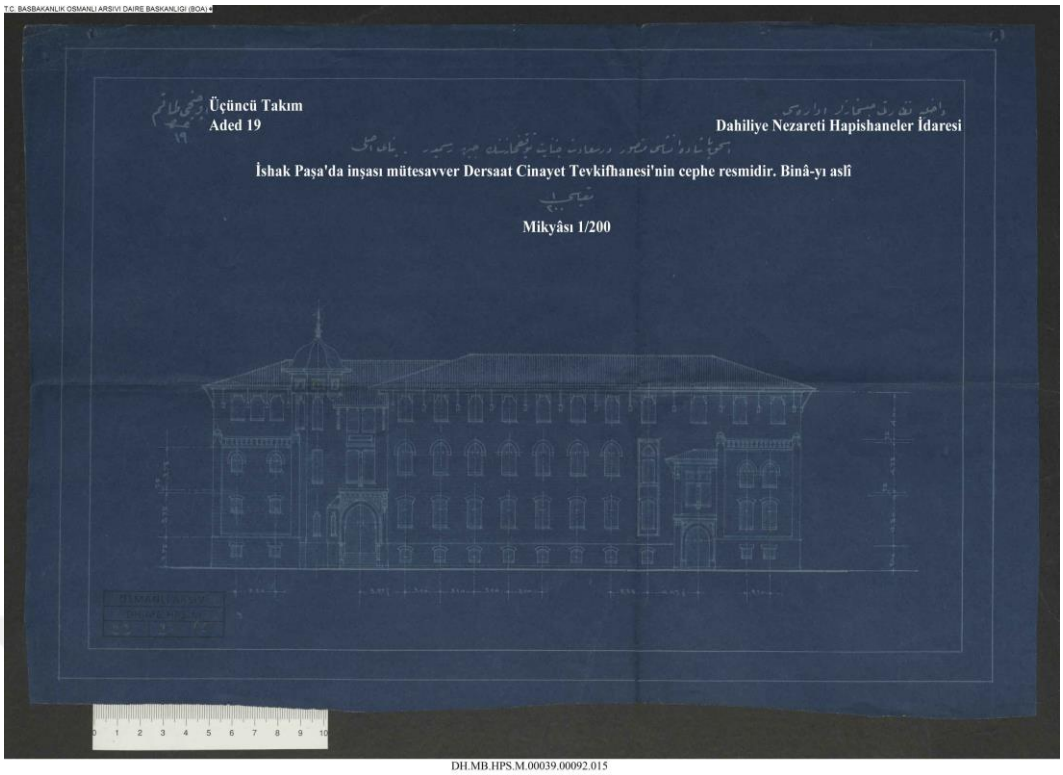
Şekil 5.110 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi'nin konumunu gösteren harita (Pekol, 2010).

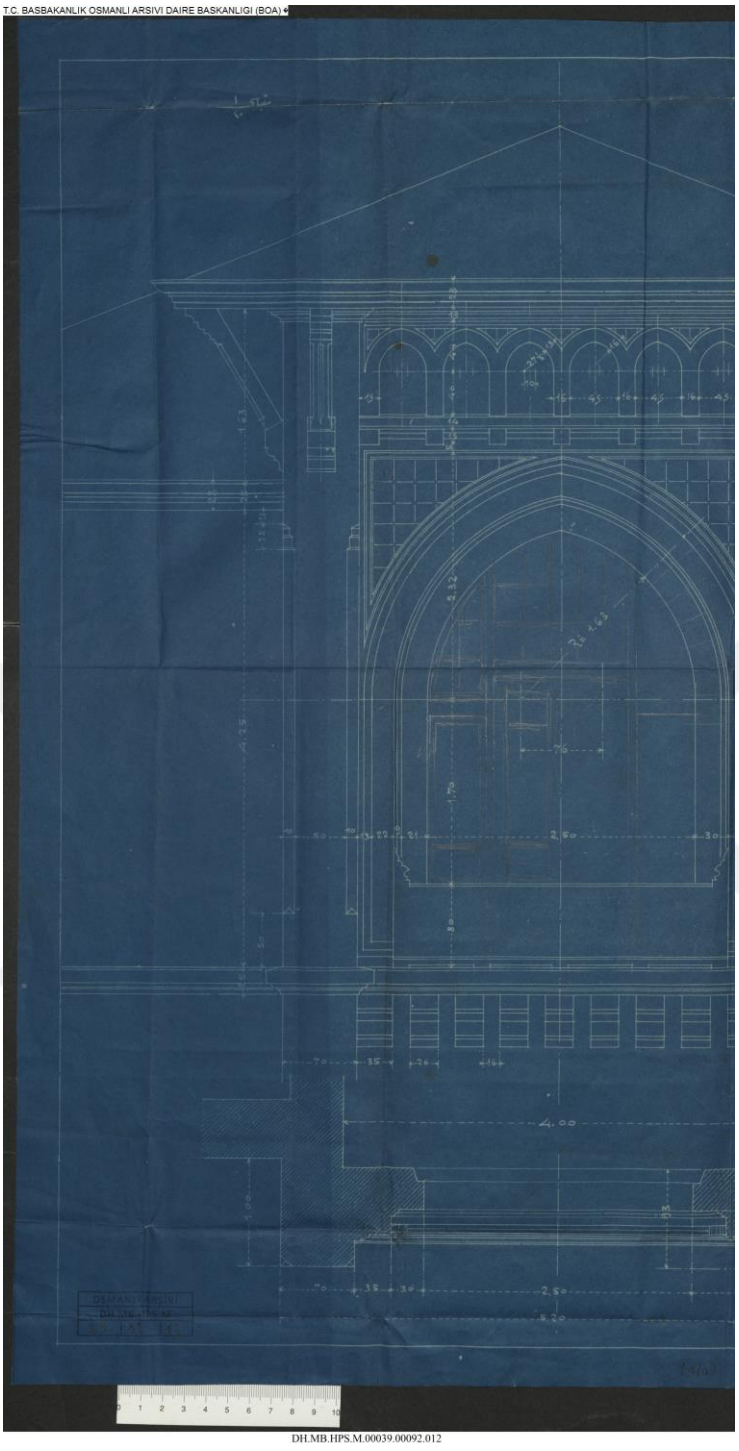
Şekil 5.111 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi birinci kat planı, 1919 (BOA. DH. MB. HPS. M. 39. 92).

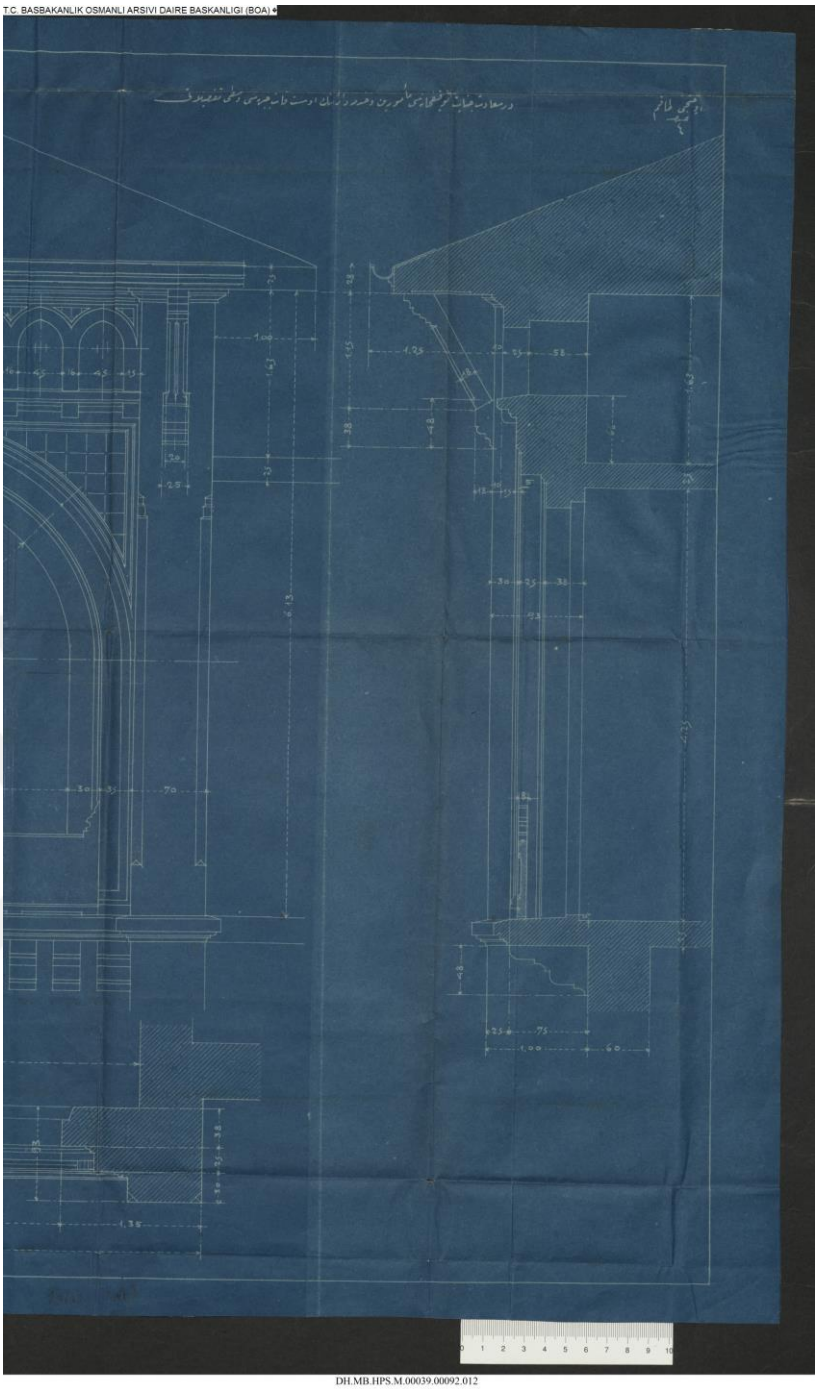
Şekil 5.112 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi idare bölümü birinci kat planı, 1919 (BOA. DH. MB. HPS. M. 39. 92).

Şekil 5.113 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi cephe görünüşü, 1919 (BOA. DH. MB. HPS. M. 39. 92).

Şekil 5.114 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi cephe detayı, 1919 (BOA. DH. MB. HPS. M. 39. 92).

Şekil 5.115 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi cephe detayı, 1919 (BOA. DH. MB. HPS. M. 39. 92).

Şekil 5.116 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi genel görünüş (Pekol, 2010).

Şekil 5.117 : İshakpaşa Dersaadet Tevkifhanesi (Pekol, 2010).

Cumhuriyet'in ilanından sonra da taşrada ve İstanbul'da hapishanelerin iyileştirilmesi ve yeniden inşa edilmesi için çalışmalar devam etse de, İshakpaşa, Üsküdar ve İzmit Hapishaneleri kadar büyük ölçekli yapılara rastlanmamıştır. Bunların arasında inşa edilen ise sadece İshakpaşa Tevkifhanesi'dir.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İlkçağlardan beri farklı şartlar altında var olan hapsetme cezası 18. yüzyıldan itibaren farklı fikirlerin ürünü olarak ceza sisteminin merkezine yerleşmiş ve yeni bir yapı tipi olarak hapishanelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte suçlunun cezalandırılırken ıslah edilerek topluma geri kazandırılması fikri belirleyici olmuş ve çeşitli sistemler denenmiş; bu durumun mimariye yansımaları da farklı plan kurgularının ortaya çıkması şeklinde olmuştur. Ceza sistemindeki değişimlerle birlikte ceza mekanları da gelişmeye devam etmiş, ihtiyaçları karşılayabilecek en uygun çözümün arayışı 20. yüzyıla kadar sürmüştür.

Osmanlı Devleti'nde benzer olarak klasik dönemden beri kullanılan hapsetme cezası Tanzimat sonrası düzenlenen ceza kanunnameleri ile sistemin merkezine yerleşmiş ve dönüşümün önemli birer parçası haline gelmiştir. Önceki dönemde kullanılan hanlar, zindanlar veya konutlar yetersiz gelmeye başlamış ve yeni ceza mekanlarına ihtiyaç doğmuştur. Bu ihtiyaç, bir yandan yeni yapılar inşa edilirken bir yandan da mevcut yapıların dönüştürülmesi ile giderilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı hapishanelerinde en sık rastlanan sorunlardan biri fiziksel koşulların mahkumlar için oldukça zorlayıcı olmasıdır. Mekanların dar, havasız, az ışık alan veya almayan olması ve çoğu zaman kapasitenin üzerinde mahkumu barındırması hem mahkumlar hem de görevliler tarafından sıkça dile getirilen bir problem olarak karşımıza çıkar. Ayrıca hijyen standartlarından uzak olmaları, ısıtma-soğutma gibi altyapı ihtiyaçlarının giderilememesi, yetersiz beslenmeleri ve tüm bunlara bağlı artan salgın hastalıklar mahkumların hastalanması hatta ölmesiyle sonuçlanmıştır. Hükümet tarafından hapishaneleri denetlemek ve düzenlemek üzere yerli komisyonlar görevlendirilmiş; ihtiyaç listeleri, raporlar, şikayetler oluşturulmuşsa da; devletin içinde bulunduğu dönem itibariyle yeterli ödeneğin ayrılamaması, sorunun kaynağı olmaya devam etmiştir. Gerek oluşturulan teftiş ekibi aracılığıyla, gerekse gönderilen kısa anketlerle mahbeslerin durumu ile ilgili sancak ve kazalardan bilgi toplanma çabası aralıklarla sürmüştür. Hapishanelerle ilgili karşılaşılan bir diğer sorun ise farklı suç türlerinden ve yaş gruplarından hükümlülerin veya tutuklu ile

hükümlülerin bir arada olmasıdır. Bu konu hem meclisin kendi içinde tartışmalara hem de yabancı uzmanlar tarafından eleştirilere neden olsa da suç tasnifinin çoğu zaman, mali gerekçelerden ötürü, sadece projede kaldığı ve pratikte uygulanamadığı görülür. Bu durumun mahkumların birbirinin ahlakını bozduğuna ve cezanın amacı olan iyileştirmenin tam tersi durumlara neden olduğuna dair birçok görüş bulunmaktadır. Özellikle 18. yüzyıldan sonraki dönemde cezalandırmanın hedeflerinden biri haline gelen suçlunun ıslah edilerek topluma yeniden kazandırılması fikrinin, Osmanlı cezalandırma zihniyetinde bir yerinin olup olmadığına dair kesin bir şey söylenemese de, hapishanelerdeki fiziki koşulların imkansızlığından ötürü herhangi bir karşılık bulamadığı görülür. Mahkumların hapishane içindeki yaşayışlarını düzenleyen ve hapishane memurlarının mahkumlara davranışlarını belirleyen birtakım düzenlemeler ve mahkumların çalıştırılarak üretime dahil edilmesine dair kanunlar ile ıslah amaçlansa da; mahkumların belirli bir ıslah programına dahil olmasının, sadece hapishanelerin fiziki durumuyla ilgili olmayıp, baştan sonra sağlıklı çalışan belirli bir sistem gerektirdiği ve Osmanlı cezalandırma sisteminin ise henüz bunu karşılayabilecek durumda olmadığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin ıslahı sürecinin ekonomik sebepler doğrultusunda oldukça yavaş ilerlediği görülür. Mali olarak içinde bulunulan yetersizlikler hapishane reformuna ilişkin pek çok hamlenin planlandığı şekilde ilerlemesinde engel olmuştur. Hapishaneler için ayrılan bütçe, çoğu zaman mahkumların yemek, yatak veya kıyafet gibi temel ihtiyaçlarının giderilmesine bile yetmediğinden, birçok yerde mahkumların çevreden yapılan desteklerle yaşamını sürdürdüğü görülür. Babıali ile yapılan yazışmalar, birçok hapishanenin kullanılamayacak kadar harap halde olduğu ve tahsisat ayrılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Babıali tarafından talepler karşılanmaya çalışılsa da maddi olanaksızlıklar buna engel olmuş ve çözüm, yapıyı dayanabildiği yere kadar ayakta tutmaya çalışmak veya cüzi miktarlarla tamir ettirerek ertelemek şeklinde olabilmiştir. Aynı bütçesel gerekçeler hapishanelerdeki ve mahkemelerdeki az sayıda ve niteliksiz personel istihdamına sebep olarak; yargılama sisteminin yavaş ilerlemesi, tutukluların tutukluluk süresinin uzunluğu, buna bağlı olarak hapishanelerin mütemadiyen kalabalık olması gibi bir zincirin oluşması sonucunu da doğurmuştur.

Devletin bu süreçte Avrupa'daki hapishaneler ile ilgili gelişmeleri de yakından takip ettiği, özellikle II. Abdülhamid zamanında Avrupa dergi ve gazetelerindeki hapishane haberlerinin veya fotoğraflarının dahi alınan kararlarda etkili olduğu görülür. Uluslararası ceza kongrelerine gerek dinleyici gerekse katılımcı olarak temsilci gönderilmiş olması, kongrede alınan kararlar ile ilgili komisyonların oluşturularak yapılacak ıslahatlara yansıtılması ve Avrupa'daki hapishanelerin yerinde görülerek incelenmesi gibi birçok adım atıldığı da görülür.

Hapishanelerinin ıslahat konusu Osmanlı topraklarında görev yapan Avrupalı elçilerin de gündeminden hiç düşmemiş görünmektedir. Konuyu yakından takip eden Canning ile başlayıp Bulwer ile devam eden süreç zaman zaman diplomatik sorunlara yol açsa da, bu durumun Osmanlı Devleti açısından itici güç olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yabancı uzmanların fikirlerine önem verdiği hatta maaş, yardımcı veya tercüman, kalacak yer tahsisi gibi maddi külfetlerine rağmen hapishanelerin ıslahatı konusunda yabancı uzmanlarla çalışmayı tercih ettiği görülür. Gordon ve Pollitz gibi özellikle hapishaneler için istihdam edilenlerin yanında Mimar Jasmund, Polis Müfettişi Bonnin veya Jandarma Memuru Blunt Paşa gibi farklı alanlarda istihdam edilmiş kişilerin de fikirlerini ve önerilerini dikkate aldığı görülür. Devletin yabancı uzman istihdamında diplomatik ilişkilerin belirleyici olduğu söylenebilir. Nitekim İngiliz elçisi Canning'in oldukça baskın olduğu Tanzimat döneminde bir İngiliz uzmanla çalışılması tercih edilmişken, I. Dünya Savaşı döneminde Almanya olan ilişkilerin belirleyici olduğu görülür.

Osmanlı Devleti'nin hapishanelerin yer seçiminde yaptığı tercihler dikkat çekicidir. Toplum ve yönetici arasındaki bağlantının en görünür kılındığı yer olarak kamusal alanlar, Tanzimat döneminde önce vali sonra da hükümet konağı çevresinde şekillenmiştir. Devletin gözetim ve yaptırım gücünü simgeleyen bir yapı olarak hapishanelerin de gerek dönüştürülürken gerekse yeniden inşa edilirken, hükümet konağının merkezde olduğu bu kamu sitesinin içinde yer alması özellikle tercih edilmiş görünmektedir. Öte yandan Tanzimat döneminde devlet, modernleşmeyi iktidarının devamlılığını sağlamanın yolu olarak görmüş ve hapishanelerin de tıpkı hükümet konağı, belediye veya adliye binası gibi medeni ve modern bir yapıyı temsil ettiğini düşünmüştür.

Osmanlı hapishanelerinin ıslahatında yapıların dönüştürülmesine öncelik verildiği söylenebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında örneğine sıkça rastladığımız han, hükümet

konağı veya kışla gibi yapıların çoğu zaman hapishane işlevini kolaylıkla alabiliyor olması, maddi gerekçeler doğrultusunda yapıların dönüştürülerek kullanılmasını tercih edilir hale getirmiştir. Bu yapıların sahip olduğu, bir avlu etrafında şekillenen dikörtgen veya dikdörtgene yakın içe dönük plan şemasının, dışarıya kapalı olması gereken bir yapı tipi olarak hapishaneler için gerek dönüştürülen gerekse yeni inşa edilen yapılarda tercih ediliyor olması da bir başka sebep olarak karşımıza çıkar.

Geleneksel Osmanlı konutunda sofa, iki veya daha fazla odayı bir araya getiren ve bu odaların kapılarının açıldığı büyük ve geniş alanı ifade eder. Konut yapılarında dışarıyla doğrudan bağlantılı olan, çoğu zaman bir karşılama veya bir arada olma yeri olan sofa veya avlunun, kamusal yapılarda da bekleme, toplanma ve karşılaşma yeri görevini sürdürdüğü görülür. Hapishane yapılarının da kamusal yapılar çerçevesinde uzunca bir süre birlikte ele alındığı hükümet konaklarının, idari yöneticinin evi fikrinin bir parçası olduğu düşünülürse; hem bu sofa etrafındaki odalardan oluşan alışılmış düzenin devamlılığı açısından hem de içe dönük yapının hapishane fonksiyonu ile birleşmesi açısından bu plan kurgusunun kullanılmasına dair fikir vericidir.

Geç Osmanlı Döneminde yeni inşa edilecek hapishane planlarında üç temel kurgu dikkat çekicidir. Tıpkı dönüştürülen yapılardaki gerekçelere benzer olarak; yapının açık veya kapalı bir merkez etrafında şekillendiği avlu tipi plan şemalarının, en sık rastlanan tip olduğu ve 19. yüzyılın yarısından başlayarak 20. yüzyıl başındaki döneme kadar kullanıldığı görülür. Planlarda çeşme, şadırvan, havuz gibi elemanların yer aldığı; bahçe, gezinti mahalli, avlu, divanhane, aralık veya açıklık gibi çeşitli tanımlamalarla yer alan bu mekanların açık veya kapalı olduğuna dair çoğu zaman net bir bilgiye ulaşmak pek mümkün olamamıştır. Giriş cephesinin var olduğu bazı örneklerde yapının bitişiğindeki alçak duvarlardan üstü açık alanlar tespit edilebilse de, kesit çiziminin eksikliği çoğu zaman ortada veya iç kısımda yer alan bu mekanlara dair üstü açık veya kapalı bilgisini almayı zorlaştırmıştır. Gardiyan, nöbetçi veya memur odası gibi idari mekanların birçok örnekte girişe daha yakın konumlandırıldığı, mahkumların kaldığı koğuşların ise göreceli olarak daha içeride planlandığı yorumunu yapmak mümkün olsa da, çoğu zaman şartların elverdiği şekilde uygun olan hacimler koğuş olarak planlanmıştır (Çizelge C.1).

Merkezden yönetilen bir idari mekanizmayı sağladığı için 18. ve 19. yüzyılda Avrupa'da birçok yapıda tercih edilen ışınsal plan şeması da Osmanlı

hapishanelerinde denenen bir başka plan tipi olarak karşımıza çıkar. Kolların ışınsal bir biçimde tam veya yarım daire oluşturarak merkezde bir araya geldiği iki temel tipten bahsetmek mümkündür. Işınsal şemaya sahip bir yapının inşa edildiği tek örnek İzmir örneği olmasına rağmen, planlamada farklı bölgelerde de denendiği görülür.

Daha çok geç dönemdeki hapishane yapılarında görülen doğrusal plan şemalarında, avlu ve meydanlar yerini koridorlara bırakırken; açıklık, gezinme mahali gibi alanlara ise artık rastlanmadığı görülür. Mekanların düzenli bir kurgu içinde yerleştiğini söylemek güç olsa da; idari kısımların mümkün olduğunca giriş kısmında çözülmeye çalışıldığı ve bunun çoğu zaman cephe düzenine de yansıdığı söylenebilir. Çamaşırhane, hamam, mutfak gibi servis hacimlerinin ise yine çok düzenli bir sistemde olmamakla birlikte, yan yana konumlandırılarak bir arada çözülmeye çabalandığı görülür. Bu yapılarda dikkat çeken, ilk dönem avlulu plan şemasında yer verilen, mahkumların hava alabileceği gezinme mahallerine yapının içinde yer verilmemesidir (Çizelge C.2). Bu tip mahallerin yapının dışında kurgulanıp kurgulanmadığı yorumunu ise, eldeki veriler doğrultusunda yapmak pek mümkün olamamaktadır.

Planlar çoğu zaman ihtiyaçlar veya ilgili bölgeden gelen talepler doğrultusunda şekillendirilse de; mahkumların barınacağı koğuş veya oda adı verilen hacimler, bazen yapının içinde bazen de dış mekanda yer alan tuvaletler ve çoğu zaman bir avlu ile çözüldüğü görülen gezinme mekanları planlamanın çekirdeğini oluşturmaktadır. Pratikte karşılık bulup bulunmadığı eldeki veriler doğrultusunda tam bilinemese de planlamada koğuşların farklı suç tiplerine göre ayrılmış olması durumuna pek çok örnekte rastlanır. Kiler, çamaşırhane, mutfak, kahve ocağı gibi servis hacimleri, memurlara ait idari birimler, cami ve kilise gibi ibadet mekanları, planlanan sağlık ve eğitim yapıları, mahkumların ıslahı kapsamında açılan üretimhaneler gibi mekanların ise dönemin şartlarının gerektirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda hapishanelerin plan şemalarına parça parça eklendiği görülür.

Hapishane planlarında, hem koğuş hem hücre olarak adlandırılan alanlara bir arada yer verildiği tekil örneklerde rastlansa da, genellikle koğuş tipinin tercih edildiği görülür. Avrupa ve Amerika örneklerinde görülen hücre tipinin, kağıt üzerindeki bazı örneklerde denense de, uygulamasına dair herhangi bir belge tespit edilemediğinden, koğuş sisteminin bilinçli bir tercih olduğu sonucuna varılabilir. Bunun sebebi maddi

gerekçeler olabileceği gibi, suçlunun yalnız bırakılarak tecritini öneren bu sistemin henüz Osmanlı düşünce yapısında bir karşılık bulamamış olması da olabilir. Bu tercihin toplumsal başka gerekçeleri olup olmadığı, farklı disiplinler çerçevesinden tartışılması gereken bir konu olarak belirmektedir.

Plan çizimlerine göre daha az örnekte rastlanılan cephe çizimlerinde, incelenen örneklerden yola çıkarak genellikle sade bir tasarım anlayışına hakim olduğu söylenebilir. Özellikle 19. yüzyılda kamu yapılarında görülen simetrik kurgunun, hapishane yapılarında da geçerli olduğu, hem planlarda hem de cephe düzeninde bu duruma önem verildiği görülür. Tek katlı ya da çok katlı yapıların giriş cephesi çoğu zaman bütün halinde ya da sadece girişi kapsayacak biçimde vurgulanmıştır. Bu vurgunun; girişin veya cephedeki diğer birimlerin öne doğru çıkma yaptığı kütleler, yapıyı düşeyde ayıran sütunların taşırılması veya giriş kapısının etrafındaki süslemelerle yapıldığını örneklerden yola çıkarak söylemek mümkündür. Yine bu cephedeki mekanların genellikle idari birimlere ayrıldığı ve buna göre pencere boyutlarının mahkumların kullandığı kısımlara nazaran daha geniş tasarlandığı görülür. Pencerelerin özellikle 20. yüzyıldan sonraki örneklerde, kemerli veya düz gibi farklı karakterlerde olabildiği, bazı örneklerde demir parmaklıklı olarak gösterildiği görülür. Yine bu dönemdeki yapılarda saçakların iyice belirginleştiği, giriş aksının üzerinde kubbe veya kule gibi elemanlara yer verildiği görülür (Çizelge C.3).

Çizim tekniğinden malzemeye dair bilgi almak zor olsa da, bazı projelerdeki inşaat defterlerinden hapishanelerin genellikle kagir olarak yapılmasının planlandığı görülmektedir. Genellikle iki katlı, ama üç katın üzerine nadiren çıkıldığı görülen, yapılarda alt katın çoğunlukla taş olmak üzere yığma taş tekniği ile kurgulandığı üst katın iste ahşap karkas olarak planlandığı örneklerden yola çıkarak taş ve ahşabın tercih edilen malzemelerden olduğu söylenebilir. Mevcut yapıların ise çoğunlukla kerpiç yapılardan oluştuğu ve sürekli tamirat ihtiyacı duyduğu görülmektedir. Mevcut yapılardaki bir başka sorun ise ısıtma havalandırma ve su tesisatı gibi altyapısal ihtiyaçların karşılanamıyor olmasıdır. 20. yüzyıl öncesinde yapılmış birçok hapishanede su ihtiyacının geçici çözümlerle çözüldüğü, tuvaletlerin su borularının sık sık arıza yaparak sağlıksız koşullar oluşturduğu anlaşılmaktadır. Yeni inşa edilecek yapılarda ise bu durumun nasıl çözümlendiğine dair bir bilgiye belgeler aracılığıyla ulaşmak mümkün olmamıştır. 20. yüzyıl sonrasındaki projelerde ise

bodrum katın çoğunlukla kalorifer dairesi, kömür mahali ve odunluk gibi mahallere yer verildiği görülür.

Hapishanelerin planlarını çizenlerin çoğu zaman kim olduğu bilinmemekle beraber, bazı örneklerde mühre veya imzaya rastlanmışsa da bu, çizen mimar, mühendis, tekniker veya kalfayı temsil edebileceği gibi, çizimi onaylayan idari görevliyi de temsil edebileceğinden belirleyici olamamıştır. Ancak 20. yüzyıldan sonra bu durumun değiştiği, hapishanelerin tek tipleşmesi sürecinde ve hızlandırılan inşaat yapımında birçok mimar, mühendis, kalfa ve ustanın görev aldığı görülür. Benzer durumun hapishane inşaatlarında da görüldüğü söylenebilir; 19. yüzyılın sonuna kadar yapılan hapishane inşaatlarında tasarım ve uygulama sürecinin belirli bir düzende yürütüldüğünü söylemek pek mümkün değildir. Nitekim bazı vilayetlerde, keşif defteriyle birlikte proje de sunularak tahsisat istenirken, bazı vilayetlerde ise projenin de ilgili birimden talep edildiği görülür. Hapishanelerin İdaresi 1880 yılından sonra Dahiliye Nezareti'ne bağlanmış olsa da Adliye Nezareti ve Zaptiye Nezareti'nin de alınan kararlarda dahil olmaya devam ettiği; 19. yüzyılın sonuna doğru hapishanelerin inşaat işlerinden sorumlu olarak ise Ticaret ve Nafia Nezareti'nin de devreye girdiği görülür. 20. yüzyıldan sonra Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nin kurulmasıyla tüm inşaat ve tamirat işlerinin bu birime devrediliği ve hapishanelerin inşaatından sorumlu komisyonun gerek çizim gerekse uygulama işlerini yürütmek üzere görevlendirildiği görülür.

Hapishane planlarının ihtiyaçlar ve ıslahatlar paralelinde ihtiyaca göre eklemlenerek yapıya eklendiği ve plan şemasının ihtiyaçlar doğrultusunda geliştiği görülse de, çizim tekniğinin aynı paralelde geliştiği veya bunun kronolojik bir gelişim gösterdiği söylenemez. Benzer şekilde, merkez ile taşra veya vilayet ile kaza gibi ayrımlar haricinde farklı vilayetlerden gelen çizimler arasında da farkların olabildiği görülür. Çoğu zaman acil bir ihtiyacı karşılamak üzere mahalli idareler tarafından çizilen veya çizdirilen planlarda bir dil bütünlüğüne rastlanamamaktadır. Çizimlerdeki ölçek farkları, ölçeksiz krokilerin çizilmesi, planların ifade biçimleri, çizimlerin detaylandırılma biçimleri gibi konuların, incelenen planlar doğrultusunda zamandan ve bölgeden bağımsız olarak gelişim gösterdiği söylenebilir.

Geç Osmanlı döneminde hem fiziki hem de işleyiş açısından modernleştirilmesi planlanan hapishanelerin ıslahındaki en büyük engel tahsisat ayrılamaması olmuş, hapishanelerin fiziki eksikleri ve dolulukları ciddi bir problem olmaya devam

etmiştir. Buna bir çözüm yöntemi olarak sık sık af uygulaması yapılsa dahi yeterli olmamış, şartlar günden güne mahkumlar için, özellikle taşrada, daha da zorlaşmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen ıslahat sürecinin yavaş da olsa ilerlemesi için çaba gösterilmiş, hatta I. Dünya Savaşı sürerken dahi yeni inşaatların başlaması onayı verilmiştir. Tüm bu gelişim sürecinde; yabancı uzman istihdamı, uluslararası konferanslara katılım, yabancı kaynaklardaki örneklerin incelenmesi gibi çabalarla hapishaneler ile ilgili gelişmeleri takip etme yönünde bir irade ortaya konmuştur. Bununla birlikte oluşturulan yerli komisyonlar, yayınlanan düzenleme ve nizamnameler de düşünüldüğünde hapishanelerin Osmanlı devleti nezdinde modernleştirici reformların bir parçası olarak değerlendirildiği söylenebilir. Çoğu yapı inşa edilemese de, planlanan ıslahat programı çerçevesinde birçok hapishane projesi hazırlanmış ve bugüne kadar ulaşmıştır.

KAYNAKLAR

Abadan, Y. (1959). Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, xıv* (1-4), 3-37.

Adak, U. (2006). *XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler.* Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Adak, U. (2015). İzmir Hapishanesi ve Başgardiyan İsmail Hakkı Sakızlı. *Toplumsal Tarih Dergisi*(261), 50-57.

Ağcakale, S. (2010). *Ceza Mimarlığı.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Akgündüz, S. N. (2016). Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4*(8), 1-16.

Akpınar, Ö. (2017). *Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya Hapishaneleri.* Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Aksoy Oral, M. E. (2017). *Mimarlık Tarihi Açısından Filarete'nin Risalesi.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Aksoy Retornaz, E. E. (2014). Beccaria'nın Hapis Cezasına Bakışı Üzerine Bir Değerlendirme. *TBB Dergisi*(112), 93-106.

Aktepe, M. (Dü.). (1990). *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi C.XIII.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform.* İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık .

Alberti, L. B. (1986). *The Ten Books Of Architecture.* (C. Bartoli, &. Leoni, & G, Dü) The 1755 Leoni edition. New York: Dover Publication.

Aristoteles. (2013). *Politika.* (A. Cevizci, Dü., & A. Cevizci, Çev.) Say Yayınları.

Artuk, M. E., & Alşahin, M. E. (2015). Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 25*(2), 297- 338.

Aslan, T. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları. *Akademik Bakış Dergisi, 3*(5), 41-60.

Ata, F. (2016). Osmanlı Döneminde Bozkır Hapishanesi. *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, (s. 393-398).

Atar, Z. (2011). 20. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu. *Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 87-102.

Atar, Z. (2015). 20. Yüzyıl Başlarında İstanbul Hapishane-i Umumi'de Mahkûmların Üretim Faaliyetleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(34), 19-34.

Avcı, M. (2002). Osmanlı Hukukunda Hapis Cezası. *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi*(1), s. 19-34.

Avcı, M. (2002). Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*.

Avcı, M. (2004). *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar.* İstanbul: Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti.

Avcı, Y. (2016). *Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Döneminde Kent Mekanında Devletin Erki ve Temsili*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aydın, M. A. (2003). *Türk Hukuk Tarihi.* İstanbul: Beta Basım.

Aydın, R. (2019). Mimar Kemaleddin Bey'in Hapishane Projeleri . A. Budak, & M. Yılmaz (Dü) içinde, *Osmanlı Sanatında Değişim Ve Dönüşüm* (s. 11-36). Konya: Literatürk Akademi.

Barnes, H. E., & Teeters, N. K. (1952). Primitive Punishments and the Leading Types of Corporal Punishment. H. E. Barnes, & N. K. Teeters içinde, *New Horizons in Criminology* (D. Aydın, Çev., s. 337-347).

Basiretçi, A. E. (2017). *İstanbul Şehir Mektupları.* (N. Sağlam, Dü.) İstanbul: Sedir Yayınları.

Baştürk, E. (2016). *Panoptikon'dan Post Panoptikon'a Gözetimin Soykütüğü.* Doktora Tezi, Ankara.

Baysal, H. (2017). Osmanlı'da Kadın Memureler İçin Motivasyon Uygulamaları: Bank-ı Osmani-i Şahane, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi Osmaniyesi ve Kadın Birinci İşçi Taburu Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(29), 339-366.

Bozkaya, K. (2014). Osmanlı'nın Mahpes'ten Modern Hapishanelere Geçiş Süreci. *Akademik Araştırmalar Tarih Anabilim Dalı Seminer Çalışması*. İstanbul.

Bozkurt, G. (1996). *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci, 1839-1939.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bozkurt, N. (2012). XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(21), 261-277.

Bülbül, S. (2015). Osmanlı Döneminde Makedonya'da Han ve Kervansaraylar ve Üsküp'teki Kurşunlu Han Yapısı. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(4), 67-78.

Candan, R. B. (2015). 1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1*(1), 63-81.

Çakılcı, D. (2017). Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyûn: Sultan Abdülmecid'in Selanik Ziyareti. *Tarih Dergisi, 65*(1), s. 63-98.

Çalık, E. (2016). İlkel Topluluktan Modern Topluma Geçiş Sürecinde Ceza-Adalet İlişkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararsı Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(1), 111-130.

Çelik, Y. (2008). Hapishane Tarihimizden bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Dönemi'nde İşgali. *Belleten Dergisi, 72*(264), 604-627.

Çiçen, A. (2010). *II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı.* Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

Daşçıoğlu, K. (2017). XX. Yüzyıl Başlarında Dinar (Geyikler) Hapishanesi. *Belgi Dergisi*(13), 316-330.

Daşçıoğlu, K. (tarih yok). Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Bodrum Kalesi ve Hapishanesi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Prof.Dr. Bayram KODAMAN'a Armağan Özel Sayısı), 212-225.

Demir, E. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Demirbaş, T. (2015). *İnfaz Hukuku.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Demirel, F. (2001). 1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi. *Toplumsal Tarih Dergisi* (89), s. 11-14.

Demirel, F. (2007). *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri(1876-1914).* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Demirkol, K. (2012). *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri.* Doktora Tezi, Sakarya.

Demirkol, K. (2017). Edirne Vilayeti Örneğinde Osmanlı Hapishanesi Çalışanları. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, 6*(1), 79-107.

Demirkol, K. (tarih yok). II. Meşrutiyet Döneminde İzmit Hapishanesi. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (s. 989-1003).

Demiryürek, H. (2019). *Osmanlı Hapishaneleri 1913-1914.* İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı .

Doğan, F. K. (2009). *Cezanın Amacı ve Hapis Cezası.* Doktora Tezi, İstanbul.

Dönmez , A. (Dü.). (2019). *Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları.* Kitap Yayınevi .

Ekinci, E. B. (2004). *Tanzimat ve Sonrasıı Osmanlı Mahkemeleri.* İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Ekinci, E. B. (2000). Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri.

Eren, M. (2012). *"İyileştirme" Kavramı Işığında Kimlik Mücadelesinin Sürdüğü Alan Olarak Hapishaneler.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Fındıklı, E. B. (2018). Cezaevleri Yapı Stoku: Mimarlık, Bürokrasi ve Mekansal Dönüşüm (1923-1947). *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*(XXXVII-2), 543-567.

Foucault, M. (1982). Michael Foucault İle Söyleşi: Mekan, Bilgi ve Erk. (R. Rabinow, Röportaj Yapan, & M. Adam, Çevirmen).

Foucault, M. (2015). *Hapishanenin Doğuşu.* (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Gazel, A. A. (2005). Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri. E. Gürsoy Naskali, & H. Oytun Altun (Dü). içinde İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Gökcen, A. (1987). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Gönüllü, A. R. (2011). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(29), 349 - 392.

Gör, E. (2018). *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İstihbarat Ağı.* Doktora Tezi.

Gümüş, M. (2013). Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları. *Tarih Okulu Dergisi*(XIV), 163-200.

Gümüşsoy, E. (tarih yok). 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başlarında Gebze Hapishanesi. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri,* (s. 1005-1018).

Gümüşsoy, E. (2014). Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Eskişehir Hapishanesi (1890-1920). *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*(XX), 215-249.

Güneş, M. (2017). Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Kırşehir Hapishanesi (1873-1919). *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*(14), 64-84.

Gürten, K. (2017). Roma'da Devlete Karşı İşlenen Bazı Suçlar ve Cezaları. *Ankara Barosu Dergisi*(3), 54-79.

Gürtuna, O. (2009). *Cezaevinde Kadın Olmak ve Cezaevinin Bakış Açısıyla Sosyolojik Değerlendirmesi: Ankara Sincan Kadın Kapalı Cezaevi Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

İhtifalci, M. Z. (2004). *İstanbul ve Boğaziçi.* (M. A. diğ., Dü.) İstanbul: Bika Yayınları.

İmamoğlu, H. (2014). 19. Yüzyilin Başinda Osmanli Adliye Teşkilatinin Yenilenme Sürecine Medeniyet Algisinin Etkisi. *Studies of Ottoman Domain, 4*(7), 1-17.

İnalcık, H., & Seyitdanlıoğlu, M. (2019). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu.* (E. Yalçın, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Işıktaç, Y. (2013). Ceza Adaleti Açısından Hapis Cezası ve Rehabilitasyon İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 71*(1), 625 - 638.

Johnson, R. C. (Dü.). (2007). *İstanbul 1920.* (S. Taner, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Johnston, N. (2000). *Forms Of Constraints A Hisotry Of Prison Architecture.* Urbana: University of Illinois Press.

Katırcıgil, B. E. (2017). *Cesare Beccaria'nın Suç ve Ceza Felsefesi.* Kamu Hukuku. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılınç, A. (2015). Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili. *Belleten Dergisi, LXXIX*(285), 531-557.

Koç, T. (2015). Türkiye'nin İşçi Mahpusları, Genel Durum, Mevzuat ve Analiz.

Koçu, R. E. (1969). Baba Cafer Zindanı. R. E. Koçu içinde, *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt IV, s. 1734-1737). İstanbul.

Koyuncu, N., & Yılmaz, Y. (2018). Osmanlı'nın Son Yüzyılında Hukuk Düşüncesinin Dönüşümü ve Dönemin Başlıca Tartışma Konuları. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 26*(2), 77-109.

Kula Say, S. (2016). Belgeler Işığında 19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başı Türk Mimarlığında Teknik İçerikli Tartışmalar. G. Çelik (Dü.) içinde, *Geç Osmanlı Döneminde Sanat, Mimarlık ve Kültür Karşılaşmaları* (s. 161-183). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kurtulgan, K. (2016). Arşiv Belgeleri Işığında Konya Vilayeti Hapishanelerine Bir Bakış (1920-1922). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(39), 147-169.

Kuru, A. Ç. (2004). *Sinop Hapishanesi.* İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Levy, N., & Toumarkine, A. (2007). *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toumarkine, A. (tarih yok). Fransa'da Suç ve Cezaevleri ile İlgili Tarihyazımı Üzerine Birkaç Değerlendirme (18. Yüzyıl Sonu - 20. Yüzyıl). Levy, N., & Toumarkine, A. içinde, *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar* (s. 33-45).

Levy-Aksu, N. (2017). *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş 1879-1909.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Lyons, L. (2017). *Cezalandırmanın Tarihi.* İstanbul: Paris Yayınları .

M.A., C. R. (1995). *İstanbul 1920.* (C. R. M.A., Dü., & S. Taner, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Naskali Gürsoy E. & Altun Oytun, H. (2005). *Hapishane Kitabı.* İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Naskali Gürsoy E. & Altun Oytun, H. (2006). *Zindanlar ve Mahkumlar*. İstanbul: Babil Yayınları.

Oppenheimer, H. (1913). The First Crimes. H. Oppenheimer içinde, *The Rationale of Punishment* (D. Aydın, Çev., s. 66-99). Londra.

Orat Akyüz J. (2011). Hapishane Islahatı Bağlamında Çerkes Hapishanesinin Modernleşme Çalışmaları. *Folklor, Edebiyat, 17*(66), 81-94.

Orat Akyüz J., & Çelik, F. (2011). Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(7), 73-95.

Özçelik, M. (2011). Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*(14), 16-39.

Özel, Ş. A. (2019). *Türk Polis Teşkilatı'nın Gelişiminde Batı'nın Etkisi.* Yüksek Lisans Tezi.

Öztürk, S. (2014). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş.* Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Parlakoğlu, G. (2018). *II. Abdülhamid Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları.* Yüksek Lisans Tezi, Mardin.

Pekol, B. (2010). *İstanbul'da Yeni İşlevlerle Kullanılan Tarihi Yapıların Üslup Sorunsalı.* Doktora Tezi , İstanbul.

Platon. (1998). *Yasalar*. (C. Şentuna, & S. Babür, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Poole, S. L. (1999). *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları.* (C. Yücel, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Roth, M. P. (2017). *Göze Göz Suç ve Cezanın Küresel Tarihi.* İstanbul: Can Yayınları.

Saner Gönen, Y. (2005). Osmanlı İmparatorluğunda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı. Naskali Gürsoy E. & Altun Oytun, H. içinde, *Hapishane Kitabı.*

Schull, K. F. (2014). *Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Seyitdanlıoğlu, M. (2012). Tanzimat Dönemi'nde Yüksek Yargı ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye (1838-1876). İnalcık, H., Arı, B., ve Aslantaş, S. içinde, *Adâlet Kitabı* (s. 255-270). Ankara: Kadim Yayınları.

Sofuoğlu, E. (2005). Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri. Naskali Gürsoy E. & Altun Oytun, H. içinde, *Hapishane Kitabı* (s. 163-172).

Soran, V. (2016). Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Hapishaneler Raporu Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(59), 111-140.

Sönmez, A. (2006). Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi (1840-1869). *Tarih Araştırmaları Dergisi, 25*(39), 199-219.

Sunay, S. (2018). Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishanelerine Bir Örnek: Bolvadin Hapishanesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(1), 43-66.

Süman, Ş. L. (2000). *Edirne'de 15. ve 16.Yüzyıl Osmanlı Dönemi Han ve Kervansaraylarının Mimarisi ve Onarım Sorunları.* Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Şahin, N. (2015). 20.Yüzyıl Başlarında (H. 1329-M.1913/H.1338-M.1922) Yılları Arasında Afyonkarahisar'da Hapishaneler (Hapishanelerde İyileştirme Çalışmaları). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*(5), 21-45.

Şen, Ö. (2007). *Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaşma sürecinde hapishaneler.* İstanbul: Kapı Yayınları.

Şentop, M. (2005). Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3*(5), 647-672.

Şenyurt, O. (2003). 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu ve İstanbul'da Bazı Hapishane İnşaatları. *Arredamento Mimarlık* (9), s. 76-80.

Şenyurt, O. (2010). Projeleri ve Belgeleriyle 20. Yüzyıl Başında İzmit Hapishanesi'nin Tasarımı. *Mimarlık Dergisi*(352).

Şenyurt, O. (2014). Osmanlı'nın Son Dönemlerine Ait Belgelerde Mimari Anlatılar ve Mimarlık Terminolojisindeki Bazı Anlam Sorunları. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*(5), s. 65-84.

Şenyurt, O. (2017). *Osmanlı Mimarisinin Temel İlkeleri.* İstanbul: Doğu Kitabevi.

Şimşek, E. (2017). XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon Hapishanesi (1900-1914). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*(23), 163-196.

Tekin, S. (2008). Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 205-222.

Tekin, S. (2010). Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi, 29*(47), 83-102.

Tekin, S., & Özkes, S. (2008). Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*(VII/16-17), 187-201.

Temel, M. (2009). XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (26), 109-133.

Tok, E. (2012). Ayancık Arkhangelos Kilisesi. *Sanat Tarihi Dergisi*(1), 111-126.

Uyanık, M. Z. (2017). Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane. *Mizanü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*(4), 87-134.

Yavuz, Y. (1981). Mimar Kemalettin Bey (1870-1927). *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 7*(1), 53-76.

Yavuz, Y. (tarih yok). August Carl Friedrich Jasmund ve Mimari Faaliyetleri. *X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (s. 187-209). 2016: Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

Yıldız, G. (2012). *Mapusane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908).* İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yıldız, M. (2016). Osmanlı Devleti'nde Bir Saray Hapishanesi: 18.-19. Yüzyıllarda Bostancıbaşı Mahbesi. *Türkiyat Mecmuası, 22*(1), 239-275.

Yıldız, Ö. (2015). Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği. *Akademik Bakış Dergisi, 9*(17), 91-111.

Yıldıztaş, M. (1997). *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yılmaz, B. (2005). *Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi.* Yüksek Lisans Tezi , Uşak.

Yılmaz, C. (2009). Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi. *Doğu Coğrafya Dergisi, 14*(22), 1-16.

Yurtseven, Y. (2001). Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9*(3-4), 265-292.

Zürcher, E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi.* (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Url-1 <https://artmuseum.princeton.edu/collections/objects/2968>, alındığı tarih: 30.03.2020

Url-2 <https://artmuseum.princeton.edu/collections/objects/2959>, alındığı tarih: 30.03.2020

Url-3 <https://artmuseum.princeton.edu/collections/objects/2967>, alındığı tarih: 30.03.2020

Url-4 <https://artmuseum.princeton.edu/collections/objects/2972>, alındığı tarih: 30.03.2020

Url-5 <https://www.aam-us.org/2015/05/29/futurist-friday-the-digital-panopticon/>, alındığı tarih: 29.05.2015

Url-6 <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/kulturenvanteri/deveci-han-1>, alındığı tarih: 30.10.20.

EKLER

EK A : Arşiv Belgeleri

EK B : Meclis-i Mebusan ve TBMM Belgeleri

EK C : Çizelgeler

EK A : Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

BOA. A.} AMD. 57. 82

BOA. A.} MKT. MHM. 160. 58

BOA. A.} MKT. UM. 487. 74

BOA. A.} MKT. UM. 506. 39

BOA. A.} DVN.MKL. 13. 28

BOA. BEO. 1185. 88856

BOA. C. ADL. 36. 2148

BOA. DH. EUM. 6Şb. 51. 52

BOA. DH. MB. HPS. 1. 25

BOA. DH. MB. HPS. 7. 28

BOA. DH. MB. HPS. 12. 22

BOA. DH. MB. HPS. 14. 11

BOA. DH. MB. HPS. 15. 54

BOA. DH. MB. HPS. 15. 64

BOA. DH. MB. HPS. 37. 9

BOA. DH. MB. HPS. 39. 2

BOA. DH. MB. HPS. 39. 5

BOA. DH. MB. HPS. 41/43

BOA. DH. MB. HPS. 49. 10

BOA. DH. MB. HPS. 71. 11

BOA. DH. MB. HPS. 71. 23

BOA. DH. MB. HPS. 71. 46

BOA. DH. MB. HPS. 77. 40

BOA. DH. MB. HPS. 92. 18

BOA. DH. MB. HPS. 143. 49

BOA. DH. MB. HPS. 159. 8

BOA. DH. MB. HPS. M. 1. 24

BOA. DH. MB. HPS. M. 2. 118

BOA. DH. MB. HPS. M. 5. 10

BOA. DH. MB. HPS. M. 7. 35

BOA. DH. MB. HPS. M. 9. 103

BOA. DH. MB. HPS. M. 10. 14
BOA. DH. MB. HPS. M. 10. 34
BOA. DH. MB. HPS. M. 11. 64
BOA. DH. MB. HPS. M. 13. 23
BOA. DH. MB. HPS. M. 23. 25
BOA. DH. MB. HPS. M. 39. 92
BOA. DH. MB. HPS. M. 51. 62
BOA. DH. MB. HPS. M. 52. 21
BOA. DH. MB. HPS. M. 52. 27
BOA. DH. MB. HPS. M. 53. 24
BOA. DH. MKT. 219. 44
BOA. DH .MKT. 1387. 5
BOA. DH. MKT. 1431. 71
BOA. DH. MKT. 1451. 1
BOA. DH. MKT. 1648. 60
BOA. DH. MKT. 2106. 47
BOA. DH. MUİ. 105. 27
BOA. FTG. 0621
BOA. HR. SFR3. 473. 71
BOA. HR. TH. 96. 38
BOA. HR. TO. 235. 10
BOA. HRT. 2138
BOA. İ. DH. 170. 9002
BOA. İ. DH. 321. 20811
BOA. İ. DH. 436. 28842
BOA. I. DH. 440. 29059
BOA. İ. DH. 468. 31279
BOA. I. DH. 472. 31607
BOA. İ. DH. 529. 36582
BOA. İ. DH. 594. 41370
BOA. İ. DH. 622. 43262
BOA. İ. DH. 623. 43340
BOA. İ. DH. 623. 43343
BOA. İ. DH. 626. 43517

BOA. İ. DH. 691. 48301
BOA. İ. DH. 705. 49358
BOA. İ. DH. 727. 50718
BOA. İ. DH. 1305. 30
BOA. İ. DH. 1357. 24
BOA. İ. DH. 1408. 22
BOA. İ. HR. 366. 64
BOA. İ. HUS. 71. 54
BOA. İ. MMS. 14. 588
BOA. İ. MMS. 39. 1617
BOA. İ. MMS. 3707
BOA. İ. MVL. 65. 1246
BOA. İ. MVL. 92. 1882
BOA. İ. MVL. 105. 2326
BOA. İ. MVL. 184. 5548
BOA. İ. MVL. 207. 6670
BOA. İ. MVL. 223. 7548
BOA. İ. MVL. 245. 8905
BOA. İ. MVL. 265. 10106
BOA. I. MVL. 369. 16172
BOA. İ. MVL. 472. 21364
BOA. I. MVL. 528. 23692
BOA. İ. MVL. 536. 24107
BOA. İ. MVL. 1043. 30
BOA. İ. MVL. 1043. 31
BOA. İ. ŞD. 7. 392
BOA. İ. ŞD. 34. 1662
BOA. İ. ŞD. 47. 2558
BOA. İ. ZB. 1. 4
BOA. MF. İBT. 103. 41
BOA. MF. İBT. 134. 98
BOA. MF. İBT. 153. 45
BOA. MKT. 73. 57
BOA. MKT. MHM. 82. 60

BOA. MVL. 223. 58
BOA. MVL. 296. 9
BOA. MVL. 424. 18623
BOA. MVL. 443. 19717
BOA. MVL. 460. 20687
BOA. MVL. 522. 23460
BOA. MVL. 598. 55
BOA. PLK. p. 3035
BOA. PLK. p. 3454. 1
BOA. PLK. p. 3462. 1
BOA. PLK. p. 3862
BOA. PLK. p. 4630. 2
BOA. PLK. p. 5338
BOA. PLK. p. 5384
BOA. PLK. p. 6039
BOA. PLK. p. 6040
BOA. PLK. p. 6738
BOA. ŞD. 1282. 35
BOA. ŞD. 1283. 16
BOA. ŞD. 1283. 40
BOA. ŞD. 1537. 19
BOA. ŞD. 16. 681
BOA. ŞD. 1703. 35
BOA. ŞD. 2. 997
BOA. ŞD. 246. 35
BOA. ŞD. 26. 1173
BOA. TFR. I. ŞKT. 74. 7324
BOA. Y. A. HUS. 243. 90
BOA. Y. A. HUS. 445. 136
BOA. Y. PRK. AZJ. 9. 76
BOA. Y. PRK.AZN. 2. 24.
BOA. Y. PRK. ZB. 3. 2.
BOA. YB. 021. 86. 230
BOA. YB. 021. 101. 57

EK B : Meclis-i Mebusan ve TBMM Belgeleri

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1293=1877, Ellibeşinci inikad, s. 393.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1325=1909, Yüzyirmi beşinci inikat, s. 137.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1325=1909, Ellinci inikat, s. 590-591.

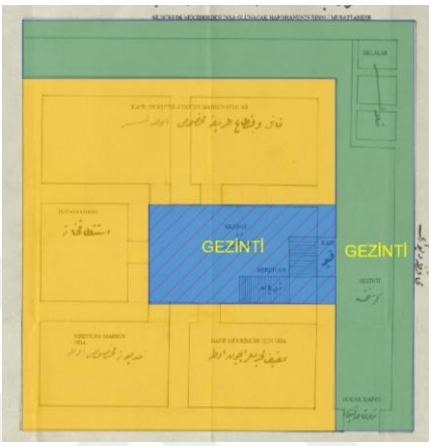
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1325=1909, Ellibirinci inikat, s. 623.

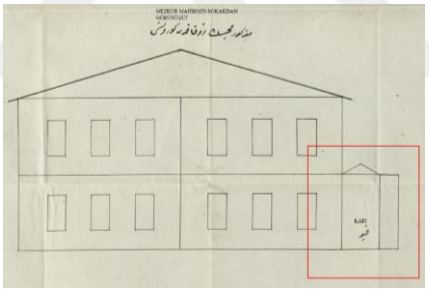
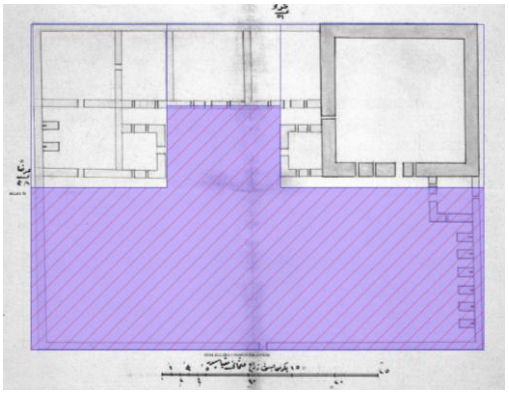
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1331=1915, Onüçüncü inikad, s. 206.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1339-1923 Devre I, İçtima Senesi 4, Cilt: 28, 1 Birinci İçtima, s. 5.

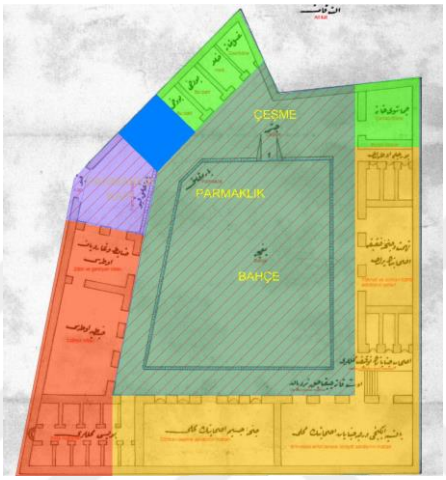
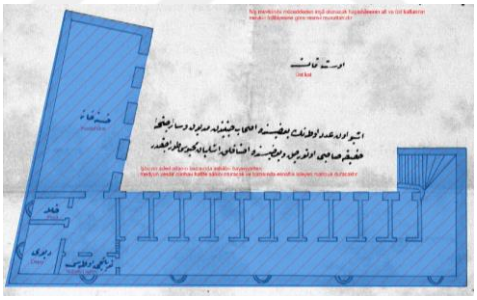
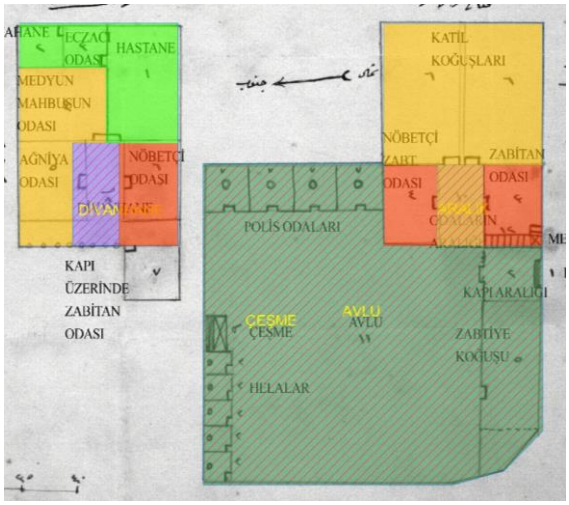
EK C : Çizelgeler

Çizelge C.1 – Merkezi plan şemasına sahip yapıların açık/kapalı merkez etrafında şekillenişi ve genel mekan kurgularına dair çizelge.

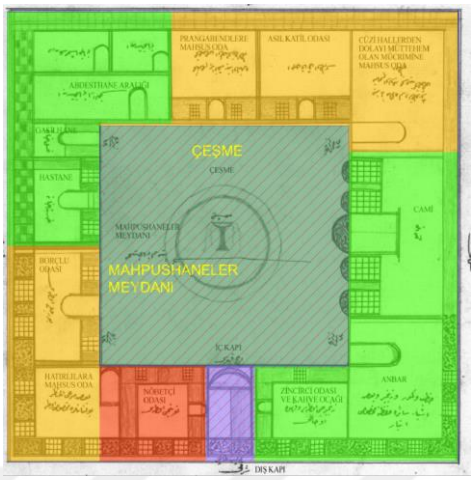
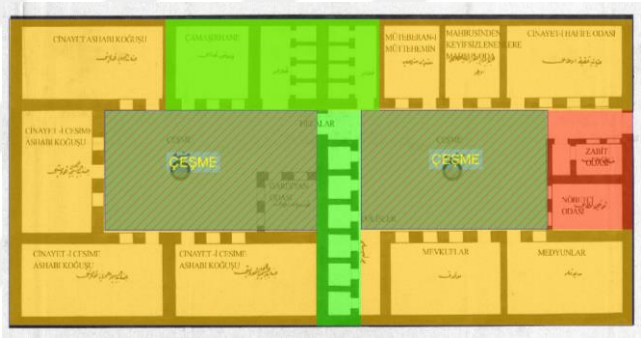
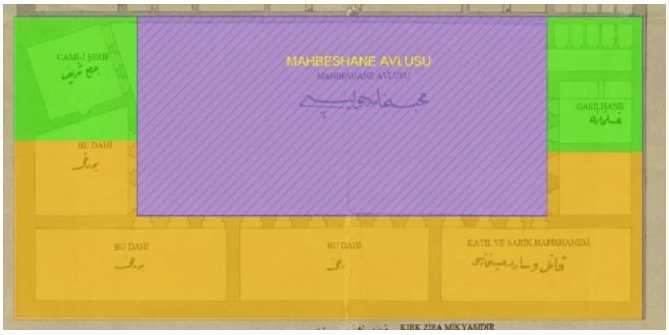
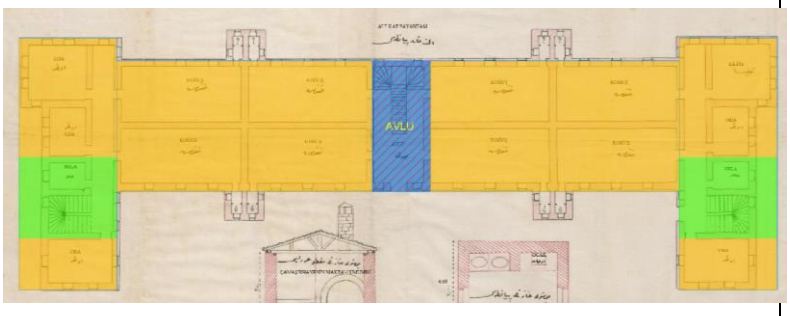
<table>
<tr><td colspan="2">LEJAND</td><td>
</td></tr>
<tr><td>1856</td><td>SİLİSTİRE</td><td>

 </td></tr>
<tr><td>1857</td><td>İZVORNİK</td><td> </td></tr>
</table>

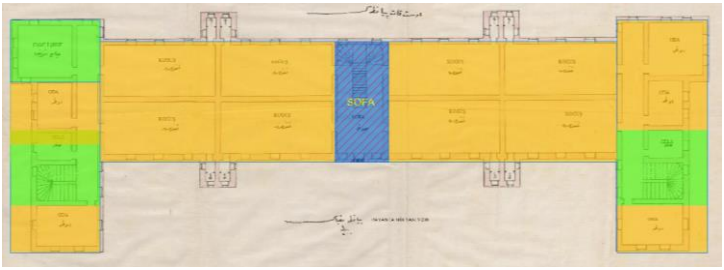
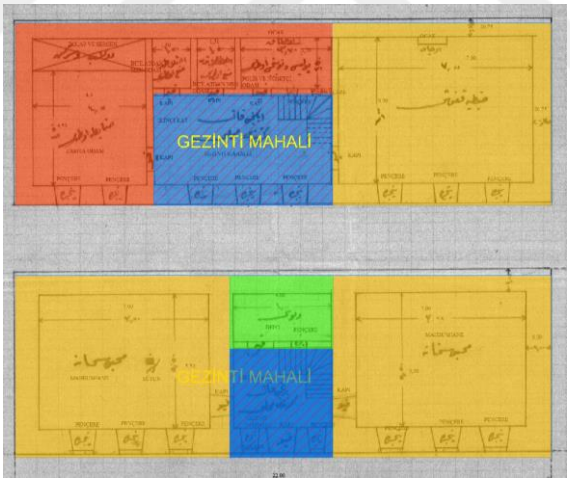
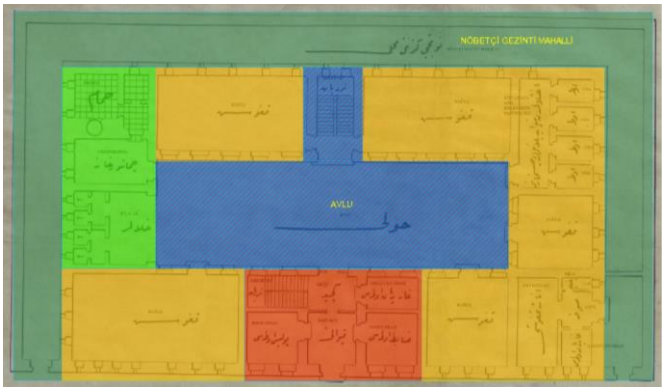
Çizelge C.1 (devam) – Merkezi plan şemasına sahip yapıların açık/kapalı merkez etrafında şekillenişi ve genel mekan kurgularına dair çizelge.

1859	İŞKODRA	
1861	NİŞ	
1868	SİVAS	

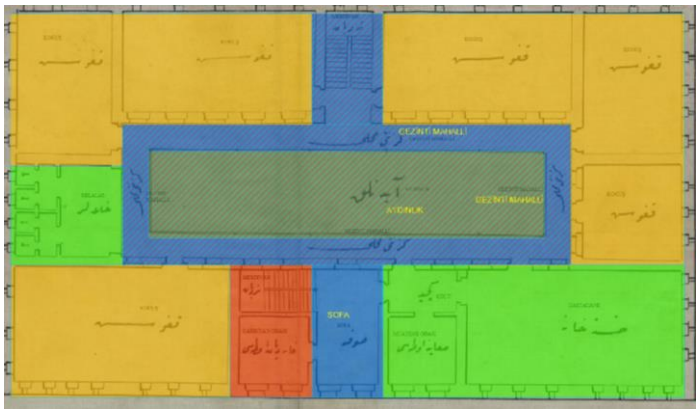
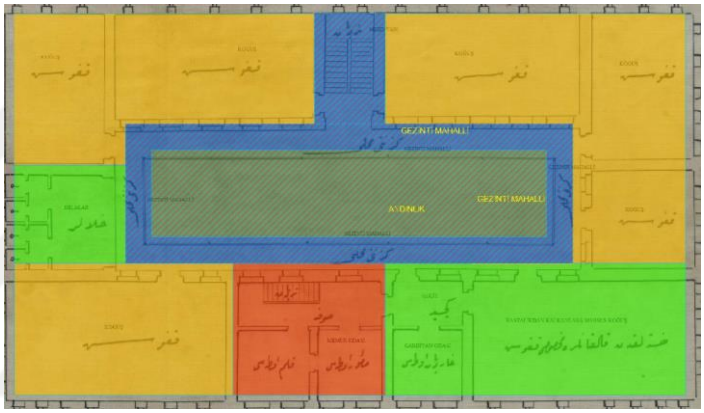
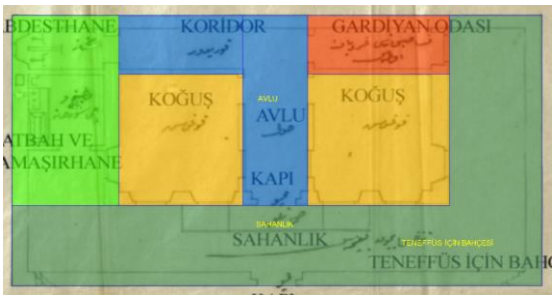
Çizelge C.1 (devam) – Merkezi plan şemasına sahip yapıların açık/kapalı merkez etrafında şekillenişi ve genel mekan kurgularına dair çizelge.

1869	BOLU	
1870	KONYA	
1873	KONYA	
1885	SİNOP	

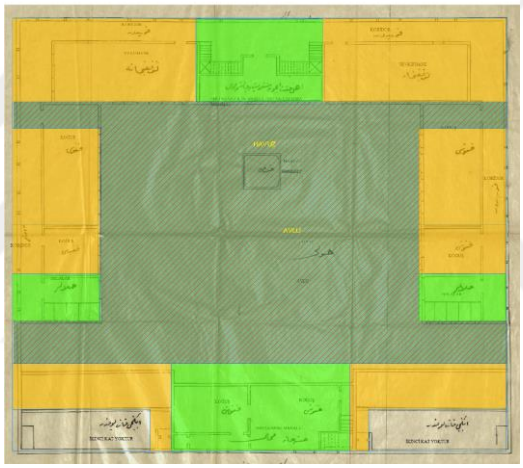
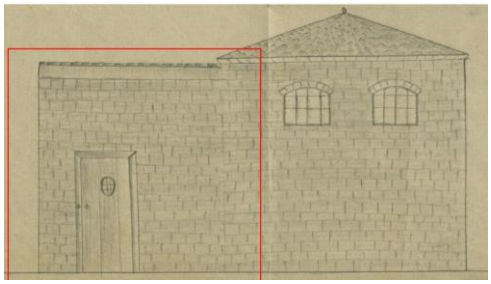
Çizelge C.1 (devam) – Merkezi plan şemasına sahip yapıların açık/kapalı merkez etrafında şekillenişi ve genel mekan kurgularına dair çizelge.

1885	SİNOP	
1888	KONYA	
1902	KIRÇOVA	
1903	BURSA	

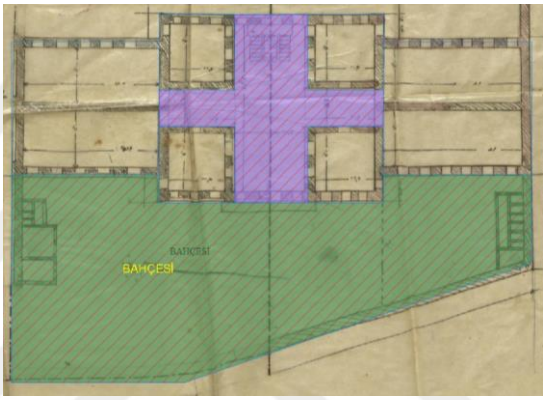
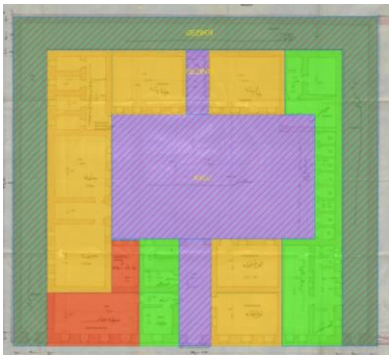
Çizelge C.1 (devam) – Merkezi plan şemasına sahip yapıların açık/kapalı merkez etrafında şekillenişi ve genel mekan kurgularına dair çizelge.

1903	BURSA	
1910	AYDIN	
1910	AYDIN NİSA	

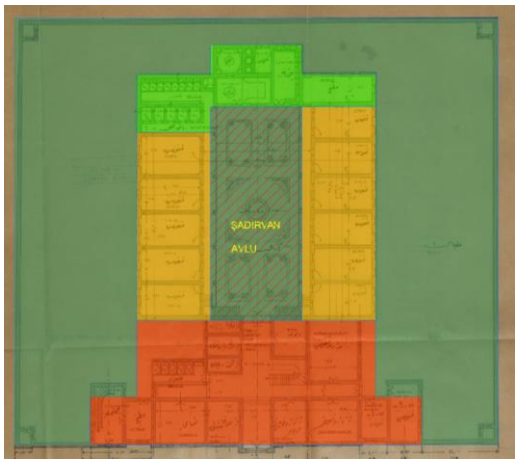
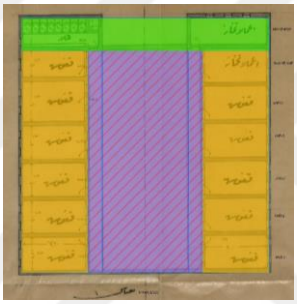
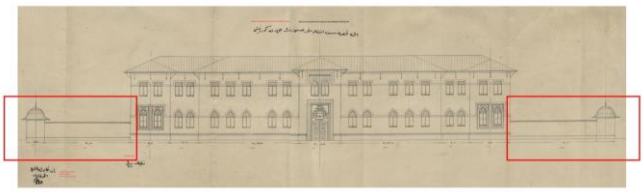
Çizelge C.1 (devam) – Merkezi plan şemasına sahip yapıların açık/kapalı merkez etrafında şekillenişi ve genel mekan kurgularına dair çizelge.

1910	İŞKODRA	
1910	KERPE	

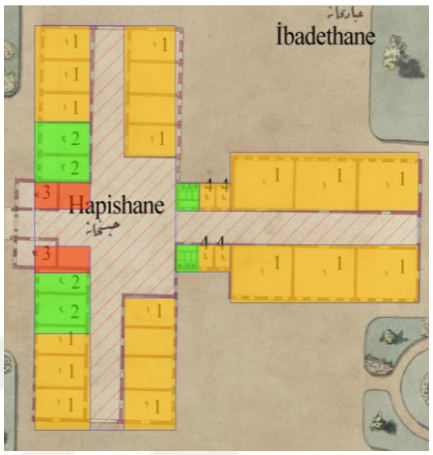
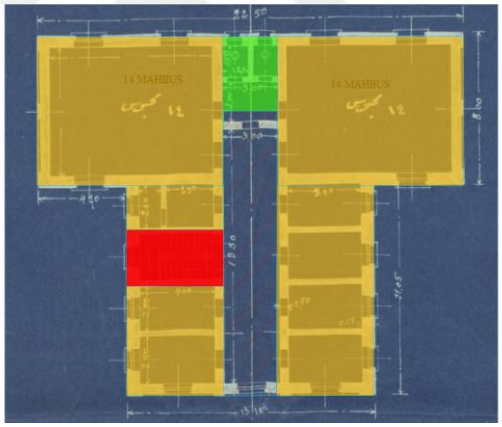
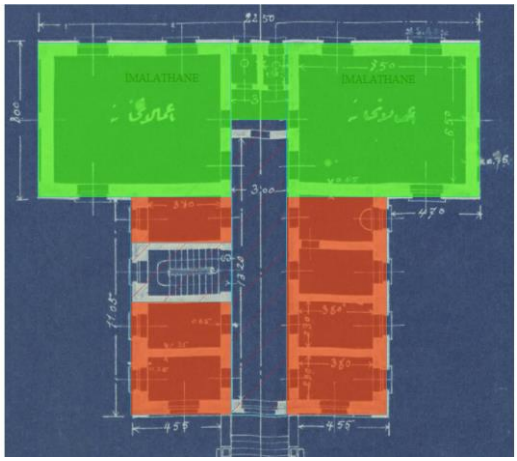
Çizelge C.1 (devam) – Merkezi plan şemasına sahip yapıların açık/kapalı merkez etrafında şekillenişi ve genel mekan kurgularına dair çizelge.

1911	UŞAK	
1914	AYNTAB	
1914	ERZURUM	
1916	ZOR	

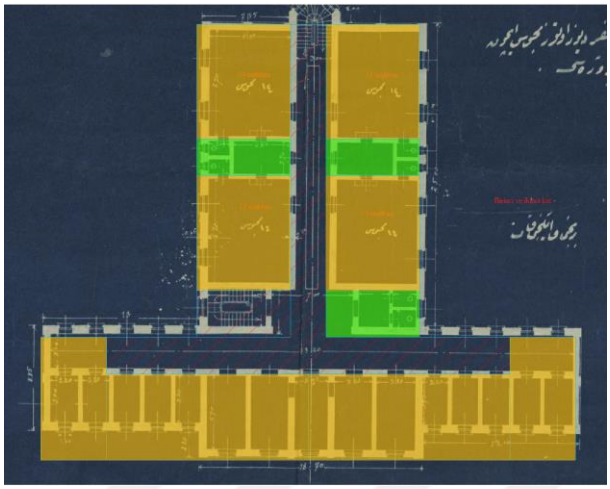
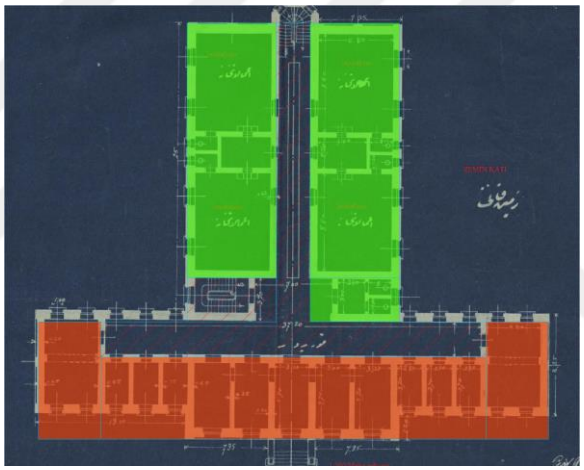
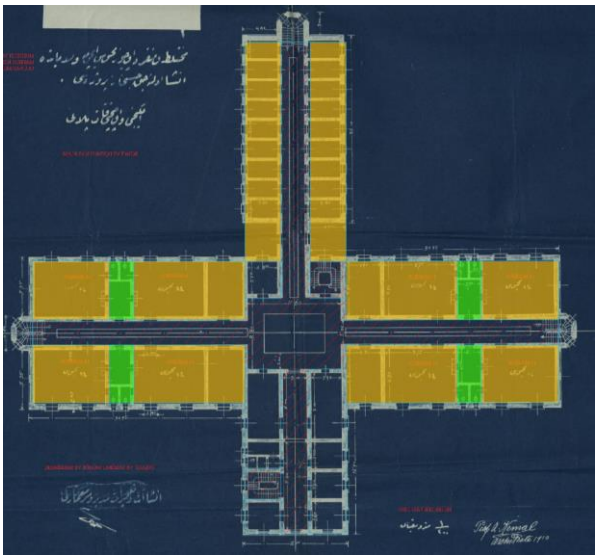
Çizelge C.1 (devam) – Merkezi plan şemasına sahip yapıların açık/kapalı merkez etrafında şekillenişi ve genel mekan kurgularına dair çizelge.

1916	ADANA	

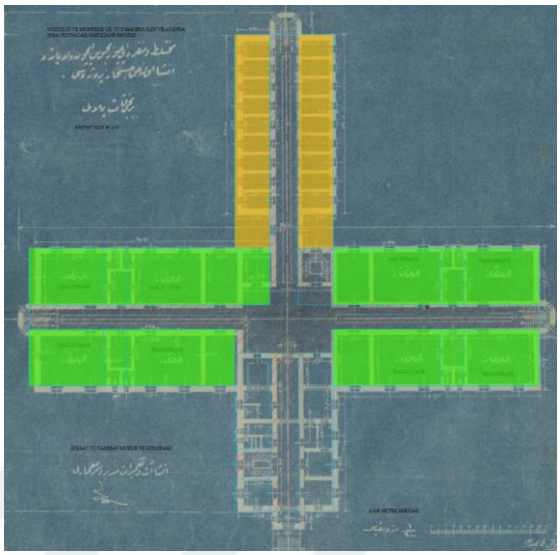
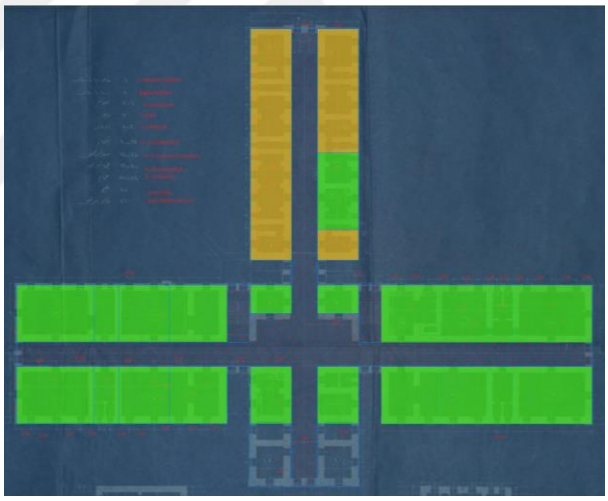
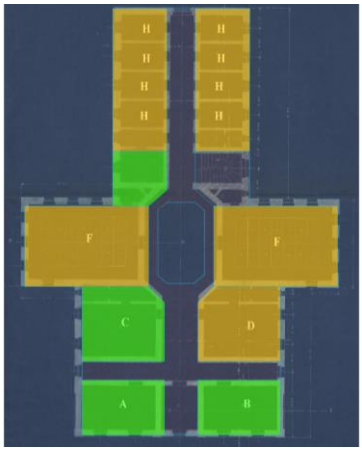
Çizelge C.2 – Doğrusal plan şemasına sahip yapıların genel mekan kurgularına dair çizelge.

LEJAND		
1893	YEDİKULE	
1911	KEMALETTİN BEY'İN TİP PROJESİ 1	

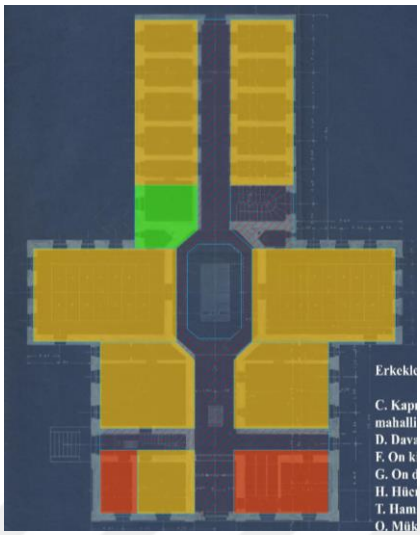
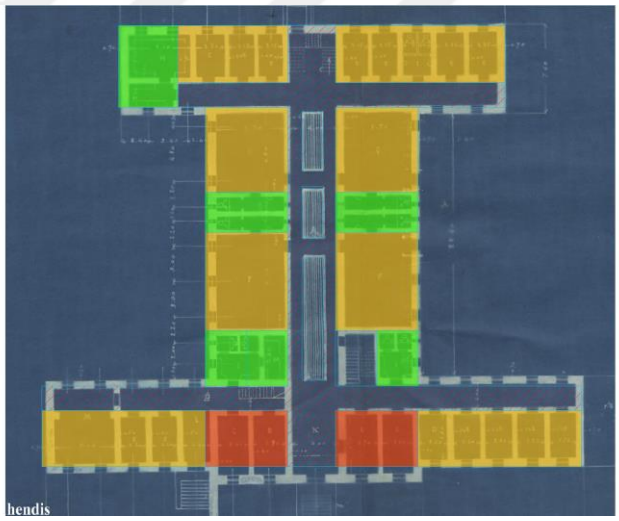
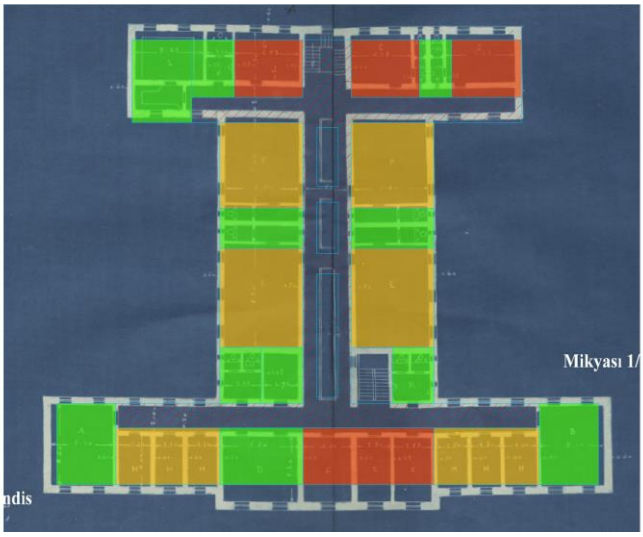
Çizelge C.2 (devam) – Doğrusal plan şemasına sahip yapıların genel mekan kurgularına dair çizelge.

1911	KEMALETTİN BEY'İN TİP PROJESİ 2	
1911	KEMALETTİN BEY'İN TİP PROJESİ 3	

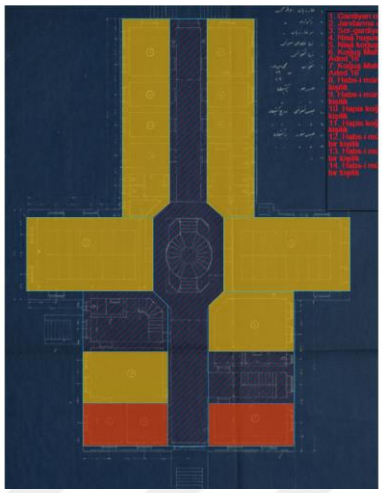
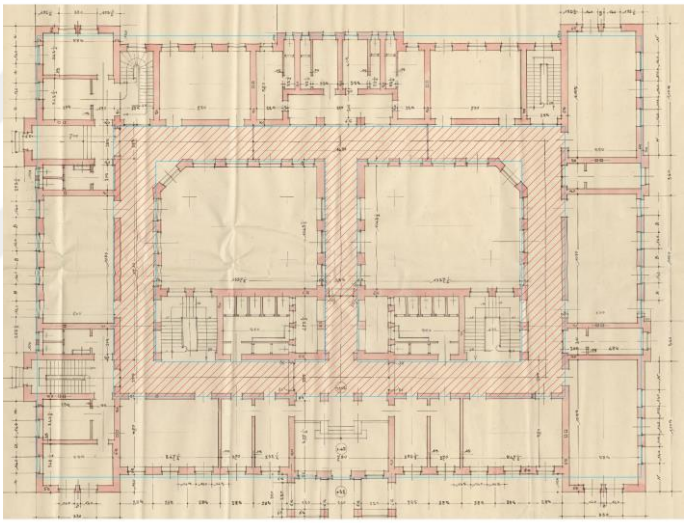
Çizelge C.2 (devam) – Doğrusal plan şemasına sahip yapıların genel mekan kurgularına dair çizelge.

1911	KEMALETTİN BEY'İN TİP PROJESİ 3	
1911	300 KİŞİLİK BİR HAPİSHANE PROJESİ	
1912	ÜSKÜDAR	

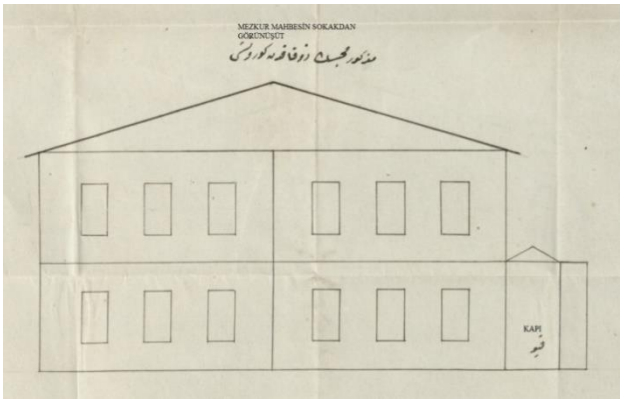
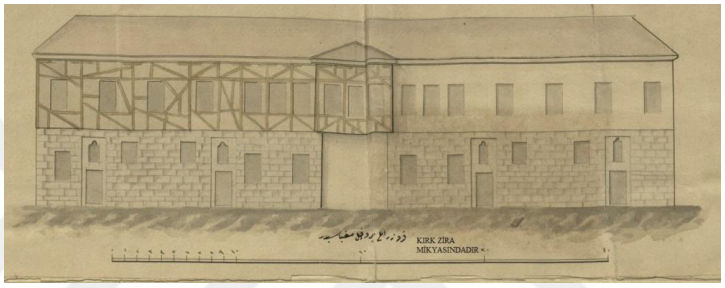
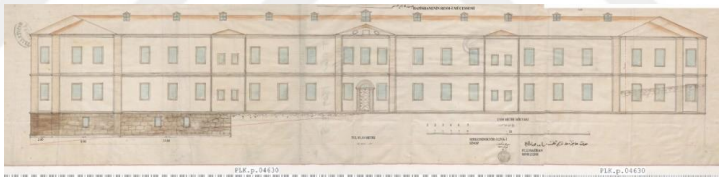
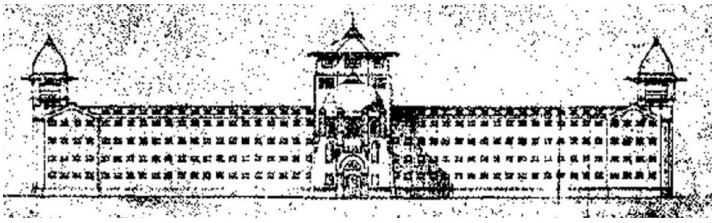
Çizelge C.2 (devam) – Doğrusal plan şemasına sahip yapıların genel mekan kurgularına dair çizelge.

1912	ÜSKÜDAR	
1914	İZMİT	

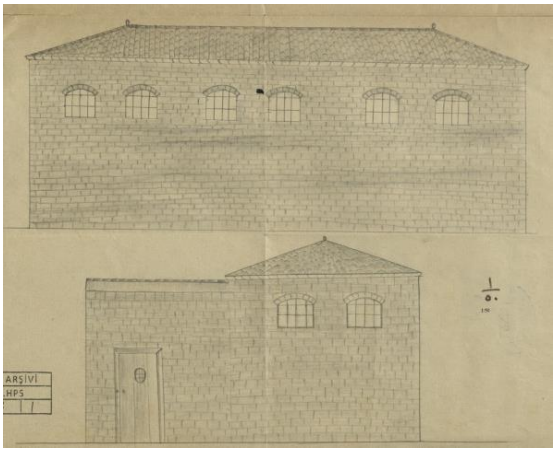
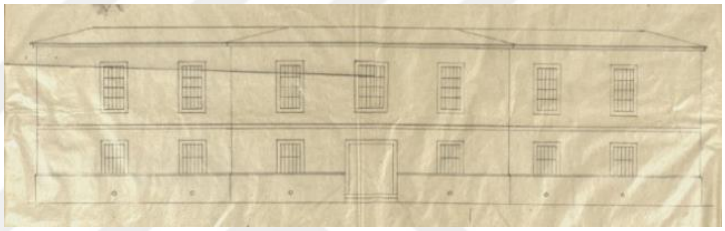
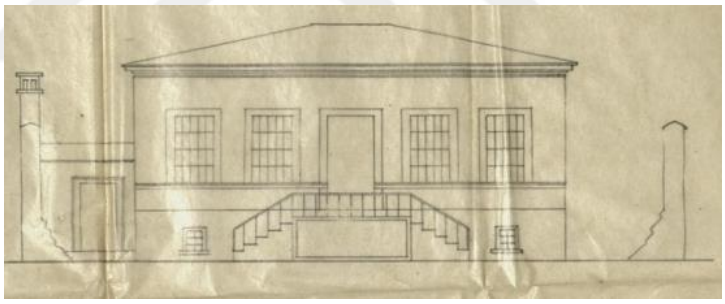
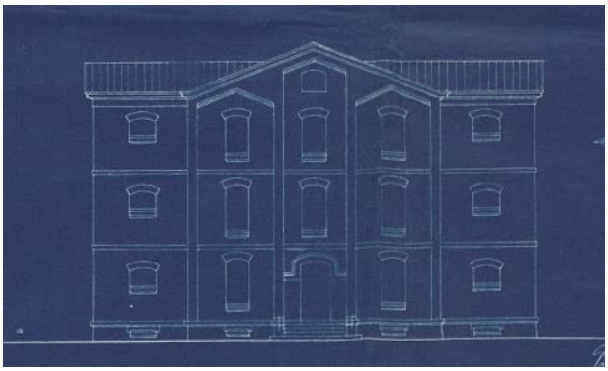
Çizelge C.2 (devam) – Doğrusal plan şemasına sahip yapıların genel mekan kurgularına dair çizelge.

1914	ÜSKÜDAR	
1916	TEVKİFHANE PROJESİ	

Çizelge C.3 – Cephe düzenlerine dair çizelge.

1856	SİLİSTRE	
1873	KONYA	
1885	SİNOP	
	KEMALETTİN BEY'İN ÖĞRENCİSİ ÇATALCALI FEHMİ'YE AİT PROJE	

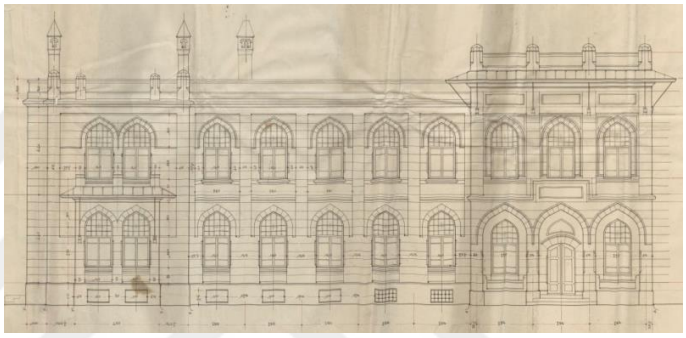
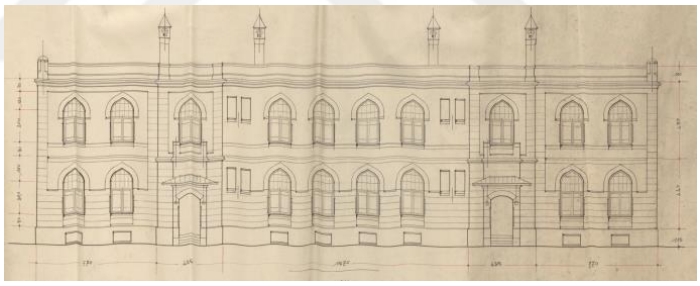
Çizelge C.3 (devam) – Cephe düzenlerine dair çizelge.

1910	KERPE	
1910	AYDIN	
1910	AYDIN NİSA	
1911	KEMALETTİN BEY'İN TİP PROJESİ 1	

Çizelge C.3 (devam) – Cephe düzenlerine dair çizelge.

1911	KEMALETTİN BEY'İN TİP PROJESİ 2	
1911	KEMALETTİN BEY'İN TİP PROJESİ 3	
1912	ÜSKÜDAR	
1914	AYNTAB	
1914	İZMİT	

Çizelge C.3 (devam) – Cephe düzenlerine dair çizelge.

1914	ÜSKÜDAR	
1916	TEVKİFHANE	
1916	ADANA	
1916	ANKARA	

Çizelge C.3 (devam) – Cephe düzenlerine dair çizelge.

1919	İSHAKPAŞA	

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad **: Sezin DİRİHAN**
Doğum Tarihi ve Yeri **: 18.09.1987, Adana**
E-posta **: szndrhn@gmail.com**

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** **:** 2010, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü
- **Yüksek Lisans** **:** 2020, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi Programı

YÜKSEK LİSANS TEZİNDEN TÜRETİLEN YAYINLAR, SUNUMLAR VE PATENTLER:

- **Dirihan, S., Cephanecigil, V. G.** 2020. Tanzimat Döneminde Osmanlı Hapishaneleri. Babacan, H. (Dü.) içinde, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar - 2* (s. 473-491). Ankara: Gece Kitaplığı.